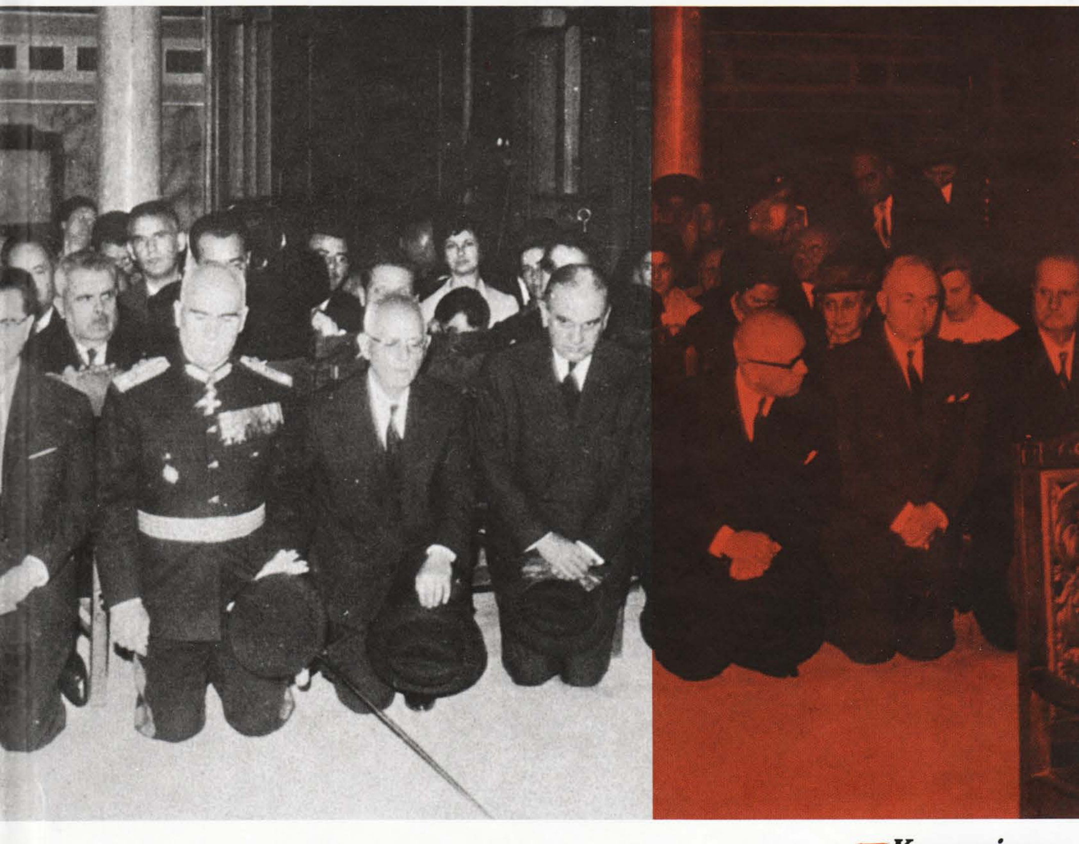
ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

8

Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974

21/4/1967: Τα τανκς στους δρόμους

Κυριακάτικη ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
1941-1974

ΤΟΜΟΣ 8

ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1941-1974

ΤΟΜΟΣ 8

21/4/1967: ΤΑ ΤΑΝΚΣ ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)
ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ
ΤΟΜΟΣ 8 – 21/4/1967: **ΤΑ ΤΑΝΚΣ ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ**
Ειδική έκδοση για την **Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία**
Πρώτη έκδοση: Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος 1973
Επιμέλεια κειμένων πρώτης επανέκδοσης: Κυριάκος Αθανασιάδης, Συλβί Ρηγοπούλου

Επιμέλεια: Φώτης Παπούλιας
Διόρθωση: Μαρία Καραμπατζάκη, Μάγδα Κλαυδιανού, Θόδωρος Μαργαρίτης
Σύνθεση εξωφύλλου: Κάτια Φυντανίδου
Παραγωγή: ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
Εκτύπωση και βιβλιοδεσία: Χ.Κ. ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.
ISBN (σετ): 978-960-9487-62-7
ISBN (τόμου): 978-960-9487-75-7

www.enet.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)

Τόμος 8: **21/4/1967: Τα τανκς στους δρόμους**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ

ΟΙ ΑΓΝΩΣΤΟΙ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ • Η ΦΥΤΡΑ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ • ΟΙ ΕΠΙΓΟΝΟΙ ΤΟΥ ΙΔΕΑ • ΠΡΟΘΕΣΕΙΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ 1958 • ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ • ΟΙ ΔΥΟ ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ • ΤΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΠΑΡΑΚΡΑΤΟΣ • ΤΟ «ΣΑΜΠΟΤΑΖ» ΣΤΟΝ ΕΒΡΟ • Η «ΥΠΟΘΕΣΗ ΑΣΠΙΔΑ» • Ο Γ. ΣΠΑΝΤΙΔΑΚΗΣ ΑΡΧΗΓΟΣ ΤΟΥ ΓΕΣ • ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑ ΓΙΑ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ • Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ • Η CIA ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ • Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ • ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΦΑΣΜΑ ΤΩΝ ΑΡΜΑΤΩΝ

ΤΙΣ ΠΡΩΙΝΕΣ ΩΡΕΣ της 21ης Απριλίου 1967, μέσα στο σκοτάδι που κάλυπτε την Αθήνα, κινήθηκαν και κατέλαβαν αιφνιδιαστικά την εξουσία λίγοι άγνωστοι αξιωματικοί. Και χρειάστηκαν αρκετές ώρες να περάσουν μέσα στη σύγχυση, για να πληροφορηθούν βασιλιάς, κυβέρνηση, πολιτικός κόσμος, ένοπλες δυνάμεις και λαός τα ονόματα των πρωτεργατών του πραξικοπήματος: ταξίαρχος Στ. Παττακός, συνταγματάρχης Γ. Παπαδόπουλος, συνταγματάρχης Ν. Μακαρέζος. Ποιοι ήταν οι αξιωματικοί που σε λίγες ώρες επέβαλαν την κυριαρχία τους στην Ελλάδα; Αποτελούσαν μια ομάδα που οι ρίζες της εισχωρούν πολύ βαθιά στον χρόνο. Ουσιαστικά είχε εκκολαφθεί μέσα στην οργάνωση του ΙΔΕΑ, η οποία εξελίχθηκε σε θεματοφύλακα του καθεστώτος που προέκυψε από την ένοπλη αναμέτρηση της Δεξιάς με την Αριστερά και τη συντριβή της τελευταίας.

Ο ΙΔΕΑ ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1944 στην Αθήνα με γεννήτορες δύο άλλες οργανώσεις αξιωματικών που είχαν αναφανεί στα χρόνια του πολέμου: η μία στην Ελλάδα (ΤΡΙΑΙΝΑ) και η άλλη στη Μέση Ανατολή (ΕΝΑ). Και, εμφορούμενος από ακραία δεξιά ιδεολογία, επιχείρησε μάταια με άλλους αξιωματικούς, τη νύχτα της 31ης Μαΐου 1951, να καταλάβει με στρατιωτικό πραξικόπημα την εξουσία εν ονόματι του Παπάγου.

Μέσα στους κόλπους όμως του ΙΔΕΑ, είχε σχηματιστεί μια ιδιαίτερη ομάδα αξιωματικών, κρυφά, όπως φαίνεται, από την ηγεσία του, η οποία αποτελούσε την ακραία δεξιά πτέρυγά του. Ποιοι την απάρτιζαν; Οι περισσότεροι από τους πρωτα-

γωνιστές του κατοπινού πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου 1967. Και φαίνεται πως οι ρίζες της τοποθετούνται στο 1951. Υπάρχει στο σημείο αυτό μια σοβαρή μαρτυρία: του συνταγματάρχη ε.α. Αντ. Παπασπύρου, ο οποίος, σε συνέντευξή του προς την εφημερίδα των Αθηνών *Ακρόπολις* (21 Αυγούστου 1974) λέει:

> *«Γνωρίζω ἐκ προσωπικῆς ἀντιλήψεως τὰ ἑξῆς: Τὸ 1951 ὑπηρετοῦσα ὡς ἐκπαιδευτὴς στὴν Σχολὴ Πυροβολικοῦ στὸ Μεγάλο Πεῦκο. Τότε ὑπῆρχε κυβέρνησις τοῦ Κέντρου καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ΙΔΕΑ ὑφίστατο ἀκόμη. Στὴ Σχολὴ Πυροβολικοῦ ὑπηρετοῦσαν μαζί μου, ὡς ἐκπαιδευταὶ ὅπως κι' ἐγώ, οἱ νεώτεροί μου λοχαγοὶ Γ. Παπαδόπουλος, Μ. Μπαλόπουλος, Ν. Μακαρέζος, Μ. Ρουφογάλης καὶ ἄλλοι ποὺ ἦσαν οἱ ἡγήτορες τοῦ κινήματος τῆς 21ης Ἀπριλίου. Ὑπηρετοῦσαν ἐπίσης ὁ ταγματάρχης Ἀλ. Παπατέρπος –ποὺ ἀργότερα κατηγορήθη ὡς ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ΑΣΠΙΔΑ– καὶ διευθυντὴς σπουδῶν ἦταν ὁ αντισυνταγματάρχης Ὀδ. Ἀγγελῆς.*
>
> *»Ἐκεῖνο ποὺ μπορῶ νὰ σᾶς βεβαιώσω, εἶναι ὅτι μπροστὰ στὰ μάτια μας γινόταν ἔντονη συνωμοτικὴ κίνησις μεταξὺ τῶν λοχαγῶν, στὴν ὁποία τὴν πρωτοκαθεδρία εἶχε ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος. Κάθε βράδυ, μαζευόντουσαν καὶ τὰ λέγαν. Δὲν ἦταν βέβαια δύσκολο νὰ ἀντιληφθοῦμε περὶ τίνος ἐπρόκειτο: Οἱ ἀξιωματικοὶ αὐτοὶ σχημάτιζαν ὀργάνωσι, ποὺ δὲν ξέρω ἂν θὰ εἶχε ὀργανικὴ σχέσι μὲ τὸν ΙΔΕΑ, ἀλλὰ πάντως θὰ ἀποκτοῦσε σάρκα καὶ ὀστᾶ ἀπὸ τότε.*
>
> *»Σὲ μένα δὲν ἀπευθύνθησαν γιὰ νὰ μὲ μυήσουν, γιατὶ ξέραν ὅτι ἤμουν δημοκρατικός. Ἀλλ' ἕνα βράδυ ποὺ γύρισα στὴ Σχολὴ παρέστην μάρτυς σὲ μιὰ χαρακτηριστικὴ σκηνή: Ὁ ταγματάρχης –τότε– Ἀλ. Παπατέρπος ἔβριζε σκαιῶς τὸν λοχαγὸ Γ. Παπαδόπουλο. Ὅταν ὁ καυγᾶς τελείωσε, ρώτησα τὸν Παπατέρπο: "Τί συνέβη; Γιατί τοῦβαλες τὶς φωνές;". "Πῆγε νὰ μὲ βάλη καὶ μένα στὴν ὀργάνωσί του", μοῦ ἀπήντησε. "Καὶ τί θέλουν;". "Νὰ σώσουν τὴν Ἑλλάδα...". Λίγη ὥρα ἀργότερα ὁ διευθυντὴς σπουδῶν ἀντισυνταγματάρχης Ὀδ. Ἀγγελῆς κάλεσε τὸν ταγματάρχη Παπατέρπο καὶ τοῦ ἔκανε μιὰ ἤπια παρατήρησι γιὰ τὴν συμπεριφορά του πρὸς τὸν Γ. Παπαδόπουλο. "Δὲν ἔπρεπε νὰ τοῦ μιλήσης ἔτσι", τοῦ εἶπε. "Ἄλλωστε, μὲ αὐτὰ ποὺ σοῦ πρότεινε, στρέφεται κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ".*

Ο ΙΔΕΑ αυτοδιαλύθηκε το 1952, όταν σχηματίσθηκε η κυβέρνηση Παπάγου μετά τις εκλογές της 16ης Νοεμβρίου του έτους εκείνου. Αλλά η διάλυσή του υπήρξε μάλλον τυπική. Τα στελέχη του διατήρησαν επαφή στα επόμενα έτη. Και η ομάδα όμως του Γ. Παπαδόπουλου παρέμεινε συμπαγής και αποτελούσε ουσιαστικά τη συνέχεια του ΙΔΕΑ.

Οι επίγονοι του ΙΔΕΑ

Σε τι απέβλεπε η ομάδα εκείνη; Καταρχήν αποτελούσε την οργανωμένη ένοπλη έκφραση της άκρας Δεξιάς, της συντήρησης. Και συνδέθηκε βαθμιαία με όλες, τόσο τις στρατιωτικές όσο και τις μη στρατιωτικές δυνάμεις, που απέβλεπαν, σε τελευταία ανάλυση, στον ίδιο σκοπό: να είναι οι φρουροί τού μετά τον εμφύλιο πόλεμο δεξιού, αστικού καθεστώτος. Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος κατόρθωνε ολοένα περισσότερο να καταλαμβάνει σημαντικές θέσεις στο σύστημα αυτών των δυνάμεων. Και μπόρεσε, βαθμιαία, σε μεγάλο βαθμό να κρατά τα νήματά τους και να τις κινεί ο ίδιος. Αλλά φυσικά απέβλεπε, μέσα στο πλαίσιό τους, στην προσωπική του επικράτηση με τη βοήθεια της ομάδας του, αναμένοντας την εμφάνιση της κατάλληλης ευκαιρίας.

Πότε θα εμφανιζόταν η ευκαιρία αυτή; Όσο την εξουσία την κατείχαν σταθερά τα δεξιά κόμματα (Ελλ. Συναγερμός, ΕΡΕ) δεν ετίθετο ζήτημα να επέμβουν στρατιωτικοί για την περιφρούρηση του δεξιού αστικού καθεστώτος. Αλλά το θέμα γεννιόταν μόλις συνέβαινε ένας κλονισμός του πολιτικού συστήματος. Τότε διάφορες ομάδες αξιωματικών έσπευδαν να εξετάσουν το ενδεχόμενο της παρέμβασής τους, είτε εξωθώντας την πολιτική εξέλιξη προς ορισμένη κατεύθυνση, είτε καταλαμβάνοντας οι ίδιοι την εξουσία.

Ο στρατηγός Πανουργιάς Πανουργιάς, διευθυντής του 2ου Γραφείου ΓΕΣ το 1966-1967, υπέβαλε τον Ιούνιο του 1967 έκθεση προς τον Κων. Καραμανλή, που τότε βρισκόταν αυτοεξόριστος στο Παρίσι, για τη Δικτατορία της 21ης Απριλίου και τα γεγονότα που οδήγησαν σε αυτήν. Στην έκθεση, μεταξύ άλλων, γράφει (βλ. εφημερίδα *Ακρόπολις* Αθηνών, 20 Αυγούστου 1974):

> *«Φαίνεται ὅτι τὸ 1956 ὅτε ἐδημιουργήθη τὸ Δημοκρατικὸν Μέτωπον ἤρχισε νέα κίνησις μεταξὺ τῶν παλαιῶν μελῶν (τοῦ διαλυθέντος ΙΔΕΑ). Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ὁ τότε ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου εἶχε κατὰ νοῦν καὶ προέβη εἴς τινας προετοιμασίας διὰ "ἐπέμβασιν" εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν τὸ Δημοκρατικὸν Μέτωπον ἐκέρδιζε τὰς ἐκλογάς...*
>
> *»...Ὁ ἴδιος ὁ συνταγματάρχης Παπαδόπουλος μοὶ ἐξιστόρησεν ὅτι εἶχεν καταστρωθῆ σχέδιον ἐπεμβάσεως κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐκλογῶν τὸ 1958. Ἐὰν τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἔφερον νικήτριαν τὴν ΕΡΕ, θὰ ἐπενέβαινον κατὰ τὴν νύκτα τῶν ἐκλογῶν. Δὲν εἶμαι ὅμως ἀπολύτως βέβαιος ἐὰν ὁ χρόνος εἰς ὃν ἀνεφέρθη ἦτο τὸ 1956 ἢ τὸ 1958.*
>
> *»...Εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸ 1964, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐκλογὰς ἐπιέζετο ὑπὸ αὐτῆς τῆς ὁμάδος (τοῦ ΙΔΕΑ) ὁ τότε ἀρχηγὸς τοῦ ΓΕΣ ἀντιστράτηγος Σακελλαρίου νὰ κηρύξῃ δικτατορίαν πρὸ τῶν ἐκλογῶν».*

Η Ομάδα Παπαδόπουλου, διατηρώντας πάντα τη συνοχή της, δεν έπαυε να τρέφει

τη σταθερή προοπτική να αναλάβει κάποτε την εξουσία. Σιγά σιγά μάλιστα, σε πολλούς αξιωματικούς οι φιλοδοξίες του Γ. Παπαδόπουλου γίνονταν γνωστές και τον αποκαλούσαν, μεταξύ σοβαρού και αστείου, Νάσερ. Ενώ ο επίλεκτος συνεργάτης του Ι. Λαδάς επονομαζόταν Μπέρια.

Η κρίση του καθεστώτος

Με συνέπεια η Ομάδα Παπαδόπουλου κατευθυνόταν προς τον σκοπό της. Αλλά ευνοήθηκε σε αποφασιστικό βαθμό από την εξέλιξη των πραγμάτων. Αφού επί δέκα σχεδόν έτη από τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου το καθεστώς παρέμεινε ακμαίο και αρραγές, από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 άρχισε να βυθίζεται σε βαριά κρίση. Η αστική τάξη δεν μπόρεσε να διατηρηθεί συμπαγής. Μέσα στους κόλπους της, με τη φθορά της Δεξιάς, ο συσχετισμός των δυνάμεων μεταβαλλόταν υπέρ της κεντρώας μερίδας της. Και το αποτέλεσμα ήταν η ένταση της διαμάχης των αστικών τμημάτων, ενώ οι κεντροαριστερές και αριστερές δυνάμεις επωφελούνταν, ανδρώνονταν, καταλάμβαναν κενό χώρο και καθιστούσαν με την ανάπτυξή τους πιο βαθιά την κρίση του καθεστώτος, καθώς ασκούσαν ολοένα μεγαλύτερη πίεση για κοινωνικούς μετασχηματισμούς.

Μέσα σε αυτή την κρίση, η Ομάδα Παπαδόπουλου βρήκε θαυμάσια ευνοϊκούς όρους για να αναπτυχθεί και ανδρώθηκε σε δύο αποφασιστικούς σταθμούς.

Οι δύο μεγάλοι σταθμοί

Ο πρώτος σταθμός ήταν η αμέσως μετά το 1958 περίοδος. Τότε η Δεξιά πανικοβλήθηκε από την επιτυχία της ΕΔΑ (24% των ψήφων) στις εκλογές της 11ης Μαΐου του έτους εκείνου. Και έσπευσε να δημιουργήσει το νεότερο στρατιωτικό και πολιτικό παρακράτος. Ο Γ. Παπαδόπουλος έγινε βασικό στέλεχος της μεγάλης ομάδας, που με επικεφαλής τον αρχηγό του ΓΕΣ στρατηγό Καρδαμάκη εκπόνησε και έστησε τον μηχανισμό του σχεδίου «Περικλής». Αυτός επάνδρωνε το Κέντρο Αναφοράς του σχεδίου, ήταν δηλαδή ένα είδος γενικού γραμματέα του μηχανισμού. Και ο στρατηγός Πανουργιάς στην έκθεση που προαναφέραμε (εφημερίδα *Ακρόπολις*, 20 Αυγούστου 1974) γράφει:

> *«Κατὰ τὸ 1961 ἡ Ὁμὰς ἔλαβε τὴν μεγίστην ἰσχύν της τεθεῖσα ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ τότε ἀρχηγοῦ τοῦ ΓΕΣ Καρδαμάκη. Ὁ Παπαδόπουλος ὑπηρέτει εἰς ΚΥΠ, ὁ Μακαρέζος καὶ ὁ Ρουφογάλης εἰς τὸ Γραφεῖον Α/ΓΕΣ, ὁ Ἀγγελῆς ἦτο Διευθυντὴς τοῦ 2 ΕΓ, ὁ Χατζηπέτρος ἐπίσης εἰς τὸ Γραφεῖον Α/ΓΕΣ, ὅπως καὶ ὁ ἀντισυνταγματάρχης Πατίλης. Ἐπίσης καί τινες ἄλλοι τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς».*

Ο δεύτερος σταθμός ήταν η μετά το 1963 περίοδος. Το έτος εκείνο ήταν η αφετηρία

μιας μεγάλης πολιτικής αλλαγής στην Ελλάδα. Για πρώτη φορά από το 1950-52, οι δυνάμεις του Κέντρου απειλούσαν ισχυρά το πολιτικό κατεστημένο της Δεξιάς, αν και δεν έθιγαν ακόμα τα κοινωνικά βάθρα του. Η Δεξιά απάντησε κινητοποιώντας το παρακράτος. Και η Ομάδα Παπαδόπουλου είχε πάλι μπροστά της ευρύ πεδίο δράσης και ανάπτυξης.

Η πρώτη αντίδραση

Στην περίοδο όμως εκείνη, πέρασε από μια σοβαρή φάση δοκιμασίας. Όταν ήρθε τον Φεβρουάριο του 1964 η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου στην εξουσία με ενισχυμένες δυνάμεις, τέθηκε ως βασικό θέμα η εκκαθάριση του στρατού από τον ΙΔΕΑ και τις διακλαδώσεις του, όπως η Ομάδα Παπαδόπουλου. Δεν ήταν εύκολη αυτή η ενέργεια. Γιατί υπήρχε φόβος ο στρατός, που είχε ηγεσία εχθρική προς τη νέα κυβέρνηση, να επέμβει πριν προφτάσει να πραγματοποιηθεί η εκκαθάριση. (Ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου έλεγε συνεχώς για τον αρχηγό του ΓΕΣ στρατηγό Σακελλαρίου: «Δεν μπορώ να υποφέρω τον Σακελλαρίου. Με κοιτάζει με ένα βλέμμα γεμάτο μίσος. Με μισεί».) Και πράγματι, στις αρχές Απριλίου 1964, οι τέσσερις αρχηγοί των Επιτελείων (Πιπιλής του ΓΕΕΘΑ, Σακελλαρίου του ΓΕΣ, Αντωνάκος του ΓΕΑ, Αυγέρης του ΓΕΝ) έκαναν προειδοποιητικό διάβημα στον υπουργό Εθνικής Αμύνης Π. Γαρουφαλιά, εκφράζοντας την έντονη ανησυχία τους για την πολιτική εξέλιξη.

Οι τέσσερις επιτελάρχες ουσιαστικά ενεργούσαν ως πολιτικοί αντίπαλοι του νέου κυβερνητικού καθεστώτος. Αλλά και ο νεαρός βασιλιάς συμμετείχε στις αντιδράσεις κατά της ριζοσπαστικής Ένωσης Κέντρου, μολονότι δεν ερχόταν ακόμα σε σύγκρουση με τον πρωθυπουργό. Και ο Γ. Παπανδρέου, τοποθετώντας ως υπουργό Εθνικής Αμύνης τον συντηρητικό Πέτρο Γαρουφαλιά, αφοσιωμένο στον βασιλιά, και ως αρχηγό του ΓΕΣ τον στρατηγό Γεννηματά, που καταγγέλθηκε ότι ανήκε στον μηχανισμό του σχεδίου «Περικλής», έλπιζε ότι δημιουργούσε ανυπέρβλητο φραγμό στη στρατιωτική επέμβαση. Γιατί υποτίθεται ότι δεν θα κινούνταν εναντίον προσώπων της εμπιστοσύνης τους οι δεξιοί αξιωματικοί.

Η μετάθεση του Γ. Παπαδόπουλου

Τελικά η εκκαθάριση πήρε περιορισμένες διαστάσεις. Πάντως συμπεριέλαβε την Ομάδα Παπαδόπουλου, τα περισσότερα μέλη της οποίας είχαν επισημανθεί για ύποπτες δραστηριότητες, και έτσι στάλθηκαν σε μεθοριακές θέσεις. Για την ιστορική ακριβολογία, όμως, παραθέτουμε μια μαρτυρία τού τότε υπουργού Εθνικής Αμύνης Π. Γαρουφαλιά, ο οποίος ισχυρίζεται ότι ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου δεν υποπτευόταν τον περισσότερο ύποπτο όλων· τον Γ. Παπαδόπουλο. Τουναντίον, τό-

σο αυτός όσο και ο γιος του Ανδρέας έδειξαν ενδιαφέρον υπέρ του συμπατριώτη τους αυτού αξιωματικού (καταγόταν από την Αχαΐα, όπως και ο Γ. Παπανδρέου). Και γράφει ο Π. Γαρουφαλιάς στην εφημερίδα των Αθηνών *Ακρόπολις* (22 Σεπτεμβρίου 1974):

> *«Μεταξὺ τῶν μετακινηθέντων (ἀξιωματικῶν τοῦ ΙΔΕΑ) συμπεριελαμβάνετο καὶ ὁ 'Αντισυνταγματάρχης καὶ ἔπειτα Πρόεδρος τῆς 'Επαναστατικῆς Κυβερνήσεως Γ. Παπαδόπουλος. 'Υπηρέτει τότε εἰς τὴν ΚΥΠ 'Αθηνῶν καὶ μετετέθη εἰς τὴν Θράκην. 'Ο Γεώργιος Παπανδρέου μὲ ἐκάλεσε τηλεφωνικῶς εἰς Καστρὶ ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν μετάθεσιν τοῦ Γ. Παπαδοπούλου καὶ μοῦ ἔθεσε τὸ θέμα τῆς μεταθέσεώς του. Μὲ ἠρώτησε τί ἔχω μαζί του καὶ τὸν καταδιώκω. 'Απήντησα ὅτι δὲν τὸν γνωρίζω προσωπικῶς καὶ ὅτι ἀπὸ τὸν φάκελλόν του προκύπτει ὅτι πρόκειται περὶ ἱκανοῦ διὰ τὸν βαθμό του ἀξιωματικοῦ. Διὰ τὸν λόγον μάλιστα αὐτὸν τοῦ ἀνέθεσα Διοίκησιν μονάδος εἰς Θράκην, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ βλέπωμεν ὡς ἐνδεχόμενον μέτωπον. Θετικαὶ πληροφορίαι, ἐσυνέχισα, τὰς ὁποίας ἔχω συγκεντρώσει, τὸν φέρουν ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ ζωηρότερα μέλη τοῦ ΙΔΕΑ καὶ ὡς πολιτικολογοῦντα συνεχῶς. Τὸν ἀποκαλοῦν εἰς τὸν Στρατὸν μὲ τὸ ἐπώνυμον "Νάσερ". 'Αντιλαμβάνεσθε, ἐπρόσθεσα, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπηρετῇ εἰς τὴν ΚΥΠ, διότι αἱ ἐκθέσεις του διὰ τοὺς συναδέλφους του ἀξιωματικοὺς δὲν θὰ εἶναι ἀντικειμενικαί.*
>
> *» "Ξέρεις", μοῦ ἀπήντησε ὁ πρωθυπουργός, "ὁ πατέρας του στὴν Πάτρα εἶναι στενὸς προσωπικός μου φίλος καὶ μᾶς ὑπεστήριξε μὲ φανατισμὸν στὶς ἐκλογές. Μοῦ ἔγραψε καὶ μοῦ παραπονεῖται γιὰ τὴν μετάθεσιν τοῦ γιοῦ του. Δὲν θέλω νὰ τὸν στενοχωρήσω καὶ νὰ τοῦ ἀνταποδώσω τὴν φιλία καὶ τὶς ὑπηρεσίες ποὺ μᾶς ἐπρόσφερε μὲ τὴν δίωξι ἀπὸ ἐμᾶς τοῦ γιοῦ του"».*

Ο Π. Γαρουφαλιάς βεβαιώνει ότι ο Γ. Παπανδρέου δεν επέμενε. Και ο αντισυνταγματάρχης Γ. Παπαδόπουλος, μετά από 6ετή υπηρεσία στην ΚΥΠ, τοποθετήθηκε ως διοικητής της 117ης Μοίρας Πυροβολικού της ΧΙΙ Μεραρχίας στη Θράκη με έδρα την Ορεστιάδα. Εκεί, ο μέραρχός του, γνωστός για την αθυροστομία του υποστράτηγος, γευμάτιζε μια μέρα με τους υποταγμένους διοικητές του. Και κάποια στιγμή, στρεφόμενος στον Γ. Παπαδόπουλο, του είπε με το θυμοσοφικό ύφος του: «Βρε Παπαδόπουλε, γιατί σε λένε Νάσερ;» Ακολούθησε σιγή γεμάτη αμηχανία. Αλλά ο παρευρισκόμενος υποστράτηγος Βαρδουλάκης –από τους πιο σκληρούς πολέμιους αργότερα της Δικτατορίας– θέλησε να σώσει την κατάσταση λέγοντας: «Συνήθως οι αξιωματικοί αξίας γίνονται στόχος, κύριε μέραρχε...»

Οι σκοποί της συνωμοσίας

Στην Ορεστιάδα, ο Γ. Παπαδόπουλος παρακολούθησε από μακριά τη θυελλώδη κοινωνική και πολιτική σύγκρουση του κυβερνώντος Κέντρου με τις δυνάμεις της Δεξιάς και των συμμάχων της. Αλλά παρά την απομάκρυνση των στελεχών της Ομάδας Παπαδόπουλου, το στρατιωτικό παρακράτος, αν και είχε προσωρινά αρκετά εξαρθρωθεί, εξακολουθούσε να λειτουργεί και να βρίσκεται σε επαφή με τους «εξόριστους» που είχαν εκσφενδονισθεί στα σύνορα ή στην Κύπρο.

Το στρατιωτικό παρακράτος συγχωνευόταν με το πολιτικό παρακράτος και με κάθε κίνηση που ήταν αποφασισμένη να διατηρήσει άθικτο το αστικό δεξιό καθεστώς, καταφεύγοντας σε ολοένα βαρύτερα αθέμιτα μέσα· θα ήταν όμως έξω από τα πράγματα κανείς, αν απέδιδε σε όσους ακολουθούσαν αυτόν τον προσανατολισμό «πρακτορική» ιδιότητα, καταχθόνιες σκέψεις και ιδιοτέλεια. Στην πραγματικότητα, οι περισσότεροι ταύτιζαν τις έννοιες του έθνους και της πατρίδας με τη δεξιά τάξη πραγμάτων. Και θεωρούσαν πατριωτικό καθήκον την υπεράσπισή της. Αλλά, οπωσδήποτε, αντικειμενικά κατέληγαν στη συμμετοχή τους σε μια συνωμοσία που είχε ως μακροπρόθεσμο σκοπό τη δημιουργία όρων, οι οποίοι θα αναχαίτιζαν την πολιτική προέλαση της Αριστεράς και του Κέντρου και θα άνοιγαν τον δρόμο προς τη δυναμική κατάληψη της εξουσίας.

Βραχυπρόθεσμοι σκοποί ήταν η εκκαθάριση των ενόπλων δυνάμεων από κάθε μη δεξιό αξιωματικό και η δημιουργία ατμόσφαιρας φοβίας έναντι του Κέντρου, φυσικά δε και της Αριστεράς, με τη χάλκευση κατάλληλων στοιχείων και τη διοχέτευση ψευδών ή υπερεξογκωμένων πληροφοριών. Έτσι θα απαλλάσσονταν από κάθε αντίδραση μέσα στο στράτευμα. Και, ταυτόχρονα, με το κλίμα της φοβίας θα ενέπνεαν πανικό και θα παρέσυραν σε κακές εκτιμήσεις όλους όσοι, είτε από συμφέρον είτε από ιδεολογία και συναίσθηση καθήκοντος, αντιτάσσονταν μεν στους κοινωνικούς και πολιτικούς μετασχηματισμούς, αλλά δεν απέβλεπαν έως τότε σε ανώμαλες αντιδράσεις. Θα εξωθούσαν έτσι τις δεξιές πολιτικές και στρατιωτικές δυνάμεις, μαζί με τον Θρόνο και τους Αμερικανούς, να επέμβουν άμεσα καταλύοντας τους συνταγματικούς θεσμούς, ή θα επωφελούνταν και θα αναλάμβαναν αυτοί να περιφρουρήσουν την κατάσταση. Με άλλα λόγια, θα έπιαναν οι ίδιοι τους μοχλούς της διαχειριστικής εξουσίας του κοινωνικού και πολιτικού καθεστώτος.

Η υπόθεση Ασπίδα

Όσον αφορά την εκκαθάριση του στρατεύματος από αξιωματικούς επικίνδυνους για τη συνωμοσία, υπάρχει η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Μετά από πέντε μηνών διαδικασίες, ανακριτικές και δικαστικές, μια ομάδα αξιωματικών καταδικάσθηκε το 1967 σε βαριές ποινές με την κατηγορία ότι ίδρυσαν την οργάνωση ΑΣΠΙΔΑ, που απέβλεπε

στην επιβολή αριστερής δικτατορίας. Με τα πάθη της εποχής 1964-1967, όλη η Δεξιά πίστευε στην κατηγορία –με λιγοστές εξαιρέσεις–, ενώ όλο το Κέντρο και η Αριστερά πίστευαν ότι επρόκειτο εξαρχής μέχρι τέλους για σκευωρία του στρατιωτικού παρακράτους. Ποια ήταν η πραγματικότητα;

Υπάρχουν ορισμένα στοιχεία που πείθουν ότι ο ΑΣΠΙΔΑ είχε οπωσδήποτε σάρκα και οστά, αλλά οι διαστάσεις του ήταν πολύ περιορισμένες. Η εικόνα του που μεταδόθηκε, καθώς και ο θόρυβος που προκλήθηκε, δεν είχαν σχέση με τα πράγματα. Ποια είναι αυτά τα στοιχεία; Τα βασικότερα που μπορούμε να σταχυολογήσουμε:

α. Η έκθεση του αντιστράτηγου της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης Σίμου, που διεξήγαγε διοικητική εξέταση τον Μάιο του 1964 και η οποία θεωρείται γενικά αντικειμενική. Στην έκθεσή του ο στρατηγός Σίμος αποφαίνεται ότι η οργάνωση ΑΣΠΙΔΑ ιδρύθηκε από μια ομάδα λοχαγών «μωροφιλόδοξων και εξημμένων» με τον «ιδιοτελή σκοπόν να εξυπηρετήσουν ατομικά συμφέροντα αυτών και των μελών της οργανώσεως».

β. Το βιβλίο του Ανδρέα Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα* (Αθήνα 1974, σελ. 224):

> *«Ἡ ὑπόθεση ΑΣΠΙΔΑ εἶχε, φαίνεται, μιὰ δόση ἀλήθειας. Ἕνας μικρὸς ἀριθμὸς ἀξιωματικῶν ποὺ ἀρνήθηκαν νὰ προσχωρήσουν στὴ χούντα τοῦ ΙΔΕΑ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν καρριέρα τους, ἔλπισαν πὼς μὲ τὴ νίκη τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων τὸ 1964, ὁ στρατὸς θ' ἀπαλλασσόταν ἀπὸ τὸν ἀποπνικτικὸ ἔλεγχο τῆς Δεξιᾶς παραστρατιωτικῆς ὀργάνωσης. Βαθιὰ ἀπογοητευμένοι ἀπὸ τοὺς συμβιβασμοὺς ποὺ ἔκαμε ἡ κυβέρνησή μας καὶ ἀπὸ τὴ φανερὴ ἀπροθυμία ἢ ἀδυναμία της ν' ἀπαλλάξει τὸ στράτευμα ἀπὸ τὴ μάστιγα τοῦ ΙΔΕΑ, ἵδρυσαν ἐπαγγελματικὸ σύνδεσμο μὲ βασικὸ σκοπὸ νὰ προστατεύσουν τὶς καρριέρες τους».*

γ. Το βιβλίο της συζύγου του Ανδρέα Παπανδρέου Μάργκαρετ *Nightmare in Athens* (New York 1970, σελ. 108):

> *«Ὑφίστατο κάποια ὑπολανθάνουσα ὀργάνωσις ἀξιωματικῶν, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦσαν συμμαθηταὶ στὴν Στρατιωτικὴ Σχολή, ποὺ δημιουργήθηκε μὲ τὸ πρόσχημα τῆς "ἑταιρείας ἀμοιβαίας ὠφελείας", μὲ τὸν σκοπὸ ὁ ἕνας νὰ βοηθῇ τὸν ἄλλο γιὰ νὰ ἐπιτυγχάνουν στρατιωτικὲς προαγωγές».*

δ. Δήλωση του συνταγματάρχη Αλ. Παπατέρπου, ο οποίος στην κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου διετέλεσε υποδιευθυντής της ΚΥΠ και καταδικάστηκε ως αρχηγός του ΑΣΠΙΔΑ σε ειρκτή 18 ετών. Σε συνέντευξή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* των Αθηνών (30 Αύγουστου 1974) λέει:

«('Η ὑπόθεσις ΑΣΠΙΔΑ) ἤρχισε ἀπὸ τὰς συζητήσεις καὶ ἐπαφάς, δι' ἀλληλοεξυπηρέτησιν καὶ ἀλληλοβοήθειαν μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς μικρᾶς ὁμάδος λοχαγῶν τῆς αὐτῆς τάξεως (1953), τῆς ἰδίας ἐκείνης ὁμάδος ποὺ εἶχε δημιουργήσει τὴν κίνησιν τοῦ Γρίβα τὸ 1960. Αὐτὴ ἡ προσπάθεια τῶν ἀνωτέρω λοχαγῶν δὲν εἶχε κανένα συνωμοτικὸν σκοπὸν ἀλλ' ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κατὰ κάποιον τρόπον προστασίαν των ἀπὸ τὰς διώξεις τοῦ ΙΔΕΑ».

Η μεγάλη σκευωρία

Υπήρχε λοιπόν ο πυρήνας του ΑΣΠΙΔΑ. Να θεωρήσουμε ότι ήταν απλώς «επαγγελματική εταιρεία» (a professional society); Ή ότι είχε και πολιτικούς σκοπούς; Ο τίτλος του αποτελεί ένδειξη για το δεύτερο. Μια οργάνωση αλληλοβοήθειας μπορεί να επονομαστεί «Άγιος Φανούριος» ή κάτι σχετικό, δύσκολα όμως είναι δυνατόν να ονομάζεται ΑΣΠΙΔΑ (Αξιωματικοί Σώσατε Πατρίδα Ιδανικά Δημοκρατία Αξιοκρατία). Από το σημείο όμως αυτό έως τους συνωμοτικούς σκοπούς και τις τερατώδεις διαστάσεις που αποδόθηκαν στον ΑΣΠΙΔΑ, η απόσταση είναι γιγαντιαία. Και ένας από τους βασικούς κατηγορούμενους στη δίκη της οργάνωσης, που τελικά αθωώθηκε, ο συνταγματάρχης των τεθωρακισμένων Δ. Χονδροκούκης, γράφει (εφημερίδα *Αθηναϊκή*, 4 Οκτωβρίου 1974):

«...Μιὰ ἀσήμαντη ὑπόθεσι (ἦταν ὁ ΑΣΠΙΔΑ) ἀπ' αὐτὲς ποὺ ἔπρεπε νὰ λήξη χωρὶς νὰ ἀναστατώση τὴν Ἑλλάδα. Θέλετε νὰ ποῦμε πὼς εἶχε σκοποὺς ἀλληλοϋποστηρίξεως συμμαθητῶν λοχαγῶν; Θέλετε νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ἐγένετο σ' ἀντίρροπο τοῦ ἐρριζωμένου στὸ στρατὸ ΙΔΕΑ; Θέλετε ἀκόμη νὰ δεχθοῦμε ὅτι εἶχε πολιτικὴ εὐθυγράμμισι μὲ τὰ ὅσα τότε περὶ δημοκρατικῆς αὐθεντικότητος καὶ ὀρθοδοξίας διεκηρύσσοντο ἀπὸ τοὺς δημοκρατικοὺς πολιτικοὺς ἡγέτες τῆς χώρας; Προσωπικὰ πιστεύω ὅτι συνέπιπταν καὶ τὰ τρία... Ἕνα μόνο πρᾶγμα δὲν μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε: Ὅτι εἶχε καμμιὰ ἐξάρτησι καὶ καθοδήγησι ἀπὸ πολιτικὰ πρόσωπα, ἢ ὅτι εἶχε ἀριστερὲς κατευθύνσεις, ὅπως προσήφθη ἀπὸ τοὺς σκευωροὺς καὶ μετέπειτα δικτάτορας».

Με άλλα λόγια, κατά την άποψη αυτή, το στρατιωτικό παρακράτος άρπαξε την ευκαιρία που προσέφερε η σχεδόν ασήμαντη υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ και θεμελίωσε επάνω της μια διοικητική και δικαστική πλεκτάνη, στην οποία ενέπλεξαν πολλούς αξιωματικούς. Για ποιο λόγο; Για να εκδιωχθούν από τον στρατό αυτοί οι αξιωματικοί, που ήταν επικίνδυνοι για τα σχέδιά τους και εμπόδιο στην πορεία τους. Έτσι εκπληρωνόταν ο πρώτος βραχυπρόθεσμος σκοπός της συνωμοσίας. Πετύχαινε όμως και ο δεύτερος: η δημιουργία ατμόσφαιρας φοβίας στη συντηρητική παρά-

ταξη. Και ο συνταγματάρχης Χονδροκούκης προσθέτει (στο ίδιο):

«Ἔπρεπε νὰ παρουσιασθοῦν τὰ πράγματα τραγικά, ὅτι δηλονότι ὁ στρατὸς "διεβρώθη" ἀπὸ τὸν κομμουνισμό, τὸ κόμμα τοῦ Παπανδρέου ὡδηγοῦσε τὸ κράτος στὴν κομμουνιστοποίησί του, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ βροῦν τὴν ποθητὴ εὐκαιρία νὰ τὸ καταλύσουν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου».

Με το φως των μετέπειτα γεγονότων πολύ δύσκολα μπορεί κανείς νά αρνηθεί αυτή την εκδοχή.

Σκηνοθεσίες και φοβία

Αλλά η εξαπόλυση της φοβίας γινόταν γενικότερα και εξίσου συστηματικά. Θα αναφέρουμε κι εδώ ένα χαρακτηριστικό επεισόδιο. Πρωταγωνιστής του υπήρξε ο τότε αντισυνταγματάρχης Γ. Παπαδόπουλος, που από την Ορεστιάδα εξακολουθούσε νά συμμετέχει ευρύτατα στη συνωμοσία.

Στις αρχές Ιουνίου 1965 ανέφερε στο ΓΕΣ ότι στη Μοίρα του ανακάλυψε κομμουνιστική συνωμοσία των στρατιωτών, που απέβλεπε στην αχρήστευση του υλικού. Κατήγγελλε ότι είχαν ήδη πραγματοποιηθεί ορισμένα σαμποτάζ και ότι οι δράστες ήταν μέλη ευρύτατης κομμουνιστικής οργάνωσης που απέβλεπε στην εξάρθρωση και υπονόμευση του στρατού, και ανέφερε ορισμένα πρόσωπα στην Αθήνα και άλλες πόλεις, που άνηκαν στο συνωμοτικό δίκτυο.

Η είδηση μεταδόθηκε στον Τύπο. (Στην εφημερίδα *Ακρόπολις* την έφερε βουλευτής κυπριακής καταγωγής.) Και δόθηκε θορυβώδης συνέχεια, με την εξαπόλυση μεγάλου ανθρωποκυνηγητού στην Αθήνα και άλλες πόλεις, τη 14η Ιουνίου 1965. Ταυτόχρονα είχαν συλληφθεί στη Μοίρα του αντισυνταγματάρχη Γ. Παπαδόπουλου δύο στρατιώτες, κατηγορούμενοι ως σαμποτέρ, οι οποίοι φέρονταν ότι προέβησαν σε ομολογίες και αποκαλύψεις. Και φυσικά η υπόθεση εκείνη στρεφόταν άμεσα κατά του ΚΚΕ και έμμεσα κατά της Ένωσης Κέντρου. Αποκτούσε μάλιστα σοβαρότερη μορφή, γιατί συνέβαινε σε εποχή που το Κυπριακό είχε καταστήσει για άλλη μια φορά πιθανό έναν ελληνοτουρκικό πόλεμο.

Τα νήματα της συνωμοσίας

Η εντύπωση που προκάλεσε η ιστορία αυτή υπήρξε ισχυρή. Και συνέτεινε να επηρεαστούν λαός και κόμματα της Δεξιάς, ακόμα όμως και του Κέντρου· συντέλεσε και στον επηρεασμό του βασιλιά και του περιβάλλοντός του, που γλιστρούσε σ' έναν κατήφορο αλυσιδωτών σφαλμάτων, καθώς πίστευε ή έδειχνε πως πιστεύει ολοένα περισσότερο ότι διέτρεχε τρομερό κίνδυνο το κοινωνικό καθεστώς, του οποίου εμφανιζόταν ένθερμος προασπιστής.

Αργότερα όμως τα πράγματα διαλευκάνθηκαν. Ο ταξίαρχος της στρατιωτικής Δικαιοσύνης Αθανασούλας, αρχικά, που έκανε διοικητική εξέταση, ο συνταγματάρχης της στρατιωτικής Δικαιοσύνης Γκόπης, γνωστός εθνικόφρονας, που διεξήγε κατόπιν ένορκο προανάκριση, στα πορίσματά τους τόνιζαν ότι το σαμποτάζ ήταν ανύπαρκτο και ότι επρόκειτο για σκηνοθεσία για τη δημιουργία εντυπώσεων. Ο Γκόπης πλήρωσε τη δικαστική του ευσυνειδησία. Υπήρξε, μετά από τρία έτη, από τους πρώτους αξιωματικούς που εκδιώχθηκαν από το καθεστώς Γ. Παπαδόπουλου.

Αλλά η σκευωρία των σαμποτάζ του Έβρου αποκάλυψε –και έπρεπε να προκαλέσει την προσοχή των αρμοδίων– δύο χαρακτηριστικά και αποφασιστικά γεγονότα: ότι ο μηχανισμός του στρατιωτικού παρακράτους λειτουργούσε πάντα με μεγάλη δύναμη και ότι ο Γεώργιος Παπαδόπουλος κινούσε τον μηχανισμό, μολονότι τοποθετημένος υπό δυσμένεια και παρατήρηση σε μια απόμακρη μονάδα. Πράγματι: ο αντισυνταγματάρχης αυτός, από τη μακρινή Ορεστιάδα, προκάλεσε επέκταση της σκηνοθεσίας μέσα στην Αθήνα, προκαλώντας την κινητοποίηση της 14ης Ιουνίου. Και αφού αποκαλύφθηκε δικαστικά η σκευωρία, δεν εκδιώχθηκε από τον στρατό. Δεν παραπέμφθηκε στο Στρατοδικείο. Παρέμεινε στη θέση του και αργότερα προήχθη κανονικά σε συνταγματάρχη.

Η ασυδοσία του Γ. Παπαδόπουλου

Ποια μυστηριώδης δύναμη τον προστάτευε; Ο τότε υπουργός Αμύνης Π. Γαρουφαλιάς θέλησε να δώσει μια ερμηνεία. Και γράφει στην εφημερίδα *Ακρόπολις* (22 Σεπτεμβρίου 1974):

> *«Όταν κατὰ τὴν 11η Ἰουνίου 1965 διεβιβάσθη εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ἀμύνης ἀναφορὰ τοῦ Γ. Παπαδόπουλου διὰ δολιοφθορὰν σημειωθεῖσαν εἰς τὴν μονάδα του καὶ τὴν ὁποίαν ἐνεφάνιζε ὡς ἀπαρχὴν ἐκτελέσεως ἐν τῷ Στρατῷ δολιοφθορῶν, βάσει σχεδίου κομμουνιστικῆς ὀργανώσεως ἑδρευούσης ἐν Ἀθήναις, ὁ ἀναπληρωτής μου Ὑφυπουργός (ἀπουσίαζα τότε εἰς Ἰταλίαν προσκεκλημένος τοῦ Ἰταλοῦ ὑπουργοῦ Ἀμύνης καὶ μετέπειτα Πρωθυπουργοῦ Α. Ἀνδρεότι) ἔσπευσε νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἐπεισόδιον θεαματικὰς διαστάσεις καὶ δημοσιογραφικὴν προβολήν. Ἐκινητοποιήθη ἡ Ἀστυνομία καὶ αἱ Εἰσαγγελικαὶ Ἀρχαὶ καὶ διενηργήθησαν νυκτεριναὶ κατ' οἶκον ἔρευναι καὶ συλλήψεις εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Δυστυχῶς ὅλαι αὐταὶ αἱ νευρικαὶ ἐνέργειαι ἐπεχειρήθησαν μὲ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ παραπεισθέντος Πρωθυπουργοῦ.*
>
> *»Όταν ἐπέστρεψα, ὑπέδειξα εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν τὸ ἄστοχον τῶν νυκτερινῶν ἐρευνῶν καὶ τοῦ προκληθέντος θορύβου καὶ τοῦ ἐγνώρισα ὅτι θὰ ἀποστείλω τὸν Ταξίαρχον τῆς Στρατιωτικῆς Δικαιοσύνης κ. Ἀθα-*

νασούλαν εἰς Θεσσαλονίκην διὰ νὰ ἐρευνήση τὸ θέμα. Μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἀνεκοίνωσα εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν τὴν γνώμην τοῦ κ. Ἀθανασούλα, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀσημάντου ἐπεισοδίου, κακῶς καὶ ἐκ προθέσεως καὶ κατὰ μυθιστορηματικὸν τρόπον διογκωθέντος ὑπὸ τοῦ Γ. Παπαδοπούλου. Ὁ Γεώργιος Παπανδρέου τότε ἔσπευσε νὰ μὲ διακόψη καὶ νὰ μοῦ εἴπη:

»"Τέλος πάντων ὅ,τι ἔγινε ἔγινε. Μὴ δώσης συνέχεια εἰς τὴν ὑπόθεσιν".

»Ἐνόμισα ὅτι ἡ προσωπική του εὐαισθησία, διότι εἶχε παρασυρθῆ καὶ ἐγκρίνει τὰς δοθείσας εἰς τὸ ἐπεισόδιον θεαματικὰς διαστάσεις, τὸν ὑπεχρέωνε εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς ὑποδείξεως καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀπήντησα εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν ὅτι δὲν θὰ ὑπάρξουν συνέπειαι. Ὅταν μὲ ἐπεσκέφθη ὅμως τὴν ἑπομένην ἡμέραν ὁ κ. Ἰωάννης Μανουσάκης, Γενικὸς Διευθυντὴς τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Πρωθυπουργοῦ, διὰ νὰ μοῦ ἐπαναλάβη τὴν σύστασιν τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου, τότε ἐπληροφορήθην παρ' αὐτοῦ ὅτι ἡ ὑπόδειξις τῆς ἐπαναλήψεως τῆς συστάσεως τοῦ Πρωθυπουργοῦ ὠφείλετο εἰς πίεσιν ἀσκηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου, τὸν ὁποῖον ἐκινητοποίησε ἡ ἐν Πάτραις οἰκογένεια τοῦ Γ. Παπαδοπούλου, εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος εἶχε προσωπικὰς ἐκλογικὰς ὑποχρεώσεις».

Όπως εμφανίζει τα πράγματα ο Π. Γαρουφαλιάς, αποδίδει ευθύνες στους Γ. και Α. Παπανδρέου, με τους οποίους όμως ας μην ξεχνάμε ότι είχε έλθει σε οξύτατη αντιδικία. Η αλήθεια είναι ότι και ο Γ. Παπανδρέου είχε παραπλανηθεί, όπως και όλος ο πολιτικός κόσμος. Και ότι ο πραγματικός προστάτης του Γ. Παπαδόπουλου ήταν το στρατιωτικό παρακράτος. Πολύ σύντομα δε, από προστατευόμενος και κηδεμονευόμενος θα γινόταν κηδεμόνας.

Μια προφητική φωνή στη Βουλή

Το επεισόδιο εκείνο πράγματι αποκάλυπτε τη σοβαρή, μακροπρόθεσμη –γι' αυτό και πιο επικίνδυνη– συνωμοσία κατά της δημοκρατίας που εξυφαινόταν. Παρείχε την ένδειξη επίσης ότι ο Γεώργιος Παπαδόπουλος θα ήταν ο κυριότερος φορέας της. Λίγοι όμως πρόσεξαν σε βάθος τα γεγονότα. Μόνον ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της ΕΔΑ Ηλίας Ηλιού διέκρινε αμέσως με οξυδέρκεια την πραγματικότητα και έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου.

Στη συνεδρίαση της 23ης Ιουνίου 1965 της Βουλής, ο Ηλίας Ηλιού, αναφερόμενος στη σκηνοθεσία του σαμποτάζ της Ορεστιάδας και στο ανθρωποκυνηγητό και τις συλλήψεις που ακολούθησαν, είχε θέσει το ερώτημα:

«Ποῖος ἀσκεῖ τὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν τόπον αὐτόν, ὅταν φθάνει νὰ συντά-

ξη ἕνα χαρτὶ ὁ ἀντισυνταγματάρχης Παπαδόπουλος, διὰ νὰ συλληφθοῦν νύκτωρ ἀπὸ τὰ σπίτια τους εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα τῆς Ἑλλάδος δεκάδες πολῖτες, νὰ τεθοῦν σὲ ἀπομόνωσι καὶ νὰ κινδυνεύουν νὰ ὑποστοῦν τὰ γνωστὰ ἀπὸ τὶς δίκες τῆς Ἀεροπορίας βασανιστήρια, διὰ νὰ λεχθῆ κατόπιν ὅτι ὅλα αὐτὰ ἦσαν πομφόλυξ;»

Και προειδοποιούσε ακριβώς περί του Γ. Παπαδόπουλου ο Η. Ηλιού:

«Ἂν αὔριον μὲ ἕνα νέο πόρισμα κατονομάση ὄχι δέκα, ἀλλὰ πεντακοσίους, χιλίους, δέκα χιλιάδες πολῖτες, εἶναι δυνατὸν νὰ καταλυθῆ τὸ καθεστὼς τῶν δημοσίων ἐλευθεριῶν. Ἰδοὺ ἕτοιμον τὸ πραξικόπημα».

(Πρακτικὰ Βουλῆς, 23.6.1965)

Πολύ σύντομα, έμελλε να αποδειχθούν προφητικές οι προειδοποιήσεις εκείνες. Άλλωστε, τη 15η Ιουλίου 1965, ο νεαρός βασιλιάς εξανάγκασε τον Γ. Παπανδρέου να εγκαταλείψει την πρωθυπουργία. Και άρχιζε η μεγάλη στροφή προς την ανωμαλία.

Τον Γ. Παπανδρέου διαδέχθηκε στην εξουσία μια σειρά πρωθυπουργών (Γ. Νόβας, Η. Τσιριμώκος, Στ. Στεφανόπουλος), που εκπροσωπούσαν τις συντηρητικές δυνάμεις του Κέντρου, οι οποίες ουσιαστικά συμμάχησαν με τη Δεξιά, υπό τη γενική αρχηγία του βασιλιά. Και, με την ανοχή και την εκούσια ή ακούσια κάλυψή τους, το στρατιωτικό παρακράτος μπόρεσε να ανασυνταχθεί και να κινείται πια άνετα.

Καταδρομική επιδρομή στην ΚΥΠ

Η τροπή των πραγμάτων, η αλλαγή ατμόσφαιρας και σκηνοθεσίας αποκαλύφθηκε αμέσως και έντονα: τη νύχτα της 16ης Ιουλίου, έγινε αντικατάσταση της ηγεσίας της ΚΥΠ κατά τρόπο αυτόχρημα πειρατικό, ενώ η κυβέρνηση Γ. Νόβα διήνυε τη δεύτερη μόλις ημέρα της. Ο διευθυντής της υπηρεσίας συνταγματάρχης Γ. Αναγνωστόπουλος εργαζόταν στο γραφείο του, όταν εισόρμησε μια ομάδα αξιωματικών. Και να πώς ο ίδιος περιγράφει τη σκηνή (συνέντευξή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις*, 27 Αυγούστου 1974):

«Βρισκόμουν στὸ γραφεῖο μου, ὅπως κάθε βράδυ μέχρι τῶν πρωϊνῶν ὡρῶν λόγω τῆς ὑφισταμένης ἐντάσεως τοῦ Κυπριακοῦ. Κατὰ τὶς 10 τὴν νύκτα, κατόπιν προειδοποιήσεως τοῦ σκοποῦ πύλης, εἰσέβαλαν αἰφνιδιαστικῶς ὁ στρατηγὸς Παπαγεωργόπουλος καὶ οἱ συνταγματάρχαι Ζαχαράκης καὶ Φραντσέσκαρος. (Σημ. συγγρ.: ὁ στρατηγὸς Παπαγεωργόπουλος ἀνεκλήθη «ἐκ τῆς ἐφεδρείας εἰς τὴν ἐνέργειαν».) Ὁ στρατηγὸς Παπαγεωργόπουλος ἔσπευσεν εἰς τὸ γραφεῖον μου καὶ ἐπιδείξας τὴν διαταγὴν τοποθετήσεώς του ἀπήτησε νὰ τοῦ παραδώσω τὴν ὑπηρεσίαν ἀμέσως, ὅπως καὶ ἔγινε. Ἐν τῷ μεταξύ, οἱ δύο συνταγματάρχαι κατηυθύν-

θησαν δρομέως εἰς τὰ γραφεῖα ὅπου εἶχον τοποθετηθῆ (σημ. συγγρ.: μὲ τὴν ἴδια διαταγὴ ποὺ ἐκόμισε ὁ στρατηγὸς Παπαγεωργόπουλος), ἐγκατεστάθησαν εἰς αὐτὰ χωρὶς νὰ εἶναι παρόντες οἱ παραδίδοντες καὶ ἤρχισαν νὰ ἐρευνοῦν τοὺς φακέλλους τῆς ὑπηρεσίας. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ ἐπεξετάθη εἰς ὅλα τὰ γραφεῖα. Δύο δὲ ἀκολουθοῦντες ἀνώτατοι οἰκονομικοὶ ἀξιωματικοὶ ἤρχισαν ἔλεγχον τῶν οἰκονομικῶν τῆς ὑπηρεσίας μέσα εἰς τὴν νύκτα...»

Αλλαγή ατμόσφαιρας

Η ενέργεια αυτή τυπικά δεν μπορεί να θεωρηθεί διαβλητή. Οι «επιδρομείς» είχαν τοποθετηθεί νομότυπα στην ηγεσία της ΚΥΠ, η οποία κατά τον νόμο υπάγεται καθ' όλα στον εκάστοτε πρωθυπουργό, που είναι φυσικό να την επανδρώνει με πρόσωπα της εμπιστοσύνης του. Και ας προσθέσουμε ότι ούτε ο νέος διευθυντής στρατηγός Παπαγεωργόπουλος, ούτε ο υποδιευθυντής συνταγματάρχης Ζαχαράκης ανήκαν στον ΙΔΕΑ ή στην Ομάδα Παπαδόπουλου. Τουναντίον, διώχθηκαν αμέσως μετά την επιβολή του καθεστώτος της 21ης Απριλίου 1967.

Αλλά ο τρόπος και η ώρα που έγινε η ανάληψη της υπηρεσίας από τη νέα ηγεσία της ΚΥΠ («καταδρομική επιχείρηση», όπως χαρακτηρίστηκε) μαρτυρεί τη νέα ατμόσφαιρα, τη νέα πολιτική και τη νέα νοοτροπία που επικρατούσε. Κατά πάσα πιθανότητα, ακόμα κι αν δεν βρισκόταν ο συνταγματάρχης Αναγνωστόπουλος στη θέση του, ο αντικαταστάτης του στρατηγός Παπαγεωργόπουλος θα εισέβαλλε και θα καταλάμβανε ερήμην του τα γραφεία εξουδετερώνοντας τη φρουρά. Ποια όμως εθνική, πολιτική ή υπηρεσιακή ανάγκη μπορεί να δικαιολογήσει μια τόσο σπασμωδική, αήθη και παράτυπη ενέργεια;

Αλλά ο συνταγματάρχης Αναγνωστόπουλος συνεχίζει στην ίδια συνέντευξη:

«Πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ὀλίγας ὥρας προηγουμένως, παρουσιάσθην εἰς τὸν νέον πρωθυπουργὸν Γ. Νόβαν ὡς προϊστάμενος τῆς ΚΥΠ, ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπε: "Ἐγὼ θέλω νὰ σὲ κρατήσω ὡς ἀρχηγὸν τῆς ΚΥΠ, γιατὶ σοῦ ἔχω ἐμπιστοσύνη. Ἀλλὰ ἔμαθα ὅτι θέλουν νὰ σὲ ἀντικαταστήσουν μὲ κάποιο στρατηγό. Αὐτὸ ἐγὼ δὲν θὰ τὸ δεχθῶ, ἐκτὸς ἂν ἀποφασίση τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο". Πρὶν ὅμως συνέλθη τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, ἐκυκλοφόρησαν τὰ παραρτήματα τῶν ἐφημερίδων μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀντικαταστάτου μου. Κατόπιν τούτου ἐγὼ συνεπέρανα ὅτι ὁ ἀντικαταστάτης μου ἐπεβλήθη ἐκ τῶν Ἀνακτόρων».

Και φυσικά μόνο με παρέμβαση του βασιλιά μπορούσε να γίνει εκείνη η υπερπήδηση της βούλησης του πρωθυπουργού, όσον αφορά μια υπηρεσία που κατά νόμον εξαρτιόταν απευθείας από αυτόν (τον πρωθυπουργό). Βέβαια μπορούσε ο Γ. Νόβας

να προβάλει το «βέτο» του στον Κωνσταντίνο. Ο νόμος σαφώς τον κάλυπτε. Αλλά θα ήταν αδιανόητο σε έναν πρόεδρο βασιλικής κυβέρνησης να αντιταχθεί στον βασιλιά.

Ο βασιλιάς και η ΚΥΠ

Πού οφειλόταν όμως εκείνο το ειδικό ενδιαφέρον του Κωνσταντίνου για την ΚΥΠ;

Σ' όλη τη διάρκεια της μάχης του ΑΣΠΙΔΑ, η υπηρεσία αυτή ήταν δακτυλοδεικτούμενη από όλη τη Δεξιά ως βασική πηγή της οργάνωσης. Τα ηγετικά της στελέχη άλλωστε (Παπατέρπος, Αναγνωστόπουλος, Δαμβουνέλης) κάθονταν στο εδώλιο του στρατοδικείου ως αρχηγοί του ΑΣΠΙΔΑ, μαζί με πολλούς αξιωματικούς της υπηρεσίας τους.

Και ο βασιλιάς έδειχνε πως είχε ενστερνισθεί απόλυτα την κατηγορία. Υπενθυμίζουμε ότι, κατά την τραγική του αντιδικία με τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου, του είχε στείλει μια σειρά από επιθετικές επιστολές. Και στην πρώτη –8 Ιουλίου 1965– υπήρχε η φράση:

> *«Ἀνώμαλος κατέστη ἡ κατάστασις ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐκ τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας Πληροφοριῶν, ἡ ὁποία ὑπάγεται προσωπικῶς εἰς ὑμᾶς καὶ διοικεῖται ὑπὸ προσώπων τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης σας, ἐξεπορεύθη ἐπαναστατικὴ συνωμοτικὴ ὀργάνωσις εἰς τὰς ἐνόπλους δυνάμεις, μοναδικὸν σκοπὸν ἔχουσα τὴν ἀνατροπὴν τοῦ Συντάγματος τῆς χώρας καὶ τὴν ἐπιβολὴν δικτατορίας ἐλεεινῆς μορφῆς».*

Το ενδιαφέρον του στρατιωτικού παρακράτους, όλης της Δεξιάς και του ίδιου του βασιλιά για την ΚΥΠ είναι ευκολονόητο λόγω της σημασίας που είχε η υπηρεσία αυτή. Γιατί, εκτός των άλλων, αποτελεί τον οφθαλμό του αρχηγού της εκτελεστικής εξουσίας.

Στην ΚΥΠ, επί σειρά ετών, επικρατούσε καθεστώς του παρακράτους. Ο ίδιος ο Γ. Παπαδόπουλος είδαμε πως υπηρετούσε επί 6 έτη (1959-1965) και ασφαλώς στερέωσε το κατεστημένο της. Μόνο για ένα διάστημα προηγουμένως, όταν διευθυντής χρημάτισε ο στρατηγός Π. Νικολόπουλος, ο οποίος και ως αρχηγός του ΓΕΣ είχε αντιταχθεί κατά του ΙΔΕΑ, είχε ξεφύγει η υπηρεσία αυτή από τον έλεγχο του παρακράτους, μολονότι τα δεξιά κόμματα βρίσκονταν στην εξουσία. Αλλά, αφότου ο Π. Νικολόπουλος αποστρατεύθηκε, το πεδίο έμεινε ελεύθερο. Και όταν το 1964 έγινε το ρήγμα με την είσοδο των δημοκρατικών αξιωματικών, ήταν φυσικό να εξαπολύσει την αντεπίθεσή του ο παρακρατικός μηχανισμός.

Πολλοί μάλιστα ισχυρίζονται ότι επρόκειτο για ευρύτερο στόχο. Ο Ανδρέας Παπανδρέου στο προαναφερόμενο βιβλίο του (*Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα*) τονίζει ότι η άλωση της ΚΥΠ από το παρακράτος αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για τη Δικτατορία. Και προς χάρη της στήθηκε η όλη σκευωρία του ΑΣΠΙΔΑ.

Στόχος η ΚΥΠ

Ο συνταγματάρχης Αλ. Παπατέρπος επιβεβαιώνει αυτή την εκδοχή στη συνέντευξή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* (25 Αυγούστου 1974). Η σχετική περικοπή έχει ως εξής:

«ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Κατὰ τὴν διαδικασία γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς δικτατορίας, ὑπῆρξε ἡ ΚΥΠ στόχος τῶν παραγόντων ποὺ ἀπέβλεπαν στὴν κίνησι αὐτή; Ἐπὶ κυβερνήσεως Παπανδρέου ἐτοποθετήθησαν ἀρκετοὶ Κεντρῷοι ἀξιωματικοὶ στὴν ΚΥΠ. Ἡ παρουσία τους ἀποτελοῦσε ἐμπόδιο γιὰ τὴν πορεία πρὸς τὴν δικτατορία;

ΑΛ. ΠΑΠΑΤΕΡΠΟΣ: Βεβαίως ἡ παρουσία νομιμοφρόνων ἀξιωματικῶν εἰς τὴν ΚΥΠ ἀποτελοῦσε κάποιο ἐμπόδιο διὰ τὴν πορείαν πρὸς τὴν δικτατορίαν, χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ εἶναι καὶ τὸ μόνον ποὺ ἔπρεπε νὰ γκρεμισθῇ ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς δικτατορίας. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἀπὸ τῆς ἀνόδου εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, ἡ προσπάθειά της νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ὑπηρεσίαν αὐτὴν εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον πορείας της ἀντιμετώπισε τὰς ἀντιδράσεις τῶν κύκλων τῆς δικτατορίας... Αἱ ἀντιδράσεις συνεχίσθηκαν μὲ τὸ σαμποτάρισμα καὶ τὴν κατασυκοφάντησιν τοῦ ἔργου τῆς ὑπηρεσίας, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ ἐπιζητοῦν τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς ΚΥΠ καὶ αὐτῶν τῶν ὀλίγων νομιμοφρόνων ἀξιωματικῶν, τοὺς ὁποίους τελικῶς ἀπεμάκρυναν ἐν τῷ συνόλῳ των μὲ τὴν πτῶσιν τῆς κυβερνήσεως τοῦ Γ. Παπανδρέου».

Υπό το φως των κατοπινών γεγονότων, δεν μπορεί κανείς να απορρίψει αυτή την εκδοχή. Μένει το ερώτημα: Ο βασιλιάς, όταν καθιστούσε στόχο του την ΚΥΠ, ενεργούσε στο πλαίσιο της συνωμοσίας του παρακράτους; Συμμετείχε, δηλαδή, στη συνωμοσία; Ή είχε παραπλανηθεί από το κλίμα της φοβίας και τις ψευδείς ή διογκωμένες πληροφορίες που του παρείχε το παρακράτος; Αν λάβουμε υπόψη ότι είχαν παραπλανηθεί την ίδια εποχή και πρόσωπα που η προσήλωσή τους στη δημοκρατία αποτελεί δεδομένο (π.χ. ο Π. Κανελλόπουλος), δεν μπορούμε να αποκλείσουμε και για τον νεαρό Κωνσταντίνο τη δεύτερη εκδοχή.

Η πολιτική αλλαγή

Αλλά οπωσδήποτε τη νύχτα της 16ης Ιουλίου 1965 η ΚΥΠ είχε αλωθεί. Ήταν το πρώτο οχυρό της τάξης πραγμάτων που οικοδόμησε ο Γ. Παπανδρέου, το οποίο έπεφτε στα χέρια των αντιπάλων του μετά την άλωση της πρωθυπουργίας. Ακολούθησε μια σκληρή πάλη της Ένωσης Κέντρου με τον βασιλιά και τη Δεξιά, που έχει

ιξιστορηθεί και αναλυθεί στον προηγούμενο τόμο, της οποίας δίνουμε μια εντελώς συνοπτική έκθεση:

• Τη 15η Ιουλίου 1965 ορκίστηκε η κυβέρνηση Γ. Νόβα, η οποία όμως την 5η Αυγούστου καταψηφίστηκε στη Βουλή (131 ψήφοι έναντι 167).

• Τη 18η Αυγούστου 1965 ορκίστηκε η κυβέρνηση Ηλ. Τσιριμώκου, η οποία την 28η Αυγούστου καταψηφίστηκε επίσης στη Βουλή (135 ψήφοι έναντι 159).

• Τη 18η Σεπτεμβρίου 1965 ορκίστηκε η κυβέρνηση Στ. Στεφανόπουλου, η οποία την 24η Σεπτεμβρίου αποσπούσε την εμπιστοσύνη της Βουλής (152 ψήφοι έναντι 148).

Έτσι, με διαδοχικούς ακρωτηριασμούς της Ένωσης Κέντρου, ο νεαρός βασιλιάς πέτυχε να σταθεροποιήσει μιαν αντίπαλή της κατάσταση, στην προσπάθειά του να διασώσει το καθεστώς, που πίστευε ότι κινδύνευε από τις κεντροαριστερές και κεντρώες δυνάμεις. Αλλά, με τις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν, το στρατιωτικό παρακράτος καταλάμβανε ολοένα και ισχυρότερες θέσεις μέσα στο στράτευμα. Και ευνοήθηκε σε αποφασιστικό βαθμό από την ανάθεση της αρχηγίας του ΓΕΣ, τον Οκτώβριο του 1965, στον αντιστράτηγο Γρηγ. Σπαντιδάκη, διοικητή έως τότε του Α' Σώματος Στρατού και πρώην διοικητή της 20ής Τεθωρακισμένης Μεραρχίας.

Ο νέος αρχηγός του ΓΕΣ

Έχει θεωρηθεί ως αντικανονική η εκλογή του στρατηγού Σπαντιδάκη, ο οποίος δεν κατείχε όλα τα τυπικά προσόντα. Την πρόταση πάντως την έκανε προς τον τότε πρωθυπουργό Στ. Στεφανόπουλο ο ίδιος ο βασιλιάς, ο οποίος τον θεωρούσε αφοσιωμένο στο πρόσωπό του και αποφασιστικό. Και ο πρωθυπουργός δεν είχε λόγους να προβάλει αντιρρήσεις. Ο Κωνσταντίνος προφανώς νόμιζε ότι με τον Σπαντιδάκη ως αρχηγό του στρατού εξασφαλιζόταν από κάθε κίνηση στρατιωτικών εναντίον του. Αλλά οι παράγοντες του παρακράτους τον θεωρούσαν τον πιο ευεπίφορο για ανώμαλες παρεμβάσεις.

Είχε ο νέος αρχηγός του ΓΕΣ την πρόθεση να καταλάβει δυναμικά την εξουσία, μόλις τοποθετήθηκε στην πανίσχυρη θέση του; Προσωπικά δήλωνε απεριόριστη απέχθεια κατά του κοινοβουλευτισμού και της δημοσιογραφίας. Αλλά ο στρατηγός Παν. Πανουργιάς, στην έκθεση που προαναφέρουμε, γράφει:

> *«Ὁ στρατηγὸς Σπαντιδάκης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ὑφίσταντο ἰσχυρὰν πίεσιν αὐξάνουσαν καθημερινῶς, διὰ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ στρατοῦ. Ὁ στρατηγὸς ἦτο πολὺ διστακτικὸς καὶ ἀναποφάσιστος, πολλάκις δὲ εἰς σχετικὰς συνομιλίας μοὶ εἶπεν: "Φοβοῦμαι μήπως ἀποτύχωμεν καὶ τότε θὰ πρέπει νὰ αὐτοκτονήσω"».*

Είναι εξακριβωμένο όμως ότι ο Γρ. Σπαντιδάκης έσπευσε να συγκεντρώσει γύρω του όλα τα στελέχη της Ομάδας Παπαδόπουλου, τα οποία είχαν εξακοντισθεί σε

περιφερειακές θέσεις από τον Γ. Παπανδρέου. Τον Γ. Παπαδόπουλο τον τοποθέτησε αρχικά στο 2ο Γραφείο της Στρατιάς (Λάρισα) και από τις αρχές του 1967 στο ΓΕΣ, παρά τις αντιρρήσεις τού τότε υπουργού Εθνικής Αμύνης Στ. Κωστοπούλου. Τον συνταγματάρχη Ν. Μακαρέζο τον μετέθεσε στην ΚΥΠ, παρά τις αντιρρήσεις τού Γεν. Επιθεωρητή του Στρατού, αντιστράτηγου Γ. Λεβέντη. Ο ταξίαρχος Παττακός ανέλαβε τη διοίκηση του ΚΕΤ (Κέντρο Εκπαιδεύσεως Τεθωρακισμένων) Αθηνών, στη δύναμη του οποίου άνηκαν όλα τα άρματα του λεκανοπεδίου Αττικής. Και η συνεργασία του με τη συνωμοτική Τριανδρία ήταν στενότατη. Αγνοούσε όμως ότι οι τρεις εκείνοι έμπιστοι συνεργάτες του ήταν οι ηγέτες της ιδιαίτερης ομάδας τους, την ύπαρξη της οποίας δεν υποπτευόταν. Ο στρατηγός Παν. Πανουργιάς στην έκθεσή του σημειώνει:

> *«Ὁ Σπαντιδάκης εἶχε στενὴν συνεργασίαν μετὰ τοῦ Παττακοῦ καὶ Παπαδοπούλου. Δὲν ἔχω πλήρως ἐξακριβώσει, ὑπάρχουν ὅμως ἐπαρκεῖς ἐνδείξεις ὅτι εἶχε μετ' αὐτῶν, πλὴν τῶν ἐπισήμων ἐπαφῶν, καὶ μυστικὰς συναντήσεις εἰς ἃς συνεζήτουν τὰς λεπτομερείας τῆς ἐπεμβάσεως. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ ἐπαναστάται ἐξηπάτουν τὸν Σπαντιδάκην καὶ προετοίμαζον τὸ ἰδικόν των κίνημα, ἐνῶ οὗτος ἐπίστευεν ὅτι τοῦ ἦσαν πιστοὶ καὶ προετοίμαζον τὴν ἐπέμβασιν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν του».*

Πορεία προς τις εκλογές

Στο μεταξύ από τα μέσα του 1966, ενώ η κυβέρνηση Στεφανόπουλου παρέμενε στην εξουσία, επιδρούσε στα πνεύματα του παρακράτους η «αδυσώπητη» προσέγγιση του χρόνου των νέων εκλογών. Η Δεξιά θα επιθυμούσε να εξαντληθεί όλη η τετραετία της Βουλής, αλλά υπήρχαν πολλοί παράγοντες που επιζητούσαν την εκκαθάριση της πολιτικής κατάστασης. Η σκέψη των εκλογών προκαλούσε ανησυχία στους δεξιούς πολιτικούς κύκλους και στο παρακράτος, γιατί ήταν ενδεχόμενο να επικρατούσε η Ένωση Κέντρου. Και πιο πολύ τους ανησυχούσε ο φόβος ότι η Κεντροαριστερά πτέρυγα με τον Ανδρέα Παπανδρέου θα δέσποζε σε περίπτωση νίκης του Κέντρου.

Το αποτέλεσμα ήταν να δυναμώνουν στο παρακράτος αλλά και σε όλο τον στρατό οι τάσεις για στρατιωτική επέμβαση. Και ο φόβος της δικτατορίας πλανιόταν στην Ελλάδα υπό αόριστη μορφή. Στην πραγματικότητα, είχε δύο συγκεκριμένες πηγές: Η μία ήταν του στρατηγού Σπαντιδάκη, ο οποίος κατανίκησε πια τους δισταγμούς του και άρχισε να προετοιμάζει δραστήρια επέμβαση της ηγεσίας του στρατού. Και η άλλη ήταν της Ομάδας Παπαδόπουλου, που έκρινε πια πως πλησίαζε το πλήρωμα του χρόνου για να υλοποιηθούν οι σκοποί 15 ετών: η άλωση της εξουσίας.

Οι λοχαγοί

Αν όμως γενικά η ροπή του στρατεύματος προς επιβολή δικτατορίας ήταν καρπός της κοινωνικής και πολιτικής κρίσης, υπήρχε και μια ειδική πηγή δυσφορίας των αξιωματικών, που ενίσχυε τις ανατρεπτικές τάσεις: η δυσμενής προοπτική της σταδιοδρομίας τους. Στην έκθεσή του ο στρατηγός Παν. Πανουργιάς γράφει:

«Ἐκτὸς τοῦ θέματος τῆς Κύπρου καὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ στρατιωτικοῦ κονδυλίου, ὑπῆρξεν ὀξὺ τὸ θέμα τῆς ἐξελίξεως τῶν ἀξιωματικῶν. Ὑπηρετοῦν 2.000 λοχαγοί. Μέσος ὅρος προαγωγῆς ἦτο 100-150 ἐτησίως. Οὕτω οἱ τελευταῖοι εἰς ἀρχαιότητα λοχαγοὶ ἐλογάριαζον ὅτι θὰ προβιβασθοῦν μετὰ 15 ἔτη περίπου. Τὸ αὐτὸ πρόβλημα οὐχί, ὅμως, τόσον ὀξύ, ὑπῆρξεν καὶ εἰς τοὺς βαθμοὺς τοῦ ταγ/ρχου καὶ ἀν/ρχου. Παρ' ὅλον ὅτι τόσον ἡ στρατιωτικὴ ἡγεσία ὅσον καὶ ἡ πολιτικὴ ἐγνώριζον καλῶς τὸ θέμα οὐδὲν μέτρον ἐλάμβανον. Συνδυαζόμενον τοῦτο καὶ μὲ τὸ μισθολόγιον καὶ ἕτερα θέματα, εἶχεν δημιουργηθῆ εἰς τὸ σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν βαθυτάτη δυσαρέσκεια κατὰ τῆς τότε πολιτικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας. Οὐδόλως παράδοξον πλέον ἡ ὀργάνωσις λοχαγῶν ὑπὸ τοῦ Μπουλούκου δι' ἐξυπηρέτησιν ἀτομικῶν συμφερόντων μεταξὺ λοχαγῶν τῆς αὐτῆς τάξεως – ὡς φαίνεται νὰ ἦτο κατ' ἀρχὰς τουλάχιστον ἡ κίνησις Μπουλούκου.

»Εἶναι ἤδη γνωστόν, καὶ τότε –πρὸ τῆς 21ης Ἀπριλίου– ὑπῆρχον πληροφορίαι περὶ κινήσεως καὶ ὀργανώσεως κατωτέρων ἀξιωματικῶν, κυρίως λοχαγῶν. Εἶχον τεθῆ ὑπ' ὄψιν τοῦ κ. Σπαντιδάκη. Δὲν εἶχεν ἀποδοθῆ μεγάλη σημασία. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἐβεβαιώθη ἡ ὕπαρξίς της ἀριθμοῦσα περὶ τοὺς 200 λοχαγούς».

Επιστολή των αξιωματικών

Η πραγματικότητα αυτή των κατωτέρων ιδίως αξιωματικών ασκούσε πίεση σε ολόκληρο το Σώμα και διοχέτευε περισσότερο ηλεκτρισμό στην ατμόσφαιρα επέμβασης. Και το στρατιωτικό παρακράτος, ιδιαίτερα η Ομάδα Παπαδόπουλου, επωφελούνταν για να κάνει την ψυχολογική προετοιμασία της Δικτατορίας. Την 23η Ιανουαρίου 1966 δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς* της Θεσσαλονίκης ανοικτή επιστολή με την υπογραφή ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ. Την είχε συντάξει ο ταξίαρχος Παττακός, διοικητής τότε της 2ας Διοικήσεως Μάχης της XX Θωρακισμένης Μεραρχίας. Απευθυνόταν προς τον βασιλιά και η πιο χαρακτηριστική περικοπή της ήταν:

«Μεγαλειότατε

[...]

[...] *Ὁ τόπος διέρχεται, ἐν ταχεῖ βηματισμῷ, θανάσιμον περίοδον ρασπουτινοκερενσκικήν... Ὑμᾶς καὶ ὅλους τοὺς καλοὺς Ἕλληνας ἀναμένει οἰκτρὸν τέλος... Ὅ,τι συνέβη εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, ἐν μέσῳ συμμαχικῶν στρατευμάτων, ἠμπορεῖ κάλλιστα νὰ ἐπαναληφθῇ καὶ ἐδῶ, ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ἐξακολουθήσῃ νὰ παρουσιάζῃ τὴν σημερινὴν σύγχυσιν φρενῶν...*

[...] *Ἡμεῖς πάντως ἐξηντλήσαμεν τὰ ὅρια τῆς ὑπομονῆς μας, ὑβριζόμενοι καὶ συκοφαντούμενοι καὶ μὴ ἀπαντῶντες κατὰ τὸν ἐπιβαλλόμενον τρόπον...»*

Η επιστολή έκανε ζωηρή αίσθηση μεταξύ των αξιωματικών. Την επομένη άρχισαν διοικητικές ανακρίσεις κατά διαταγή του διοικητού του Γ′ Σώματος Στρατού αντιστράτηγου Κατσαδήμα.

Αλλά να τι λέει ο ίδιος ο Στ. Παττακός σε αφήγησή του:

«Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1966, ὡς διοικητὴς τῆς 2ας Διοικήσεως Μάχης, συνέταξα προσωπικῶς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Βασιλέα. Ἐκάλεσα ἐν συνεχείᾳ ἕναν ἀξιωματικὸ τῆς μονάδος μου, τὸν ἀντισυνταγματάρχη Κωνσταντῖνο Παπαφιλίππου, καὶ τοῦ ζήτησα νὰ μοῦ πῇ τὶς ἀπόψεις του. Συνεφώνησε μαζί μου. Πήγαμε μαζὶ εἰς τὴν ἐφημερίδα "Ἑλληνικὸς Βορρᾶς". Εὑρήκαμε τὸν κ. Κύρου, ὁ ὁποῖος τὴν ἐμελέτησε καὶ μᾶς εἶπε: "Θὰ πᾶτε φυλακή". "Δὲν πειράζει", τοῦ εἴπαμε. "Ἐμεῖς θέλουμε τὸ καλὸ τῆς πατρίδος καὶ ἂς πᾶμε φυλακή". Πράγματι, ὁ κ. Κύρου τὴν εδημοσίευσε.

»Τὴν ἐπομένην ἤρχισαν ἀνακρίσεις. Ἐπῆγα τότε στὸν ἀντιστράτηγο τοῦ Γ′ Σώματος Στρατοῦ Κατσαδήμα καὶ τοῦ εἶπα: "Μὴν κάνετε ἀνακρίσεις. Τὴν ἐπιστολὴ τὴν ἔκανα ἐγώ, ἀπηχεῖ τὰς ἀπόψεις τῶν ἀξιωματικῶν. Εἶμαι βέβαιος ὅτι καὶ σεῖς συμφωνεῖτε μ' αὐτὴν τὴν ἐπιστολήν, ἡ κατάστασις ἔχει φθάσει εἰς τὸ ἀπροχώρητον. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνέχεται ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς τὴν πολιτικήν του ἡγεσίαν ἄλλο πλέον. Δὲν εἶναι δυνατὸν κάποιος βουλευτὴς νὰ ἀποκαλῇ τὸν ἀρχηγὸ ΓΕΣ Σπαντιδάκην ἀνάξιον. Ἐγὼ προσωπικῶς εἶχα ἐκθέσει τὰς ἀπόψεις μου εἰς τὸν ἀντιστράτηγον Σπαντιδάκην, λέγοντάς του ὅτι τὸ κῦρος του εἶχε μειωθῇ εἰς μέγα βαθμὸν ἐξ αἰτίας τοῦ διασυρμοῦ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ ὁλοκλήρου τοῦ στρατεύματος".

»Πρὶν γίνῃ αὐτὴ ἡ συνομιλία, τρώγαμε κάποια ἡμέρα –λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτό– στὴν Λέσχη Ἀξιωματικῶν μὲ τὸν Σωματάρχη Κατσαδήμα καὶ τὸν Μέραρχο Κορίννα στὶς διαταγὲς τοῦ ὁποίου ὑπηγόμην. Καὶ ὁ διοικητὴς τοῦ Γ′ Σώματος Στρατοῦ ἄρχισε συζήτησι διὰ νὰ ἀλιεύσῃ πλη-

ροφορίας, ποιός ἄραγε ἔγραψε τὴν ἐπιστολὴν αὐτήν, λέγοντάς μου: "Πονηρὲ Κρητικέ, αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις μυρίζει ἀπὸ ἐδῶ...". Τοῦ εἶπα ὅτι: "Αὐτὸ μυρίζει Κατσαδήμα". Τὸ πήραμε στὸ καλαμποῦρι».

Δεν ανακαλύφθηκε όμως ο δράστης και σε λίγο, κατά διαταγή του αρχηγού τού ΓΕΣ στρατηγού Σπαντιδάκη, η ανάκριση σταμάτησε. Εκείνη την εποχή πάντως η Θεσσαλονίκη και όλη η Βόρεια Ελλάδα ήταν κέντρο ζυμώσεων των αξιωματικών της Δικτατορίας. Ο Στ. Παττακός λέει αποκαλυπτικά:

«Μετὰ τὴν ἐπιστολήν, ἦλθε εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὁ συνταγματάρχης Πυροβολικοῦ Παπαδόπουλος, μὲ τὸν ὁποῖον συνεδεόμην πρὸ μακροῦ. Ἰδιαιτέρως εἴχαμε ἀναπτύξει σχέσεις ὅταν ἐγὼ ὑπηρετοῦσα εἰς τὸ Β' Σῶμα Στρατοῦ. Συναντώμεθα εἰς τὸ Διδυμότειχον, εἰς τὴν Νέα Σάντα καὶ ἀνταλλάσσαμε ἀπόψεις οἱ δυό μας περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς πατρίδος μας. Αἱ ἀνταλλαγαὶ ἀπόψεων αὐταὶ εἶχαν ἀρχίσει ἀπὸ τὸ 1964. Αἱ φῆμαι ὅτι ὁ στρατηγὸς Ἀγγελῆς περιήρχετο τὴν περίοδον ἐκείνην τὰς μονάδας καὶ ἀνέλυε στοὺς ἀξιωματικοὺς τὴν οἰκτρὰν πολιτικὴν κατάστασιν, ζητώντας τὴν συμπαράστασίν τους καὶ τὴν ὀργάνωσιν στρατιωτικῆς ἐπαναστάσεως, δὲν εἶναι ἀληθεῖς. Ὁ στρατηγὸς Ἀγγελῆς εἶχε ἀπομονωθῆ τότε καὶ δὲν ἦταν εἰς τὰ πράγματα.

»Ἡ ἀνησυχία τῶν ἀξιωματικῶν ἀξίζει νὰ ἀναφερθῆ ὅτι εἶχεν ἐνταθῆ ἀπὸ τὸ 1958 καὶ ἐντεῦθεν, ὁπότε ἡ ΕΔΑ κατῆλθε εἰς τὴν Βουλὴ ὡς Κόμμα τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολιτεύσεως. Καὶ ἡ ἡγεσία τοῦ στρατεύματος προσεπάθη νὰ ἀνεύρῃ τὰς αἰτίας τῆς διογκώσεως τοῦ κομμουνιστικοῦ ρεύματος.

»Ἀναλόγους συζητήσεις –ὅπως μὲ τὸν Παπαδόπουλον– εἶχα τὴν περίοδον ἐκείνην καὶ μὲ τοὺς διοικητὰς τῶν μονάδων τῆς Θεσσαλονίκης, μέχρι τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1966, ὁπότε μετετέθην εἰς Ἀθήνας καὶ συνεζήτουν πλέον καὶ συνειργαζόμην μὲ τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Ἀττικῆς».

Η ζύμωση εκείνη ήταν πολύ προσεκτική. Δεν απέβλεπε στην άμεση κατάταξη αξιωματικών στην Ομάδα Παπαδόπουλου, αλλά στην καλλιέργεια του πνεύματος στρατιωτικής επέμβασης, η οποία απέδιδε άφθονους καρπούς. Γιατί ήδη κέρδιζε έδαφος στον στρατό η απέχθεια προς τον κοινοβουλευτισμό και η ιδέα των δυναμικών λύσεων, αλλά κατά προτίμηση με την ηγεσία του βασιλιά.

Η πολιτική της Αμερικής

Υπήρχε όμως και ο εξωελληνικός παράγοντας, δηλαδή οι ΗΠΑ. Πού προσανατολιζόταν η Ουάσινγκτον όσον αφορά τα ελληνικά πράγματα; Ευνοούσε την επι-

βολή δικτατορίας ή απέβλεπε σε κοινοβουλευτικές διαδικασίες;

Η δεσπόζουσα επιρροή των ΗΠΑ στην Ελλάδα αρχίζει το 1947 με το Δόγμα Τρούμαν. Προηγουμένως κυριαρχούσε η αγγλική δύναμη, που χρονολογείται από τις απαρχές της Ανεξαρτησίας και η οποία το 1944 και το 1945 ανανεώθηκε με τις διασκέψεις της Μόσχας και της Γιάλτας. Στις διασκέψεις εκείνες, οι τότε Μεγάλοι μοίρασαν τη Βαλκανική και όλη την Ευρώπη σε σφαίρες επιρροής και παρέδωσαν την Ελλάδα στο βρετανικό «βέτο». Αλλά στις αρχές του Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949) το ελληνικό καθεστώς κλονίσθηκε χωρίς να είναι σε θέση οι Άγγλοι να αποτρέψουν την κατάρρευσή του. Τότε έσπευσαν οι Ηνωμένες Πολιτείες να αναλάβουν τη σωτηρία του καθεστώτος αλλά και τον έλεγχο της χώρας, υποκαθιστώντας την Αγγλία.

Κατά την ειρηνική περίοδο που ακολούθησε (μετά το 1949), οι Αμερικανοί θέλησαν να διατηρήσουν τον έλεγχό τους και κατά μέγα μέρος το πέτυχαν. Αρχικά μάλιστα εννοούσαν να ανεβοκατεβάζουν τις ελληνικές κυβερνήσεις (περιπτώσεις Βενιζέλου, Πλαστήρα κλπ., το 1950-1952), αλλά από την άνοδο του Παπάγου στην εξουσία (1952) η επίδρασή τους στην πολιτική ζωή της Ελλάδος περιορίστηκε.

Πάντως στην εποχή που προηγήθηκε από τη Δικτατορία του 1967, η αμερικανική επιρροή ήταν ισχυρή όσο και πολύμορφη. Ασκούνταν με τη γενική οικονομική, πνευματική, ιδεολογική και πολιτική επίδραση: με τα εγκατεστημένα αμερικανικά κεφάλαια, που από το 1960 ενισχύθηκαν σημαντικότατα χάρη στις μαζικές επενδύσεις του ομίλου Τομ Πάππας· με τη στρατιωτική αμερικανική βοήθεια, που αποτελούσε την κυρία πηγή εξοπλισμού των ενόπλων δυνάμεων και συνεπώς ήταν μέσο ισχυρής πίεσης επί των διαφόρων ελληνικών κυβερνήσεων· και με την άμεση πρόσδεση στο αμερικανικό άρμα πολλών στελεχών της οικονομικής, πολιτικής και στρατιωτικής σφαίρας, που είχαν συμφέροντα ποικίλων μορφών με τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Οι φορείς της αμερικανικής επιρροής

Σε πόσο βαθμό επιδρούσε, τελικώς, η Αμερική στη διαμόρφωση των ελληνικών πολιτικών εξελίξεων;

Οι μύθοι και η προπαγάνδα συσκοτίζουν συχνά την πραγματικότητα και η αλήθεια παραπαίει ανάμεσα στη συγκάλυψη και την υπερβολή. Στην περίπτωση που εξετάζουμε, η αμερικανική επιρροή ήταν ισχυρή, αλλά οπωσδήποτε οι εσωτερικές πολιτικές και ταξικές δυνάμεις, τα εσωτερικά προβλήματα δέσποζαν. Γιατί αλλιώς πρέπει να υποθέσουμε ότι, αν η Αμερική αποσυρόταν από την Ελλάδα τελείως, θα κατέπαυε αυτόματα η πάλη μεταξύ Κέντρου και Δεξιάς, θα γεφυρώνονταν οι πολιτικές και κοινωνικές άβυσσοι, θα εξαφανίζονταν οι αντιθέσεις και όλοι οι Έλληνες,

ανεξάρτητα από τάξεις, παρατάξεις, κόμματα και πρόσωπα, θα βάδιzαν αδελφωμένοι στις κάλπες... Η αμερικανική πολιτική περισσότερο εκμεταλλευόταν παρά διαμόρφωνε η ίδια την κατάσταση.

Οπωσδήποτε όμως η Αμερική είχε βαρύνοντα ρόλο, ο οποίος ασκούνταν με τέσσερις κυρίως φορείς:

• Τις μεγάλες αμερικανικές ή πολυεθνικές επιχειρήσεις (και οι πολυεθνικές είναι πρωτίστως αμερικανικές), κυριότερες από τις οποίες ήταν του συγκροτήματος βιομηχανιών Θεσσαλονίκης του Τομ Πάππας.

• Την Αμερικανική Πρεσβεία, εκτελεστικό όργανο του Σταίητ Ντιπάρτμεντ, προς το οποίο αναφερόταν απευθείας.

• Την Κοινή Επιτροπή Αμερικανικής Στρατιωτικής Βοηθείας (JUSMAAG), η οποία αναφερόταν απευθείας στο υπουργείο Άμυνας των ΗΠΑ (Πεντάγωνο). Οι στρατιωτικοί ακόλουθοι της Πρεσβείας διατηρούσαν επίσης δικά τους δίκτυα πληροφοριών, αλλά υπό τον έλεγχο του πρεσβευτή.

• Τις Μυστικές Υπηρεσίες Πληροφοριών και πρωτίστως την CIA (Central Intelligence Agency), που το τοπικό Γραφείο Ελληνικών Υποθέσεων αναφερόταν στην κεντρική του διεύθυνση, στην Αμερική. Η CIA ιδρύθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική εποχή (από το 1950) πρώτος αρχηγός του τοπικού γραφείου υπήρξε ο Ελληνοαμερικανός Τομ Καραμεσίνης, ο οποίος οργάνωσε και εκπαίδευσε την ΚΥΠ που ίδρυσε το 1953 ο Παπάγος. Τον διαδέχθηκε ο Λάφλιν Κάμπελ, που τον αντικατέστησε το 1962 ο Τζων Μώρυ.

Από τους παράγοντες αυτούς, οι εταιρείες ενεργούσαν ανεξάρτητα. Οι τρεις άλλοι όμως μηχανισμοί είναι υπεύθυνα όργανα της κρατικής πολιτικής. Αλλά ενεργούσαν με αυτονομία και ο καθένας έστελνε χωριστές εκθέσεις απευθείας στην προϊσταμένη του Αρχή. Φυσικά, είναι υποχρεωμένοι να εφαρμόζουν κοινή γραμμή που αποφασίζεται από το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας των ΗΠΑ, στο οποίο δεσπόζοντα ρόλο έχει ο πρόεδρος. Αλλά οι τοπικοί μηχανισμοί στέλνουν στο κέντρο πληροφορίες που μπορεί, ακούσια ή εσκεμμένα, να είναι εσφαλμένες και να παρασύρουν σε κακές εκτιμήσεις και αποφάσεις τον πρόεδρο και το Συμβούλιο. Εξάλλου έχουν ευρέα περιθώρια πρωτοβουλιών –η πρεσβεία πολύ λιγότερο, η CIA πολύ περισσότερο–, που μπορούν να προκαλέσουν προβλήματα στην κεντρική διοίκηση. Πάντως δεν πρέπει να μεγεθύνονται τα πράγματα. Δεν αποτελεί κάθε μηχανισμός «κράτος εν κράτει» σε όση έκταση φαντάζεται το κοινό.

Κατά του Γ. Παπανδρέου

Τι επιδίωκε όμως τότε η αμερικανική πολιτική; Οπωσδήποτε την πτώση της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου. Και, μετά την πτώση της, τη μη αυτοδύναμη επάνοδό της

στην εξουσία. Οι λόγοι τής αντίθεσης αυτής ήταν τόσο στρατηγικοί όσο και οικονομικοί.

Στρατηγικά δεν ενέπνεε εμπιστοσύνη το καθεστώς Παπανδρέου ότι θα καθιστούσε την Ελλάδα ασφαλή και πειθήνια αμερικανική βάση, ενόψει της καθόδου του σοβιετικού στόλου στη Μεσόγειο και του πολέμου μεταξύ Αράβων και Ισραήλ. Πόσο μάλλον όσο ο Ανδρέας Παπανδρέου, επικεφαλής της κεντροαριστεράς πτέρυγας που ολοένα ενισχυόταν, αποκάλυπτε όλο και περισσότερο αντιδυτικές και αντιαμερικανικές διαθέσεις.

Οικονομικά, η κυβέρνηση Παπανδρέου πίεζε και ανησυχούσε τις αμερικανικές εταιρείες. Ο Γ. Παπανδρέου υποχρέωσε το 1964 τον Τομ Πάππας να αναθεωρήσει τη σύμβασή του με το ελληνικό Δημόσιο. Ενώ, αντίθετα, οι ξένες επιχειρήσεις δεν φοβούνταν την Δεξιά, γιατί πίστευαν ότι δεν είχε εθνικιστική νοοτροπία τύπου Ντε Γκωλ.

Έφτανε όμως η αμερικανική πολιτική μέχρι του σημείου να επιθυμεί τη στρατιωτική δικτατορία; Φαίνεται ότι το Στέιτ Ντιπάρτμεντ κυμαινόταν και δίσταζε. Αλλά έκλινε μάλλον προς τον σχηματισμό μιας συντηρητικής και σταθερής κοινοβουλευτικής κυβέρνησης. Οι άλλες όμως υπηρεσίες έρρεπαν περισσότερο προς δυναμικότερες λύσεις. Άλλωστε, όταν οι Αμερικανοί προσέφεραν την ενίσχυσή τους στην προσπάθεια για εκδίωξη της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου, οι αμερικανικοί μηχανισμοί δράσης στην Αθήνα συνεργάστηκαν με ελληνικές δυνάμεις που δεν απέβλεπαν απλώς στην απομάκρυνση του Κέντρου από την εξουσία, αλλά στη μακροπρόθεσμη στρατιωτική δικτατορία.

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι οι αμερικανικές υπηρεσίες –ιδίως η CIA και η JUSMAAG– είχαν στενή επαφή πάντα με πολλούς αξιωματικούς, από την εποχή του ΙΔΕΑ. Και σταθερή πολιτική τους ήταν να υποβοηθούν τη διατήρηση του μηχανισμού των στρατιωτικών οργανώσεων –και αργότερα του στρατιωτικού παρακράτους στην ολοκληρωμένη του μορφή– για να χρησιμοποιηθούν ως εφεδρεία σε κρίσιμες περιστάσεις. Ακόμη και στη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, καθώς και επί Παπάγου ή Καραμανλή, που η αμερικανική πολιτική δεν ευνοούσε την επιβολή δικτατορίας, εκδηλωνόταν η προσπάθεια να παραμείνουν συγκροτημένες οι ομάδες αυτών των αξιωματικών.

CIA και ΚΥΠ

Έως ποιο βαθμό έφθαναν οι επαφές αυτές; Πολλοί θρύλοι και πολλοί μύθοι έχουν επικρατήσει, ιδίως όσον αφορά τη δραστηριότητα της CIA, στην οποία αποδίδεται υπερβολική παντοδυναμία. Κατά τους θρύλους αυτούς, η CIA είχε διαβρώσει βαθύτατα όλο τον κρατικό μηχανισμό, ιδιαίτερα το στράτευμα και πιο πολύ την ΚΥΠ.

Γι' αυτή την τελευταία έχει λεχθεί ότι ουσιαστικά αποτελούσε, οργανικά και οικονομικά, παράρτημα της CIA, εγγεγραμμένο στον προϋπολογισμό της. Με άλλα λόγια, ακόμα και οι μισθοί των στρατιωτικών, αστυνομικών και πολιτικών υπαλλήλων της ΚΥΠ καταβάλλονταν όχι από το ελληνικό δημόσιο, αλλά από τη CIA.

Αυτό τον ισχυρισμό τον διατύπωσε ο Α. Παπανδρέου. Σε ένα άρθρο της αγγλικής εβδομαδιαίας εφημερίδας *Ομπσέρβερ* (1 Ιουλίου 1973) αναγράφονται τα εξής, κατ' αφήγηση του ιδίου τού Ανδρέα:

«Ὁ Γ. Παπανδρέου προσπάθησε νὰ ἀποσπάση τὴν ΚΥΠ ἀπὸ τὸν προϋπολογισμὸ τῆς CIA γιὰ νὰ ἐντάξη τοὺς πράκτορές της στὸ ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν. Δὲν τὸ κατώρθωσε ὅμως αὐτό, ἂν καὶ πέτυχε νὰ ἀντικαταστήση τὸν ἀξιωματικὸ ποὺ ἦταν σύνδεσμος μεταξὺ τῆς ΚΥΠ καὶ τῆς CIA ἀπὸ τὸ 1960. "Καὶ αὐτὸς ἦταν ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος, ὁ σημερινὸς δικτάτωρ", εἶπε ὁ Ἀ. Παπανδρέου».

Μπορούμε βέβαια να δεχθούμε ότι ο Γ. Παπαδόπουλος ήταν πράγματι ο σύνδεσμος ΚΥΠ και CIA. Δεν πείθει όμως ο παραπάνω ισχυρισμός του Α. Παπανδρέου, ότι η ΚΥΠ οικονομικά ανήκε στον προϋπολογισμό της CIA, ούτε η επανάληψή του σε άρθρο του στην αμερικανική εφημερίδα *Κυριακάτικοι Τάιμς* της Ν. Υόρκης (Ιούλιος 1968):

«Ὅταν ὑπηρετοῦσα ὡς ἐκλεγμένος βουλευτὴς καὶ μέλος τῆς κυβερνήσεως (σημ. συγγρ. τὸ 1964-1965) ἀνεκάλυψα ὅτι ἡ CIA ἐνεργοῦσε κατὰ βούλησιν ἐν Ἑλλάδι καὶ ὅτι οὔτε ἐγὼ ὁ ἴδιος οὔτε οἱ συνάδελφοί μου ἦτο δυνατὸν νὰ τὴν ἐλέγξωμεν ἀποτελεσματικῶς. Ἡ ΚΥΠ ἐχρηματοδοτεῖτο ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν ἀμερικανικὴν συνάδελφόν της καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν ἡ ΚΥΠ ἦτο παράρτημα τοῦ ξένου χρηματοδότου της».

Υπερβολές και θρύλοι

Δεν πείθει επίσης η εξής διαβεβαίωση του Γιάννη Κάτρη στο βιβλίο του *Η Γέννηση του Νεοφασισμού* (Γενεύη 1971, σελ. 41):

«Ἀκόμη πιὸ σφιχτὴ ἦταν ἡ ἐξάρτησις τῆς ἑλληνικῆς ΚΥΠ ἀπὸ τὴν ΣΙΑ. Ἡ ΚΥΠ ἦταν ἕνα εἶδος ὑποκαταστήματος τῆς ΣΙΑ. Ἡ ἀμερικανικὴ ὀργάνωσις ἐπρομήθευε ἀπ' εὐθείας στὴν ὁμογάλακτη ἀδελφή της τῶν Ἀθηνῶν χρήματα, ὅπλα, ὀχήματα, συγχρονισμένα ὄργανα ἀνιχνεύσεως καὶ ἠλεκτρονικοὺς ἐγκεφάλους γιὰ τὴν μοντέρνα τήρησι ἀρχείου μὲ τοὺς φακέλλους τῶν ὑπόπτων Ἑλλήνων. Οἱ μισθοὶ τῶν ὑπαλλήλων καὶ πρακτόρων τῆς ΚΥΠ κατεβάλλοντο ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ θησαυροφυλάκιο τῆς ΣΙΑ χωρὶς τὴν μεσολάβησι τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ὁ Γεώργιος Πα-

πανδρέου ὅταν ἔγινε πρωθυπουργὸς στὶς ἀρχὲς τοῦ 1964 πληροφορήθηκε –ὅπως μοῦ εἶπε– μὲ κατάπληξι τὴν ἰδιότυπη μορφὴ ἐξαρτήσεως τῆς ΚΥΠ ἀπὸ τὴν ΣΙΑ. Θέλησε νὰ καταργήση τὸ σύστημα αὐτό, ἀλλὰ σκόνταψε στὴ σκληρὴ ἀντίστασι τῶν Ἀμερικανῶν. Ἔπειτα ἀπὸ ἐπίμονες διαπραγματεύσεις ἐξευρέθηκε μιὰ συμβιβαστικὴ λύσις, ποὺ ἱκανοποιοῦσε τὸ ἑλληνικὸ γόητρο, χωρὶς νὰ θίγη τὴν οὐσία τῆς ἐξαρτήσεως. Οἱ δαπάνες τῆς ΚΥΠ κατεβάλλοντο πάλιν ἀπὸ τὴν ΣΙΑ, ἀλλὰ μέσω τοῦ ὑπουργείου Προεδρίας τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως... Τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ συνέβαλε στὸ νὰ ἑδραιώση τὴν πεποίθησι τῆς Οὐάσιγκτον ὅτι οἱ Παπανδρέου δὲν ἦσαν καθόλου "συνεργάσιμοι". Ὅταν –ἐπὶ τέλους– ἐκδιώχθηκε ἡ κυβέρνησις τῆς Ἑνώσεως Κέντρου (15 Ἰουλίου 1965) οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις ΣΙΑ καὶ ΚΥΠ ξαναγύρισαν στὸ παληὸ ἁπλουστευμένο καθεστὼς τῆς ἀπ' εὐθείας χρηματοδοτήσεως».

Ο συγγραφέας λέει ότι τις πληροφορίες αυτές τις είχε από τον Γ. Παπανδρέου. Αλλά ο Γ. Παπανδρέου, όπως και ο Α. Παπανδρέου, έκαναν πολιτική και προπαγάνδα και μπορούσαν να ισχυρισθούν ό,τι νόμιζαν πως εξυπηρετεί την εκάστοτε σκοπιμότητα. Η ιστορική επιστήμη όμως δεν έχει σχέση με τις σκοπιμότητες. Και, στο σημείο τούτο, όλοι αυτοί οι ισχυρισμοί δεν αντέχουν στον λογικό έλεγχο.

ΚΥΠ και πραγματικότητα

Η ΚΥΠ είναι ανεξάρτητη ελληνική υπηρεσία που λειτουργεί βάσει ειδικών νόμων. Με σειρά διαταγμάτων, υπάγεται οικονομικά στον προϋπολογισμό του Υπουργείου Εθνικής Αμύνης, από τον οποίο μισθοδοτείται το προσωπικό της. Υπεισέρχεται από την πλευρά αυτή στο δημόσιο λογιστικό και ελέγχεται από το Γενικό Λογιστήριο.

Αν αλήθευαν τα λεγόμενα ότι υπαγόταν οικονομικά σε μια ξένη υπηρεσία –τη CIA – παρά τους νόμους και τα διατάγματα, τούτο θα αποτελούσε κολοσσιαίο σκάνδαλο με βαρύτατες ποινικές ευθύνες πλήθους ανθρώπων. Και θα ήταν αδύνατον να μην αποκαλυφθεί επί τόσα έτη. Κάποιος υπάλληλος θα είχε μιλήσει, έστω μετά την αποχώρησή του από την υπηρεσία, κάποιος υπουργός Οικονομικών θα είχε αρνηθεί να επωμισθεί τις ευθύνες, κάποιος εισαγγελέας θα είχε επιληφθεί. Άλλωστε οι Γ. και Α. Παπανδρέου είχαν όλη την ευχέρεια να ερευνήσουν και να αποκαλύψουν. Το λεγόμενο ότι αντιδρούσαν οι Αμερικανοί δεν ευσταθεί, γιατί δεν εμποδιζόταν ο Α. Παπανδρέου, όταν πια ήταν στην αντιπολίτευση και τίποτα δεν τον δέσμευε έναντι της Αμερικής, να φέρει σε φως ένα τόσο τεράστιο σκάνδαλο, που η αποκάλυψή του θα εξυπηρετούσε θαυμάσια την πολιτική του.

Πέρα όμως του λογικού ελέγχου, δίνει έγκυρη απάντηση ο συνταγματάρχης Αλ. Παπατέρπος, υποδιευθυντής της ΚΥΠ, όπως είδαμε, επί των ημερών της εξουσίας

ιων Γ. και Α. Παπανδρέου και προσκείμενος στενότατα προς εκείνους. Στη συνέντευξή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* των Αθηνών (27 Αυγούστου 1974), ο συνταγματάρχης είναι σαφής:

«ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Ἡ ΚΥΠ εἶχε στενὲς σχέσεις μὲ τὴν CIA; Τὸ λεγόμενον ὅτι οἰκονομικῶς ἦταν ἐντεταγμένη στὸν προϋπολογισμὸ τῆς CIA, εἶναι ἀληθινό;

»ΑΛ. ΠΑΠΑΤΕΡΠΟΣ: Ὄχι, ὄχι! Δὲν ὑπῆρχε τέτοια ἐξάρτησις. Ἡ ἐπίδρασίς της ἠσκεῖτο μέσω τῶν προσώπων ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὴν ΚΥΠ, τὰ ὁποῖα ἐδέχοντο νὰ συνεργασθοῦν μαζί της.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Ἐκ τῶν ἄνω, ὑπῆρχε συνεργασία;

»ΑΛ. ΠΑΠΑΤΕΡΠΟΣ: Ὄχι βέβαια ὅταν εἴμαστε ἐμεῖς. Πάντως ἡ ΚΥΠ συνεργάζεται κανονικῶς, νομίμως μὲ τὶς ὑπηρεσίες πληροφοριῶν ὅλων τῶν κρατῶν τοῦ ΝΑΤΟ. Ἀνταλλάσσει μαζί τους πληροφορίες ἀλλὰ στρατιωτικῆς καὶ μόνον φύσεως ποὺ δὲν ἀφοροῦν ἄμεσα τὴν κάθε μία χώρα. Δὲν παρείχαμε, δηλαδή, ἐμεῖς στρατιωτικὲς πληροφορίες περὶ Ἑλλάδος καὶ Κύπρου στὶς ξένες ὑπηρεσίες πληροφοριῶν».

Προπαγάνδα και όρια αλήθειας

Επιμείναμε στην περίπτωση των σχέσεων της CIA με την ΚΥΠ, γιατί οι υπηρεσίες αυτές ερεθίζουν τη φαντασία του κοινού και αφήνουν να εκτρέφονται θρύλοι, οι οποίοι συσκοτίζουν την πραγματικότητα. Σύμφωνα με τους θρύλους αυτούς, τα πάντα ελέγχουν και προκαλούν στην Ελλάδα οι παντοδύναμοι Αμερικανοί και ιδίως η περιβόητη CIA με τις μυθικές δυνατότητες. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της προπαγάνδας, που βρίσκει άνετη απήχηση στις λαϊκές μάζες, είναι το βιβλίο του Γιάννη Κάτρη, *Η Γέννηση του Νεοφασισμού*. Δίπλα σε αξιόλογες παρατηρήσεις και ορθές εκτιμήσεις, ο συγγραφέας παραθέτει και απίθανες «πληροφορίες» και κρίσεις. Μεταξύ άλλων ισχυρίζεται ότι η CIA προκαλούσε, κατά βούληση και με κάθε λεπτομέρεια, ακόμα και τις διακυμάνσεις του αριστερισμού στην Ελλάδα. Αναφερόμενος στην περίοδο από το 1958 και έπειτα, γράφει (έκδοση Γενεύης, σελ. 54-55):

«Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1958 οἱ ἐγκέφαλοι τῆς CIA καὶ ἡ διπλωματικὴ ἐκπροσώπησις τῶν Ἡν. Πολιτειῶν κατέστρωσαν ἕνα πρόγραμμα τεχνητῆς ἐλαττώσεως τῆς δυνάμεως τῆς Ἀριστερᾶς... Ἡ CIA... κατεσκεύασε ἕνα ἐκλογικὸ σύστημα ποὺ ἐξησφάλιζε εὐρύτερη ὑποκλοπὴ ψήφων... Σὲ μυστικὲς συσκέψεις ποὺ ἔγιναν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἀμερικανικῆς πρεσβείας, οἱ Γεώργιος Παπανδρέου καὶ Σοφοκλῆς Βενιζέλος, ἔπειτα ἀπὸ πολλὲς ταλαντεύσεις καὶ πιέσεις ὑπέκυψαν... Καὶ σύμφωνα μὲ τὸν ἀνέντιμο νόμο ποὺ εἶχε ἐπινοήσει ἡ CIA, ἡ ἀντινατοϊκὴ καὶ ἀντιαμερικανικὴ Ἀριστερὰ πρι-

μοδοτήθηκε ἀπὸ τὸ ἀμερικανόφιλο Κέντρο... Ἔτσι ὁ τροφοδοτηθεὶς ἀπὸ τὴν CIA ἑλληνικὸς κομμουνισμὸς κατεῖχε στὴ Βουλὴ ἐπὶ τρία ὁλόκληρα χρόνια τὴν τόσο ζηλευτὴ θέσι τῆς Ἀξιωματικῆς Ἀντιπολιτεύσεως, χωρὶς αὐτὸ νὰ προκαλέση τὴν παραμικρὴ ἀνησυχία στὸ Παλάτι, στὸ ΝΑΤΟ, στὴν CIA ἢ στοὺς εὐαίσθητους συνταγματάρχες τοῦ 1967».

Κατά τον συγγραφέα, λοιπόν, η CIA έφθανε μέχρι του σημείου να καταρτίζει η ίδια τους εκλογικούς νόμους και να παραδίδει το κείμενό τους –σε μετάφραση βέβαια– στις κυβερνήσεις και τα κόμματα, με την εντολή να ψηφισθούν ως έχουν...

Κατά τον ίδιο συγγραφέα, και η ίδια η ανάπτυξη της Αριστεράς δεν ήταν καρπός των κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων, της ταξικής πάλης, των εσωτερικών αντιθέσεων, αλλά κατασκεύασμα των γραφείων της CIA...

Κατά τον ίδιο, τέλος, συγγραφέα, όλοι οι Έλληνες ή τουλάχιστον όλα τα στελέχη της πολιτικής και στρατιωτικής σφαίρας ήταν λίγο ή πολύ πράκτορες της CIA...

Αυτό όμως δεν λέγεται βέβαια ιστορική έρευνα. Και έχει ως αποτέλεσμα να συσκοτίζει την κρίση του πολίτη, να τον κάνει ανίκανο να παρακολουθήσει με διαύγεια τα γεγονότα και να καταλογίσει με ορθότητα τις ευθύνες των πολιτικών του οδηγών.

Πρέπει λοιπόν ιστορικά να εμφανιστούν τα πράγματα στις αληθινές διαστάσεις τους. Ασφαλώς η επίσημη αμερικανική πολιτική θα ήθελε να ελέγχει την Ελλάδα απόλυτα και ανεξέλεγκτα. Ασφαλώς η CIA θα επιθυμούσε να κινεί σαν μαριονέτες όλους τους πολιτικούς, όλους τους στρατιωτικούς, όλους τους Έλληνες, και να υπαγορεύει όχι μόνο τον εκλογικό νόμο αλλά όλους τους νόμους. Μεταξύ όμως ευσεβών πόθων και πραγματικότητας, υπάρχει συνήθως απόσταση γιγαντιαία. Η Αμερική και η CIA κάθε άλλο παρά διέθεταν πια παντοδυναμία. Είχαν περάσει οι ημέρες του Εμφυλίου Πολέμου, του Γκρέυντυ και του Πιουριφόυ. Και για να σταθμίσουμε τα γεγονότα χωρίς την παρεμβολή της προπαγάνδας και της λαϊκής φαντασίας, πρέπει να επαναλάβουμε ότι τον πρώτο λόγο στις πολιτικές εξελίξεις τον είχαν τα εσωτερικά προβλήματα, οι εσωτερικές αντιθέσεις και παρατάξεις. Η πολιτική έχει τις κινητήριες δυνάμεις της και τους νόμους της. Δεν είναι υπόθεση «πρακτόρων» και «δακτύλων», όπως θέλει ο λαϊκός θρύλος.

Η δράση της CIA

Αυτό σημαίνει ότι η αμερικανική παρουσία και επίδραση στις ελληνικές πολιτικές δραστηριότητες ήταν ανεπαίσθητη; Όχι, δεν προβάλλεται τέτοιος ισχυρισμός. Δεν ήταν αποφασιστική, αλλά δεν ήταν και ευκαταφρόνητη. Ειδικά για τη CIA, μπορούμε να πούμε –αν παραμερίσουμε τους μύθους– ότι:

• Πράγματι η CIA είχε στενούς δεσμούς με ορισμένα στελέχη της ΚΥΠ και μέσω αυ-

ιών επιδρούσε στη διαμόρφωση της πολιτικής, σε όσο βαθμό επέτρεπε ο πραγματικός ρόλος της ΚΥΠ.

• Και πράγματι διατηρούσε επαφή με το όλο σύστημα των δυνάμεων που απέβλεπαν στην επιβολή δεξιάς στρατιωτικής δικτατορίας, προς την οποία φαίνεται ότι απέκλινε και η ίδια.

• Πράγματι, εξάλλου, αναμειγνυόταν σε πολιτικές δραστηριότητες κάθε μορφής σε κάθε αποφασιστική περίσταση, όπως κατά την κρίση του 1965, οπότε συνέβαλε στην αποκόλληση βουλευτών από την Ένωση Κέντρου, για να αποκτήσουν πλειοψηφία οι κυβερνήσεις των λεγομένων «αποστατών». Και στο σημείο αυτό, η αμερικανική εφημερίδα *Νιου Γυόρκ Τάιμς* έχει γράψει (2 Αυγούστου 1974):

> *«Ἐπίσημοι τοῦ Σταίητ Ντιπάρτμεντ πού ὑπηρέτησαν στὴν Ἀθήνα, περιγράφουν τὸν ἀρνητικὸ ρόλο τῆς CIA στὶς ἑλληνικὲς ὑποθέσεις κατὰ τὸ παρελθόν. Ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς ἀνέφερε τὸν Τζὼν Μ. Μώρυ, ἀρχηγὸ τοῦ κλιμακίου τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸ 1962 ἕως τὸ 1968. Εἶπε: "Ὁ Μώρυ ἐργαζόταν γιὰ λογαριασμὸ τῶν Ἀνακτόρων τὸ 1965. Βοήθησε τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνο γιὰ νὰ ἀνατρέψη τὴν κυβέρνησι Παπανδρέου"».*

Η «βοήθεια» εκείνη του Τζων Μώρυ, κατά τις κατηγορίες που διατυπώθηκαν από την παράταξη των Παπανδρέου, περιλάμβανε και την άμεση δωροδοκία πολλών από τους λεγόμενους «αποστάτες». Αλλά οπωσδήποτε είχε έκταση και αποτελεσματικότητα μικρότερη απ' όση της αποδίδουν οι λαϊκές δοξασίες. Γιατί οι πολιτικοί αρχηγοί που συμμετείχαν στην κίνηση –Στεφανόπουλος, Νόβας, Τσιριμώκος– έκαναν την πολιτική που υπαγόρευαν οι τοποθετήσεις και οι φιλοδοξίες τους, και όχι η CIA με τα κονδύλιά της. Πάρα πολλοί επίσης από τους «αποστάτες» ήταν ανώτεροι από κάθε υποψία χρηματισμού, τόσο υποκειμενικά, λόγω ήθους, όσο και αντικειμενικά, λόγω οικονομικής κατάστασης. Απέμεναν ορισμένοι μόνο που κατά τα θρυλούμενα έκαναν το άλμα με την αμερικανική παρότρυνση, που φαίνεται πως σε μερικές περιπτώσεις είχε υλική μορφή.

Τον πρώτο πάντως λόγο στον πολυσύνθετο αμερικανικό μηχανισμό στην Ελλάδα τον είχε ο πρεσβευτής των ΗΠΑ, ο οποίος τότε –ο Φίλιπ Τάλμποτ– ήταν διστακτικός και αμφιταλαντευόταν στις κρίσεις του και στην πρόταση λύσεων για το ελληνικό πολιτικό πρόβλημα. Και οπωσδήποτε δεν έδειχνε ενθουσιασμό στη σκέψη της στρατιωτικής δικτατορίας.

Ο φόβος των αρμάτων

Αυτό ήταν το γενικό πλαίσιο μέσα στο όποιο κινήθηκαν οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα (ελληνικές και εξωελληνικές), αφότου άρχισε η κρίση του καθεστώτος στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Βαθμιαία και ιδίως μετά την πτώση της κυβέρνησης

του Γ. Παπανδρέου (1965), το φάσμα της δικτατορίας πλανιόταν πάνω από τη χώρα ολοένα σκοτεινότερο. Και οι πολιτικές δυνάμεις, που ήταν προσηλωμένες στη δημοκρατία και τον κοινοβουλευτισμό, έντρομες έβλεπαν τον κίνδυνο να προσεγγίζει, καθώς κέρδιζε ταχύτατα έδαφος στον στρατό η ιδέα της επέμβασης και ανδρωνόταν η οργάνωση που από καιρό προγραμμάτιζε την ένοπλη βία.

Οι ευθύνες των πολιτικών

Η ενόψει στρατιωτική επέμβαση είχε διπλή μορφή. Από κοινωνική πλευρά αποτελούσε μια γενική στρατηγική εφεδρεία του καθεστώτος που ριχνόταν στον στίβο για να το περιφρουρήσει, καθώς εκείνο κάμπτονταν ή εμφανιζόταν πως κάμπτεται από την εσωτερική του αποσύνθεση και την επίθεση της Κεντροαριστεράς και της Αριστεράς.

Αλλά από πολιτική πλευρά, η δυναμική μάζα των στρατιωτικών που ευνοούσε την επέμβαση αποκτούσε τη συνείδηση μιας τρίτης δύναμης, που, χωρίς να πάψει να είναι φρουρός του κοινωνικού καθεστώτος, απέβλεπε στην απομάκρυνση όλων των άλλων δυνάμεων από τη διαχειριστική εξουσία.

Για την κατάσταση, όμως, εκείνη είχαν τις ευθύνες τους όλες οι πολιτικές δυνάμεις.

Η Δεξιά, μετουσιωμένη στην ΕΡΕ, είχε ενισχύσει και μορφοποιήσει το παρακράτος, που τώρα ξέφευγε από τον έλεγχό της και μεταβαλλόταν σε Φραγκεστάιν.

Το Κέντρο, και πρωτίστως η Κεντροαριστερά του πτέρυγα, στους υπολογισμούς των συσχετισμών υποτιμούσε την ισχύ του στρατού ως παρεμβατικής δύναμης. Και τον προκαλούσε, έμπαινε στο «κλουβί της τίγρεως» για να τη δαμάσει χωρίς να διαθέτει την τέχνη και τα όπλα του θηριοδαμαστή. Ορθά ο Γιάννης Κάτρης στο βιβλίο του (*Η Γέννηση του Νεοφασισμού*, σελ. 235) παρατηρεί:

> *«Στὸν τομέα τῆς δυναμικῆς ὀργανώσεως ἀντιστάσεως ἡ Ἕνωσις Κέντρου –ἀκόμη καὶ ἡ ΕΔΑ– βρισκόντανε σὲ νηπιακὴ κατάστασι. Ἡ ψυχολογικὴ προετοιμασία ἀντιστοιχοῦσε στὴν ἀντιμετώπισι τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας μὲ τὰ κλόμπς καὶ τὰ δακρυγόνα. Ὄχι ὅμως στὴ σύγκρουσι μὲ τὸ στρατὸ καὶ τὰ τάνκς».*

Αλλά τότε γιατί η Ένωση Κέντρου, όταν κατείχε την εξουσία, δεν επιδίωξε να εξοπλίσει υλικά και ψυχολογικά τις μάζες και να τις οργανώσει για την αντιμετώπιση μιας καθόδου του στρατού στο πεζοδρόμιο; Και αν δεν τόλμησε, ή δεν μπορούσε, τότε γιατί ο Γεώργιος και ιδίως ο Ανδρέας Παπανδρέου πολιτεύτηκαν σαν να μην υπήρχαν ο στρατός και τα τανκς, αρχίζοντας από ορισμένες υπερβολές του πρώτου και ιδίως του δεύτερου Ανένδοτου αγώνα και καταλήγοντας σε ορισμένες επιθέσεις κατά των στρατιωτικών και της στρατιωτικής δικαιοσύνης, που προκαλούσαν ισχυ-

ρές αντιδράσεις στους αξιωματικούς και τους καθιστούσαν εύκολη λεία των εμπνευστών της Δικτατορίας;...

Όσον αφορά την ΕΔΑ, εντάσσεται στην περίπτωση της Κεντροαριστεράς, αλλά οι ευθύνες της είναι πολύ μικρότερες, εφόσον δεν είχε τότε την πρωτοβουλία των χειρισμών.

Και ο Θρόνος, όμως, είχε ακέραιες τις ευθύνες του. Με τις πραξικοπηματικές παρεμβάσεις του επιδείνωσε την κρίση, ενισχύοντας έτσι τις δυνάμεις που απέβλεπαν στη δικτατορία, η οποία θα στρεφόταν και εναντίον του.

Με λίγα λόγια, όλες οι πολιτικές δυνάμεις της εποχής άφησαν τις πρωτοβουλίες στους μαθητευόμενους μάγους τους, οι οποίοι άνοιξαν τον δρόμο στον μηχανισμό της στρατιωτικής βίας που καραδοκούσε και φόρτιζαν βαριά με ηλεκτρισμό την ατμόσφαιρα που θα εκκόλαπτε την καταιγίδα.

Άοπλος λαός

Το κυριότερο: άφηναν τον λαό άοπλο, ανίσχυρο και διαβρωμένο μπροστά στην επικείμενη εισβολή των αρμάτων.

Η αστική τάξη ήδη είχε διασπασθεί και οι συντηρητικότερες μερίδες της είχαν πτοηθεί από τον κοινωνικό κίνδυνο, όπως τον εμφάνιζε ο μηχανισμός του παρακράτους αλλά και η πολιτική προπαγάνδα της ΕΡΕ. Δεν είχαν οι μερίδες αυτές διάθεση να καλέσουν προς σωτηρία τούς στρατιωτικούς, αλλά παρέμεναν σε σύγχυση και αβουλία που υπονόμευε το τείχος της δημοκρατίας.

Οι άλλες τάξεις –μικροαστοί, αγρότες, εργάτες– είχαν σαφή προτίμηση προς τη διατήρηση της δημοκρατίας, αλλά ήταν τελείως ανοργάνωτες για να την προστατέψουν. Αυτό ισχύει περισσότερο για τη δυναμικότερη δημοκρατική τάξη, την εργατική, που δεν είχε ούτε υποτυπώδη μηχανισμό κινητοποίησης.

Όσον αφορά τις ειδικές, οργανωμένες μεικτές μερίδες, όπως οι φοιτητές, οι οργανώσεις τύπου ΕΛΔΗΝ ή «Λαμπράκη» κλπ., είχαν σκελετό ικανό για κινητοποιήσεις πολιτικές και για αντιμετώπιση των αστυνομικών επιθέσεων, όχι όμως και για μάχη κατά των αρμάτων.

Το κύμα της στρατοκρατίας

Πρέπει όμως να τοποθετήσουμε το ελληνικό «πρόβλημα των αρμάτων» στο πλαίσιο των διεθνών συνθηκών της εποχής.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ο καπιταλισμός ξεπέρασε τη γενική του κρίση και ο κόσμος γνώρισε μακρά περίοδο οικονομικής ανάπτυξης που εδραίωσε την αστική δημοκρατία στις αναπτυγμένες χώρες. Από τα μέσα όμως της δεκαετίας του 1960 η κρίση άρχισε να επανεμφανίζεται –υπό μορφή κυρίως οικονομική, που επεκτει-

νόταν στην κοινωνική και πολιτική σφαίρα– και η αστική δημοκρατία κλονιζόταν.

Εξάλλου η μεταπολεμική κατάρρευση της αποικιοκρατίας είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν εικοσάδες νέων κρατών, από την Ινδία των 500 εκατομμυρίων κατοίκων έως τη Ναουρού των 6.000 κατοίκων. Και, όπως συμβαίνει σ' όλα τα νεογέννητα κράτη, γνώρισαν κι αυτά μια παιδική περίοδο ρευστότητας, που προκαλούσε την επέμβαση του στρατού. Ενώ η Λατινική Αμερική διατηρούσε την παραδοσιακή στρατοκρατία σε μεγάλο βαθμό, ένα κύμα από κινήματα και στρατιωτικές δικτατορίες κατακάλυψε την Ασία και την Αφρική.

Το κύμα αυτό εξαπλωνόταν προς την Ανατολική Μεσόγειο και πλησίαζε την Ελλάδα. Ενίσχυε το ρεύμα υπέρ της επέμβασης του στρατού στην κλονιζόμενη δημοκρατία, της οποίας διάβρωνε τα θεμέλια αυτό τούτο το ρεύμα. Και συντελούσε στο να εκτρέφεται στους στρατιωτικούς εγκεφάλους η ιδέα του μεσσιανισμού. Έτσι η στρατοκρατία, πολιορκώντας την Ελλάδα, προσπαθούσε να αποκτήσει ένα προγεφύρωμα και στην Ευρώπη, που, αν εξαιρέσουμε την Ιβηρική Χερσόνησο (Ισπανία, Πορτογαλία), εκείνα τα χρόνια διατηρούσε ακόμα την προσήλωσή της στους κοινοβουλευτικούς θεσμούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΑ ΑΡΜΑΤΑ

ΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ • ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΜΕ ΤΟΝ Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟ ΚΑΙ ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΙΑ • ΜΑΤΑΙΕΣ ΠΡΟΕΙΔΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ, Ο ΟΠΟΙΟΣ ΠΙΣΤΕΥΕΙ ΟΤΙ ΕΛΕΓΧΕΙ ΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ • ΕΚΚΛΗΣΗ ΣΤΟΝ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ ΑΠΟΡΡΙΠΤΕΤΑΙ • ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ ΕΚΛΟΓΩΝ • ΔΙΣΤΑΓΜΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ • Η ΕΠΙΣΗΜΗ ΑΜΕΡΙΚΗ ΚΥΜΑΙΝΕΤΑΙ ΑΛΛΑ Η CIA ΠΑΡΕΜΒΑΙΝΕΙ • ΔΙΕΤΡΕΧΕ ΚΙΝΔΥΝΟ ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ; • Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΣΠΑΝΤΙΔΑΚΗΣ ΠΡΟΧΩΡΕΙ ΠΡΟΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗ • Η ΟΜΑΔΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΑΠΟΦΑΣΙΖΕΙ • ΠΡΟΔΟΘΗΚΕ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΗΓΩΝ; • ΕΝΑ ΤΗΛΕΦΩΝΗΜΑ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΕΙ • ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΕΣ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΣΕ ΑΥΤΕΣ ΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ, η πολιτική κατάσταση πορευόταν προς τη μεγάλη κρίση του Απριλίου του 1967. Από τα τέλη του 1966, μπήκε στην τελική, προδικτατορική φάση, στην οποία αποκτούσαν πια την οριστική διαμόρφωση οι πολιτικές δυνάμεις που θα συγκροτούνταν. Θα τις εξετάσουμε μία προς μία στην κρίσιμη αυτή φάση.

Καθώς τα κόμματα πληροφορούνταν και διαισθάνονταν την προσέγγιση των αρμάτων, οι βασικοί πολιτικοί αρχηγοί, ο Γ. Παπανδρέου της Ένωσης Κέντρου και ο Π. Κανελλόπουλος της ΕΡΕ, ανέλαβαν πρωτοβουλία για την ανόρυξη αντιαρματικής τάφρου.

Τον Δεκέμβριο του 1966, ο Γ. Παπανδρέου έκανε πρώτος την αποφασιστική και ιστορική στροφή. Αποφάσισε να συμβιβασθεί και με τη Δεξιά και με τον Θρόνο. Και ύστερα από δύο μυστικές συναντήσεις με τον Π. Κανελλόπουλο συμφώνησε μαζί του να διεξαχθούν εκλογές το ταχύτερο με υπηρεσιακή κυβέρνηση και μετεκλογικά τα δύο μεγάλα κόμματα να συνεργασθούν σ' ένα συμμαχικό κυβερνητικό σχήμα.

Ο Γ. Παπανδρέου γνώριζε ότι μια τέτοια συμφωνία θα προκαλούσε την έντονη αντίδραση της κεντροαριστερής πτέρυγας του Κόμματος με επικεφαλής τον γιο του Ανδρέα, και ίσως τη σύγκρουση μαζί της. Αλλά ο γηραιός αρχηγός, που η βαθιά πείρα του και η διαίσθησή του τον προειδοποιούσαν για τη σοβαρότητα του κινδύνου, προτιμούσε τη διάσπαση της παράταξής του παρά την κάθοδο των αρμάτων.

Και, με την ίδια αποφασιστικότητα που καταπολέμησε το πολιτικό κατεστημένο της Δεξιάς και τον βασιλιά, έσπευσε τώρα να συνεταιριστεί μαζί τους για να περισωθεί ο κοινοβουλευτισμός.

Συνάντηση με τον βασιλιά

Μετά τις δύο συναντήσεις του με τον Π. Κανελλόπουλο, δέχθηκε να ανεβούν κρυφά στα Ανάκτορα, για να αναγγείλουν στον Κωνσταντίνο τη συμφωνία τους. Του επέδειξαν το συμφωνητικό που συνέταξαν, το οποίο και μονόγραψαν μπροστά του, αφού εκείνος το ενέκρινε. Ήταν η πρώτη επαφή του Γ. Παπανδρέου με τον βασιλιά από τη 15η Ιουλίου 1965. Ακολούθησε η προσφορά ποτών και κατά τη φράση του Τζων Φρήμαν (περιοδικό *Επίκαιρα* των Αθηνών, 2-8.1.1975),

> *«...στὰ κύματα τῆς βασιλικῆς σαμπάνιας πνίγηκε ἡ ἱερὴ ἀνατριχίλα τοῦ Ἀνενδότου Ἀγῶνος».*

Ακολούθησαν κατόπιν ραγδαίες εξελίξεις. Η συμφωνία των δύο αρχηγών παρέμεινε μυστική. Αλλά, στις 20 Δεκεμβρίου 1966, ο Π. Κανελλόπουλος εφαρμόζοντάς την ανέτρεψε την κυβέρνηση Στεφανόπουλου, η οποία στηριζόταν στην ψήφο ανοχής της ΕΡΕ. Σχηματίστηκε υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον Ι. Παρασκευόπουλο, που ανέλαβε τη διενέργεια εκλογών στα τέλη Μαΐου του 1967, και ο Γ. Παπανδρέου έδειξε πολύ χλιαρή αντίδραση, μόνο για να συγκαλύψει την προκατασκευασμένη λύση. Αλλά ο Α. Παπανδρέου έφθασε στα πρόθυρα της πλήρους ρήξης με τον πατέρα του και μόνο μετά από πολλές προσπάθειες πειθάρχησε στο Κόμμα.

Βασιλική αυτοπεποίθηση

Η προεκλογική κίνηση, όμως, άρχιζε με οξύτητα. Οι δεξιοί κύκλοι και προπαντός οι στρατιωτικοί ανησυχούσαν από το ενδεχόμενο μιας νίκης της Ένωσης Κέντρου. Δεν γνώριζαν τη μυστική συμφωνία των δύο αρχηγών για μετεκλογική συνεργασία. Αλλά και αν τη γνώριζαν, πολλοί –ιδίως αξιωματικοί– θα επέμεναν ότι ο Α. Παπανδρέου, επικεφαλής της Κεντροαριστεράς και με την υποστήριξη της Αριστεράς, θα μετέβαλλε σε θύελλα την εκλογική ετυμηγορία. Μπροστά στην προοπτική εκείνη, οι ζυμώσεις μεταξύ των στρατιωτικών γίνονταν ολοένα πιο έντονες και πιο έκδηλες, και το δέος που προκαλούσε στον πολιτικό κόσμο η ανησυχία των αξιωματικών πιο ισχυρό.

Ο έκδοτης-δημοσιογράφος Ι. Πασσάς προσφέρει την εξής μαρτυρία (*Ακρόπολις* Αθηνών, 28 Αυγούστου 1974):

> *«Περὶ τὰ μέσα Ἰανουαρίου 1967 ἐζήτησα καὶ συνηντήθην μὲ τὸν ἀείμνηστον Παπανδρέου εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἐξέφρασα τοὺς φόβους μου ἀπὸ τὴν ὀξύτητα ποὺ ἐλάμβανεν ἡ πολιτικὴ κατάστασις. Τοῦ ἀνέφερα ὅτι πι-*

θανῶς ὁ Στρατὸς δὲν θὰ παρέμενεν ἀδιάφορος καὶ κατὰ τὴν γνώμην μου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτραποῦν αἱ προετοιμαζόμεναι ἐκλογαί, διότι οὕτως ἢ ἄλλως θὰ προκαλοῦσαν ἀνάφλεξιν.

»Πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι τὸν εὗρῆκα ἄθυμον, κάπως ἀπογοητευμένον καὶ ὀλίγον ἀνήσυχον μᾶλλον ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις ποὺ διεγράφοντο. Μοῦ εἶπε: "Ἄκουσε Γιάννη: Ξέρω καὶ ἐγὼ μερικὰ ἀπ' αὐτὰ ποὺ μοῦ λές, ἀλλὰ τί νὰ κάνω; Ξέρεις τί πρόβλημα ἔχω; (Ἐννοοῦσε τὰς ἀντιθέσεις ἐντὸς τοῦ Κόμματός του καὶ τὴν ἀνυπακοὴν τοῦ υἱοῦ του κ. Ἀνδρ. Παπανδρέου). Οἱ περισσότεροι ἔχουν τρελλαθῆ. Τώρα ποὺ πάω κάτι νὰ φτιάξω μὲ τὸν Βασιλιᾶ, ὕστερα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ξέρεις πῶς ἔγιναν δὲν μ' ἀκοῦνε... Φοβᾶμαι..." καὶ ἀφοῦ διέκοψε πρὸς στιγμὴν προσέθεσεν: "Λές, βρὲ Γιάννη, νὰ κινηθοῦν οἱ ἀξιωματικοί, θὰ τοὺς ἀφήσῃ ὁ Βασιλιᾶς; Δὲν θὰ κάνῃ κακὸ τοῦ κεφαλιοῦ του ἂν τοὺς ἀφήσῃ;!!".

»"Πρόεδρε", τοῦ εἶπα, "ἐγὼ ἔχω ἀμφιβολίας, ἐὰν θὰ τὸν ἐρωτήσουν τὸν Βασιλιᾶ, ἐνῶ ὁ Βασιλεύς, ὅπως ἔχω ἐξακριβώσει, πιστεύει ὅτι ἐλέγχει τὸν Στρατόν... Εἶναι φοβερὴ ἡ ἐμπλοκή", τοῦ προσέθεσα. Ἔμεινε σκεπτικὸς ἀρκετὲς στιγμὲς μὲ σκυμμένο τὸ κεφάλι, ἀλλὰ σὲ λίγο γύρισε καὶ μὲ κύτταξε καὶ μοῦ εἶπε: "Δὲν πιστεύω, βρὲ Γιάννη, νὰ κάνουν τέτοια παλαβομάρα, θὰ εἶναι συμφορά...". Φαινόταν ὅτι δὲν ἤθελε νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ κινηθοῦν οἱ ἀξιωματικοὶ χωρὶς τὴν ἔγκρισιν τοῦ Βασιλέως καὶ προφανῶς ἐπειδὴ εὑρίσκετο ἤδη εἰς συνεννοήσεις μὲ τὸν Βασιλέα, ἐφαντάζετο ὅτι ὁ κίνδυνος θὰ ἀπετρέπετο.

«Ποιος θα κάνει την επανάσταση;»

Ο ίδιος εκδότης αναφέρει το παρακάτω επεισόδιο, το οποίο λόγω του πλήθους των μαρτύρων που επικαλείται πρέπει να θεωρηθεί ακριβές (*Ακρόπολις*, 28.8.1974):

«Μίαν ἑσπέραν, τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου, φιλοξενούμεθα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ κ. Κιουσοπούλου ὁ κ. Στεφανόπουλος, ὁ κ. Μαρκεζίνης, ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς ΚΥΠ στρατηγὸς Παπαγεωργόπουλος, ὁ ἀείμνηστος διευθυντὴς τῆς "Ἑστίας" Κύρος Κύρου, ὁ δικηγόρος κ. Γ. Ἀλεξόπουλος, στενὸς φίλος τοῦ Κύρου καὶ τοῦ κ. Κιουσοπούλου, καὶ ὁ ὑποφαινόμενος.

»Μετὰ τὸ δεῖπνον ζωηροτάτη συζήτησις διεξήγετο διὰ τὴν διαμορφωθεῖσαν τεταραγμένην πολιτικὴν κατάστασιν καὶ ὁ κ. Μαρκεζίνης ὑπεστήριζεν ὅτι καὶ ὁ πολιτικὸς κόσμος δὲν ἦτο ἀμέτοχος εὐθυνῶν διὰ τὴν ὀξύτητα καὶ τοὺς κινδύνους ποὺ ἐνεφάνιζεν ἡ πολιτικὴ ἐξέλιξις. Παρηκολούθουν τὴν συζήτησιν σιωπῶν καὶ ὅταν ὁ ἀείμνηστος Κύρου μὲ ἠρώ-

τησεν διατί σιωπῶ καὶ δὲν μετέχω τῆς συζητήσεως, ἀπήντησα: "Διότι ὅλα αὐτὰ ποὺ συζητεῖτε εἶναι πλέον κατόπιν ἑορτῆς καὶ μετ' ὀλίγον θὰ γίνη Ἐπανάστασις καὶ θὰ ἐκκαθαρισθῆ ἡ κατάστασις...".

»"Μὰ τί εἶναι αὐτὰ ποὺ λέτε", μοῦ παρετήρησεν κάπως ὠργισμένος ὁ στρατηγὸς Παπαγεωργόπουλος. "Ποιός θὰ τὴν κάμη τὴν Ἐπανάστασιν, κύριε Πασσᾶ;" Καὶ συνέχισεν: "Διότι γνωρίζω ὅτι οὔτε οἱ στρατηγοί οὔτε ὁ Βασιλεὺς θέλουν Ἐπανάστασιν..."

»"Ἀλλά, στρατηγέ μου", τοῦ ἀπήντησα ἐνώπιον ὅλων, "μὴ στενοχωρῆσθε. Τὴν Ἐπανάστασιν θὰ τὴν κάνουν οἱ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ θὰ δέσουν καὶ τὸν Βασιλέα καὶ τοὺς στρατηγοὺς καὶ ἐμᾶς, διότι κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἁρμοδίους, ὅπως ἔχω διαπιστώσει, δὲν ἔχει μυαλὸ διὰ νὰ ἀντιληφθῆ ποία κατάστασις ἔχει διαμορφωθῆ μὲ τὰς ἀκρότητας ποὺ ἐξεδηλώθησαν καὶ λαμβάνουν χώραν".

»"Αὐτὰ εἶναι ἀπαράδεκτα καὶ ἀδύνατα", μοῦ ἀπήντησεν ἐκνευρισμένος ὁ κ. Παπαγεωργόπουλος».

Έκκληση στον κ. Καραμανλή

Η ανήσυχη κατάσταση έκανε πολλούς να στρέφουν τα βλέμματα στον Κ. Καραμανλή, εξόριστο πάντα στο Παρίσι. Ο Ι. Πασσάς αναγράφει στο ίδιο κείμενο:

«Ἀλλὰ καὶ ἄλλη προσπάθεια διὰ σοβαρὰν πολιτικὴν λύσιν πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἐπερχομένης παρεμβάσεως τοῦ Στρατοῦ, γενομένη περὶ τὸ τέλος Φεβρουαρίου μὲ τὴν ἔγκρισιν τῶν κ.κ. Στεφανοπούλου, Μαρκεζίνη καὶ Μητσοτάκη, διαβιβασθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ καὶ εἰς τὸν ἐν Παρισίοις εὑρισκόμενον κ. Καραμανλῆν διὰ τοῦ ἀδελφοῦ του, Ἀχιλλέως Καραμανλῆ, οὐδὲν ἀπέφερεν».

Υπήρξε κι άλλη προσπάθεια να μεταπεισθεί ο Κ. Καραμανλής και να κατεβεί στην Ελλάδα. Προερχόταν όχι από πολιτικούς, αλλά από τα ανώτατα στελέχη του στρατεύματος. Και φορέας της έγινε ο στρατηγός Καρδαμάκης μαζί με άλλους. Προσέκρουσε όμως πάλι σε άρνηση.

Αλλά και ο βασιλιάς τον κάλεσε να επιστρέψει. Ο ίδιος ο Κ. Καραμανλής αφηγήθηκε στον Γάλλο ακαδημαϊκό Ζενεβουά (*Η Ελλάς του Καραμανλή, ή η Δημοκρατία δυσχερής*):

«Λίγους μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάστασι τοῦ Ἀπριλίου 1967, ὁ Βασιλεὺς καὶ τὰ ἐθνικὰ κόμματα μὲ κάλεσαν νὰ γυρίσω στὴν Ἑλλάδα καὶ ν' ἀναλάβω πολιτικὲς πρωτοβουλίες. Ἀρνήθηκα, ξέροντας πολὺ καλὰ πὼς ἂν γύριζα θὰ συναντοῦσα τὰ ἴδια ἐμπόδια καὶ τὶς ἴδιες ἀντιδράσεις ποὺ μὲ εἶχαν ἀναγκάσει νὰ φύγω».

Και στις 29 Νοεμβρίου 1967, σε συνέντευξή του προς τον συνεργάτη της παρισινής εφημερίδος *Μοντ*, Ερίκ Ραλώ, ο Κ. Καραμανλής δεχόταν την εξής ερώτηση:

«Ὡρισμένοι στὴν Ἑλλάδα... ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ πραξικόπημα ἴσως νὰ μὴν ἐγένετο ἂν εἴχατε δεχθῆ νὰ συμμετάσχετε στὶς ἐκλογὲς ποὺ θὰ διεξήγοντο στὸ τέλος Ἀπριλίου, ἐπικεφαλῆς συμπράξεως εἰς "Ἐθνικὸν Μέτωπον", ποὺ θὰ συνήνωνε τὸ κόμμα σας τὴν Ε.Ρ.Ε., καθὼς καὶ τοὺς "Προοδευτικοὺς" τοῦ κ. Μαρκεζίνη καὶ τοὺς διαφωνοῦντας τοῦ Κέντρου. Τί νομίζετε;»

Η απάντησή του ήταν:

«Ἀπέκρουσα αὐτὴ τὴν προσφορά, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ γιατὶ δὲν ἤθελα νὰ ξαναγυρίσω στὴν πολιτικὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, γιατὶ ἤμουν πεπεισμένος ὅτι ἡ Δημοκρατία δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργήση στὴν Ἑλλάδα χωρὶς βαθειὲς μεταρρυθμίσεις. Ἄλλωστε γιατὶ εἶχα αὐτὲς τὶς πεποιθήσεις ἀποσύρθηκα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ γιατὶ οἱ προσπάθειές μου νὰ ἐκσυγχρονίσω τοὺς θεσμοὺς ἀπέτυχαν».

Η ΕΡΕ στην εξουσία

Καθώς, όμως, ο φόβος της στρατιωτικής επέμβασης δυνάμωνε, ο Π. Κανελλόπουλος αποφάσισε να κάνει νέο ελιγμό: να αναλάβει η ΕΡΕ την εξουσία και τη διεξαγωγή εκλογών. Έλπιζε ότι οι στρατιωτικοί δεν θα κινούνταν προεκλογικά εναντίον τέτοιας κυβέρνησης. Ο βασιλιάς ήταν σύμφωνος. Και την 30ή Μαρτίου 1967 προκάλεσε την πτώση της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου. Την 3η Απριλίου, ορκιζόταν καθαρή κυβέρνηση της ΕΡΕ με πρωθυπουργό τον αρχηγό της, ο οποίος τη 15η Απριλίου διέλυσε τη Βουλή και προκήρυξε εκλογές για τις 27 Μαΐου.

Βέβαια έτσι η ΕΡΕ, που έπαιρνε προεκλογικά στα χέρια της την πρωτοβουλία των χειρισμών, αποκτούσε ορισμένα γνωστά πλεονεκτήματα. Δεν ήταν όμως αυτό το κύριο κίνητρο του Π. Κανελλοπούλου. Εκείνο που πρυτάνευε στην ενέργειά του ήταν ο φόβος των αρμάτων. Και τον συμμεριζόταν ο Γ. Παπανδρέου σε τέτοιο βαθμό, ώστε ενέκρινε αδίστακτα τον ελιγμό του αρχηγού της ΕΡΕ –η αντίδρασή του υπήρξε χλιαρή και τυπική– μολονότι υπερέβαινε τα όσα περιλαμβάνονταν στο μυστικό συμφωνητικό και μολονότι κομματικά τον ζημίωνε.

Έτσι τα πράγματα όδευαν ταχύτατα προς τις εκλογές αλλά και προς τη μεγάλη κρίση. Πολλοί από τον λαό και τον πολιτικό κόσμο αμφέβαλλαν αν θα φθάναμε έως τις κάλπες. Οι περισσότεροι νόμιζαν ότι, προ του φόβου της εκλογικής νίκης της Ένωσης Κέντρου, η κυβέρνηση θα ανέβαλλε την εκλογική αναμέτρηση επ' αόριστον, μετατρεπόμενη σε μεταβατική. Άλλοι ότι ο βασιλιάς, ωθούμενος από τον ίδιο φόβο, θα

αναλάμβανε τις ευθύνες των πρωτοβουλιών για εκ των άνω εκτροπή, με την υποστήριξη του στρατού.

Στην πραγματικότητα, ο Π. Κανελλόπουλος καμία πρόθεση δεν είχε να αναβάλει τις εκλογές και για λόγους πεποιθήσεων και γιατί πίστευε ότι η συμφωνία του με τον Γ. Παπανδρέου μετεκλογικά απέτρεπε τους ισχυρούς κλονισμούς και τους κινδύνους του κοινωνικού καθεστώτος. Άλλωστε νόμιζε ότι, με τη νέα πολιτική πραγματικότητα που είχε διαμορφωθεί, υπήρχαν οι περισσότερες πιθανότητες να αποτραπεί προεκλογικά ή μετεκλογικά εκτροπή από τη συνταγματική τάξη, παρά με οποιονδήποτε άλλο συνδυασμό.

Και ο Γ. Παπανδρέου φαίνεται πως είχε περιορίσει τις ανησυχίες του τώρα. Υπήρχαν όμως στελέχη του κόμματός του που δεν είχαν απλώς φόβο, αλλά βεβαιότητα για την επέμβαση του στρατού. Ο Ι. Ζίγδης ήταν μεταξύ αυτών. Και τη 15η Απριλίου 1967, όταν συγκλήθηκε η Κοινοβουλευτική Ομάδα της Ένωσης Κέντρου υπό την προεδρία του Γ. Παπανδρέου για να συζητήσει περί των εκλογών, φώναξε: (από αφήγησή του στην εφημερίδα *Απογευματινή* των Αθηνών, 23 Σεπτεμβρίου 1974):

> *«Γιὰ ποιές ἐκλογὲς μιλᾶτε, κύριοι; Δὲν βλέπετε ὅτι πηγαίνουμε νὰ γίνωμε ἐμιρᾶτο τοῦ Κουβέϊτ, τοὐλάχιστον γιὰ τὰ 15 προσεχῆ χρόνια;»*

Αξιοπαρατήρητο είναι ότι αργότερα ο βουλευτής Γραμματίδης, που έλαβε μέρος στη σύσκεψη, αφηγήθηκε στον Ι. Ζίγδη ότι παρίστατο την ημέρα εκείνη και ένας πράκτορας της ΚΥΠ, που μετά από καιρό τού αποκάλυψε την ιδιότητά του και του εκμυστηρεύθηκε (του Γραμματίδη): «Ο Ζίγδης ήξερε τότε τι έλεγε».

Μάταιες προειδοποιήσεις

Πώς αντιμετώπιζε στο μεταξύ τις εξελίξεις και τις προοπτικές ο βασιλιάς;

Είχε επανειλημμένα προειδοποιηθεί ότι μέσα στον στρατό γίνονταν συστηματικές ζυμώσεις για επέμβαση, οι οποίες μπορούσαν να υλοποιηθούν απροσδόκητα. Αλλά ο Κωνσταντίνος είχε πεποίθηση ότι οι ένοπλες δυνάμεις βρίσκονταν υπό τον έλεγχό του. Και η πεποίθησή του απέρρεε από τη βεβαιότητα ότι ο αρχηγός του ΓΕΣ στρατηγός Σπαντιδάκης κρατούσε υπό σιδηρά πυγμή τον στρατό και ήταν απόλυτα πιστός στο πρόσωπό του. Είχε επίσης τη βεβαιότητα ότι όλες οι καίριες διοικήσεις βρίσκονταν στα χέρια προσώπων αφοσιωμένων στον Θρόνο. Μεταξύ των αφοσιωμένων αυτών αξιωματικών περιλάμβανε και τον διοικητή του ΚΕΤ (Κέντρο Εκπαιδεύσεως Τεθωρακισμένων) των Αθηνών, ταξίαρχο Στ. Παττακό. Και η μονάδα αυτή, που διέθετε όλα τα άρματα του λεκανοπεδίου Αττικής, αποτελούσε το κλειδί της εξουσίας στην πρωτεύουσα.

Ο σύμβουλος του βασιλιά

Προσπάθειες να πεισθεί ο βασιλιάς ότι υπήρχαν οργανωμένοι αξιωματικοί που απέβλεπαν αυτοτελώς στη στρατιωτική παρέμβαση έγιναν πολλές. Ο Ι. Πασσάς λέει (στο ίδιο, *Ακρόπολις*, 28 Αυγούστου 1974) ότι επανειλημμένως απευθύνθηκε στον πρωθυπουργό Στεφανόπουλο, κατόπιν υπόδειξης φίλων του στρατιωτικών, να ειδοποιήσει τον Κωνσταντίνο, πράγμα το οποίο εκείνος έκανε, αλλά αντίκρισε βασιλική αδιαφορία:

> *«Περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου 1966, κατόπιν καὶ νέου διαβήματος τοῦ φίλου μου ἀξιωματικοῦ, ὅστις ἀνησυχοῦσε, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν ποὺ ἐπεδείκνυον οἱ περὶ τὸν Βασιλέα διὰ τὰ συντελούμενα, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὴν ἐντεινομένην πίεσιν τῶν ἀξιωματικῶν, ποὺ ἐπίστευαν ὅτι μόνον δι' Ἐπαναστάσεως θὰ ἐξησφαλίζετο ἠρεμία καὶ ἡσυχία εἰς τὸν τόπον, συνηντήθην τῇ μεσολαβήσει τοῦ Ἔβερτ, προσωπικοῦ φίλου τοῦ Βασιλέως μὲ τὸν Ταγματάρχην κ. Ἀρναούτην, ἰδιαίτερον γραμματέα, φίλον καὶ σύμβουλον τοῦ Βασιλέως.*
>
> *»Ἐπὶ δύο καὶ πλέον ὥρας προσεπάθησα νὰ ἐξηγήσω εἰς τὸν κ. Ἀρναούτην τοὺς λόγους ἕνεκεν τῶν ὁποίων ἀνησυχοῦσαν οἱ ἀξιωματικοί, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλας αἰτίας, ἐκ τῶν ὁποίων δυσφοροῦσαν κυρίως οἱ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ διατί ἐπίστευαν ὅτι ὁπωσδήποτε θὰ ἐγίνετο Ἐπανάστασις. Ἡ στερεότυπος ἀπάντησις τοῦ κ. Ἀρναούτη ἦτο: "Δὲν πρέπει νὰ ἀνησυχῆτε καὶ μὴν ἀκοῦτε τί σᾶς λέγουν. Πρέπει νὰ ξέρετε ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐλέγχει τὴν κατάστασιν".*
>
> *»Ἀνεχώρησα, ἂν θυμοῦμαι, ἀπὸ τὸ ἔναντι τῶν Ἀνακτόρων Γραφεῖον τοῦ κ. Ἀρναούτη, ὅπου ἔγινε ἡ συνάντησις, μὲ μεγίστας ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ἂν ὁ Βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἤλεγχον πράγματι τὴν κατάστασιν».*

Ο έμπιστος σύνδεσμος με τον στρατό

Ποιος όμως ήταν ο ρόλος του τότε ταγματάρχη Αρναούτη; Έχει γραφτεί ότι εκπροσωπούσε τον ΙΔΕΑ και βρισκόταν σε αντίθεση με τις άλλες ομάδες αξιωματικών που συνωμοτούσαν, μεταξύ των οποίων και η Ομάδα Παπαδόπουλου. Λέγεται μάλιστα ότι αποτελούσε σύνδεσμο μεταξύ ΙΔΕΑ και βασίλισσας-μητέρας Φρειδερίκης, η οποία υποτίθεται ότι ήταν η Ηγερία της οργάνωσης. Πρόκειται όμως για φήμες, που απορρέουν από το βιβλίο του Α. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*. Δεν έχουν βάση ακριβείας, γιατί δεν υπήρχε τότε πια ΙΔΕΑ. Προέκταση και διάδοχος του ΙΔΕΑ ήταν, όπως είδαμε, πρωτίστως η Ομάδα Παπαδόπουλου. Δεν έχουν βάση ακριβείας και τα όσα γράφονται στο ίδιο βιβλίο περί ΕΕΝΑ (Ένωσις Ελλήνων Νέων Αξιωματικών – Οργάνωση που θέλουν να την ταυτίσουν με την Ομάδα Πα-

παδόπουλου, αλλά είναι αμφίβολο αν υπήρξε υπό αυτό το όνομα). Το βέβαιο είναι πως ο Αρναούτης αποτελούσε τον έμπιστο φορέα των βασιλικών αντιλήψεων και βουλήσεων στον στρατό. Και αν ο Κωνσταντίνος ήθελε να έλθει σε επαφή με οποιαδήποτε μερίδα αξιωματικών για να πραγματοποιήσει μια εκτροπή, ο ταγματάρχης Αρναούτης θα αναλάμβανε τη σύνδεση.

Αλλά και ο Αρναούτης πίστευε ότι ο στρατός βρισκόταν υπό τον έλεγχο του βασιλιά και θραύονταν επάνω του όλες οι προσπάθειες προειδοποίησης για τον κίνδυνο πραξικοπήματος, οι οποίες συνεχίζονταν μέχρι τέλους. Προς αυτόν συνέκλιναν συνήθως και οι αντίθετες πιέσεις: να αναλάβει ο Κωνσταντίνος την ευθύνη μιας παρέμβασης, για να αναχαιτισθεί ο κίνδυνος επικράτησης της Κεντροαριστεράς.

Και ο ίδιος ο ταξίαρχος Παττακός, μολονότι βρισκόταν στην πρώτη γραμμή της συνωμοσίας κατά του κοινοβουλευτισμού, λίγες ημέρες πριν από την 21η Απριλίου παρέδωσε στον ταγματάρχη Κομπόκη, που συνδεόταν στενά με τον Αρναούτη, μια έκθεση υπό μορφή εκτίμησης της κατάστασης, στην οποία υπογραμμιζόταν ο κίνδυνος του εκλογικού θριάμβου τής Ένωσης Κέντρου και η ανάγκη να αποσοβηθεί προληπτικά. Την έκθεση αυτή την παρέδωσε στον ταγματάρχη Αρναούτη ο ομοιόβαθμός του Κομπόκης και πιθανόν ο ταξίαρχος Παττακός να επιδίωκε να αποκοιμίσει τον βασιλιά, επιδεικνύοντας έτσι την αφοσίωσή του.

Τι φοβόταν ο Κωνσταντίνος

Αλλά ο Κωνσταντίνος παρέμενε αμετακίνητος στην αυτοπεποίθησή του, παραβλέποντας το αόρατο δίκτυο που πλεκόταν ολόγυρά του. Και αγνοούσε ότι δύο από τους 6 υπασπιστές του ανήκαν στην Ομάδα Παπαδόπουλου, έτοιμοι να τον δέσουν, αν παρίστατο ανάγκη. Εκείνο που τον απασχολούσε και τον ανησυχούσε δεν ήταν οι τάσεις που αναπτύσσονταν στον στρατό, αλλά ο φόβος της εκλογικής νίκης της Ένωσης Κέντρου ή, ακριβέστερα, του Ανδρέα Παπανδρέου. Μολονότι η συμβιβαστική συμφωνία Γ. Παπανδρέου - Π. Κανελλοπούλου και η επανάκτηση της επαφής με τον αρχηγό της Εν. Κέντρου τον καθησύχαζε σε μεγάλο βαθμό, δεν ήταν απολύτως σίγουρος για την αποτροπή του κινδύνου μιας πολιτικής επικράτησης της Κεντροαριστεράς. Και είναι βέβαιο πως μέχρι τέλους το πρόβλημα αυτό τον απασχολούσε έντονα.

Απέβλεπε στην εκτροπή «εκ των άνω» για να εξουδετερώσει την απειλή; Οι φήμες ήταν διάχυτες, τους πρώτους μήνες του 1967, για ένα προπαρασκευαζόμενο βασιλικό πραξικόπημα που θα είχε πρόγραμμα να μη διεξαχθούν οι εκλογές τον Μάιο και να ανασταλούν ορισμένα άρθρα του Συντάγματος επί ένα χρονικό διάστημα, έως ότου εξαρθρωθούν η Κεντροαριστερά και η Αριστερά και δημιουργηθούν ευνοϊκές συνθήκες για τις συντηρητικές δυνάμεις σε μια νέα πολιτική περίοδο. Φυσι-

κά η λύση αυτή μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο με την παρέμβαση του στρατού υπό τις διαταγές της ηγεσίας του (ομάδα στρατηγών) και για λογαριασμό του Κωνσταντίνου.

Μια λύση λιγότερο πραξικοπηματική θεωρούσε ο βασιλιάς τον σχηματισμό μεταβατικής κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, με πρωθυπουργό τον στρατηγό Θ. Τσακαλώτο, η οποία θα αναλάμβανε τις ευθύνες της αναβολής των εκλογών επ' αόριστον. Αλλά, παρά την παρέμβαση και της αμερικανικής πρεσβείας, το σχέδιο αυτό ανατράπηκε, γιατί προσέκρουσε στην άρνηση του Γ. Παπανδρέου.

Μέσα σε αυτήν τη ρευστότητα, ο βασιλιάς παρέμενε αναποφάσιστος. Ο Α. Παπανδρέου, στο βιβλίο του *Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα* (σελ. 323), ισχυρίζεται ότι ο Κωνσταντίνος είχε καταστάλάξει στην απόφαση να ενεργήσει την πραξικοπηματική λύση με την ηγεσία του στρατεύματος στις 13 Μαΐου ή στις 28 (το βράδυ των εκλογών). Από την πλευρά των στρατηγών, όμως, δεν υπάρχει επιβεβαίωση. Τουναντίον, εκείνοι ακολουθούσαν άλλο χρονοδιάγραμμα. Και οι δισταγμοί, οι αμφιταλαντεύσεις του βασιλιά φαίνεται πως είναι γεγονός που οφείλεται σε πολλούς λόγους: ελπίδα ότι θα επικρατούσε μετεκλογικά κατάσταση μάλλον σταθερή και ασφαλής, φόβος των ευθυνών και, επιπλέον, αστάθεια του αμερικανικού παράγοντα.

Η πολιτική της Αμερικής

Πώς προσέβλεπαν, πράγματι, οι Ηνωμένες Πολιτείες το ελληνικό πολιτικό πρόβλημα τους τελευταίους προδικτατορικούς μήνες;

Επί οκτώ τουλάχιστον χρόνια έως σήμερα (1975) ούτε η φοβερή ομάδα των φιλελεύθερων μελών του Κογκρέσου με επικεφαλής τον γερουσιαστή Φουλμπράιτ, που σφυροκοπούσαν άπαυτα τον Αμερικανό πρόεδρο και την πολιτική του, δεν μπόρεσε να εξιχνιάσει τα αληθινά παρασκήνια της πολιτικής της Ουάσινγκτον στην Ελλάδα την εποχή προ και κατά την εξαπόλυση του πραξικοπήματος. Υπέθαλψε πράγματι και οργάνωσε την εξόρμηση της Ομάδας Παπαδόπουλου την 21η Απριλίου; Οι εκφραζόμενες δογματικές θέσεις βασίζονται σε εικασίες που δεν έχουν σχέση όμως με την ιστορική επιστήμη.

Από ορισμένες πηγές, ξένες και ελληνικές (εφημερίδες *Ομπσέρβερ* του Λονδίνου και *Τάιμς* της Νέας Υόρκης, Ανδρέας Παπανδρέου κλπ.), υποστηρίζεται ότι τον Φεβρουάριο του 1967 το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας των ΗΠΑ αποφάσισε –κατόπιν αποδοχής του Αμερικανού προέδρου Τζόνσον– να υποβάλει και να υποστηρίξει μια προσωρινή βασιλική παρέμβαση στην Ελλάδα. Αυτή η λύση του ελληνικού προβλήματος θεωρήθηκε η καταλληλότερη και πιο επείγουσα, ενόψει του πολέμου Ισραηλινών και Αράβων, που κατά τις αμερικανικές εκτιμήσεις ήταν αναπότρεπτος πια έως τα μέσα του 1967.

Η αληθοφανής όμως τούτη άποψη δεν έχει καμία έγγραφη επαλήθευση έως σήμερα, παρά τις προσπάθειες του Κογκρέσου και του Τύπου στην Αμερική να παραβιάσουν τα απόρρητα της παρασκηνιακής δράσης της χώρας τους. Και δεν μπορούμε να δώσουμε και σε αυτήν πίστη πέραν της εικασίας.

Παρέμβαση της CIA

Εκείνο που μπορεί να θεωρηθεί πολύ πιο αποδεκτό είναι ότι εξακολουθούσε να παραμένει εφεκτική και διστακτική η επίσημη αμερικανική πολιτική έναντι της Ελλάδας, με απόκλιση όμως προς την κοινοβουλευτική λύση, την οποία συνιστούσε ο πρεσβευτής Τάλμποτ. Αλλά η CIA φαίνεται ότι εξακολουθούσε να διατηρεί την προτίμησή της προς τις δυναμικές επεμβάσεις. Και υπάρχουν θετικές πληροφορίες ότι ο ρόλος της διευρύνθηκε τις παραμονές της Δικτατορίας. Γιατί ο πρεσβευτής, θέλοντας να διερευνήσει κάθε περίπτωση –εφόσον δεν είχε αποκρυσταλλωθεί τελεσίδικα η πολιτική της Ουάσινγκτον–, της ανέθεσε να παρακολουθήσει τις δραστηριότητες των κύκλων που απέβλεπαν στη δικτατορία. Με τους κύκλους αυτούς η Πρεσβεία δεν μπορούσε να έχει καμιά επαφή, για να μην εκτεθεί η επίσημη πολιτική.

Αλλά έτσι η CIA αποκτούσε διεύρυνση των πρωτοβουλιών της και πρόσθετες δυνατότητες αυθαιρεσιών. Και έσπευσε να επωφεληθεί, για να παίξει έναν ρόλο τις κρίσιμες προδικτατορικές ημέρες, που πιθανότατα ο πρεσβευτής Τάλμποτ αγνοούσε. Δεν περιορίσθηκε στην πληροφοριακή διερεύνηση, αλλά, έχοντας πάντα επαφή με την Ομάδα Παπαδόπουλου, την ενθάρρυνε ή τουλάχιστον δεν την αποθάρρυνε στη συνωμοτική της κίνηση. Και η έκθεση Πανουργιά αναγράφει (στο ίδιο):

> *«Μίαν ἡμέραν εἴχομεν συνάντησιν (μετὰ τοῦ ταξιάρχου Παττακοῦ) μεθ' ἑνὸς ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἀξιωματικοῦ τῆς ΣΙΑ. Κατ' αὐτὴν συνεζητήθη ποία ἡ ἐνδεχομένη ἀντίδρασις τῶν Ἡν. Πολιτειῶν εἰς περίπτωσιν δικτατορίας. Ὁ ἐν λόγῳ Ἀμερικανὸς ἐνίσχυσε κατὰ κάποιον τρόπον τὴν ἄποψιν Παττακοῦ, εἰπὼν ὅτι αἱ Ἡν. Πολιτεῖαι ἐφ' ὅσον τηρούσαμε τὴν αὐτὴν ἐξωτερικὴν πολιτικήν, παραμέναμεν εἰς τὸ ΝΑΤΟ καὶ δὲν ἐδημιουργούσαμε θέματα μὲ τὴν Τουρκίαν, θὰ μᾶς ἐβοήθουν. Ὁ Παττακὸς ἐντυπωσιάσθη».*

Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να τοποθετηθεί η σχέση και η επίδραση του αμερικανικού παράγοντα στις προπαρασκευαστικές δραστηριότητες της δικτατορίας της Ομάδας Παπαδόπουλου, κατά το τελευταίο στάδιο. Όσα λέχθηκαν και γράφηκαν για πλήρη οργάνωση και καθοδήγηση του πραξικοπήματος από τους Αμερικανούς ελέγχονται ως υπερβολικά και οπωσδήποτε δεν έχουν ακόμα (1975) επιβεβαιωθεί. Οφείλουμε δε να λάβουμε υπόψη ότι, αν η επίσημη Αμερική τρεπόταν τελικά προς τη λύση της Δικτατορίας, θα υιοθετούσε την κίνηση του στρατηγού Σπαντιδάκη, που είχε

απόλυτη βεβαιότητα επιτυχίας και μπορούσε να τεθεί υπό την αιγίδα του βασιλιά. Ή θα ευνοούσε κάποιον πολιτικό συνδυασμό, π.χ. την ανάληψη έκτακτων εξουσιών από την κυβέρνηση σε συνεννόηση με τον Ανώτατο Άρχοντα κλπ. Δεν είχε ανάγκη να καταφύγει σε μια μικρή ομάδα άγνωστων συνταγματαρχών, χωρίς κανένα κύρος.

Δύο επισκέψεις

Με το πρίσμα αυτό μπορούν να θεωρηθούν και δύο περιστατικά, τα οποία αλλιώς θα ήταν δυνατόν να έχουν ιδιαίτερη σημασία:

Λίγες ημέρες πριν από την 21η Απριλίου 1967, ο Αμερικανός πρεσβευτής Τάλμποτ έκανε περιοδεία στη Βόρεια Ελλάδα. Επισκέφθηκε τις έδρες των Σωμάτων Στρατού, όπου του έγινε επίσημη υποδοχή. Και, για όσους αποδίδουν τα πάντα στο αμερικανικό προσκήνιο, η επίσκεψη εκείνη μπορεί να θεωρηθεί ως απόδειξη ότι το πραξικόπημα και η δικτατορία της Ομάδας Παπαδόπουλου έγιναν κατά ρητή και σαφώς σχεδιασμένη εντολή των ΗΠΑ. Αλλά ο Τάλμποτ δεν είχε σχέση με την Ομάδα Παπαδόπουλου. Δεν ευνοούσε τέτοια λύση. Εξάλλου τι σχέση με το πραξικόπημα μπορούσε να έχει η επίσκεψή του εκείνη; Επικοινωνούσε με σωματάρχες και μεράρχους και επιτελάρχες. Και ξέρουμε ότι το κίνημα της 21ης Απριλίου έγινε εν αγνοία και σε πείσμα των ανώτατων διοικητών.

Την 20ή Απριλίου 1967 έφτασε στην Αθήνα ο Ρότζερ Ντάιβις, Αμερικανός διπλωμάτης θεωρούμενος ικανός στις παρασκηνιακές ζυμώσεις. Αργότερα –τον Αύγουστο 1974– ο Ντάιβις ήταν πρεσβευτής στην Κύπρο και σκοτώθηκε στη Λευκωσία. Η παρουσία του στην Ελλάδα τις τελευταίες ώρες πριν από το πραξικόπημα θεωρήθηκε από πολλούς ότι είχε σχέση με την έκρηξή του. Αλλά και αυτός ως εκπρόσωπος της επίσημης αμερικανικής πολιτικής δεν μπορούσε να είχε ανάμειξη στις συνωμοτικές δραστηριότητες της Ομάδας Παπαδόπουλου. Τι σημασία λοιπόν μπορούσαν να έχουν οι δύο εκείνες επισκέψεις; Αν θέλουμε να προσβλέπουμε τα πράγματα ρεαλιστικά, απαλλαγμένα από μύθους, πρέπει να τις θεωρούμε συμπτωματικές. Αλλά δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι η ανεπίσημη και ανεύθυνη παρεμβολή της CIA πρόσφερε ισχυρή ενθάρρυνση στην κίνηση Παπαδόπουλου.

Υπήρχε κίνδυνος για το καθεστώς;

Πώς μορφοποιούνταν στο μεταξύ κατά την κρίσιμη εκείνη φάση η κίνηση στον στρατό για δικτατορία; Εκτός της Ομάδας Παπαδόπουλου, βάδιζε πια συστηματικά και γρήγορα για μια «εκ των άνω» επέμβαση –δηλαδή με τους ανώτατους διοικητές– ο αρχηγός του ΓΕΣ στρατηγός Σπαντιδάκης (ομάδα των στρατηγών). Τρίτη κίνηση μπορεί να θεωρηθεί και των οργανωμένων λοχαγών που προαναφέραμε, η οποία όμως δεν απέβλεπε σε αυτοδύναμο πραξικόπημα, αλλά βρισκόταν σε επαφή με

τους συνταγματάρχες της Ομάδας Παπαδόπουλου που τους ακολουθούσε.

Κοινός θεωρητικός μανδύας όλων αυτών των κινήσεων ήταν ο «αναρχοκομμουνιστικός κίνδυνος». Και πιο συγκεκριμένα: ενόψει εκλογών, η δύναμη της Κεντροαριστεράς και της Αριστεράς θα ενισχυθεί τόσο πολύ, ώστε ή θα δημιουργήσουν προεκλογικά καθεστώς αναρχίας και χάους για να αναλάβει την εξουσία η πιο μαχητική πτέρυγα της παράταξης και να οδήγησει τη χώρα προς τον άκρατο αριστερισμό, ή θα κατήγε μεγάλη νίκη κατά την εκλογική αναμέτρηση, οπότε θα άνοιγε –και νομότυπα πια– ως εξουσία τις πύλες στον αριστερισμό. Για να προληφθούν αυτά τα δύο ολέθρια ενδεχόμενα, μία ανασχετική δύναμη υπήρχε: ο στρατός που έπρεπε να ξιφουλκήσει. Ήταν ορθή μια τέτοια εκτίμηση των πραγμάτων για εκείνη την εποχή;

Ήδη είχε ηρεμήσει και είχε σταθεροποιηθεί η πολιτική κατάσταση. Οι ημέρες του Μαρτίου-Απριλίου 1967 δεν είχαν σχέση με τις καταιγιστικές ημέρες του δεύτερου Ανένδοτου Αγώνα (μετά τη 15η Ιουλίου 1965, που αποπέμφθηκε από την εξουσία ο Γ. Παπανδρέου). Και πολλοί διαπίστωναν μια χαρακτηριστική κίνηση των κοινωνικών στρωμάτων: από τον ριζοσπαστισμό παλινδρομούσαν προς τον συντηρητισμό.

Επιστροφή στην κοίτη;

Πράγματι παρατηρείται συχνά φυγή από τις συντηρητικές παρατάξεις. Εάν όμως τα στρώματα που ξεκολλούν από τις παρατάξεις αυτές βρεθούν σε καταιγιστικές εξελίξεις, τρομοκρατούνται και επιστρέφουν στην κοίτη τους.

Τον κοινωνικό αυτό νόμο τον είδαμε να επαληθεύεται στη Γαλλία το 1968. Έφθινε ο ντεγκωλισμός και, από το 49% των ψήφων το 1965, είχε πέσει στο 37% το 1967. Διέρρεαν οι οπαδοί του, μολονότι ήσαν δεξιοί και συντηρητικοί. Ήλθε όμως ο «παρισινός Μάιος» και η μαχητικότητά του τρομοκράτησε τόσο τους συντηρητικούς, ώστε όλοι οι φυγάδες του ντεγκωλισμού έτρεξαν φοβισμένοι γύρω από τον υπεραλέο αρχηγό τους. Δύο μήνες μετά τον θυελλώδη Μάιο, έγιναν εκλογές και ο Ντε Γκωλ ξανάπιασε το 49% των ψήφων.

Κατά τους υποστηρικτές αυτής της θέσης, η Δεξιά στην Ελλάδα θα ισχυροποιούνταν στις προσεχείς εκλογές. Αλλά, κι αν η Κεντροαριστερά με την Αριστερά προέβαιναν σε αναρχικές εκδηλώσεις, η τάξη μπορούσε άριστα να επιβληθεί από το κράτος. Τόσω μάλλον όσο η κυβέρνηση είχε φροντίσει να εξοπλισθεί, την τελευταία στιγμή, με ένα νομοθέτημα που της επέτρεπε να λαμβάνει δρακόντεια μέτρα.

Την 20ή Απριλίου, πράγματι, στάλθηκε προς δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως επειγόντως ένα Διάταγμα, με το οποίο σιωπηρά, σχεδόν συνωμοτικά, η κυβέρνηση αποκτούσε δικαιώματα «καταστάσεως πολιορκίας». Όριζε, συγκεκριμένα, ότι για την αντιμετώπιση διαδηλωτών οι διοικητές ένοπλων τμημάτων μπο-

ρούν να διατάξουν έναρξη πυρός χωρίς να υπάρχει έγγραφη διαταγή νομάρχη και εισαγγελέα. Αρκούσε απλή αίτηση της Αστυνομίας.

Το Διάταγμα αυτό δεν πρόλαβε να δημοσιευθεί. Είδε το φως την 6η Ιουνίου 1967, δηλαδή μετά την κατάληψη της εξουσίας από την Ομάδα Παπαδόπουλου. Αλλά θα αποτελούσε ισχυρότατη εφεδρική δύναμη στα κυβερνητικά χέρια, αν δεν είχε μεσολαβήσει η Δικτατορία.

Όλοι αυτοί οι λόγοι συνθέτουν την άποψη ότι το κίνητρο που προέβαλαν και η Ομάδα Παπαδόπουλου και η Ομάδα των Στρατηγών ήταν ανύπαρκτο. Δεν υφίσταιο κίνδυνος κοινωνικός, εθνικός, και ο πρωθυπουργός της εποχής εκείνης Π. Κανελλόπουλος δήλωσε προς τον γράφοντα με συνέντευξή του (τον Φεβρουάριο 1973):

> *«Μόνον πρόφασιν ἀποτελοῦσε ἐκεῖνος ὁ διατυμπανιζόμενος κίνδυνος. Αἱ ἐκλογαὶ θὰ ἰσχυροποιοῦσαν τὴν ΕΡΕ. Ἀλλὰ καὶ ἂν εἰς πεῖσμα τῶν κοινωνικῶν νόμων ἐκέρδιζε τὸ Κέντρον, μὴ λησμονῆτε ὅτι ὁ Γ. Παπανδρέου καὶ ἐγὼ εἴχομεν ἤδη συμφωνήσει διὰ συνεργασίαν καὶ ὁμαλοποίησιν τῆς καταστάσεως».*

Τα σύγχρονα όπλα

Εξάλλου, ο πρωθυπουργός του 1965-1966 Στ. Στεφανόπουλος δήλωσε προς τον γράφοντα (Αύγουστος 1974):

> *«Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1967 εἶχαν ἤδη κατευνασθῆ τὰ πνεύματα. Ἡ μεσολαβήσασα κυβέρνησίς μου εἶναι γνωστὸν ὅτι εἶχε ἤδη ἐπιφέρει πολιτικὴν ἐκτόνωσιν καὶ σταθεροποίησιν, ἡ ὁποία συνεχίσθη κατόπιν. Ἂν δὲ ἡ κεντροαριστερὰ καὶ ἡ ἀριστερὰ ἐπεχείρουν διασάλευσιν τῆς τάξεως, γνωρίζετε ὅτι αἱ μαζικαὶ ἐξεγέρσεις εἰς τὴν ἐποχήν μας δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ σύγχρονα ὅπλα. Ἀρκεῖ λοιπὸν τὰ ὅπλα ταῦτα νὰ εὑρίσκωνται εἰς νομιμόφρονας χεῖρας. Ἂν ὅμως οἱ ἄνθρωποι εἰς τοὺς ὁποίους ἡ Πολιτεία ἐνεπιστεύθη αὐτὰ τὰ ὅπλα, ἤθελον νὰ τὰ κινήσουν κατὰ τῆς Πολιτείας, τότε ἂς μὴν ἐπικαλοῦνται ἀνυπάρκτους κινδύνους.*
>
> *»Σᾶς ὑπενθυμίζω ἐξ ἄλλου τὴν συμφωνίαν Κανελλοπούλου-Παπανδρέου, ὥστε οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ὑπῆρχε κίνδυνος, λόγω τῆς πολιτικῆς ρευστότητος. Ἴσως μάλιστα οἱ στρατιωτικοὶ θέλησαν νὰ κινηθοῦν ἢ ἐκινήθησαν, ἀκριβῶς διότι ἐπληροφορήθησαν τὴν συμφωνίαν τοῦ βασικοῦ πολιτικοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ "κινδύνου".*
>
> *»Ἔτσι δὲν συνέβη καὶ τὸ 1935; Ὁ Βασιλεὺς ἄναψε τὸ πράσινο φῶς στὸν Μεταξᾶ, γιὰ τὴν 4η Αὐγούστου, πότε; Ἐφ' ὅσον συνεχίζετο ἡ διαμάχη τῶν πολιτικῶν κομμάτων ποὺ ἦσαν ἀνίκανα νὰ σχηματίσουν κυβέρνησιν;*

Ὄχι! Ἀλλ' ὅταν ὁ Σοφούλης τοῦ ἀνήγγειλε: "Μεγαλειότατε, ἐπὶ τέλους, συνεφωνήσαμεν! Ἐντὸς τῶν ἡμερῶν σχηματίζεται κυβέρνησις"».

Αρμόδια πρόσωπα για την εκτίμηση της κατάστασης της εποχής εκείνης ήταν και όσα συγκέντρωσαν τις υπεύθυνες πληροφορίες. Και στη χορεία τους συγκαταλέγονται ο τότε υπουργός Δημοσίας Τάξεως Γ. Ράλλης και ο τότε αρχηγός της ΚΥΠ στρατηγός Κ. Παπαγεωργόπουλος.

«Μυθεύματα οι κίνδυνοι»

Ο πρώτος, σε συνέντευξή του προς τον γράφοντα (23 Αυγούστου 1974), ανέλυσε τα πράγματα ως εξής:

«"Ἐκπεφρασμένη πεποίθησίς μου εἶναι ὅτι δὲν διέτρεχαν κανένα κίνδυνον τὸ κοινωνικὸν καθεστὼς καὶ ἡ τάξις τὰς ἡμέρας ἐκείνας. Αἱ πληροφορίαι ποὺ κατέφθαναν εἰς ἐμὲ ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα τῆς Ἑλλάδος, μοῦ ἐπέτρεπαν νὰ σχηματίσω σαφῆ εἰκόνα. Τίποτα τὸ τρομερὸν δὲν ἐπρόκειτο νὰ συμβῇ".

»"Οὔτε στὴν Θεσσαλονίκη, ὅταν θὰ ἐρχόταν ὁ Παπανδρέου;"

»"Οὔτε στὴ Θεσσαλονίκη. Τί θὰ γινόταν; Νέος Δεκέμβριος; Ἀπὸ ποῦ κι' ὡς ποῦ; Καὶ ἂν ἐκλονίζετο ἡ τάξις, θὰ μποροῦσε ἀμέσως νὰ ἐπιβληθῇ. Ὑπῆρχε ὑπερεπάρκεια δυνάμεων".

»"Καὶ τὸ ἐνδεχόμενο ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν;"

»"Πιστεύω ὅτι ἂν οἱ ἐκλογὲς διεξήγοντο ὁμαλῶς –καὶ θὰ διεξήγοντο– ἡ ΕΡΕ θὰ ἐκέρδιζε τὴν σχετικὴν τουλάχιστον πλειοψηφίαν. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη τὸ Κέντρον ἐνίκα, γνωρίζετε ὅτι ὁ Γεώργιος Παπανδρέου εἶχεν ἤδη συμφωνήσει μὲ τὸν Παν. Κανελλόπουλο διὰ μίαν συντηρητικὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας. Συνεπῶς δὲν ὑπῆρχε καμμία περίπτωσις ποὺ νὰ καθίστα ἀναγκαίαν τὴν κατάλυσιν τῶν δημοκρατικῶν ἐξουσιῶν καὶ τὴν ἀντικατάστασίν των ὑπὸ ἐκτάκτων. Σὲ περίπτωσι δημιουργίας ἐπεισοδίου στὴν προεκλογικὴ περίοδο ἢ καὶ τὴ νύχτα τῶν ἐκλογῶν, τί θὰ ἐμπόδιζε τὴν κυβέρνησί μας νὰ ἐπιβάλῃ τὸν στρατιωτικὸ νόμο; Εἶχε καὶ τὴν δυνατότητα καὶ τὴν ἀπόφασι νὰ τὸ κάμῃ ἂν οἱ περιστάσεις δὲν ἄφηναν περιθώρια. Ἡ Βουλή, ποὺ εἶχε διαλυθῆ, θὰ συνεκαλεῖτο γιὰ νὰ ἐγκρίνῃ τὰ μέτρα σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 91 τοῦ Συντάγματος"».

Ο αρχηγός της ΚΥΠ, εξάλλου, στρατηγός Παπαγεωργόπουλος, με επιστολή του προς την *Ακρόπολι* (Οκτώβριος 1973) θεωρεί επίσης άκαιρη και αδικαιολόγητη την παρέμβαση της Ομάδας Παπαδόπουλου. Είναι αξιοσημείωτο ότι η επιστολή εκείνη δημοσιεύθηκε επί των ημερών της Δικτατορίας. Και να τι γράφει:

«...Ὁ ἰσχυρισμὸς (τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Ὁμάδος Παπαδοπούλου) ὅτι

ἔσωσαν τὴν πατρίδα ἀπὸ τὴν κομμουνιστικὴν ἐπικράτησιν νομίζω ὅτι δὲν εὐσταθεῖ, πρῶτον μὲν διότι ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη πρέπει νὰ ἐγνώριζαν τὴν ἀπόφασιν περὶ ἐπεμβάσεως τοῦ Ἀνωτάτου Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου καὶ δεύτερον διότι τὰ ἅρματα μάχης, τὰ πολυβόλα καὶ τὰ ἀεροπλάνα ἦσαν εἰς χεῖρας τους. Δόξα τῷ Θεῷ δὲ τὸ Σῶμα τῶν Ἑλλήνων Ἀξιωματικῶν ἦτο κατὰ συντριπτικὴν πλειοψηφίαν στερεᾶς δεξιᾶς τοποθετήσεως καὶ εἶχαν τουλάχιστον οἱ ἀνώτεροι καὶ ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ συντρίψει ἐπανειλημμένας ἀποπείρας τοῦ κομμουνισμοῦ νὰ ὑποτάξη τὴν Ἑλλάδα. Θὰ εἶναι στρατιωτικώτερον νὰ μᾶς εἴπουν ὅτι (οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς Ὁμάδος Παπαδοπούλου) εἶχαν πρὸ πολλοῦ ἀποφασίσει (τινὲς τουλάχιστον ἐξ αὐτῶν) νὰ κυβερνήσουν τὴν Ἑλλάδα ἄνευ τῶν δεσμεύσεων τοῦ Κοινοβουλίου...»

Από κάθε πηγή, λοιπόν, διαπιστώνεται ότι τα θεωρητικά επιχειρήματα υπέρ της Δικτατορίας δεν ευσταθούν ούτε για τον θερμότερο θιασώτη του κοινωνικού καθεστώτος.

Η Ομάδα των Στρατηγών

Οπωσδήποτε, ο αρχηγός του ΓΕΣ προχωρούσε αποφασιστικά προς μια προεκλογική στρατιωτική δικτατορία. Οι κύριες προσπάθειές του στρέφονταν προς τον προσεταιρισμό των μελών της ανώτατης ηγεσίας του στρατού, αλλά ταυτόχρονα έκανε και κάθετες συνεννοήσεις, χρησιμοποιώντας τους συνεργάτες του που θεωρούσε έμπιστους (Παν. Πανουργιά, Γ. Παπαδόπουλο, Ν. Μακαρέζο κλπ.). Ο Παν. Πανουργιάς στην έκθεσή του γράφει:

«...Ὁ Σπαντιδάκης μοὶ εἶχε δώσει ἐντολὴν πρὸς προετοιμασίαν ἐπαναστάσεως. Εἴχομεν μάλιστα ὁμοῦ μὲ τὸν Παττακὸν ὁμιλήσει εἰς τὸν Διοικητὴν Βαρέων Ὅπλων Πεζικοῦ ταξίαρχον Λατσούδην καὶ εἰς τὸν Διοικητὴν καταδρομῶν ταξίαρχον Ζαφειρόπουλον».

Ο στρατηγός Σπαντιδάκης είχε θέσει υπόψη του βασιλιά το σχέδιό του; Ο Παν. Πανουργιάς λέει ότι στους έμπιστούς του ισχυριζόταν ότι ενεργούσε κατά βασιλική εντολή:

«...Θὰ πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι εἶχον κατ' ἐπανάληψιν πιέσει τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ ΓΕΣ, γιὰ τὴν ἀπόφασίν του νὰ στηρίξη ἐπὶ ἐντολῆς τοῦ Βασιλέως καὶ ὄχι τοῦ Ἀρναούτη. Ἀγανακτῶν, εἶχε ἀφήσει νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι εἶχεν ἐντολὴν τοῦ Βασιλέως. Δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν...»

Πάντως φαίνεται ότι προς τους στρατηγούς πηγήτορες δεν ισχυριζόταν ότι κατείχε βασιλική εντολή. Τουναντίον συζητιόταν μεταξύ τους αν έπρεπε να ενημερωθεί ο βα-

σιλιάς προηγουμένως και μόνο με την έγκρισή του να προχωρήσουν ή να ενεργήσουν αυτόβουλα.

Η συνωμοσία της ηγεσίας

Τις τελικές επαφές και συνεννοήσεις τις έκανε ο στρατηγός Σπαντιδάκης, το δεύτερο δεκαήμερο του Απριλίου 1967. Συνήλθε τότε το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο στην Αθήνα. Είχαν συγκεντρωθεί όλοι οι Σωματάρχες και άλλοι Ανώτατοι Διοικητές, ώστε ήταν ευκαιρία για τον αρχηγό του ΓΕΣ να κάνει ολοκληρωμένη πια τη μύηση των στρατηγών. Η ανώτατη ηγεσία του στρατού είχε τότε την εξής σύνθεση:

Αντιστράτηγοι:
Γ. Σπαντιδάκης, αρχηγός ΓΕΣ.
Ο. Αγγελής, υπαρχηγός ΓΕΕΘΑ.
Αρμπούζης, α' υπαρχηγός ΓΕΣ.
Ανδριώτης, β' υπαρχηγός ΓΕΣ.
Μαράντος, Γεν. Επιθεωρητής.
Κατσαδήμας, διοικητής Στρατιάς.
Παπαδάτος, ΑΣΔΕΝ.
Μανέτας, διοικητής Β' Σ.Σ.
Ζωιτάκης, διοικητής Γ' Σ.Σ.

Αλλά ο διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού αντιστράτηγος Ζωιτάκης ήταν μυημένος από καιρό στην κίνηση της Ομάδας Παπαδόπουλου. Έτσι, στην Ομάδα των Στρατηγών που φιλοδοξούσε ο στρατηγός Σπαντιδάκης να χρησιμοποιήσει ως όργανο της Δικτατορίας, υπήρχε –χωρίς, φυσικά, να το υποπτεύεται– μια σφήνα της ανταγωνιστικής δικτατορικής ομάδας που ούτε αυτής την ύπαρξη γνώριζε ο επίδοξος δικτάτορας.

Η κρίσιμη σύσκεψη

Την Πέμπτη 20 Απριλίου, ο στρατηγός Σπαντιδάκης κάλεσε 6 αντιστράτηγους στο γραφείο του, για να ληφθούν τελεσίδικες αποφάσεις. Δεν προσκάλεσε όλο το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο –και τους 10 αντιστράτηγους– γιατί δεν είχε εμπιστοσύνη στον Διοικητή της Στρατιάς στρατηγό Κατσαδήμα και στους δύο υπαρχηγούς του ΓΕΣ Αρμπούζη και Ανδριώτη. Ο στρατηγός Σπαντιδάκης εξέθεσε τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να επέμβει ο στρατός και προέκρινε ότι η επέμβαση έπρεπε να γίνει τη μεθεπομένη το πρωί, Σάββατο 22 Απριλίου. Για ποιο λόγο; Γιατί την ημέρα εκείνη θα έφθαναν στη Θεσσαλονίκη ο Γ. και ο Α. Παπανδρέου και θα τους γινόταν τεράστια υποδοχή, η οποία μπορούσε να εκτραπεί σε μαζικές αναρχικές εκδηλώσεις.

Οι στρατηγοί συμφώνησαν καταρχήν, υπό τον όρο να ενημερωθεί ο βασιλιάς και να γίνει συνεννόηση μαζί του. Αν εκείνος δεν τους έδινε σαφείς οδηγίες, θα συνέρχονταν πάλι τη Δευτέρα 24 Απριλίου, για να λάβουν τελεσίδικες αποφάσεις. Μόνο ο αντιστράτηγος Ζωιτάκης δεν συμφώνησε στο να ενημερωθεί ο βασιλιάς, αλλά πρότεινε να ενεργήσουν αυτόβουλα. Τελικά, αποφασίστηκε ότι ο ίδιος ο αρχηγός του ΓΕΣ θα προσερχόταν στον Κωνσταντίνο. Και όλοι οι παριστάμενοι αντιστράτηγοι ορκίστηκαν «δι' ανατάσεως της χειρός» ότι μέχρι την επιστροφή του δεν θα ανακοίνωνε κανείς τίποτα σε κανέναν.

Τα παραπάνω πιστοποιούνται από διασταύρωση πολλών έγγραφων πηγών (έκθεση Π. Πανουργιά, επιστολή αντιστράτηγου Παπαδάτου, διοικητή τότε της ΑΣΔΑΝ, στην εφημερίδα *Ακρόπολις*, 22 Αυγούστου 1974, επιστολές κατά καιρούς προς την ίδια εφημερίδα του αντιστράτηγου Σπαντιδάκη). Και αποδεικνύουν ότι έως τότε η «Ομάδα των Στρατηγών» δεν είχε έλθει σε συνεννόηση με τον βασιλιά για το πραξικόπημα. Και συνεπώς ούτε εκείνος είχε αποφασίσει πραξικοπηματική παρέμβαση για τις 13 ή 28 Μαΐου, η οποία θα ήταν αδύνατη χωρίς την προηγουμένη γνώση και συγκατάθεση των στρατηγών, ή ορισμένων τουλάχιστον από αυτούς.

Το σχέδιο «Προμηθεύς»

Το «Κίνημα των Στρατηγών», πάντως, θα αποφασιζόταν στις 24 Απριλίου, αλλά ήδη ο στρατηγός Σπαντιδάκης είχε κάνει όλα τα σχέδια και τις προπαρασκευαστικές διαδικασίες. Άμεσο βοηθό του, δεξί του χέρι κατά κυριολεξία, είχε τον συνταγματάρχη Γ. Παπαδόπουλο, στον οποίο ανέθεσε και την εκπόνηση μιας παραλλαγής του «Σχεδίου Προμηθεύς», για την περιοχή Αττικής, που η εφαρμογή του θα αποτελούσε τη βάση του πραξικοπήματος. Το σχέδιο τούτο είχε σκοπό τη λήψη μέτρων τάξης για την αποτροπή εσωτερικών ταραχών στην περίπτωση πολέμου και ήταν ενταγμένο στα σχέδια του ΝΑΤΟ. Περιλάμβανε δε και τις συλλήψεις όλων όσοι έπρεπε να εξουδετερωθούν, ή ήταν ύποπτοι αντίδρασης. Ο στρατηγός Σπαντιδάκης είχε καταρτίσει πίνακες των προσώπων τα οποία θα συλλαμβάνονταν, αλλά ακόμα είχε ετοιμάσει κατάλογο υπουργών και διάγγελμα προς τον λαό.

Αν όμως τελικά τη Δευτέρα 24 Απριλίου οι αντιστράτηγοι θα αποφάσιζαν την εξαπόλυση του πραξικοπήματος, είναι βέβαια άγνωστο, γιατί μεσολάβησε η 21η Απριλίου. Η Ομάδα Παπαδόπουλου έκανε το δικό της κίνημα.

Η Ομάδα Παπαδόπουλου

Πώς κατόρθωσε η ομάδα αυτή να φθάσει στην πραγματοποίηση των σκοπών που εξέτρεφε επί 16 έτη; (Είδαμε ότι ο πυρήνας της είχε γεννηθεί το 1951 στη Σχολή Πυροβολικού του Μεγάλου Πεύκου.) Από τις αρχές του Μαρτίου οριστικά και αμε-

τάκλητα κατέληξε στην απόφαση να προχωρήσει προς το πραξικόπημα κατά την άνοιξη του 1967. Και άρχισε πυρετώδεις προπαρασκευές.

Λίγοι ήταν οι μυημένοι. Γιατί ο Γ. Παπαδόπουλος είχε ως αρχή να περιοριστεί η κίνηση σε όσο το δυνατό λιγότερους αξιωματικούς, ώστε να διατηρηθεί η μυστικότητα των σχεδίων, τα οποία αλλιώς θα αποκαλύπτονταν. Ο Π. Πανουργιάς υπολογίζει σε 70 τους αξιωματικούς του λεκανοπεδίου Αθηνών που είχαν γνώση. Επιπλέον, η ομάδα των 200 λοχαγών είχε συμφωνήσει να συνεργαστεί. Αλλά την ηγεσία της ομάδας αποτελούσαν 20 περίπου αξιωματικοί, όλοι συνταγματάρχες και αντισυνταγματάρχες, εκτός από δύο ταξίαρχους, τον Ζαλαχώρη και τον Παττακό. Ο στρατηγός Ζωιτάκης δεν ανήκε στην ηγετική ομάδα.

Συνεχείς αναβολές

Στα μέσα Μαρτίου αποφάσισαν να γίνει το κίνημα την προπαραμονή της Εθνικής Εορτής· θα συγκεντρώνονταν στην πρωτεύουσα πολλά άρματα από τον Βορρά για να ενισχύσουν τη θωρακισμένη δύναμη, η οποία θα συμμετείχε στην καθιερωμένη στρατιωτική παρέλαση, και ο ταξίαρχος Παττακός θα αναλάμβανε να την καταστήσει υποχείρια για να αποτελέσει το χέρι του πραξικοπήματος. Αναβλήθηκε, όμως, την τελευταία στιγμή για δύο λόγους:

Ο στρατηγός Ζωιτάκης δήλωσε ότι δεν είναι έτοιμος για να κινήσει το Γ' Σώμα Στρατού. Και χωρίς τη συμμετοχή, την αδρανοποίηση του Σώματος, το πραξικόπημα θεωρούνταν επισφαλές.

Ταυτόχρονα ο ταξίαρχος Ζαλαχώρης αποχώρησε από την ομάδα. Όπως αφηγήθηκε στον γράφοντα (Αύγουστος 1974), είχε προσχωρήσει στην κίνηση του Γ. Παπαδόπουλου με την προϋπόθεση ότι η παρέμβαση θα ήταν βραχυπρόθεσμη, χλιαρή και θα απέβλεπε στον σχηματισμό πολιτικής κυβέρνησης. Κατά τις προπαρασκευαστικές συσκέψεις, όμως, άκουσε έκπληκτος την ηγετική ομάδα να μιλά για άμεση διακυβέρνηση από τα μέλη της, τα οποία διαμοιράζονταν και τα υπουργεία. Ταυτόχρονα διαπίστωνε ότι απέβλεπαν σε σταθερή κατοχή της εξουσίας. Έσπευσε τότε να τους εγκαταλείψει, αρνούμενος κάθε συνεργασία.

Δύο άλλες φορές, μέχρι τα μέσα Απριλίου, είχε καθορισθεί η ημέρα του κινήματος. Αναβλήθηκε, όμως, γιατί και πάλι ο στρατηγός Ζωιτάκης δήλωσε ότι δεν ήταν έτοιμος.

Η συγκέντρωση της Θεσσαλονίκης

Τελικά, όμως, αποφασίστηκε να πραγματοποιηθεί το πραξικόπημα πριν από την 22α Απριλίου. Γιατί καθορίσθηκε η ημερομηνία εκείνη; Για τον ίδιο λόγο που την καθόρισε και ο στρατηγός Σπαντιδάκης για το δικό του πραξικόπημα. Την ημέρα

εκείνη θα άρχιζε ουσιαστικά η προεκλογική κίνηση. Θα την εγκαινίαζε στη Θεσσαλονίκη ο Γ. Παπανδρέου. Και πιθανόν να ακολουθούσαν έκτροπα στη μακεδονική πρωτεύουσα, με αναρχικές εκδηλώσεις.

Είδαμε ότι οι αντιστράτηγοι δεν φοβούνταν την προεκλογική συγκέντρωση της Θεσσαλονίκης. Γι' αυτό και δεν δίστασαν να αγνοήσουν την 22α Απριλίου –σε πείσμα του αρχηγού του ΓΕΣ– και να καθορίσουν ως ημέρα των αποφάσεων την 24η Απριλίου. Πίστευε η Ομάδα Παπαδόπουλου ότι την 22α Απριλίου θα κλονιζόταν επικίνδυνα η τάξη και θα απειλούνταν σοβαρά το καθεστώς; Ασφαλώς ήταν σε θέση να εκτιμήσουν οι συνταγματάρχες τα πράγματα και είναι δύσκολο να δεχθούμε πως πίστευαν ότι το κράτος, ο στρατός, η κυβέρνηση ήταν ανίσχυρα μπροστά σε μια θύελλα της Κεντροαριστεράς και της Αριστεράς – θύελλα που δεν είχαν λόγους να εξαπολύσουν εκείνες προεκλογικά.

Η πιθανότερη ερμηνεία του καθορισμού της 22ας Απριλίου ως ακραίου χρονικού ορίου για το πραξικόπημα είναι όχι ο φόβος της αναρχίας, αλλά η προοπτική της μη αναρχίας. Θα αποδεικνυόταν δηλαδή στη Θεσσαλονίκη ότι τίποτα το τρομερό –από άποψη τάξης– δεν θα συνέβαινε και συνεπώς θα διαλυόταν ο μύθος του μεγάλου κοινωνικού κινδύνου, που αποτελούσε τον θεωρητικό μανδύα της δυναμικής παρέμβασης του στρατού. Έπρεπε λοιπόν το κίνημα να γίνει πριν καταρρεύσει το εποικοδόμημα εκείνο που με τόση τέχνη επί τόσα χρόνια είχε ανεγερθεί.

Αρχηγός ο Γ. Παπαδόπουλος

Οπωσδήποτε, όμως, η ηγεσία της Ομάδας Παπαδόπουλου από τις 18 Απριλίου μπήκε στο στάδιο των τελικών διαδικασιών και βρισκόταν σχεδόν σε συνεχείς αποφασιστικές συσκέψεις. Πρώτιστα έπρεπε να εκλεγεί αρχηγός. Ο συνταγματάρχης Παπαδόπουλος δέσποζε από την αρχή στην Ομάδα, της οποίας ήταν ο νους και η ψυχή. Ήταν όμως απαραίτητο να αναγνωρισθεί και επίσημα. Την ημέρα εκείνη –18 Απριλίου– στο σπίτι του Στ. Παττακού, στα Πατήσια, συγκεντρώθηκε η ηγεσία για να πάρει σοβαρές αποφάσεις με πρώτο θέμα ημερησίας διατάξεως την ανακήρυξη της διοίκησης.

Οι αξιωματικοί που συνήλθαν ανέρχονταν περίπου σε είκοσι. Οι περισσότεροι ήταν συμμαθητές του Γ. Παπαδόπουλου ή νεότερων τάξεων. Μοναδικός ανώτερός του και σε βαθμό και σε τάξη ήταν ο ταξίαρχος Παττακός. Διεξάχθηκε αμέσως ψηφοφορία και με απόλυτη πλειοψηφία εκλέχθηκε ως αρχηγός ο συνταγματάρχης Παπαδόπουλος.

Ποια διάρθρωση όμως θα είχε η ομάδα; Έγινε συζήτηση για τη συγκρότηση Επαναστατικού Συμβουλίου, που θα λάμβανε τις αποφάσεις. Ο Γ. Παπαδόπουλος όμως υπέδειξε ότι θα ήταν μηχανισμός πολύ δυσκίνητος. Και κατέληξαν να έχει την ανώ-

τατη διοίκηση η τριάδα Γ. Παπαδόπουλου, Στ. Παττακού, Ν. Μακαρέζου, η οποία θα αποφάσιζε, αλλά με προεξάρχοντα τον Γ. Παπαδόπουλο. Θα υπήρχε Επαναστατικό Συμβούλιο που θα το απάρτιζε όλη η ηγετική ομάδα, αλλά θα συνερχόταν μόνο αραιά, για να συζητά την κατάσταση και να εγκρίνει τις ενέργειες της τριανδρίας. Αλλά ο Γ. Παπαδόπουλος, αφού από την πρώτη ημέρα απέφυγε τη δημιουργία ενός οργάνου που θα τον έλεγχε και θα τον περιόριζε, βαθμιαία απονέκρωσε το Επαναστατικό Συμβούλιο, το οποίο μάλιστα ούτε τον τίτλο αυτό δεν διατήρησε. Ονομάστηκε Επαναστατική Ομάδα και περιλάμβανε την ολομέλεια της ηγεσίας. Αλλά ο αρχηγός θα παραμέριζε και τα άλλα δύο μέλη της τριανδρίας και θα παρέμενε μόνος ύπατος, αποφασίζοντας για όλα.

Η σύσκεψη κατόπιν καθόρισε ως ημέρα του πραξικοπήματος την 21η Απριλίου και προχώρησε στην επεξεργασία των γενικών γραμμών των σκοπών της ομάδας.

Η εξουσία

Το θέμα που καταρχήν τέθηκε ήταν: βέβαια η ομάδα θα καταλάμβανε την εξουσία. Και θα την διατηρούσε. Αλλά με ποια μορφή; Θα σχημάτιζε κυβέρνηση η ίδια; Θα την ανέθετε σε πολιτικούς υπό τον έλεγχό της; Θα σχημάτιζε κυβέρνηση μεικτή, από μέλη της ομάδας, πολιτικά πρόσωπα και τεχνοκράτες;

Ξεκαθαρισμένες σκέψεις δεν υπήρχαν ακόμα, ούτε μεταξύ της ηγετικής ομάδας ούτε μεταξύ των άλλων αξιωματικών που συνεργάζονταν μαζί της. Μόνο ο αντιστράτηγος Ζωιτάκης, μετά την αναβολή του κινήματος την 23η Μαρτίου, είχε σαφώς διατυπώσει ότι η κυβέρνηση έπρεπε να ανατεθεί στην πολιτική ηγεσία, υπό την «ανοχή» και «παρατήρηση» των ενόπλων δυνάμεων. Γιατί, όπως υποστήριξε, δεν είχαν οι αξιωματικοί την ικανότητα προγραμματισμού για την αντιμετώπιση των γενικότερων προβλημάτων.

Στη σύσκεψη εκείνη δεν ελήφθησαν οριστικές αποφάσεις, αν και έκλιναν προς τη μεικτή κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον στρατηγό Σπαντιδάκη ή τον Ζωιτάκη. Πάντως την τελική μορφή θα την αποφάσιζε ο αρχηγός.

Τα μακροπρόθεσμα σχέδια

Πού απέβλεπαν όμως γενικά οι αξιωματικοί εκείνοι;

Όταν προπαρασκευάζεσαι επί 15 χρόνια, έχοντας ως σταθερό στόχο την κατάκτηση της εξουσίας, δεν πρόκειται –όταν το πετύχεις– να την εγκατάλειψεις γρήγορα. Τα μέλη της Ομάδας Παπαδόπουλου φιλοδοξούσαν να κυβερνήσουν και να αναπλάσουν την Ελλάδα. Η προοπτική τους συνεπώς ήταν μακροπρόθεσμη. Εξάλλου, η κίνησή τους απέρρεε από τους κόλπους του μυστικού μηχανισμού που είδαμε ότι είχε στηθεί για να περιφρουρήσει το καθεστώς, όπως διαμορφώθηκε κατά

και μετά την ένοπλη αναμέτρηση με την Αριστερά. Δεν θα αποσύρονταν, αν δεν εξασφαλιζόταν αυτό το καθεστώς, που όμως μετά από ευεξία και σταθερότητα περίπου δύο δεκαετιών έπασχε ήδη από βαριά νόσο.

Βέβαια τις ημέρες που γίνονταν οι τελευταίοι προγραμματισμοί του Πραξικοπήματος και της Δικτατορίας ούτε ο Γ. Παπαδόπουλος ούτε οι συνεργάτες του είχαν αποκρυσταλλωμένες απόψεις και χρονοδιαγράμματα για την εξουσία τους. Απλά απέβλεπαν σε μακρότατη παραμονή που θα προσαρμοζόταν στις περιστάσεις. Αλλά η ηγεσία που θα διαχειριζόταν τη δικτατορική εξουσία, θα φρόντιζε, με διάφορες μορφές, να δίνει την απατηλή εικόνα της βραχυπρόθεσμης παρουσίας.

Μέσα σε αλλεπάλληλες συσκέψεις που γίνονταν με όλα τα συνωμοτικά μέτρα, ώστε καμία αρχή δεν αντιλήφθηκε το παραμικρό, το βράδυ της 19ης Απριλίου έληξαν οι προπαρασκευαστικές διεργασίες· θα ακολουθούσε άλλη μία καθοριστική συνεδρίαση το απόγευμα της 20ής, όπου θα άρχιζε να εκτελείται το πρόγραμμα της «οργανώσεως μάχης». Όλα φαίνονταν έτοιμα πια και το στοιχείο του αιφνιδιασμού ήταν εξασφαλισμένο. Αυτό το τελευταίο αποτελούσε την πρωταρχική προϋπόθεση της επιτυχίας. Γιατί η ομάδα ήταν ολιγάριθμη και μόνο αν «έπιανε στον ύπνο» την κυβέρνηση και όλο τον κρατικό μηχανισμό είχε πιθανότητες νίκης. Αλλά έως τότε τα πάντα έβαιναν καλώς, μέσα σε πέπλο αδιαπέραστου συνωμοτισμού.

Η ολοκλήρωση των προπαρασκευών

Τον κύκλο αυτών των ζυμώσεων ο Στ. Παττακός, σε αφήγησή του, τον περιγράφει ως εξής:

«Οἱ φορεῖς τῆς ἐπαναστάσεως στὶς ἀρχές, ἐξήτασαν τρεῖς λύσεις. Ἡ πρώτη ἦτο ν' ἀνατεθῇ ἡ διακυβέρνησις τῆς χώρας εἰς αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι ἀναλαμβάνουν τὴν εὐθύνη – καὶ διέθεταν τὴν ἰδέα καὶ τὸν ἀρχηγό. Ἡ δευτέρα ἦτο μία μικτὴ κατάστασις: Στρατιωτικὴ καὶ πολιτική. Καὶ ἡ τρίτη ἦτο νὰ παραμείνῃ ὁ στρατὸς ἐκτὸς εὐθύνης διακυβερνήσεως, ν' ἀναλάβουν οἱ πολιτικοὶ ἐξ ὁλοκλήρου τὴν διακυβέρνησιν καὶ ὁ στρατὸς νὰ ἐποπτεύῃ, νὰ ἐλέγχῃ τὴν κατάστασιν. Τελικά, ὕστερα ἀπὸ ἀλλεπάλληλες συσκέψεις καὶ κατόπιν ἐκτιμήσεως τῆς ὅλης καταστάσεως κατελήξαμεν εἰς τὴν πρώτην λύσιν.

»Ἡ "μάχη τῆς 21ης Ἀπριλίου" διεξήχθη μὲ τὰ ἀπαραίτητα μέσα ποὺ εὑρέθησαν εἰς τὸ Λεκανοπέδιον τῆς Ἀττικῆς –τὴν νύκτα τῆς ἐπαναστάσεως– καὶ κατενεμήθησαν εἰς τοὺς διαφόρους παράγοντας. Δὲν ἐδόθησαν εἰς ἄλλους σοβαρότερες ἁρμοδιότητες καὶ εἰς ἄλλους ἐλαφρότερες. Καθένας ἐπῆρε μίαν ἐντολήν, τοῦ ἀνετέθη μία ἀποστολὴ – νὰ φέρῃ εἰς πέρας κάτι ἀπὸ τὸ γενικὸ σχέδιο.

»Οὐσιαστικά, ἡ ἐπανάστασις ἄρχισε ἀπὸ τὴν 18ην Ἀπριλίου 1967, μὲ συνεχεῖς συζητήσεις, συσκέψεις, καταγραφὴ τοῦ ρόλου ἑνὸς ἑκάστου – ὑπὸ τῶν τριῶν μας: τοῦ Παπαδοπούλου, τοῦ Μακαρέζου καὶ ἐμοῦ (μέχρι τὸ βράδυ τῆς 19ης Ἀπριλίου). Οἱ συναντήσεις αὐτὲς ἐγένοντο μὲ γραμματέα τὸν Ρουφογάλη.

»Τὴν 19η Ἀπριλίου τὸ βράδυ, ἀποφασίσθηκε ἡ λῆξις τῶν προπαρασκευῶν καὶ τῶν θέσεων αἱ ὁποῖαι θὰ ἔπρεπε ν' ἀναπτυχθοῦν εἰς τοὺς ἐκτελεστὰς τοῦ ἐγχειρήματος τὴν 20ὴ τοῦ μηνός. Γι' αὐτὸ καὶ μοῦ εἶπε ὁ Παπαδόπουλος, ἐπειδὴ πιθανῶς τὴν 20ὴ τοῦ μηνὸς νὰ χρειασθῆ ν' ἀναπαυθοῦμε ὅλοι καὶ ἐπειδὴ ἔπρεπε ὁπωσδήποτε νὰ μὴ δημιουργηθῆ οὐδεμία ὑποψία στοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ ἄλλους, νὰ μὴ πᾶμε στὶς μονάδες μας ἐμεῖς οἱ τρεῖς, ὥστε καὶ ν' ἀναπαυθοῦμε –διότι ἀρκετὰ εἴχαμε κουρασθῆ– καὶ νὰ μὴ ὑποπέσουμε σὲ κανένα σφάλμα –τὴν τελευταία στιγμή– καὶ μαθευθῆ τίποτε σχετικό. Ἐγὼ ἀντετάχθην σ' αὐτό, τονίζοντας ὅτι ἐγὼ θὰ πάω ὁπωσδήποτε εἰς τὴν μονάδα μου, διότι δὲν συνήθιζα νὰ λείπω ποτὲ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ νὰ μὴ πάω ἴσως νὰ δώση, ἀντιθέτως, ὑποψία. Ὅπως πράγματι καὶ πῆγα. Φεύγοντας, δώσαμε ραντεβοῦ γιὰ τὶς 4-5 τὸ ἀπόγευμα τῆς ἑπομένης –20ῆς Ἀπριλίου– στὸ σπίτι τοῦ Μιχαὴλ Μπαλοπούλου».

Το τηλεφώνημα που προδίδει

Ξαφνικά, όμως, ένα απροσδόκητο επεισόδιο παραλίγο να ανατρέψει τα πάντα. Η 20ή Απριλίου ξημέρωσε ήρεμη. Οι συνωμότες, χωριστά ή κατά ομάδες, ανασκοπούσαν τα στοιχεία του εγχειρήματος, αναμένοντας το απόγευμα που θα συνερχόταν σε τελεσίδικη σύσκεψη η ολομέλεια της Επαναστατικής Ομάδας. Αλλά κατά τις 9 η ώρα, η σύζυγος του αντισυνταγματάρχη των τεθωρακισμένων Λάζαρη, διευθυντή του Γραφείου του αρχηγού ΓΕΣ, η οποία εργαζόταν σε μια τράπεζα, πήρε ένα περίεργο, ανώνυμο τηλεφώνημα. Κάποιος άγνωστος τής έλεγε: «Απόψε τη νύχτα θα χτυπήσουν το σπίτι σου και το σπίτι του Αρχηγού. Στόχοι τους είναι ο άντρας σου και εκείνος».

Η κυρία Λάζαρη ειδοποίησε αμέσως τον σύζυγό της. Κι αυτός ανέφερε το γεγονός στον στρατηγό Σπαντιδάκη και τον ταξίαρχο Π. Πανουργιά. Μπορεί να επρόκειτο για φάρσα, αλλά μπορεί να ήταν και αποκάλυψη επικείμενου πραξικοπήματος, γι' αυτό ελήφθη υπόψη. Και ο Π. Πανουργιάς στην έκθεσή του γράφει:

«Τὴν πρωΐαν τῆς 20ῆς Ἀπριλίου ἀνώνυμος τηλεφώνησεν εἰς τὴν σύζυγον τοῦ ἀντ/ρχου Λάζαρη, Δ/τοῦ τοῦ Γραφείου Α/ΓΕΣ, ὅτι "ἀπόψε θὰ κτυπήσουν τὸν Ἀρχηγὸν καὶ τὸν ἄντρα σου". Ταῦτα ἀνεκοινώθησαν ὑπὸ

τοῦ Λάζαρη εἰς ἐμὲ καὶ τὸν Ἀρχηγόν. Εἰς συζήτησιν ἐξετιμήσαμεν ὅτι ἢ εἶναι κομμουνιστικὴ ἀπειλὴ ἢ οἱ λοχαγοὶ τοῦ Παττακοῦ καὶ Παπαδοπούλου ἑτοιμάζουν κάτι. Ὁ Α/ΓΕΣ ἐκάλεσε –χωρὶς νὰ μὲ πληροφορήσῃ– τὸν Παπαδόπουλον, τὸν ἠρώτησε ἐὰν συμβαίνει τί καὶ τὸν ἠπείλησεν ὅτι θὰ τοὺς συντρίψῃ. Ὁ Παπαδόπουλος τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι οὐδὲν συμβαίνει.

»Ἐγὼ κατ' ἐξουσιοδότησιν τοῦ Α/ΓΕΣ ἐκάλεσα τὸν Παττακόν. Εἰς σχετικὴν ἐρώτησιν μὲ διεβεβαίωσεν ὅτι οὐδὲν συμβαίνει, παραβαίνων οὕτω τὸν λόγον τῆς στρατιωτικῆς του τιμῆς, τὸν ὁποῖον κατὰ δικήν του πρωτοβουλίαν μοὶ εἶχε δώσει. Εἰς σχετικὴν συζήτησιν μοῦ εἶπεν ὅτι πρέπει νὰ προχωρήσωμεν. Τοῦ ἐδήλωσα ὅτι ἀπὸ τῆς πρωΐας ἐγραφομηχανοῦντο συμπληρωματικαὶ καταστάσεις συλλήψεων ποὺ μοῦ εἶχεν δώσει ὁ Ἀρχηγὸς καὶ ὅτι ἀπέμενε νὰ καθορισθοῦν τά πολιτικὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως καὶ νὰ γραφῇ τὸ διάγγελμα. Μοὶ ἐδήλωσε τότε, μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ταῦτα εἶχεν ἤδη προετοιμάσει ὁ Σπαντιδάκης, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐγὼ δὲν ἐγνώριζα. Τοὺ ἐδήλωσα τότε ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀπὸ τῆς ἑπομένης Δευτέρας θὰ εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ προχωρήσωμεν».

Ο Παττακός αιφνιδιάζεται

Για την Ομάδα όμως Παπαδόπουλου το επεισόδιο εκείνο ήταν σοβαρότατο. Κάποιος μυημένος θα έκανε την προειδοποίηση στην κυρία Λάζαρη. Για ποιο λόγο; Άγνωστο. Αλλά, αν ο αρχηγός του ΓΕΣ υποψιαζόταν την πραγματικότητα, αρκεί να διέτασσε επιφυλακή των μονάδων και το πραξικόπημα θα ματαιωνόταν.

Ο Στ. Παττακός περιγράφει αυτό το επεισόδιο ως εξής:

«Τὸ μεσημέρι, κατὰ τὶς δώδεκα, στὴν μονάδα μου μὲ πῆρε στὸ τηλέφωνο ὁ Πανουργιᾶς, ὁ συμμαθητής μου, ἀρχηγὸς τοῦ Β' Ἐπιτελικοῦ Γραφείου τοῦ ΓΕΣ καὶ μοῦ εἶπε:

»"Στέλιο, κάτι συμβαίνει. Μπορεῖς νὰ ἔλθῃς νὰ μὲ δῇς;". Πῆγα στὸ γραφεῖο του καὶ μόλις μπῆκα μοῦ λέει ὅτι σημέρα τὸ πρωΐ κάτι συνέβη. Πῆρε τηλέφωνο ἡ γυναίκα τοῦ Λάζαρη, τοῦ ἀντισυνταγματάρχου τῶν τεθωρακισμένων, ἡ ὁποία δουλεύει σὲ Τράπεζα, καὶ εἶπε ὅτι κάποιο ἀνώνυμο τηλεφώνημα ἔλεγε ὅτι θὰ χτυποῦσαν τὸ σπίτι της καὶ τὸ σπίτι τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ ὅτι θὰ γίνῃ ἀπόψε.

»Ὁμολογῶ ὅτι αἰφνιδιάστηκα μὲ τὴν πληροφορία αὐτὴν καὶ ὅπως στεκόμουν ἀκόμα στὴν πόρτα προσπάθησα νὰ ἀντιδράσω κατὰ τρόπον ποὺ νὰ μὴ προδώσω. Τοῦ εἶπα λοιπόν: "Ἐπιτέλους, μακάρι", μὲ τρόπο ποὺ ἔδειχνε ὅτι δὲν ἤξερα τίποτα καὶ φανέρωνε τάχα μιὰ ἱκανοποίησι ἀπὸ τὸ

γεγονὸς ὅτι κάποιοι ἀπὸ τὸ στρατὸ ἐπρόκειτο νὰ κινηθοῦν.

»Μόλις μὲ εἶδε ν' ἀντιδρῶ ἔτσι ὁ Πανουργιᾶς μοῦ εἶπε: "Δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται γιὰ καμμιὰ φάρσα". Ὁπότε ἀνεθάρρησα γιατὶ φοβόμουν μήπως τυχὸν ἀρχίζανε ἀνακρίσεις. Κάθισα, μὲ κέρασε καφὲ καὶ κουβεντιάσαμε. Τοῦ εἶπα:

»"Βρὲ Πᾶνο, μήπως εἶναι δυνατόν, ἀκόμα καὶ τὴν τελευταία στιγμή, νὰ προχωρήσουμε, νὰ πᾶμε στὸν Σπαντιδάκη καὶ νὰ τὸν πείσωμε ν' ἀναλάβη τὴν εὐθύνη γιὰ νὰ ξεκινήση ὁ στρατὸς στὴν ἐπανάστασι γιατὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρήση τὸ κράτος ἔτσι".

»Ὁ Πανουργιᾶς μοῦ ἀπήντησε:

»"Καίτοι χρειάζεται, δὲν εἴμαστε ἕτοιμοι".

»"Μὰ τί ἕτοιμοι;" τοῦ λέω. "Ἐσὺ ἦσουν ἀρχηγὸς κάποτε, δέσμιος τοῦ ΙΔΕΑ καὶ ἔλεγες, τόσα χρόνια, ὅτι εἶναι ἕτοιμα τὰ πράγματα. Καὶ ὅτι δὲν χρειάζονται παρὰ μόνον ἑκατὸ ἄνθρωποι. Δὲν ἔχετε ἑκατὸ ἀνθρώπους;"

»"Δὲν τοὺς ἔχουμε", μοῦ λέει.

»"Πρόσεξε, Πᾶνο, μήπως τυχὸν εἶναι ἕτοιμοι τίποτε ἄλλοι", τοῦ εἶπα "καὶ ἀντὶ νὰ γίνουν καλύτερα τὰ πράγματα, χειροτερεύσουμε τὴν κατάστασι".

»"Δὲν νομίζω", μοῦ λέει. "Ἐγὼ νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνη τίποτα".

»"Καλά", τοῦ λέω. "Εὔχομαι νὰ μὴ βρεθοῦμε πρὸ τετελεσμένων γεγονότων".

»Καὶ ἔφυγα.

»Ἀμέσως μετὰ πῆρα τηλέφωνο καὶ μετέφερα τὴν συνομιλία μου μὲ τὸν Πανουργιᾶ στὸν Παπαδόπουλο, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέτρα –ἔτσι μοῦ εἶπε– καὶ ὑποψιάζεται –τόνισε– ὅτι κάποιος στὸ Β' Γραφεῖο, ἐξ ἐκείνων ποὺ ἔχουνε λάβει γνῶσι, θὰ ἀποκάλυψε τὸ μυστικό. "Ἐγώ, ὅμως, ἤδη, τοῦ τηλεφώνησα ὅτι ἀναβάλλεται", εἶπε ὁ Παπαδόπουλος. "Νομίζω –συνέχισε– ὅτι ἔτσι τὸν ἐξουδετερώσαμε"».

Η τελική σύσκεψη

Το απόγευμα της 20ής Απριλίου ήταν πολύ θερμό στην Αθήνα. Επικρατούσε η συνήθης ραστώνη μιας συνηθισμένης καθημερινής, χωρίς κανείς να υποπτεύεται πόσες δραματικές εκπλήξεις επιφύλασσε στο τέλος της. Κανείς επίσης δεν υποπτευόταν ότι σε μια βίλα της Νέας Σμύρνης παιζόταν η τύχη της Ελλάδας εκείνες τις ώρες.

Ήταν το σπίτι του συνταγματάρχη Μπαλόπουλου, στο οποίο έγινε η τελική συγκέντρωση της Ομάδας Παπαδόπουλου. Οι παρευρισκόμενοι ήταν 15 αξιωματικοί και συγκεκριμένα: Γ. Παπαδόπουλος, Παττακός, Μακαρέζος, Λαδάς, Ασλανίδης,

Σταματελόπουλος, Κ. Παπαδόπουλος, Ρουφογάλης, Αναστασόπουλος, Μπαλόπουλος, Ιωαννίδης, Μέξης, Λέκκας, Γκαντώνας, Καραμπέρης.

Κανείς άλλος δεν παρευρισκόταν. Αυτοί οι 15 ήταν η κεφαλή του κινήματος. Ο ταξίαρχος Πανουργιάς στην έκθεσή του αναφέρει ότι η «οργάνωσις των διακοσίων λοχαγών» αντιπροσωπευόταν στην Ομάδα Παπαδόπουλου με έναν λοχαγό ή ταγματάρχη. Πάντως το καίριο εκείνο απόγευμα, όπου ελήφθησαν οι τελεσίδικες αποφάσεις, δεν υπήρχε άλλος εκτός αυτών των 15 αξιωματικών.

Γνώριζαν αυτοί οι αξιωματικοί τις αποφάσεις του στρατηγού Σπαντιδάκη και των 6 άλλων αντιστράτηγων; Είναι αυτονόητο πως, εφόσον αυτοί οι ίδιοι οι ηγέτες της Ομάδας Παπαδόπουλου ήταν επιτελείς του στρατηγού Σπαντιδάκη στο εγχείρημα που προετοίμαζε, ήταν κάτοχοι των προθέσεών του σε κάθε λεπτομέρεια. Όσον αφορά όμως τις τελικές αποφάσεις των στρατηγών και τον προσδιορισμό της ημέρας ενεργείας, τα πράγματα είναι πολύπλοκα και έχουν ανάγκη από ξεκαθάρισμα.

Προδόθηκαν οι στρατηγοί;

Κατά την κοινή δοξασία, οι συνταγματάρχες της Ομάδας Παπαδόπουλου γνώριζαν την κίνηση των στρατηγών της Ομάδας Σπαντιδάκη και επέσπευσαν την εξαπόλυση του δικού τους κινήματος για να τους προλάβουν. Προστίθεται ότι είχε προσδιορισθεί και από τις δύο ομάδες η 22α Απριλίου ως ημέρα ενεργείας. Αλλά ο αντιστράτηγος Ζωιτάκης, ο οποίος ανήκε και στις δύο ομάδες, ειδοποίησε τους συνταγματάρχες για τα σχέδια των στρατηγών, παρά τον όρκο που έδωσαν –όπως είδαμε– «δι' ανατάσεως της χειρός», κατά τη σύσκεψη της 20ής Απριλίου, όλοι οι παριστάμενοι αντιστράτηγοι να μην αποκαλύψουν το παραμικρό.

Αυτή η άποψη έχει διατυπωθεί συχνότατα στον Τύπο και σε βιβλία το 1971-1974. Ο ίδιος ο στρατηγός Γρ. Σπαντιδάκης, σε επιστολή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* των Αθηνών (31 Δεκεμβρίου 1972) βεβαιώνει ότι:

> *«Οἱ ταξίαρχος Πατταϰὸς ϰαὶ συνταγματάρχαι Παπαδόπουλος ϰαὶ Μαϰαρέζος, εἶμαι βέβαιος ὅτι ἔλαβαν γνῶσιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης σχεδὸν ἀμέσως».*

Και ο τότε διευθυντής της ΚΥΠ στρατηγός Παπαγεωργόπουλος, στην προαναφερόμενη επιστολή του γράφει:

> *«Δεδομένου ὅτι ὁ ταξίαρχος Πατταϰὸς ϰαὶ οἱ συνταγματάρχαι Παπαδόπουλος ϰαὶ Μαϰαρέζος ἦσαν τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης τοῦ τότε ἀρχηγοῦ τοῦ ΓΕΣ, ὅστις τοὺς εἶχε τοποθετήσει εἰς ϰαιρίας θέσεις ἀϰριβῶς ἐν ὄψει ἀνωμάλων ἐξελίξεων, ἀρνοῦμαι νὰ πιστεύσω ὅτι εἴτε ἐξ ἀναϰοινώσεων, εἴτε ἐϰ πληροφοριῶν... δὲν εἶχαν γνῶσιν τῶν προθέσεων ϰαὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς ἀνωτάτης στρατιωτιϰῆς ἡγεσίας».*

Και ο Π. Πανουργιάς στην έκθεσή του προσθέτει:

> *«Τὰ τῆς συσκέψεως (τῶν στρατηγῶν) τὰ ὁποῖα (οἱ στρατηγοὶ) εἶχον ἀναλάβει νὰ τηρήσουν ἀπόρρητα ἐξέθεσεν ὁ Στρ. Ζωϊτάκης εἰς τοὺς ἐπαναστάτας – τὸν Πατταχόν. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Στρ. Ζωϊτάκης ἐκοιμᾶτο ἐπὶ δύο νύκτας καθ' ἃς εὑρίσκετο εἰς 'Αθήνας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μακαρέζου».*

Κοινή δε πεποίθηση ήταν ότι μόνο την τελευταία ώρα ειδοποιήθηκαν οι συνταγματάρχες για το επικείμενο κίνημα των στρατηγών κατά την 22α Απριλίου και πρόφθασαν να επιταχύνουν το δικό τους πραξικόπημα κατά 24 ώρες.

Αν είχαν γίνει ταυτόχρονα τα δύο κινήματα

Τι θα συνέβαινε αν δεν πληροφορούνταν την ημερομηνία των στρατηγών; Υποτίθεται ότι θα εξαπολύονταν και τα δύο κινήματα, την ίδια νύχτα. Και θα δημιουργούνταν μια απερίγραπτη κατάσταση. Μέσα στα σκοτάδια θα κινούνταν ξαφνικά δύο αντίθετες δυνάμεις, που θα είχαν κοινό στόχο. Αρκεί να σκεφθούμε τι θα γινόταν με τις συλλήψεις. Ο ταξίαρχος Πανουργιάς, όπως είδαμε, γράφει στην έκθεσή του ότι ο στρατηγός Σπαντιδάκης είχε έτοιμους τους καταλόγους των προσώπων που θα συλλαμβάνονταν από στρατιωτικά αποσπάσματα. Αλλά και ο διευθυντής της ΕΣΑ συνταγματάρχης Λαδάς είχε έτοιμο, για λογαριασμό όμως της Ομάδας Παπαδόπουλου, τον κατάλογο 40 προσωπικοτήτων, που η υπηρεσία του, μαζί με άλλα τμήματα, θα άρπαζε τη νύχτα του κινήματος. Πολλές από τις προσωπικότητες υπήρχαν και στους δύο καταλόγους. Συνεπώς, θα διασταυρώνονταν και θα συγκρούονταν τα αντίζηλα αποσπάσματα για την κοινή λεία...

Η ημερομηνία του πραξικοπήματος

Όλα αυτά, όμως, μολονότι απασχόλησαν πολύ την κοινή γνώμη, αποτελούν μια γραφική υπόθεση. Τα πράγματα δεν συνέβησαν έτσι. Οι συνταγματάρχες γνώριζαν βέβαια την κίνηση του στρατηγού Σπαντιδάκη, ενώ εκείνος δεν υποπτευόταν τη δική τους κίνηση. Όταν όμως κατέληγαν στις οριστικές τους αποφάσεις, δεν γνώριζαν την ημέρα που θα εκδηλωνόταν το πραξικόπημα των στρατηγών, για τον απλούστατο λόγο ότι οι στρατηγοί δεν την είχαν προσδιορίσει ακόμα. Δεν ήταν η 22α Απριλίου, γιατί, όπως είδαμε, επρόκειτο να συνέλθουν πάλι την 24η Απριλίου για τελεσίδικες αποφάσεις.

Από την άλλη πλευρά, η Ομάδα Παπαδόπουλου ουδέποτε προσδιόρισε την 22α Απριλίου ως ημέρα ενεργείας. Αποφάσισε, όπως είδαμε, τη 19η Απριλίου, να κινηθεί τη νύχτα της 20ής προς 21η Απριλίου, χωρίς συνάρτηση με το κίνημα των στρατηγών, για το οποίο οι συνταγματάρχες αμφέβαλλαν αν ποτέ θα γινόταν: θεω-

ρούσαν πράγματι ότι οι συζητήσεις και οι αποφάσεις τους είχαν ουσιαστικά φιλολογικό χαρακτήρα, και ότι τις προθέσεις τους ο στρατηγός Σπαντιδάκης δεν θα κατόρθωνε να τις υλοποιήσει.

Τι είπε ο στρατηγός Ζωιτάκης;

Κατά την τελική σύσκεψη, το απόγευμα της 20ής Απριλίου, στο σπίτι του συνταγματάρχη Μπαλόπουλου στη Νέα Σμύρνη, είχε γίνει η κατανομή των ρόλων σύμφωνα με το πρόγραμμα της οργάνωσης μάχης. Στο μεταξύ, στις 5:15' το απόγευμα, η σύσκεψη των 7 αντιστράτηγων είχε λήξει. Και ο αντιστράτηγος Ζωιτάκης μετέβη στο σπίτι του Ν. Μακαρέζου στην οδό Κυρήνειας αρ. 48 του οικισμού Παπάγου, όπου διέμενε φιλοξενούμενος κατά την παραμονή του στην Αθήνα. Είχε ενημερωθεί ότι η Ομάδα Παπαδόπουλου θα έκανε εκείνη τη νύχτα το κίνημα. Δεν πρόλαβε όμως στο σπίτι του τον αμφιτρύωνά του, ο οποίος είχε αναχωρήσει για τη σύσκεψη στο σπίτι του Μπαλόπουλου, αλλά του είχε αφήσει ένα σημείωμα ενημερώνοντάς τον πού θα βρισκόταν.

Η σύσκεψη των συνταγματαρχών είχε αρχίσει στις 5. Κατά τις 5:45' κλήθηκε στο τηλέφωνο ο συνταγματάρχης Μακαρέζος. Ήταν ο στρατηγός Ζωιτάκης, ο οποίος τον καλούσε να έλθει, για κάτι σπουδαίο. Ήταν η αποκάλυψη των μυστικών της σύσκεψης των στρατηγών; Ο συνταγματάρχης Μακαρέζος στράφηκε προς τους συντρόφους του: «Με ζητά ο Ζωιτάκης από το σπίτι μου για να μου πει κάτι σοβαρό. Τι λέτε, να πάω;»

Οι άλλοι συμφώνησαν και ο Ν. Μακαρέζος έφυγε αμέσως για τον οικισμό Παπάγου. Στο σπίτι του τον περίμενε ο στρατηγός Ζωιτάκης. Τι ακριβώς λέχθηκε μόνο οι δύο άνδρες φυσικά γνωρίζουν. Πάντως ο συνταγματάρχης Μακαρέζος επέστρεψε στη συγκέντρωση μετά από μία ώρα. Και στους αδημονούντες συντρόφους του δήλωσε: «Ο Ζωιτάκης κάνει πάλι νερά. Ζητά να αναβληθεί ξανά η ενέργειά μας. Λέγει ότι δεν είναι βέβαιος αν θα κινηθεί, εν απουσία του, το Γ' Σώμα Στρατού όπως πρέπει. Και για άλλους λόγους. Είχε, λέγει, και κάποια συζήτηση με τον αρχηγό του ΓΕΣ που τον βάζει σε υποψία μήπως κάτι ξέρει».

Τίποτα άλλο δεν μετέδωσε ο Ν. Μακαρέζος εκ μέρους του στρατηγού Ζωιτάκη, και αν εκείνος τού είχε αποκαλύψει τι λέχθηκε στη συγκέντρωση των στρατηγών, δεν είναι νοητό αυτός (ο Ν. Μακαρέζος) να το απέκρυπτε από τους άλλους.

Οι συνταγματάρχες δεν υποχωρούν

Η αναβολή που ζητούσε ο Γ. Ζωιτάκης αναστάτωσε αρχικά τη σύσκεψη των συνταγματαρχών. Αλλά κατόπιν, με προεξάρχοντα τον ταξίαρχο Στ. Παττακό, αποφάσισαν να μην αναβληθεί το κίνημα και το σχέδιο να εφαρμοσθεί ως έχει.

Στο σημείο αυτό υπάρχει η εξής αφήγηση του Στ. Παττακού:

«Στὸ σπίτι τοῦ Μπαλοπούλου, τὴν ἄλλη ἡμέρα –Πέμπτη 20 Ἀπριλίου,– συνηντήθημεν ὅλοι καὶ ἐδόθησαν οἱ τελικὲς μορφὲς τῶν ρόλων εἰς ἕκαστον τῶν λαμβανόντων μέρος εἰς τὸ ἐγχείρημα. Καί, ἄρχισε ἡ ἐκτέλεσις τοῦ προγράμματος "ὀργανώσεως μάχης".

»Σὲ κάποια στιγμὴ κτύπησε τὸ τηλέφωνο. Τὸ σήκωσε κάποιος. Ἐζητεῖτο ὁ Μακαρέζος, ὁ ὁποῖος, μόλις τελείωσε τὴν ἐπικοινωνία, μᾶς ἀνήγγειλε ὅτι τὸν ζητοῦσε ὁ στρατηγὸς Ζωϊτάκης, ὁ ὁποῖος ἤδη βρισκόταν σπίτι του (τοῦ Μακαρέζου). Τοῦ εἴπαμε νὰ πάη, ἀλλὰ νὰ προσέξη γιὰ νὰ μὴ ἔχωμε καμμιὰ ἀναβολὴ τοῦ σχεδίου. Πράγματι ὁ Μακαρέζος ἔφυγε καὶ γύρισε ἔπειτα ἀπὸ μία ὥρα. Ἐν τῷ μεταξύ, ἐμεῖς εἴχαμε ἐπιλέξει πάρα πολλὰ στελέχη καὶ διοικητὰς μονάδων.

»Ὁ Μακαρέζος, ὅμως, μᾶς εἶπε ὅτι:

»"Δυστυχῶς ὁ Ζωϊτάκης πάλι κάνει νερά".

»Καὶ συνέχισε, λέγοντας ὅτι εἶπε πὼς κάποια συζήτησι μὲ τὸν ἀρχηγὸ τοῦ ΓΕΣ τὸν ἐμβάλλει σὲ ἀνησυχίες καὶ θὰ πρέπει τὸ σχέδιο ν' ἀναβληθῆ, μὲ τὴν προϋπόθεσι νὰ τὸ κουβεντιάσωμε ἄλλη φορά.

»Ὁ Παπαδόπουλος εἶπε: "Καὶ τώρα, κύριε ταξίαρχε, τί γίνεται;". Εἶπα ὅτι ὁ ταξίαρχος δὲν δύναται ν' ἀναμείνη, πρῶτον διότι ἔχομεν ἐκθέσει πάρα πολλοὺς συναδέλφους, οἱ ὁποῖοι ἴσως ἀποκαλυφθοῦν καὶ παραπεμφθοῦν στὸ στρατοδικεῖο. Ἢ δὲν ἀποκλείεται νὰ προβῆ στὴν ἐκτέλεσι μέρους τοῦ σχεδίου κάποιος καὶ ν' ἀστοχήση καὶ νὰ ναυαγήση τὸ σχέδιο. "Στὸ κάτω-κάτω" –συνέχισα– "δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κοροϊδευώμεθα συνεχῶς, εἶναι ἡ τρίτη φορὰ ποὺ ὁ Ζωϊτάκης μᾶς λέει ὄχι, τὴν τελευταία στιγμή, ἐνῶ χθὲς εἶπε ναί. Συνεπῶς, κατόπιν αὐτοῦ, ὁ ταξίαρχος" –εἶπα– "αὔριο τὸ πρωΐ θὰ βγῆ στὸ πεζοδρόμιο καὶ ὅσοι θέλετε ν' ἀκολουθήσετε. Ἴσως ἂν διαφωνεῖτε νὰ βρεθοῦμε ἀντιμέτωποι".

»"Ὄχι, κι' ἐγὼ μαζί", εἶπε ὁ Παπαδόπουλος. "Κι' ἐγὼ μαζί", εἶπε ὁ Νῖκος Μακαρέζος καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἕνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλον ἐδέχοντο νὰ γίνη τὸ ἐγχείρημα. Ἐξ ἄλλου δὲν μᾶς ἐδόθη κι' ἕνα στοιχεῖο ποὺ νὰ μᾶς πείθη ὅτι κάτι σοβαρὸ συμβαίνει καὶ ἔπρεπε ν' ἀναστείλουμε τὴν ἐνέργεια».

Η σύσκεψη κατόπιν, αφού ολοκλήρωσε την οργάνωση μάχης, απασχολήθηκε με το πρόβλημα της κυβέρνησης.

Μετά από μακρά συζήτηση αποφασίστηκε να μη στρατιωτικοποιηθεί τελείως η κυβέρνηση, η οποία θα περιλάμβανε καταρχήν τρία μόνο μέλη της ομάδας: τον Γ. Παπαδόπουλο ως υπουργό Προεδρίας, τον Στ. Παττακό ως υπουργό Εσωτερικών

και τον Ν. Μακαρέζο ως υπουργό Συντονισμού. Τα υπόλοιπα υπουργεία έπρεπε να καταληφθούν από πολιτικές προσωπικότητες και από τεχνοκράτες.

Η τελική επεξεργασία

Μετά τη διάλυση της σύσκεψης, τα πρακτικά της οποίας συνέταξε ο προσωπάρχης της ΚΥΠ συνταγματάρχης Ρουφογάλης και δακτυλογράφησε έμπιστη υπάλληλος της ΚΥΠ, έγινε μία ακόμα συνάντηση, στο σπίτι του διευθυντή σπουδών της Σχολής Ευελπίδων, συνταγματάρχη Δ. Ιωαννίδη, στο Παγκράτι. Πήραν μέρος η διοικούσα τριανδρία –Παπαδόπουλος, Παττακός, Μακαρέζος– καθώς και ο Ρουφογάλης. Και πέρασαν κατά διαλείμματα μερικοί αξιωματικοί για συμπληρωματικές οδηγίες. Εκεί συζητήθηκε το σχέδιο σε όλες τις λεπτομέρειές του και αποκρυσταλλώθηκε το πλαίσιο στο οποίο θα κινούνταν με τα εξής χαρακτηριστικά σημεία:

α. Εκμετάλλευση του ονόματος του βασιλιά. Ο Κωνσταντίνος είχε πάντα ισχυρό γόητρο στον στρατό. Η μεγάλη πλειοψηφία των αξιωματικών ήταν δεξιοί βασιλόφρονες. Με αυτή την ιδεολογική τοποθέτηση γινόταν η κατάταξη, επιλογή και προαγωγή των στελεχών στις ένοπλες δυνάμεις από το 1936, που με τη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου άρχισε η περίοδος της εξουσίας της Δεξιάς στην Ελλάδα, η οποία με διαλείμματα συνεχιζόταν επί 30 ήδη έτη. Πολλοί αξιωματικοί εξάλλου –οι περισσότεροι ίσως–, επηρεαζόμενοι από την πολιτική ατμόσφαιρα της εποχής, ευνοούσαν παρέμβαση του στρατού, αλλά με την πρωτοβουλία και την ηγεσία του βασιλιά. Συνεπώς, αν το πραξικόπημα της Ομάδας Παπαδόπουλου εμφανιζόταν τις πρώτες ώρες του αιφνιδιασμού ως βασιλικό κίνημα, θα παρέσυρε ή θα αδρανοποιούσε τον όγκο των στελεχών. Και ο Γ. Παπαδόπουλος δεν δίστασε να επινοήσει τον τρόπο: θα εκδιδόταν Βασιλικό Διάταγμα για την αναστολή του Συντάγματος, που θα φαινόταν ότι υπογράφηκε από τον ίδιο τον Κωνσταντίνο· θα επρόκειτο για καθαρή πλαστογραφία, αλλά «όταν εξορμά κανείς παίζοντας το κεφάλι του δεν λεπτολογεί για τον τρόπο που είναι χτενισμένος».

β. Εκμετάλλευση του μηχανισμού εσωτερικής ασφάλειας του κράτους. Από τη στιγμή που θα κατόρθωναν να αρπάξουν τους μοχλούς αυτού του μηχανισμού στα χέρια τους, θα αποκτούσαν τεράστια δύναμη επιβολής. Και μία από τις βάσεις της εσωτερικής ασφάλειας ήταν το «Σχέδιον Προμηθεύς». Ήδη ο Γ. Παπαδόπουλος είχε καταστρώσει όπως είδαμε παραλλαγή του Σχεδίου για το λεκανοπέδιο Αττικής, κατ' εντολή του αρχηγού του ΓΕΣ Σπαντιδάκη. Η παραλλαγή θα εφαρμοζόταν στην περιοχή της πρωτεύουσας, αυτούσιο δε το Σχέδιο στην υπόλοιπη Ελλάδα. Έτσι οι κατά τόπους στρατιωτικές διοικήσεις θα επέβαλλαν αυτόματα για λογαριασμό του πραξικοπήματος σιδερένια τάξη στην περιοχή τους.

γ. Εκμετάλλευση των σχέσεων με τη CIA. Αφού καταλάμβαναν την εξουσία, οι κι-

νηματίες για να στερεωθούν είχαν ανάγκη της αμερικανικής συμπαράστασης ή ανοχής. Με τις επίσημες αμερικανικές Αρχές της Αθήνας (Πρεσβεία) δεν είχαν επαφή, ούτε μπορούσαν να βασίζονται ευθύς εξαρχής στη συγκατάθεσή τους. Είχαν όμως συνεργασία, όπως είδαμε, με τη CIA. Θα επεδίωκαν να τη διατηρήσουν, και για τον σκοπό αυτό ένας από τους καίριους υπουργούς της κυβέρνησης που θα σχηματιζόταν, θα ήταν της εμπιστοσύνης της CIA, αποτελώντας σύνδεσμο μεταξύ εκείνης και του νέου καθεστώτος.

Αυτές οι λύσεις πλαισίου δεν ήταν βέβαια εμπνεύσεις της στιγμής. Από καιρό ο Γ. Παπαδόπουλος και οι στενότεροι συνεργάτες του (Παττακός, Μακαρέζος) τις συζητούσαν και τις επεξεργάζονταν. Αλλά τώρα, μετά από τόσες προπαρασκευές και συσκέψεις, κατέληγαν στην τελική διαμόρφωσή τους. Και δικαιολογημένα θα ήταν ικανοποιημένοι. Τα σχέδιά τους, με υποδομή το στοιχείο του αιφνιδιασμού, ήταν πράγματι έξοχα και θα επέτρεπαν τόσο λίγοι να επιβληθούν τόσο πολύ σε τόσο πολλούς...

Αργά το βράδυ η σύσκεψη τερματίστηκε. Δεν απέμενε πια παρά η εκτέλεση, που θα άρχιζε την «ώρα Ω». Ήταν η ώρα εκκίνησης των μονάδων από τα στρατόπεδά τους, δηλαδή η 2η πρωινή της 21ης Απριλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η 21η ΑΠΡΙΛΙΟΥ

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΕΣ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ • ΑΝΥΠΟΨΙΑΣΤΟΙ ΟΙ ΠΑΝΤΕΣ • Η ΕΞΟΡΜΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΜΑΤΩΝ • ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΟΥ ΠΕΝΤΑΓΩΝΟΥ • ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΟΥ Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ • Ο Α. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΤΡΑΥΜΑΤΙΖΕΤΑΙ • ΤΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ ΚΥΚΛΩΜΕΝΑ • Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΑΠΟΡΕΙ ΚΑΙ ΑΠΟΜΟΝΩΝΕΤΑΙ • Η ΘΕΣΗ ΚΑΙ Η ΔΙΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ • ΕΠΑΦΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΣΤΟΛΟ, Ο ΟΠΟΙΟΣ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΕΙΤΑΙ • Η ΚΡΗΤΗ ΕΤΟΙΜΗ ΝΑ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙ ΣΤΟ ΚΙΝΗΜΑ • ΕΣΧΑΤΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΗΣΕΙ ΜΕ ΤΟ Γ' ΣΩΜΑ ΣΤΡΑΤΟΥ • Η ΤΟΛΜΗΡΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ ΤΟΥ Γ. ΡΑΛΛΗ • Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΣΤΟ ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ • Ο Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΕΙΣΗΓΕΙΤΑΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ • ΤΟ ΠΛΑΣΤΟ ΒΑΣΙΛΙΚΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ • Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΥΠΟΚΥΠΤΕΙ ΚΑΙ ΔΕΧΕΤΑΙ ΝΑ ΓΙΝΕΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ • Ο Κ. ΚΟΛΛΙΑΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ • ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙ

ΗΡΕΜΗ, ΘΕΡΜΗ ΚΑΙ ΑΝΥΠΟΨΙΑΣΤΗ ήταν στην Αθήνα η νύχτα της 20ής προς 21η Απριλίου 1967. Όπως και η νύχτα της 15ης Αυγούστου 1909, όπως και η νύχτα της 4ης Αυγούστου 1936.

Εκείνο το βράδυ είχε συνέλθει το υπουργικό συμβούλιο στο Πολιτικό Γραφείο υπό την προεδρία του πρωθυπουργού Παν. Κανελλοπούλου. Ενόψει εκλογών, η κυβέρνηση της ΕΡΕ αποφάσισε να πάρει πολλά εντυπωσιακά μέτρα. Και αποδέχθηκε τις ριζοσπαστικές προτάσεις του υπουργού Γεωργίας Ευ. Αβέρωφ, που μεταξύ άλλων διπλασίαζε τις αγροτικές συντάξεις. Στις 10 η συνεδρίαση διαλύθηκε. Ο Παν. Κανελλόπουλος με δύο υπουργούς συνέχισαν τη συνεργασία στο σπίτι του, στον 4ο όροφο της οδού Ξενοκράτους 15, έως την 1η πρωινή της 21ης Απριλίου. Ύστερα οι υπουργοί έφυγαν και χωρίς καμιά υποψία, καμιά διαίσθηση για την τραγωδία που επερχόταν, ο Παν. Κανελλόπουλος καταπιάστηκε με τον λόγο που θα εκφωνούσε στον Πειραιά την επομένη: έναρξη της προεκλογικής περιόδου.

Ο ανέμελος βασιλιάς

Χωρίς καμία υποψία επίσης ο νεαρός βασιλιάς Κωνσταντίνος, στο μικρό ανάκτορο

του Τατοΐου, συζητούσε με τον έμπιστο γραμματέα του ταγματάρχη Μιχαήλ Αρναούτη. Τις ημέρες εκείνες βρισκόταν στην Αθήνα η αδελφή του Σοφία, πριγκίπισσα της Ισπανίας και σύζυγος του Δον Χουάν Κάρλος, με τα δύο παιδιά της, και φιλοξενούνταν στο παλιό ανάκτορο του Διαδόχου στο Ψυχικό, όπου έμενε η βασίλισσα-μητέρα Φρειδερίκη. Ο ίδιος εκείνο το βράδυ είχε δειπνήσει με τη βασίλισσα Άννα Μαρία στο ξενοδοχείο *Χίλτον*. Η συζήτησή του με τον ταγματάρχη Αρναούτη δεν διήρκεσε πολύ. Συνήθως ο ταγματάρχης καθόταν έως τη 1 και 30'. Εκείνη τη νύχτα όμως έφυγε νωρίτερα, λίγο πριν από τα μεσάνυχτα, γιατί η σύζυγός του ήταν ασθενής. Και ο Κωνσταντίνος διάβαζε μόνος του, ενώ η επίτοκος βασίλισσα είχε κατακλιθεί.

Χωρίς καμία υποψία, και ο Αμερικανός πρεσβευτής Φίλιπ Τάλμποτ εγκατέλειψε νωρίτερα το πρεσβευτικό γραφείο του για το σπίτι του. Έμεινε όμως στην Πρεσβεία ο αρχηγός της υπηρεσίας της CIA στην Ελλάδα Τζων Μώρρυ, που συνεργαζόταν με τον υπαρχηγό του έως πολύ αργά.

Ο Α. Παπανδρέου

Χωρίς καμία υποψία και ο Ανδρέας Παπανδρέου κοιμόταν στο σπίτι του στο Ψυχικό.

Εκείνες τις ημέρες επρόκειτο να κληθεί από τον τακτικό ανακριτή να καταθέσει σχετικά με την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Μετά τη διάλυση της Βουλής, δεν προστατευόταν πια από τη βουλευτική ασυλία και ήταν δυνατή η προφυλάκισή του. Ο Α. Παπανδρέου αποφάσισε να προκαλέσει την τακτική δικαιοσύνη. Δεν θα απαντούσε στην κλήση του ανακριτή, ο οποίος κατόπιν τούτου θα ήταν υποχρεωμένος να διατάξει τη βίαιη προσαγωγή του. Έτσι θα δραματοποιούνταν εξ αρχής η περίπτωσή του. Γι' αυτήν πάντως την ημέρα –20 Απριλίου– καθόρισε να γίνει το βράδυ συγκέντρωση των Δημοκρατικών Συνδέσμων της περιοχής Αθηνών, στην οποία και μίλησε. Κατηγόρησε ότι η «στρατιωτική χούντα, στενά συνεργαζόμενη με την αντίστοιχη δικαστική, θα επιχειρούσε πραξικόπημα». Ενώ όμως στον κύκλο του επικρατούσε βεβαιότητα για το επικείμενο κίνημα, ο ίδιος γι' αυτήν τη νύχτα δεν είχε λάβει κανένα μέτρο προφύλαξης. Και γράφει (*Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα*, σελ. 32):

> *«Ἦταν ἀργὰ τὸ βράδυ ὅταν τέλειωσε ἡ συγκέντρωσις τῶν συνδέσμων. Πῆγα βιαστικὰ μὲ τὴ γυναίκα μου τὴ Μαργαρίτα σ' ἕνα νοσοκομεῖο γιὰ νὰ δοῦμε μιὰ φιλενάδα της ποὺ μόλις εἶχε γεννήσει. Περάσαμε μιὰ ὥρα στὸ νοσοκομεῖο. Μετά, πάντα μαζὶ μὲ τὴ Μαργαρίτα, πῆγα σ' ἕνα ξενοδοχεῖο γιὰ φαγητό. Ἦταν μιὰ εὐχάριστη παρένθεσις. Καθώς, ὅμως, πλησίαζαν τὰ μεσάνυχτα, ἄρχισα νὰ ἀναρωτιέμαι ἂν θἄπρεπε νὰ διακινδυνεύσω μιὰ διανυκτέρευσι στὸ σπίτι μου ἢ νὰ κοιμηθῶ σὲ κανένα ἀπὸ τὰ*

διαμερίσματα πού φιλοξενιόμουν τελευταῖα γιὰ τὸ φόβο πραξικοπήματος ἢ δολοφονικῆς ἀπόπειρας. Τὰ πραξικοπήματα γίνονται μόνο τὶς νύχτες· γι' αὐτό, γιὰ κάμποσα βράδια τὸν τελευταῖο καιρὸ δὲν εἶχα κοιμηθῆ σπίτι μου. Καὶ τὸ βράδυ ἐκεῖνο, μὲ τὸ πραξικόπημα σχεδὸν ἐν ὄψει, δὲν ὠφελοῦσε νὰ πάω σπίτι μου. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ περιστάσεις ἦσαν τέτοιες, πού ἔνοιωσα κατὰ κάποιο τρόπο ἀσφαλὴς ἐκεῖνο τὸ βράδυ. Τὸ ἴδιο πρωὶ ἕνας ἀπόστρατος ἀξιωματικὸς καὶ πρώην ὑπουργός, ἐξ ἀπορρήτων τοῦ Βασιλιᾶ Κωνσταντίνου, μοῦ εἶχε τηλεφωνήσει καὶ εἴχαμε κανονίσει μιὰ συνάντησι γιὰ τὸ πρωὶ τῆς 21ης Ἀπριλίου. Ἐπρόκειτο νὰ συζητήσουμε τὴν πιθανότητα σχηματισμοῦ ὑπηρεσιακῆς κυβερνήσεως συνεργασίας. Σκέφθηκα ὅτι μιὰ καὶ ἀντιπροσώπευε τὸ Βασιλιὰ σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεσι, θἄπρεπε νὰ αἰσθάνωμαι ἀσφαλής, τουλάχιστο μέχρις ὅτου πραγματοποιηθῆ ἡ συνάντησις. Μ' αὐτὴ τὴ σκέψι κατευθύνθηκα πρὸς τὸ Ψυχικό, μαζὶ μὲ τὴ Μαργαρίτα, γιὰ νὰ περάσω τὴ νύκτα στὸ σπίτι μου γιὰ πρώτη φορά, ὕστερα ἀπὸ πολλὲς μέρες. Ὅταν φθάσαμε, ὁ Βασίλης, ὁ χωροφύλακας τῆς προσωπικῆς μου ἀσφαλείας, κλείδωσε τὶς πόρτες καὶ πῆρε τὴ θέσι του. Ἐμεῖς πήγαμε γιὰ ὕπνο. Κοιμήθηκα ἀμέσως».

Ανυποψίαστος επίσης ο Γεώργιος Παπανδρέου κοιμόταν στη λιτή έπαυλή του στο Καστρί, όπως και οι υπουργοί στα σπίτια τους. Εξίσου ανυποψίαστοι ήταν και οι αρχηγοί των ενόπλων δυνάμεων. Ο αρχηγός του Γεν. Επιτελείου Ναυτικού ναύαρχος Εγκολφόπουλος στο σπίτι του. Ο αρχηγός του Γεν. Επιτελείου Στρατού στρατηγός Σπαντιδάκης δειπνούσε στο σπίτι του αρχηγού του Γεν. Επιτελείου Αεροπορίας πτέραρχου Αντωνάκου. Οι υπηρεσίες τους των πληροφοριών δεν τους είχαν αναφέρει για εκείνη τη νύχτα την παραμικρή νύξη για οιαδήποτε ανώμαλη κίνηση.

Όλη η πρωτεύουσα εκείνη τη θερμή ανοιξιάτικη νύχτα ήταν ανυποψίαστη, παρά την ατμόσφαιρα του επικείμενου πραξικοπήματος, που κατά γενική εντύπωση, αν πραγματοποιούνταν, θα εξαπολύετο «εκ των άνω»: από τον βασιλιά με τη στρατιωτική ηγεσία.

Ο Παττακός στα άρματα

Κάτω από τον πέπλο του σκότους, όμως, οι κινηματίες αξιωματικοί είχαν βάλει σε κίνηση τη μηχανή, την οποία καμία δύναμη δεν μπορούσε πια να αναχαιτίσει. Αλλά στο σημείο αυτό θα παρεμβάλουμε αφήγηση του ταξιάρχου Στ. Παττακού. Η μονάδα του –το Κέντρο Εκπαιδεύσεως Τεθωρακισμένων– θα αποτελούσε τη σπονδυλική στήλη του πραξικοπήματος. Τα άρματα θα ήταν η δύναμη κρούσης. Και έχει ιδιαίτερη σημασία η μαρτυρία του, που είναι ως εξής:

«Μετὰ τὴν τελικὴ συγκέντρωσι στὸ σπίτι τοῦ Δημητρίου Ἰωαννίδη, χω-

ρίσαμε δίνοντας ραντεβοῦ γιὰ τὴν "ὥρα Ω" – ποὺ καθωρίσθη ὅτι θὰ εἶναι ἡ ὥρα ἐκκινήσεως τῶν μονάδων ἐκ τῶν στρατοπέδων. Δηλαδή, ἡ ὥρα 2 πρωϊνή. Εἴπαμε ἀκόμα ὅτι, ἴσως, νωρίτερα, χρειασθῆ νὰ συνεννοηθοῦμε τηλεφωνικῶς ὁ Μακαρέζος κι ἐγὼ γιὰ νὰ ἐλέγξωμε ἂν τὰ πάντα βαδίζουν βάσει τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖο ἔμοιαζε μὲ τὸ γενικὸ σχέδιο ποὺ τίθεται σὲ ἐφαρμογὴ σὲ περίπτωσι πολέμου – μὲ παραλλαγές. Καὶ εἶναι γνωστὸ μὲ ὁποιοδήποτε σχετικὸ σχέδιο ὡς "σχέδιο Ἱέραξ", ὡς "σχέδιο Προμηθεὺς" κ.λπ.

»Ἐγὼ γύρισα σπίτι, τηλεφώνησα στὸν ὑποδιοικητή μου ὅτι θὰ πρέπει νὰ φύγη ἀπ' τὸ σπίτι του διότι θὰ τὸν ἀναζητήσω σὲ λίγο καὶ κατὰ τὶς 10 καὶ 30' τὸ βράδυ τοῦ εἶπα νὰ πάη στὸ ΚΕΤ καὶ νὰ μὲ περιμένη. Φόρεσα τὴν στολὴ μάχης, εἶπα στὴν γυναίκα μου ὅτι πάω γιὰ ἄσκησι συναγερμοῦ (ποὺ πραγματοποιοῦσα μιὰ φορὰ τὸν μῆνα). Δὲν ἀνησύχησε, συνηθισμένη σ' αὐτά, μοῦ εἶπε μόνο "τί ὥρα θὰ γυρίσης" καὶ τῆς ἀπάντησα: "Μόλις τελειώσω θἄρθω ἀμέσως".

»Ἔφυγα, λοιπόν, κατὰ τὶς 11 τὸ βράδυ ἀπὸ τὸ σπίτι μου καὶ μὲ τὸ τζὶπ πῆγα στὴν μονάδα, ὅπου μὲ περίμενε ὁ ὑποδιοικητής, στὸν ὁποῖο εἶπα θὰ ἐκτελέσωμε τὸ σχέδιο τοῦ συναγερμοῦ, ποὺ ἐκτελούσαμε κάθε μῆνα. Δὲν τοῦ ἀνέφερα τίποτε σχετικὸ περὶ ἐπαναστάσεως. Ὑπονοεῖται ὅτι καὶ στὶς ὑπόλοιπες ἐν γνώσει μονάδες χρησιμοποιήθηκε ὡς πρόσχημα ὁ "συναγερμός". Εὐθὺς ὡς μοῦ ἀνεφέρθη ὅτι τὰ τμήματα εἶναι ἕτοιμα, ζήτησα ἀπὸ τὸν ὑποδιοικητὴ νὰ συγκεντρώση τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ τοὺς μονίμους ὑπαξιωματικοὺς στὴν αἴθουσα συγκεντρώσεως ἀξιωματικῶν. Θὰ ἦταν περίπου δωδεκάμιση, ὅταν μπῆκα στὴν αἴθουσα. Μοῦ ἐδόθη ἀναφορά, παρόντες-ἀπόντες καὶ ἀνέβηκα στὸ βῆμα.

»Ἄρχισα νὰ τοὺς ὁμιλῶ γιὰ τὴν γενικὴ κατάστασι τῆς χώρας μας, ἡ ὁποία βρίσκεται σὲ διαρκῆ ἀκυβερνησία καὶ ὁδηγεῖται εἰς καταστροφήν, εἰς χάος. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία ὁδηγεῖ τὴν χώραν εἰς ἐκλογάς, αἱ ὁποῖαι ἀμφισβητοῦνται ἀπὸ τοῦδε καί, γενικά, τοὺς ἀνέπτυξα λεπτομερῶς τὴν κατάστασιν. Τελικῶς, τοὺς παρεκάλεσα νὰ σηκώση τὸ χέρι του ὅποιος ἐξ αὐτῶν νομίζει ὅτι αὐτὰ ποὺ λέω δὲν εἶναι πραγματικότης. Κανεὶς δὲν σήκωσε τὸ χέρι. Τοὺς εἶπα τότε ὅτι "συνεπῶς ἅπαντες συμφωνεῖτε". Κατόπιν αὐτοῦ –τοὺς εἶπα– θὰ σᾶς ἐξομολογηθῶ τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ὑπεγράμμισα ὅτι:

»"Ἀφοῦ συμφωνεῖτε ὅτι ἡ κατάστασις εἶναι δραματικὴ καὶ ὅτι ἡ πατρίς μας κινδυνεύει θὰ σᾶς πῶ ὅτι, κατόπιν αὐτοῦ, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι ὡς ἀξιωματικοὶ νὰ σώσουμε τὴν πατρίδα".

»Αὐτὸ καὶ μόνον ἤρκεσε νὰ ξεσπάσουν εἰς χειροκροτήματα, τὰ ὁποῖα ὅπως ἴσως εἶναι γνωστό, στοὺς στρατῶνες ἀπαγορεύονται αὐστηρῶς. Συνέχισα, τότε:

»"Κύριοι, μὲ συγκινεῖ ἡ συμπαράστασις καὶ σᾶς λέω ὅτι ἀποφασίσαμε νὰ ἐπαναστατήσουμε καὶ νὰ σώσουμε τὴν πατρίδα μας. Καὶ ἀκόμα ὅτι ἐὰν κάποιος διαφωνεῖ, τοῦ δίνω τὸν λόγο τῆς τιμῆς μου ὅτι εἶναι ἐλεύθερος νὰ μὴ λάβη μέρος. Σᾶς διαβεβαιῶ δὲ ὅτι ἀναλαμβάνω τὴν εὐθύνην προσωπικῶς. Δι' αὐτό, παρακαλεῖσθε ὅτι, σὲ περίπτωσι ποὺ ἡ ἀποστολὴ ποὺ ἀρχίζει σὲ λίγο ἀποτύχη, ἐσεῖς ὀφείλετε νὰ καταθέσετε στὸ στρατοδικεῖο ἢ ὁπουδήποτε ἀλλοῦ ἀνακρινόσαστε, ὅτι ἁπλῶς σεῖς ἐκτελέσατε ἄσκησιν συναγερμοῦ. Ἐγὼ ἀναλαμβάνω τὴν εὐθύνην ὅτι διέταξα ψευδῶς ἢ ἀπατηλῶς ἄσκησιν συναγερμοῦ".

»Χειροκρότησαν καὶ πάλι. Ἐν συνεχείᾳ παρεκάλεσα καὶ πάλι νὰ σηκώση τὸ χέρι του ὅποιος διαφωνεῖ, διαβεβαιώνοντας ὅτι οὔτε κακία θὰ εἶχα ἐναντίον του οὔτε ὑπῆρχε κίνδυνος ποινῆς γι' αὐτόν. Πάλι χειροκροτήματα. Ἐν συνεχείᾳ τοὺς εἶπα ὅτι ἐγὼ πάω στὸ γραφεῖο μου, ἀπ' ὅπου ἕνας-ἕνας θὰ περνοῦσε γιὰ νὰ πάρη ἔγγραφο διαταγὴ γιὰ τὸ δρομολόγιο ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήση, τὸ τμῆμα ποὺ ἔπρεπε νὰ καταλάβη καί, γενικά, τὴν ἀποστολὴ ποὺ τοῦ ἀνετίθετο. Τὸ μόνον –τοὺς τόνισα– ποὺ ἔχω νὰ πῶ σὲ ὅλους ἐδῶ εἶναι ὅτι σὲ καμμιὰ περίπτωσι δὲν πρέπει νὰ χυθῆ σταγόνα αἵματος. Ἡ παραμικρὰ αἱματοχυσία θ' ἀποτελέση κατάρα διὰ τὸ ἔθνος καὶ κίνδυνο διχασμοῦ καὶ καταστροφῆς τῆς πατρίδος μας. Τοὺς τόνισα ἀκόμα ὅτι ἕκαστος θὰ πρέπει νὰ ἐκτέλεση μὲ αὐστηρότητα τὴν διαταγὴ ποὺ θὰ λάβη καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπακούση σὲ κανέναν ἄλλον ἐκτὸς ἀπὸ ἐμένα – καὶ ἐφ' ὅσον ἡ διαταγή, ἀκόμα καὶ ἡ δική μου, εἶναι ἔγγραφος καὶ ὄχι προφορική.

»Γύρισα, ἐν συνεχείᾳ, στὸ γραφεῖο μου, ὅπου μὲ περίμενε ὁ συνταγματάρχης Πυροβολικοῦ Ὀδυσσεὺς Τσιλιόπουλος, συμμαθητὴς τοῦ Παπαδοπούλου, ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπε: "Ἄκουσα χειροκροτήματα, τί συνέβη;" Τοῦ ἀπάντησα ὅ,τι εἶπα στοὺς ἄνδρες μου γιὰ τὴν ἀποστολή τους. Ὁ Τσιλιόπουλος ἦτο σύνδεσμος μεταξὺ ἐμοῦ, τοῦ Παπαδοπούλου, τοῦ Μακαρέζου καὶ τῶν ἄλλων μονάδων. Τοῦ εἶπα ἀναλυτικότερα τὰ διημειφθέντα, ἐνθουσιάστηκε καὶ αὐτὸς καὶ πήραμε τὸν Παπαδόπουλο στὸ τηλέφωνο καὶ τοῦ εἴπαμε ὅτι: "Η μονάς μου εἶναι ἤδη ἕτοιμη καί, ἂν θέλης, ἔλα ἀπὸ ἐδῶ γιὰ νὰ φύγουμε". Πράγματι, ὁ Παπαδόπουλος μὲ τὸν Μακαρέζο ἦλθαν στὸ Κέντρο Ἐκπαιδεύσεως Τεθωρακισμένων.

»Τὰ πάντα ἦταν ἕτοιμα. Διάφορες μονάδες Πεζικοῦ, Πυροβολικοῦ

κ.λπ. μὲ τοὺς ἀξιωματικοὺς εἶχαν ἤδη πλαισιώσει τὰ τεθωρακισμένα. Ἡ ἔξοδος τῶν ἁρμάτων ἀπὸ τὶς τρεῖς πύλες τοῦ στρατοπέδου διήρκεσε περὶ τὰ 45 λεπτά».

Η έναρξη του κινήματος

Η εκκίνηση των αρμάτων αποτελούσε το σύνθημα για τη γενική εξαπόλυση του κινήματος. Την ίδια ώρα καταλαμβανόταν το συγκρότημα του Πενταγώνου με συνδυασμένη επιχείρηση από μέσα και από έξω, υπό τη γενική διεύθυνση του διευθυντή της ΕΣΑ συνταγματάρχη Ι. Λαδά. Υπό τη διεύθυνσή του επίσης εξόρμησαν πολυάριθμα μικρά αποσπάσματα της ΕΣΑ και διαφόρων στρατιωτικών σχηματισμών, τα οποία άρχισαν, σύμφωνα με σχέδιο λεπτομερώς καταρτισμένο, τις συλλήψεις πολιτικών και στρατιωτικών προσωπικοτήτων που κατείχαν καίριες θέσεις στον μηχανισμό του κράτους, με πρώτο στόχο τον πρωθυπουργό Παν. Κανελλόπουλο.

Ταυτόχρονα διάφορες μονάδες, με μυημένους αξιωματικούς, κινούνταν και καταλάμβαναν στρατηγικά σημεία της Αθήνας, ενώ στο στρατόπεδο Διονύσου ο διοικητής των ΛΟΚ συνταγματάρχης Κ. Ασλανίδης παρέμενε με τον όγκο της δύναμής του ως γενική εφεδρεία. Τέλος, μια σημαντική δύναμη ελαφρών αρμάτων, με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Κ. Παπαδόπουλο, κύκλωνε τα ανάκτορα Τατοΐου, το ομώνυμο, γειτονικό αεροδρόμιο και την έπαυλη –πρώην Ανάκτορον Διαδόχου– όπου διέμενε η βασίλισσα-μητέρα Φρειδερίκη με τις πριγκίπισσες κόρες της.

Οι κινήσεις εκείνες είχαν αρχίσει να προκαλούν ανησυχία και υποψίες στον κόσμο από τις αρχές ακόμα. Η φήμη «γίνεται η Δικτατορία» άρχισε να διασπείρεται και να αφυπνίζει την κοιμισμένη πρωτεύουσα. Δεν μπορούσε όμως να μεταδοθεί και τηλεφωνικά, γιατί σύντομα ένα στρατιωτικό απόσπασμα κατέλαβε τις εγκαταστάσεις του ΟΤΕ και διέκοψε τις τηλεφωνικές επικοινωνίες αφαιρώντας έναν πόλο από κάθε πηνίο τηλεφωνικής σύνδεσης. Το παράξενο όμως ήταν πως οι τελευταίοι που υποψιάσθηκαν, ή που άρχισαν να λαμβάνουν έμπρακτη συναίσθηση του πραξικοπήματος, ήταν οι επίσημοι και υπεύθυνοι της χώρας.

Η σύλληψη του Π. Κανελλόπουλου

Στο σπίτι του ο πρωθυπουργός Π. Κανελλόπουλος θέλησε να κατακλιθεί. Ο ιδιαίτερός του Ρίζος παραλάμβανε στο μεταξύ τα χειρόγραφα του λόγου του κατά δόσεις και τα μετέφερε για δακτυλογράφηση στα γραφεία της ΕΡΕ. Πριν πέσει στο κρεβάτι, όμως, ο Παν. Κανελλόπουλος βεβαιώθηκε, όπως πάντα, ότι το πιστόλι του βρισκόταν κάτω από το προσκέφαλό του. Γιατί αυτός ο φιλόσοφος, που είναι ταυτόχρονα τόσο έντονα άνθρωπος της δράσης, συνήθιζε να παίρνει απαρέγκλιτα τούτο το μέτρο ασφάλειας.

Ξαφνικά όμως στις 2 και 10′ κατέφθασε ένα στρατιωτικό απόσπασμα με επικεφαλής τον ταγματάρχη Θωμά. Παραβίασε την είσοδο –επί πολλά έτη τα ίχνη της διάρρηξης διατηρούνταν– χωρίς οι αστυφύλακες που φρουρούσαν την πρωθυπουργική κατοικία να μπορέσουν να αντιδράσουν και εισέβαλε στο διαμέρισμα. Ο πρωθυπουργός άρπαξε το πιστόλι του και έτρεξε στην πόρτα, αλλά είδε να εισορμούν δύο αξιωματικοί με προτεταμένα αυτόματα, που τους ακολουθούσε μια ομάδα στρατιωτών.

Ο Παν. Κανελλόπουλος, μπροστά στην επιδρομή εκείνη, αντιλήφθηκε ότι δεν μπορούσε να κάνει χρήση του περιστρόφου του. (Το γραφέν ότι πίεσε τη σκανδάλη, αλλά η σύζυγός του είχε αφαιρέσει εν αγνοία του τις σφαίρες, είναι ανακριβές.) Πέταξε τότε το πιστόλι στο κρεβάτι και τους απώθησε προσπαθώντας να κλείσει την πόρτα. Αλλά ήδη εκείνοι είχαν μπει στο μέτριο δωμάτιο. «Ποιοι είσθε σεις;» ρώτησε αγανακτισμένος ο Π. Κανελλόπουλος. «Εδώ είναι το σπίτι του πρωθυπουργού της Ελλάδος. Τι θέλετε; Είσθε αξιωματικοί πράγματι;» Ο ένας λοχαγός τού επέδειξε ταυτότητα. «Και τι θέλετε;» «Να μας ακολουθήσετε στο Στρατόπεδο Παπάγου (Πεντάγωνο)».

Ενώ διεξαγόταν αυτή η στιχομυθία, η κυρία Νίτσα Κανελλοπούλου έτρεξε στο διπλανό γραφείο του συζύγου της και πρόφθασε να τηλεφωνήσει στον ανιψιό της Διονύσιο Λιβανό: «Αυτή τη στιγμή συλλαμβάνουν τον θείο σου», φώναξε. «Ποιοι; Γιατί;» ρώτησε κατάπληκτος εκείνος. Δεν πήρε όμως απάντηση, γιατί στην άλλη άκρη του σύρματος η κυρία Κανελλοπούλου αναγκάσθηκε να κλείσει, καθώς μερικοί από τους στρατιώτες έμπαιναν στο γραφείο. Στο μεταξύ ο πρωθυπουργός έλεγε σε έντονο ύφος προς τους δύο αξιωματικούς: «Θέλω να επικοινωνήσω με τον βασιλέα. Δεν φεύγω από εδώ αν δεν επικοινωνήσω με τον βασιλέα ή με μία αρμοδία αρχή». Εκείνη τη στιγμή χτύπησε το τηλέφωνο. Ο Παν. Κανελλόπουλος, πριν προφθάσουν οι άλλοι να αντιδράσουν, έτρεξε στο γραφείο και σήκωσε αστραπιαία το ακουστικό. Ήταν ο διευθυντής του Πολιτικού Γραφείου του βασιλιά Δ. Ι. Μπίτσιος, ο οποίος ρωτούσε: «Τι συμβαίνει, κύριε πρόεδρε;» «Σεις πρέπει να ξέρετε». «Ο βασιλεύς δεν γνωρίζει τίποτα».

«Σεις ποιους εκπροσωπείτε;»

Ο Π. Κανελλόπουλος στράφηκε προς τους αξιωματικούς: «Ο βασιλεύς αγνοεί αυτά που λέτε. Σεις ποιους εκπροσωπείτε;» Ο ένας όμως λοχαγός φώναζε κάθε τόσο: «Μην καθυστερείτε, κάντε γρήγορα...» Ο πρωθυπουργός τότε πήρε ως ευκολότερο τον αριθμό της Άμεσης Δράσης. «Τι τρέχει;» ρώτησε. «Και εμείς αγνοούμε». «Πώς θα επικοινωνήσω με τον διευθυντή της Αστυνομίας Τασιγιώργο;» «Τον αναζητούμε και εμείς. Εκείνο που ξέρουμε είναι ότι από πολλές διευθύνσεις μπαίνουν στην πρω-

τεύουσα φάλαγγες αρμάτων...» Η συνομιλία διακόπηκε, γιατί ο λοχαγός που φώναζε συνεχώς «κάνετε γρήγορα» έκοψε τη γραμμή. Άλλωστε σε λίγο είχαν διακοπεί όλα τα τηλέφωνα της πρωτεύουσας και η πόλη βυθίσθηκε στο χάος. Οι δύο αξιωματικοί τώρα επιτακτικότερα ζητούσαν να τους ακολουθήσει, και ο Παν. Κανελλόπουλος, βλέποντας ότι ήταν μάταιη κάθε αντίσταση, έσπευσε να ντυθεί (τα γραφέντα ότι επιχείρησε να πέσει από το παράθυρο είναι φανταστικά). Αποχαιρέτησε τη σύζυγό του και ακολούθησε τους άγνωστους απαγωγείς. Όταν έφθαναν στην είσοδο της πολυκατοικίας, είδε πολυάριθμους στρατιωτικούς και τρία καμιόνια. Αντιλήφθηκε όμως και κάτι άλλο. Με την άφιξη των επιδρομέων και την εισόρμησή τους στην πρωθυπουργική κατοικία, οι περίοικοι πετάχτηκαν στα παράθυρα και τα μπαλκόνια. Οι στρατιώτες από κάτω φώναζαν: «Μπείτε μέσα. Θα σας πυροβολήσουμε...» Πολλοί έσπευσαν να αποσυρθούν, αλλά μέσα από τα κατεβασμένα ρολά παρακολουθούσαν κρυφά. Άλλοι όμως έπεσαν μπρούμυτα στα μπαλκόνια, και από εκεί, κολλημένοι στο δάπεδο για να μη δίνουν στόχο, έβλεπαν έκπληκτοι την απίθανη σκηνή.

Οι λοχαγοί κάλεσαν τον πρωθυπουργό να ανεβεί σε ένα από τα αυτοκίνητα. Αλλά αυτός φώναξε: «Δώστε μου πίσω το πιστόλι μου (το είχε μαζέψει από το κρεβάτι ο ένας από τους αξιωματικούς). Αλλιώς δεν σας ακολουθώ και αν με εκτελέσετε επιτόπου». Του το έδωσαν, όπως ήταν γεμάτο. Ο Π. Κανελλόπουλος έκανε αστραπιαία τη σκέψη: «Να έχω το όπλο μαζί μου. Γιατί, αν θελήσουν να μου επιβάλουν να βάλω υπογραφή σε διατάγματά τους, να αυτοκτονήσω...»

Έτσι ανέβηκε στο αυτοκίνητο. Τη στιγμή εκείνη ανύποπτος κατέφθανε ο ιδιαίτερός του Ρίζος, κρατώντας δακτυλογραφημένα αντίγραφα του λόγου του. Δεν αντιλήφθηκε τι συνέβη και αφελέστατα πλησίασε, χώθηκε ανάμεσα στους στρατιώτες και θέλησε να απευθυνθεί στον πρωθυπουργό: «Κύριε πρόεδρε, σας έφερα μια πλήρη σειρά...» Ξαφνικά, όμως, ένιωσε μια κάννη αυτομάτου να κολλά στο στομάχι του. Και μια τραχεία διαταγή: «Χάσου από εδώ!» Τότε μόνο αντιλήφθηκε ότι ο Π. Κανελλόπουλος είχε συλληφθεί και απαγόταν...

Ο πρωθυπουργός στο Πεντάγωνο

Τα τρία καμιόνια, ωστόσο, κατευθύνονταν ολοταχώς προς το Πεντάγωνο. Ο πρόεδρος της κυβερνήσεως έβλεπε άρματα, τζιπ με στρατιωτικούς που διασταυρώνονταν με τη φάλαγγά του. Ήξερε πια τι συνέβαινε: κίνημα, που κατέλυσε την εξουσία της κυβέρνησης. Ναι, αλλά ποιοι το έκαναν; Καθώς μπήκαν στην οδό Μεσογείων, η κίνηση πύκνωσε μέσα στο σκοτάδι. Και τέλος έφτασαν στο Πεντάγωνο, που στον απαχθέντα πρωθυπουργό έδωσε την εντύπωση Κόλασης.

Το πελώριο συγκρότημα κτιρίων ήταν σκοτεινό, εκτός από το ισόγειο. Στο απέραντο, μισοσκότεινο προαύλιό του επικρατούσε θύελλα. Αξιωματικοί με αυτόματα,

βλοσυροί, αγριεμένοι, έξαλλοι, συζητούσαν κατά ομάδες ή έτρεχαν από εδώ και εκεί κραυγάζοντας. Στρατιωτικά αυτοκίνητα κατέφθαναν κάθε τόσο και αποβίβαζαν ανθρώπους με πολιτικά ή στολή, που τους έσερναν στρατιώτες. Παντού νόμιζε κανείς πως επικρατούσε χάος αλλοφροσύνης: γνώριμη εικόνα επανάστασης στην πρώτη έκρηξή της, όπου φαινόταν πως κανείς δεν ήξερε ποιοι είναι οι αρχηγοί.

Μέσα σ' αυτό το εφιαλτικό ντεκόρ, έσυραν τον πρωθυπουργό προς το ισόγειο, ενώ εκείνος πάντα διερωτούνταν: Ποιοι έκαναν το κίνημα; Καθώς τον ωθούσαν σε έναν διάδρομο, είδε στο βάθος δύο αξιωματικούς να παλεύουν κυριολεκτικά με κάποιον με πολιτικά (ένας από τους συλληφθέντες) που διαμαρτυρόταν κραυγάζοντας. Τον έσπρωξαν τέλος σε ένα γραφείο και εκεί νόμισε πως βρήκε «τη λύση του αινίγματος»: σ' έναν καναπέ καθόταν κάποιος στρατηγός, με ύφος σοβαρό, που σηκώθηκε όταν είδε τον πρόεδρο της κυβέρνησης. Ήταν ο Δ. Αρμπούζης, υπαρχηγός του ΓΕΣ. Και ο Π. Κανελλόπουλος φαντάσθηκε ότι τον προσήγαγαν σ' αυτόν, γιατί θα ήταν ο αρχηγός ή από τούς αρχηγούς του κινήματος.

Ο στρατηγός Δ. Αρμπούζης

Ο πρωθυπουργός ήταν έκπληκτος. Ο στρατηγός Αρμπούζης; Αυτός θεωρούνταν από τους πιο νομοταγείς ηγήτορες. Στήριγμα του συνταγματικού καθεστώτος και όχι ανατροπέας του. Ο τέως πρωθυπουργός Στ. Στεφανόπουλος έχει δηλώσει στον γράφοντα:

> *«Κατὰ τὴν πρωθυπουργία μου (Σεπτέμβριος 1965-Δεκέμβριος 1966) ἡ φήμη περὶ πραξικοπήματος ἦτο διάχυτος. Καὶ γνωρίζω ὅτι τὰ σύγχρονα πολεμικὰ ὅπλα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν μὲ λαϊκὰς ἀντεπιθέσεις ἢ πρόχειρα ὁδοφράγματα. Διὰ νὰ μὴν ἀνατραπῇ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ μία κυβέρνησις πρέπει νὰ ἐλέγχῃ αὐτὴ ἀμέσως καὶ ἀπολύτως τοὺς χειριζομένους τὰ σύγχρονα ὅπλα, δηλαδὴ τὴν ἡγεσίαν τοῦ στρατοῦ καὶ ἰδίως τὴν κορυφήν της, τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ΓΕΣ. Διὰ τὸν στρατηγὸν Σπαντιδάκην, Γενικὸν Ἐπιτελάρχην, δὲν εἶχα συγκεκριμένους λόγους νὰ δυσπιστῶ, δεδομένου ὅτι οὐδεμίαν ἔνδειξιν εἶχον ὅτι προπαρεσκεύαζε πραξικόπημα. Ἐν τούτοις, ἐπεθύμουν νὰ κατέχῃ τὴν θέσιν του ἄτομον ἄξιον, μεγαλυτέρας ἐμπιστοσύνης. Καὶ ὡς τοιοῦτον ἐπέλεξα τὸν στρατηγὸν Ἀρμπούζην, ὁ ὁποῖος ἦτο τελείως νομοταγής. Εἶχον σκοπὸν νὰ τὸν τοποθετήσω ἀρχηγὸν τοῦ ΓΕΣ, μολονότι ἦτο νεώτερος πολλῶν στρατηγῶν. Ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασα. Διότι ἡ κυβέρνησίς μου ἀνετράπη...»*

Αυτόν λοιπόν τον στρατηγό Αρμπούζη είδε μπροστά του ο Π. Κανελλόπουλος και νόμισε ότι θα είναι ο αρχηγός του κινήματος. «Ώστε σεις...» φώναξε έντονα και απειλητικά. «Σεις τα κάνατε αυτά; Τι συμβαίνει;» «Για όνομα του Θεού, κύριε πρόεδρε»,

απάντησε ο στρατηγός Αρμπούζης. «Τι φαντασθήκατε; Και εγώ κρατούμενος είμαι εδώ μέσα, όπως και σεις». «Τότε ποιοι έκαναν το κίνημα;» «Δεν έχω ιδέα...»

Πραγματικά, μισή ώρα προηγουμένως, άλλο στρατιωτικό απόσπασμα με επικεφαλής τον ταγματάρχη Περδίκη είχε συλλάβει τον υπαρχηγό του ΓΕΣ και τον έφερε κατά τρόπο βάναυσο στο Πεντάγωνο. (Η περιγραφή της σύλληψης και μεταφοράς του πρωθυπουργού Π. Κανελλοπούλου γίνεται με βάση αφήγηση του ιδίου προς τον γράφοντα.)

Σύλληψη του Α. Παπανδρέου

Λίγα λεπτά μετά την επιδρομή στο σπίτι του πρωθυπουργού, άλλο στρατιωτικό απόσπασμα κατέφθανε και κύκλωνε το σπίτι του Ανδρέα Παπανδρέου στο Ψυχικό. Και να πώς περιγράφει ο ίδιος τη σύλληψή του (*Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα*, σελ. 32- 34):

«Ἦταν περίπου 2.30 τὸ πρωΐ, ὅταν μὲ ξύπνησε τρομοκρατημένη ἡ Μαργαρίτα. Ἄναψε τὸ φῶς, μὲ τράνταξε μέχρι νὰ ξυπνήσω τελείως καὶ μοῦ εἶπε:

»“Κάτι πολὺ ἄσχημο συμβαίνει. Ἀκούγονται πυροβολισμοὶ καὶ κάποιοι προσπαθοῦν νὰ σπάσουν τὶς πόρτες”.

»Ἀντιλήφθηκα τὰ χτυπήματα στὴν ἐξώπορτα καὶ ὕστερα μιὰ διαπεραστικὴ φωνή, ἡ φωνὴ τοῦ σωματοφύλακά μου, ἀκούσθηκε νὰ λέη:

»“Κύριε Ἀνδρέα, ἦρθανε. Πᾶνε νὰ σπάσουν τὶς πόρτες. Τί νὰ κάνω;”

»Ἦλθαν λοιπόν. Περίμενα αὐτὴ τὴ συνάντησι ἀπὸ πολὺ καιρό. Μοῦ εἶχε γίνει τόσο “οἰκεία”, ὥστε εἶχα συνηθίσει στὴ σκέψη της, καὶ μοῦ φάνηκε σχεδὸν φυσιολογική. Εἶχαν φθάσει. Μπορεῖ νὰ ἦσαν οἱ ὡπλισμένοι στρατιῶτες ἑνὸς δικτάτορα ἢ οἱ μισθοφόροι πράκτορες τοῦ Κατεστημένου. Δὲν εἶχε διαφορά. Εἶχαν φθάσει.

»Κάνοντας ὅσο πιὸ γρήγορα μποροῦσα, πῆρα τὸ περίστροφό μου κι' ἀνέβηκα στὸν τρίτο ὄροφο, στὸ μελετητήριό μου. Ἡ Μαργαρίτα μὲ ἀκολουθοῦσε ἀπὸ πολὺ κοντά. Ὑπῆρχε μιὰ περίπτωσι νὰ μὴν εἶχαν κόψει τὸ δεύτερο τηλέφωνο. Πραγματικά, δὲν εἶχαν προλάβει. Πῆρα τον μυστικὸ ἀριθμὸ τοῦ πατέρα μου, στὴ βίλλα του στὸ Καστρί. Μπορεῖ νὰ κοιμόταν. Ὁ Μανώλης, ὁ σωματοφύλακας καὶ ὁδηγὸς τοῦ αὐτοκινήτου του, ἀπάντησε στὸ τηλέφωνο.

»“Μανώλη”, τοῦ εἶπα, “ἔφθασαν. Ἴσως νᾶναι καμιὰ συμμορία. Κάλεσε ἀμέσως τὴν ἀστυνομία. Ὑπάρχει πολὺ λίγος καιρός”.

»Ἀπάντησε μὲ ἀρκετὴ ἀπάθεια:

»“Μάλιστα, κύριε Ἀνδρέα. Καταλαβαίνω”.

»Δὲν εἶχα καιρὸ νὰ χάσω προσπαθώντας ν' ἀναγνωρίσω τὴ φωνὴ τοῦ Μανώλη, νὰ ἐξηγήσω τὸ ὕφος του καὶ τὴν ἀπάθειά του. Ἔπρεπε νὰ βιασθῶ· οἱ φωνὲς ἀπὸ κάτω ἀκούγονταν πολὺ δυνατὲς τώρα.

»Βγῆκα στὴν ταράτσα. Ἦταν ἀστροφεγγιά. Ἀπέναντί μου, σχετικά μακριά, διακρινόταν τὸ περίγραμμα τοῦ Ὑμηττοῦ, τοῦ βουνοῦ ποὺ συμβολίζει γιὰ μένα τὴν Ἀθήνα. Ἐκεῖ εἶχα μεγαλώσει, καὶ ἐκεῖ εἶχα ζήσει πρὶν φύγω γιὰ τὴν Ἀμερική. Προχώρησα στὴν ἄκρη τῆς ταράτσας καὶ κοίταξα πρὸς τὰ κάτω. Τὸ σπίτι ἦταν περικυκλωμένο ἀπὸ μαυροσκούφηδες στρατιῶτες τῶν τεθωρακισμένων. Κρατώντας αὐτόματα καὶ τουφέκια μὲ προσαρμοσμένες τὶς ξιφολόγχες, φύλαγαν τὰ παράθυρα καὶ πρόσεχαν τὶς γωνιές. Ἦσαν ἕτοιμοι γιὰ τὴν τελικὴ ἔφοδο.

»Ὁ γιός μου ὁ Γιῶργος μὲ πλησίασε ἥσυχα.

»"Τί θέλεις νὰ κάνης, μπαμπᾶ;" μὲ ρώτησε.

»Τοῦ ζήτησα νὰ μὲ βοηθήση ν' ἀνέβω στὴν ὀροφὴ τοῦ μελετητηρίου μου. Παρ' ὅλο ποὺ ἦταν μόλις δεκαπέντε χρόνων, δὲν δυσκολεύθηκε νὰ κάμη ὅ,τι τοῦ ζήτησα, ἀθλητικὸς καὶ ψύχραιμος καθὼς ἦταν. Σκαρφάλωσα στὴν ὀροφὴ τοῦ μελετητηρίου, ὥπλισα τὸ περίστροφό μου καὶ πλάγιασα κάτω. Τοὺς περίμενα.

Η εισβολή

»Ἀκούσθηκε θόρυβος ἀπὸ τζάμια ποὺ ἔσπαζαν. Καὶ μετά, βαρειά, ρυθμικὰ στρατιωτικὰ βήματα ποὺ ἀντήχησαν πρῶτα στὸ μάρμαρο καὶ ὕστερα στὸ ξύλινο δάπεδο. Γρήγορα θὰ ἔφθαναν στὴν ταράτσα.

»Ἡ Μαργαρίτα εἶχε εξαφανισθῆ στὸ μελετητήριο. Ὁ Γιῶργος ἦταν κρυμμένος σὲ μιὰ σκοτεινὴ γωνιὰ τῆς ταράτσας. Ἀπέναντί μου, σὲ κάποια ἀπόστασι, κάτω ἀπὸ τὸ λαμπερὸ ἔναστρο οὐρανό, ἁπλωνόταν ἤρεμη ἡ πόλι.

»Οἱ φωνές, οἱ "τσιριχτὲς" διαταγές, τὰ θυμωμένα οὐρλιαχτά πλησίαζαν ὁλοένα. Ἡ πόρτα πρὸς τὴν ταράτσα, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ βρισκόμουν, ἄνοιξε μὲ ὁρμή. Ἀνασήκωσα λίγο τὸ κεφάλι μου· εἶδα τοὺς μαυροσκούφηδες, τὰ αὐτόματα, τὶς ξιφολόγχες. Ἔσφιξα τὴν λαβὴ τοῦ περιστρόφου. Τὴν ἴδια στιγμὴ βρῆκαν τὸ γιό μου. Ὁ ἐπικεφαλῆς ὕψωσε τὸ πιστόλι του καὶ τὸ ἀκούμπησε στὸ κεφάλι τοῦ Γιώργου μου.

»"Πές μας ποῦ εἶναι ὁ πατέρας σου, ἀλλοιῶς πυροβολῶ".

Ψύχραιμα ὁ Γιῶργος ἀπάντησε:

»"Δὲν ξέρω".

»Σηκώθηκα στὰ πόδια μου φωνάζοντας "ἐδῶ εἶμαι" καὶ πετώντας μα-

κρυὰ τὸ πιστόλι μου. Ποτέ μου δὲν μποροῦσα νὰ φαντασθῶ ὅτι τόσοι ἄνθρωποι, τόσο βαρειὰ ὡπλισμένοι, θὰ δοκίμαζαν τέτοιο πανικό. Ὁ λοχαγὸς ἔκανε σὰν ὑστερικός. Ἔστρεψε τὸ ὅπλο του καταπάνω μου καὶ οὔρλιαξε:

»"Πήδηξε κάτω ἀλλοιῶς πυροβολῶ".

»Κοίταξα πρὸς τὰ κάτω. Ἦταν περίπου τέσσερα μέτρα. Πήδησα.

»Θυμοῦμαι ὅτι μὲ βοήθησε ἡ Μαργαρίτα νὰ σταθῶ στὰ πόδια μου. Θυμοῦμαι πόσο δύσκολο μοῦ ἦταν. Θυμοῦμαι τὶς τρομοκρατημένες φυσιογνωμίες τῶν πιὸ μικρῶν παιδιῶν μου, τῆς Σοφίας, τοῦ Νίκου, τοῦ Ἀνδρέα. Θυμοῦμαι τοὺς στρατιῶτες ποὺ μ' ἔσπρωχναν καὶ μὲ κλωτσοῦσαν. Θυμοῦμαι τὸ κατέβασμα μέχρι τὸ δεύτερο ὄροφο, τὰ κερωμένα πρόσωπα, τοῦ πεθεροῦ μου, τῆς πεθερᾶς μου, τῆς μητέρας μου. Θυμοῦμαι ἀκόμη τὶς κραυγὲς τοῦ σωματοφύλακά μου, ποὺ τὸν χτυποῦσαν ἀλύπητα στὸν ἀποκάτω ὄροφο.

»Μοῦ ἐπιτρέψανε νὰ φορέσω τὸ παντελόνι μου· μετὰ μὲ σπρώξανε ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι μου, μὲ σύρανε στὸ δρόμο καὶ μὲ πέταξαν σ' ἕνα στρατιωτικὸ καμιόνι ποὺ περίμενε στὴ γωνία. Τὰ παράθυρα τῶν γειτονικῶν σπιτιῶν ἦσαν ὅλα κατασκότεινα. Κανένα δὲν ἄνοιξε. Δὲν ὑπῆρχε βοήθεια ἀπὸ πουθενά.

»Τὸ καμιόνι ξεκίνησε καὶ παρ' ὅλο τὸ σκοτάδι μποροῦσα νὰ διακρίνω εἴκοσι μὲ εἰκοσιπέντε πρόσωπα γύρω μου. Δίπλα μου καθόταν ἕνας ὑπολοχαγός, ἀπέναντί μου ὁ σωματοφύλακάς μου.

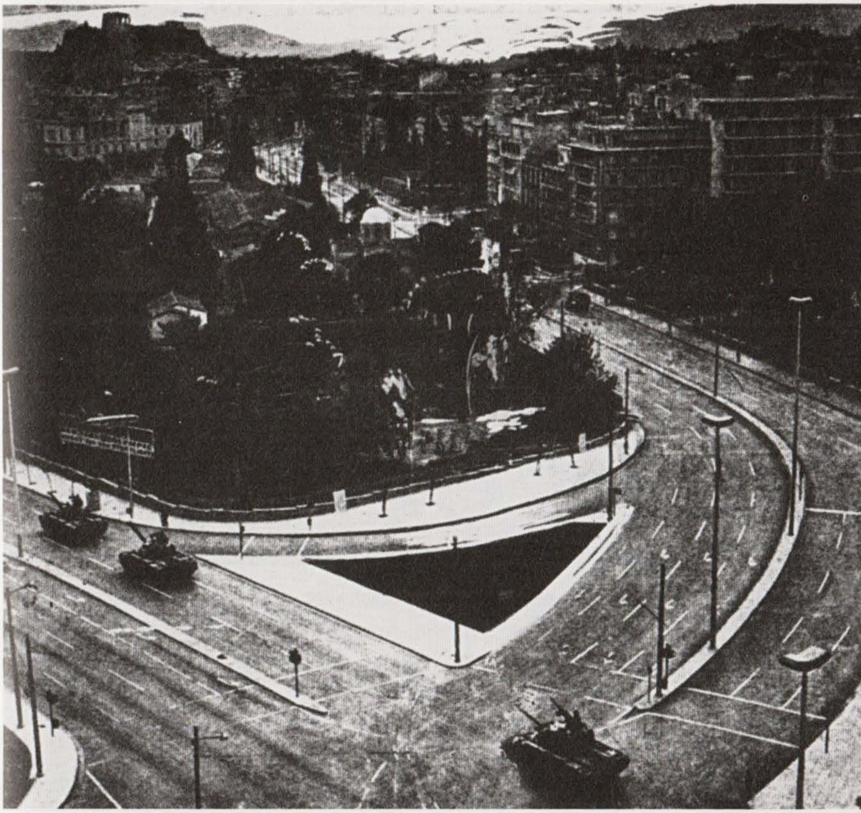
»Τοῦ ζήτησα ἕνα τσιγάρο.

»"Ποῦ μᾶς πᾶτε"; ρώτησα τὸν ὑπολοχαγό.

»"Στὸ Γουδί", ἀπάντησε. "Ὁ στρατὸς ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία"».

Οι συλλήψεις των στρατιωτικών

Παραθέτουμε αναλυτικά την περιγραφή των δύο αυτών περιπτώσεων –Π. Κανελλόπουλου και Α. Παπανδρέου–, γιατί είναι χαρακτηριστικές του τρόπου με τον οποίο ενεργήθηκαν οι κεραυνοβόλες συλλήψεις εκείνη τη νύχτα. Μέσα σε μία ώρα είχαν αρπαγεί ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου Γ. Παπανδρέου –χωρίς αντίσταση–, πολλές άλλες πολιτικές προσωπικότητες, οι περισσότεροι υπουργοί, ο αρχηγός της Αστυνομίας Πόλεων Αρχοντουλάκης και διάφοροι κορυφαίοι στρατιωτικοί. Μεταξύ αυτών, ο αρχηγός του ΓΕΝ ναύαρχος Κων. Εγκολφόπουλος, ο αρχηγός του ΓΕΑ πτέραρχος Αντωνάκος, και ο ίδιος ο αρχηγός του ΓΕΣ στρατηγός Γ. Σπαντιδάκης, ο οποίος, γυρίζοντας στο σπίτι του από το δείπνο του πτέραρχου Αντωνάκου, είδε να τον αναμένει ένα απόσπασμα ΛΟΚ, που τον μετέφερε υποχρεωτικά στο Πεντάγωνο.

ΕΠΑΝΩ: Άρματα και ερημιά: τα ξημερώματα της 21ης Απριλίου 1967 στην καρδιά της Αθήνας, μπροστά στο ξενοδοχείο «Χίλτον».

ΚΑΤΩ: Οι τρεις άγνωστοι στο κοινό αξιωματικοί, οι οποίοι τη νύκτα της 21ης Απριλίου εμφανίσθηκαν ως εκπρόσωποι της νέας εξουσίας. Από αριστερά: ταξίαρχος Στ. Παττακός, συνταγματάρχης Γ. Παπαδόπουλος και συνταγματάρχης Ν. Μακαρέζος.

ΕΠΑΝΩ: Ο βασιλιάς με την πρώτη κυβέρνηση της Δικτατορίας, μετά την ορκωμοσία της στα Ανάκτορα Αθηνών, το απόγευμα της 21ης Απριλίου. Ο Κωνσταντίνος αιφνιδιάστηκε από το κίνημα των συνταγματαρχών, δεν θέλησε όμως να αντισταθεί εναντίον τους, όπως του εισηγήθηκε ο πρωθυπουργός Π. Κανελλόπουλος.

ΚΑΤΩ: Η τελευταία προδικτατορική κυβέρνηση, τον Απρίλιο του 1967. Ο πρωθυπουργός Π. Κανελλόπουλος (τέταρτος από αριστερά στην πρώτη σειρά) και οι υπουργοί του μετά την ορκωμοσία. Μετά από λίγες ημέρες η κυβέρνηση καταλύθηκε.

ΕΠΑΝΩ: Ήταν οι τρεις ισχυρότεροι παράγοντες μέσα στην Επαναστατική Επιτροπή που κυβερνούσε την Ελλάδα, στις αρχές της Δικτατορίας. Ο καθένας ήταν ηγέτης και μιας ομάδας, και όλες αυτές ανταγωνίζονταν μεταξύ τους, συχνά μέχρι ρήξης. Τελικά, όμως, ο Γ. Παπαδόπουλος κατόρθωσε να επιβληθεί.
Από αριστερά: ο Ι. Λαδάς, ο Στ. Παττακός και ο Γ. Παπαδόπουλος.

ΕΠΑΝΩ ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο στρατηγός Γρ. Σπαντιδάκης, αρχηγός του ΓΕΣ από τα τέλη του 1965. Οργάνωνε από τότε στρατιωτική δικτατορία, αλλά τη νύκτα της 21ης Απριλίου συνελήφθη από τους συνεργάτες του.

ΕΠΑΝΩ ΔΕΞΙΑ: Ο στρατηγός Γ. Ζωιτάκης. Συμμετείχε το 1966-1967 και στις δύο δικτατορικές κινήσεις.

ΕΠΑΝΩ: Ο Γ. Παπαδόπουλος ως πρωθυπουργός σύρει τον χορό σε ένα λαϊκό γλέντι.

ΕΠΑΝΩ: Ο πρόεδρος της πρώτης δικτατορικής κυβέρνησης, Κ. Κόλλιας. Ήταν πρωθυπουργός διακοσμητικός.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιερώνυμος. Αρχιμανδρίτης και πνευματικός της βασιλικής οικογένειας –κατά κόσμον Κοτσώνης– επιβλήθηκε από τον βασιλιά ως αρχιεπίσκοπος αντικαθιστώντας τον υπέργηρο Χρυσόστομο, ο οποίος αντιδρούσε στις επιταγές του στρατιωτικού καθεστώτος. Στις 13 Δεκεμβρίου 1967, όμως, ο Ιερώνυμος συντάχθηκε με τους αντιπάλους του βασιλιά.

ΚΑΤΩ ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Αντιναύαρχος Κωνσταντίνος Εγκολφόπουλος, αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού τη νύκτα της 21ης Απριλίου. Γνωστός για τα δημοκρατικά του φρονήματα, συνελήφθη εκείνη τη νύκτα και προσήχθη στο Πεντάγωνο, όπως όλα τα ηγετικά στελέχη των ενόπλων δυνάμεων που δεν ενέπνεαν εμπιστοσύνη στους κινηματίες. Δεν δέχθηκε να συνεργασθεί με τη Δικτατορία.

ΚΑΤΩ ΔΕΞΙΑ: Ο Ευ. Αβέρωφ, από τα κορυφαία στελέχη του πολιτικού κόσμου. Η Δικτατορία στράφηκε εναντίον του από την αρχή. Παραπέμφθηκε στο έκτακτο στρατοδικείο και καταδικάσθηκε για ασήμαντη αφορμή σε πενταετή φυλάκιση. Ο διεθνής θόρυβος, όμως, που επακολούθησε ανάγκασε το στρατιωτικό καθεστώς να του απονείμει χάρη. Επιδόθηκε στην αντίσταση μέχρι τέλους.

ΕΠΑΝΩ: Η πραγματική «χούντα». Οι γενικοί γραμματείς των υπουργείων στις αρχές της Δικτατορίας ήταν μέλη της επαναστατικής ομάδας –ή της επαναστατικής επιτροπής– και μαζί με τους τρεις στρατιωτικούς ηγέτες που συμμετείχαν στο κυβερνητικό σχήμα –Γ. Παπαδόπουλο, Στ. Παττακό, Ν. Μακαρέζο– αποτελούσαν την «ντε φάκτο» κυβέρνηση της Ελλάδας. Στη φωτογραφία, από αριστερά, οι γενικοί γραμματείς Μπαλόπουλος, Καρύδας, Μέξης και Λαδάς, το 1967.

ΚΑΤΩ: Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος με τους στρατηγούς Σπαντιδάκη και Ζωιτάκη κατά τον εορτασμό του Πάσχα του 1967 στους στρατώνες. Απατηλή επίδειξη συνεργασίας.

ΕΠΑΝΩ: Τη νύκτα της 21ης Απριλίου 1967 και τις επόμενες ημέρες έγιναν μαζικές συλλήψεις σε όλη την Ελλάδα, και ιδιαιτέρως στην περιοχή της πρωτεύουσας. Όσοι συλλαμβάνονταν στοιβάζονταν στα γήπεδα του Ιπποδρόμου και της ΑΕΚ, και από εκεί μεταφέρονταν με αρματαγωγά στη νησίδα Γυάρο. Οι πολιτικές και στρατιωτικές προσωπικότητες προσάγονταν αρχικά στον στρατονόμο του ΚΕΤ (Γουδί) και στο Πεντάγωνο, και ύστερα στο ξενοδοχείο «Πικέρμι». Ωστόσο, μερικοί πολιτικοί, όπως ο Ηλ. Ηλιού, ακολούθησαν την τύχη του μεγάλου πλήθους, το οποίο αποτελούνταν κυρίως από χαρακτηριζόμενους ως αριστερούς. Στη φωτογραφία, κρατούμενοι κατά τη μεταγωγή τους στη Γυάρο.

Ο Π. Πανουργιάς γράφει σχετικά με τις συλλήψεις των στρατιωτικών στην έκθεσή του:

«Ἡ ἐπανάστασις συνέλαβεν ἅπαντας τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, τὸν ἀρχηγὸν ΓΕΕΘΑ, τοὺς τρεῖς ἀρχηγοὺς τῶν Γενικῶν Ἐπιτελείων, τέσσαρας ἀντ/γους, τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἀστυνομίας Πόλεων, ἀριθμόν τινα ἑτέρων ἀξ/κῶν καί τινας Διοικητὰς μονάδων τοῦ λεκανοπεδίου Ἀττικῆς. Ἡ συμπεριφορὰ τῶν ἀξ/κῶν πρὸς τοὺς συλληφθέντας ἀνωτάτους ἀξ/κούς, ὅπως ἄλλωστε καὶ πρὸς τοὺς συλληφθέντας ἐθνικόφρονας πολιτικοὺς ἀρχηγοὺς καὶ ὑπουργοὺς ὑπῆρξεν ἐπαίσχυντος, προδίδουσα τόσον εἰς τοὺς σχεδιαστὰς ὅσον καὶ εἰς τοὺς ἐκτελεστὰς μῖσος, πρόθεσιν μειώσεως καὶ ἐξευτελισμοῦ τῶν Ἀνωτέρων των, ἐνδόμυχον ἔλλειψιν πειθαρχίας καὶ ὕπαρξιν ἀναρχικῆς προδιαθέσεως.

»Ὁ Α/ΓΕΣ ἐπανερχόμενος ἐκ γεύματος ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ Α/ΓΕΑ συνελήφθη περὶ τὴν 2αν πρωϊνὴν ἔξωθι τῆς οἰκίας του ὑπὸ τοῦ Ταγ/ρχου Παπαγιάννη καὶ ὁμάδος ὁπλιτῶν ΛΟΚ. Ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν αὐτομάτων ὡδηγήθη εἰς ΓΕΣ καὶ ἀφοῦ ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν περίπου τὸν περιέφερον ἐπὶ τοῦ αὐτοκινήτου του εἰς μακρυνὰς συνοικίας διὰ νὰ παρέλθῃ ἡ ὥρα. Ὁ Α/ΓΕΣ κατὰ τὰς διηγήσεις τῶν συλλαβόντων αὐτὸν ἐκλαυθμύριζεν "ποῦ μὲ πᾶτε, βρὲ παιδιά, γιατί δὲν μὲ σκοτώνετε νὰ τελειώνουμε;"».

Τραγωδία στα ανάκτορα

Τις ίδιες ώρες, άλλη σκηνή της τραγωδίας παιζόταν στα ανάκτορα Τατοΐου. Ο βασιλιάς μόλις είχε αποκοιμηθεί, όταν στις 2 και 15′ χτύπησε το προσωπικό του απόρρητο τηλέφωνο. Σήκωσε έκπληκτος το ακουστικό και άκουσε τη φωνή του ταγματάρχη Αρναούτη: «Μεγαλειότατε, αυτή τη στιγμή έξω από το σπίτι μου είναι άνθρωποι με στολές και με όπλα που ήρθαν να με συλλάβουν».

Πράγματι, πριν από λίγα λεπτά ένα απόσπασμα με επικεφαλής λοχαγό ήρθε και χτύπησε την κλειδωμένη σιδερένια πόρτα, θέλοντας να μπει μέσα. Ο Αρναούτης, που ξύπνησε και ρώτησε από μέσα τι θέλουν, πήρε την απάντηση: «Έγινε επανάσταση της Αριστεράς και ήρθαμε να σας παραλάβουμε για να σας προστατεύσουμε».

Ο γραμματέας τού βασιλιά δεν πείστηκε. Δεν ήξερε αν επρόκειτο πράγματι για στρατιωτικούς, μολονότι ένας φώναξε: «Μάκη, Μάκη, άνοιξέ μας. Είμαστε φίλοι σου...»

Τραβήχτηκε αμέσως και έτρεξε στο γραφείο του, στο τηλέφωνο, ενώ πίσω του το απόσπασμα, για να παραβιάσει την πόρτα, την πυροβολούσε. Μερικές σφαίρες χτύπησαν το χολ και θρυμμάτισαν τον τοίχο. Ο ταγματάρχης Αρναούτης πήρε τότε στο απόρρητο τηλέφωνό του τον βασιλιά, μη έχοντας ιδέα τι ήταν εκείνοι οι επιδρομείς.

«Τι φαντάζεσαι να είναι;» ρώτησε έκπληκτος ο Κωνσταντίνος. «Μάλλον κινηματίες. Αλλά δεν τους ξέρω. Σπάζουν τώρα την πόρτα, θα με συλλάβουν...» «Θα σου στείλω βοήθεια», φώναξε ο βασιλιάς. Αλλά το τηλέφωνο σε λίγο κόπηκε. Οι εισβολείς είχαν σπάσει την πόρτα –τα ίχνη των σφαιρών τους διακρίνονται και σήμερα– και εισόρμησαν στο γραφείο όπου βρισκόταν ο ταγματάρχης, ο οποίος παραδόθηκε χωρίς αντίσταση. Από τη στιγμή εκείνη ο βασιλιάς έχανε τον κυριότερό του σύμβουλο.

Ο Κωνσταντίνος τα είχε χάσει. Δεν μπορούσε να υποθέσει τίποτα, έβλεπε όμως ότι βρισκόταν μπροστά σε μια ένοπλη δράση που δεν λογάριαζε κανέναν. Πριν συνέλθει ακόμα, το τηλέφωνο χτύπησε πάλι. Αυτήν τη φορά ήταν ο δεύτερος προσωπικός του σύμβουλος, ο Δ. Ι. Μπίτσιος. Ο διευθυντής του Πολιτικού Γραφείου του βασιλιά κοιμόταν στο σπίτι του, όταν τον ξύπνησαν για να του αναγγείλουν τηλεφωνικά ότι παρατηρούνταν ύποπτες κινήσεις μέσα στη νύχτα, στις οποίες πρυτάνευε η παρουσία αρμάτων. Πήρε τότε αμέσως τον βασιλιά να τον ειδοποιήσει. Εκείνος απάντησε: «Ναι, κάτι συμβαίνει, αλλά δεν γνωρίζω τι. Πριν από λίγο έπιασαν τον Αρναούτη. Πάρε τον Κανελλόπουλο να μάθεις». Τότε ήταν που ο Δ. Μπίτσιος πήρε πράγματι τον πρωθυπουργό, ρωτώντας: «Τι συμβαίνει, κύριε πρόεδρε;» Αλλά το τηλέφωνο κόπηκε. Σε λίγο ο Δ. Μπίτσιος διαπίστωσε ότι όλα τα τηλέφωνα είχαν πάψει να λειτουργούν, ακόμα και το απόρρητο των Ανακτόρων. Αντιλήφθηκε τότε ότι κάτι σοβαρό συνέβαινε, αλλά δεν είχε τη δυνατότητα να ενημερωθεί, με τη διακοπή των τηλεφώνων. Βγήκε έξω προσπαθώντας να ανακαλύψει καμιά πηγή συγκεκριμένων πληροφοριών, αλλά μάταια. Τότε, φοβούμενος ότι αν έμενε στο σπίτι του θα συλλαμβανόταν από τους άγνωστους κινηματίες, κατέφυγε στο σπίτι της μητέρας του, αναμένοντας να διευκρινισθεί η κατάσταση και να έρθει σε επαφή με τον βασιλιά.

Ο Τάλμποτ αγνοεί

Άγνοια των γεγονότων είχε εκείνες τις ώρες και ο Αμερικανός πρεσβευτής Φίλιπ Τάλμποτ. Ήταν 2 και 30′ η ώρα, όταν τον ξύπνησε ένας απροσδόκητος νυκτερινός επισκέπτης: ο ανιψιός του πρωθυπουργού Δ. Λιβανός. Είδαμε ότι η κυρία Κανελλοπούλου πρόφθασε να τον ειδοποιήσει, στο σπίτι του στην Κηφισιά: «Αυτή τη στιγμή συλλαμβάνουν το θείο σου».

Σε λίγο τα τηλέφωνα κόπηκαν όλα. Εκείνος παρήγγειλε στη σύζυγό του να ειδοποιήσει τον απόστρατο ναύαρχο Σπανίδη, διευθυντή του Πολιτικού Γραφείου, και ο ίδιος πετάχτηκε έξω. Εκεί κοντά ήταν το σπίτι του Αμερικανού πρεσβευτή και ο Δ. Λιβανός έσπευσε να τον ξυπνήσει. Ο Τάλμποτ, πρώην δημοσιογράφος –παλιός συντάκτης του *Τσικάγκο Νταίηλυ Νιους*–, δεν ξαφνιαζόταν εύκολα. Τα έχασε όμως όταν

έμαθε τα παράδοξα νέα. Ντύθηκε αστραπιαία –είχε δεχθεί τον ανιψιό του πρωθυπουργού με τις πιτζάμες– και έτρεξαν αμέσως στο σπίτι του Π. Κανελλόπουλου, όπου η σύζυγός του τους περιέγραψε όσα συνέβησαν, προσθέτοντας: «Ούτε ο πρόεδρος ούτε εγώ ξέραμε το παραμικρό γι' αυτούς που τον συνέλαβαν».

Ο Τάλμποτ με τον σύντροφό του κατευθύνθηκαν στην Αμερικανική Πρεσβεία, όπου ο νυκτερινός γραμματέας της υπηρεσίας δεν είχε επίσης ιδέα για ό,τι συνέβαινε. Ο πρεσβευτής ζήτησε αμέσως τον αρχηγό της CIA, ο οποίος όμως δεν βρισκόταν πουθενά. Ούτε με τα Ανάκτορα μπόρεσε να επικοινωνήσει. Τότε ο Τάλμποτ περιορίσθηκε να στείλει αυτοκίνητα για να μεταφέρουν τους υπαλλήλους του στην πρεσβεία και ανέμενε στωικά την έλευση της ημέρας, διερωτώμενος συνεχώς: Μα ποιοι κάνουν κίνημα;

Τα ανάκτορα κυκλωμένα

Το ίδιο ερώτημα βασάνιζε και τον βασιλιά στο Τατόι. Ενώ προσπαθούσε να αποκτήσει επαφή με τον εξωτερικό κόσμο, ένας υπασπιστής ήρθε ανάστατος να τον ειδοποιήσει ότι άρματα μάχης κύκλωσαν το ανάκτορο. «Να τεθεί η φρουρά σε συναγερμό», διέταξε, «και να έλθετε σε επαφή με τον επικεφαλής των αρμάτων, να τον διατάξετε να έλθει εδώ».

Η φρουρά αμέσως κατέλαβε θέσεις μάχης, αλλά την αποτελούσαν 150 χωροφύλακες, που δεν θα μπορούσαν βέβαια να αντιμετωπίσουν τα άρματα. Κανείς από τη μυστηριώδη θωρακισμένη δύναμη δεν προσήλθε να αναφέρει στον βασιλιά. Η διαταγή του έπεσε στο κενό. Και, σε λίγο, ο κατάπληκτος Κωνσταντίνος διαπίστωσε ότι ήταν κυκλωμένος από μια σιωπηλή δύναμη που δεν υπάκουε σ' εκείνον, ενώ βρισκόταν χωρίς πρωθυπουργό, χωρίς κυβέρνηση, χωρίς συμβούλους, απομονωμένος και αποκομμένος από την Αθήνα και την άλλη χώρα.

Με την κεραυνοβόλα σύλληψη του πρωθυπουργού και των περισσότερων υπουργών, η κυβέρνηση είχε πάψει πια να υπάρχει και μοναδική εκπροσώπηση της νομιμότητας και της κρατικής εξουσίας παρέμενε ο βασιλιάς. Τόσο μάλλον όσο ήταν τυπικά και ανώτατος αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων, ο όγκος δε των αξιωματικών έτρεφε βασιλόφρονα αισθήματα. Τι δυνάμεις όμως διέθετε ο Κωνσταντίνος για να αντιδράσει στους άγνωστους κινηματίες;

Τι θα έκανε ο στρατός;

Τη νύχτα εκείνη, ο όγκος του ελληνικού στρατού βρισκόταν στη Βόρεια Ελλάδα. Το Κυπριακό ήταν πάντα σε ιδιαίτερη οξύτητα, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις είχαν ενταθεί και η Ελλάδα, παίρνοντας έκτακτα μέτρα ασφαλείας, συγκέντρωνε τις δυνάμεις της στη Μακεδονία και τη Θράκη.

Ανατολικά του Αξιού το Γ' Σώμα Στρατού παρέτασσε 4 μεραρχίες και μία στρατιωτική διοίκηση:

Η 10η Μεραρχία είχε την έδρα της στις Σέρρες με διοικητή τον στρατηγό Κριτσέλη.

Η 11η Μεραρχία στην Καβάλα με διοικητή τον στρατηγό Παλαιολογόπουλο.

Η 12η Μεραρχία στην Αλεξανδρούπολη με διοικητή τον στρατηγό Αγγελόπουλο.

Η 20ή θωρακισμένη Μεραρχία στη Θεσσαλονίκη με διοικητή τον στρατηγό Κορίννα.

Τέλος, η 91η Στρατιωτική Διοίκηση με πλήρη πολεμική σύνθεση, που περιλάμβανε 150 άρματα, είχε την έδρα της στο Διδυμότειχο, με διοικητή τον στρατηγό Περίδη.

Συνολικά 60.000 τουλάχιστον άνδρες, 5.000 αξιωματικοί, ο όγκος του βαρέος οπλισμού, ήταν παραταγμένοι μεταξύ Αξιού και Έβρου.

Ο Διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού, αντιστράτηγος Ζωιτάκης, είδαμε ότι ήταν ανακατεμένος και στις δύο συνωμοτικές ομάδες. Αλλά βρισκόταν στην Αθήνα. Τον αναπλήρωνε όμως ο επιτελάρχης του Σώματος στρατηγός Βιδάλης, αφοσιωμένος στον βασιλιά. Κι αν κινούσε δυνάμεις του ισχυρότατου Σώματος προς την πρωτεύουσα, θα μπορούσε άνετα να ανατρέψει την κατάσταση. Ποιος όμως θα τον ενημέρωνε για την πραγματικότητα; Και πώς θα μπορούσε ο βασιλιάς να επικοινωνήσει μαζί του και να του δώσει τη σχετική εντολή;

Πλησιέστερα προς την Αθήνα ήταν το Α' και το Β' Σώμα Στράτου και η διοίκηση της στρατιάς (Λάρισα). Ο διοικητής στρατηγός Κατσαδήμας ήταν νομιμόφρων. Και πάλι όμως πρόβαλλε το θέμα πώς θα αντιλαμβανόταν τα πράγματα και πώς θα επικοινωνούσε με τον βασιλιά.

Η αεροπορία είχε το κέντρο της στη Λάρισα και τη Θεσσαλονίκη, με τις μοίρες της επίσης προσανατολισμένες προς τη Θράκη. Αλλά ο αρχηγός της πτέραρχος Αντωνάκος είχε ήδη συλληφθεί. Και όπως είναι όπλο με μεγάλη διοικητική συγκέντρωση, δύσκολα θα μπορούσε να κινηθεί, αν δεν αναλάμβανε άλλος αρχηγός, πιστός στον βασιλιά, να αντιδράσει κατά του κινήματος. Ας σημειώσουμε πάντως ότι ο όγκος των αξιωματικών είχε βασιλόφρονα τοποθέτηση. Και δεν είχε γίνει εκ μέρους της Ομάδας Παπαδόπουλου καμιά προσπάθεια να μυηθούν.

Το ναυτικό έτοιμο

Έμενε το Βασιλικό Ναυτικό. Πάντα πειθαρχικό και καλά οργανωμένο αυτό το όπλο, είχε εκείνη την εποχή ηγήτορες γενικά νομοταγείς ή ειδικά βασιλόφρονες: τους ναυάρχους Κ. Εγκολφόπουλο (αρχηγό ΓΕΝ), Ι. Μασουρίδη (υπαρχηγό), Κ. Δενεζάκο (αρχηγό Στόλου Αιγαίου), Ι. Δέδε (αρχηγό Στόλου Κρήτης), Α. Ροζάκη (αρ-

χηγό Ναυστάθμου), Χρ. Λεβαντίνο, Επ. Πανά, Γ. Παπά κλπ., καθώς και τον διοικητή Ελαφρών Σκαφών (της δύναμης κρούσης) αρχιπλοίαρχο Μ. Σταυρίδη. Και στο ναυτικό επίσης, η Ομάδα Παπαδόπουλου δεν είχε κάνει καμιά προσπάθεια μύησης.

Αν ο στόλος μπορούσε να κινηθεί, θα αποτελούσε σοβαρότατο όπλο εκείνες τις ώρες της σύγχυσης, που θα τίθονταν αντιμέτωπο των άγνωστων κινηματιών, όποιοι κι αν ήταν. Βέβαια η δύναμη βρισκόταν στην ξηρά. Εκεί θα κρινόταν καταρχήν η κατάσταση. Αλλά στις ιδιάζουσες συνθήκες που επικρατούσαν, μέσα στη γενική σύγχυση, το ναυτικό μπορούσε να παίξει σοβαρότατο, ίσως και ανατρεπτικό ρόλο. Δεν επρόκειτο βέβαια να βγάλει αγήματα στην ξηρά, για να εκστρατεύσουν κατά της πρωτεύουσας και να διαλύσουν τους κινηματίες. Ούτε να βομβαρδίσουν την Αθήνα, μολονότι ο στόλος διέθετε ισχυρότατη δύναμη πυρός. Αλλά μπορούσε να μεταβληθεί σε φορέα της βασιλικής και κυβερνητικής εξουσίας. Να επιβάλει τον έλεγχό του στα νησιά και κυρίως την Κρήτη. Να δώσει το σύνθημα του συναγερμού σε όλες τις νομοταγείς στρατιωτικές δυνάμεις, που αιφνιδιάσθηκαν και αδράνησαν τη νύχτα της 21ης Απριλίου.

Εκ των υστέρων ξέρουμε πως, αν ο στόλος είχε αντιδράσει, η μικρή δύναμη που κατέλαβε μέσα στη σύγχυση την εξουσία σύντομα θα είχε αντιμετωπίσει κατάσταση διάλυσης και συνθηκολόγησης. Ή, στη χειρότερη για τον βασιλιά και την κυβέρνηση περίπτωση, θα αποτελούσε ισχυρό διαπραγματευτικό όπλο. Ήταν όμως σε θέση να κινητοποιηθεί το ναυτικό; Καταρχήν, τη νύχτα εκείνη βρέθηκε αποκεφαλισμένο. Γιατί ο αρχηγός του ναύαρχος Εγκολφόπουλος είχε συλληφθεί, όπως είδαμε, από τους πρώτους, ενώ ο υπαρχηγός ναύαρχος Μασουρίδης απουσίαζε στο εξωτερικό. Χρειαζόταν και εδώ η ενημέρωση, η επικοινωνία με τον βασιλιά και η εντολή.

Γενικά, τις νυκτερινές εκείνες ώρες της σύγχυσης, όπου οι κινηματίες δρούσαν με κεραυνοβόλο ρυθμό στο σκοτάδι, με όπλα τον αιφνιδιασμό και την πρωτοβουλία των κινήσεων, οι λοιπές ένοπλες δυνάμεις έξω από το λεκανοπέδιο Αττικής είχαν αυτομάτως αδρανοποιηθεί. Ο κυριότερος λόγος ήταν ότι, ακριβώς επειδή οι περισσότεροι αξιωματικοί ήσαν βασιλόφρονες, δίσταζαν να κινηθούν, γιατί δεν γνώριζαν αν το κίνημα που είχε εκραγεί στην πρωτεύουσα προερχόταν από τον βασιλιά ή από άλλη πηγή. Οι φήμες για ενδεχόμενο βασιλικό πραξικόπημα, που προϋπήρχαν, τους έκαναν να κλίνουν προς την πρώτη εκδοχή. Και, στην περίπτωση αυτή, αν κινούνταν υπέρ της νομιμότητας, θα χτυπούσαν τον βασιλιά. Πρόσθετος λόγος της αδράνειάς τους ήταν η σκέψη ότι τα μυστηριώδη γεγονότα της Αθήνας ίσως να οφείλονταν σε λήψη έκτακτων μέτρων λόγω κινδύνου από την τουρκική πλευρά.

Η Κρήτη

Μόνο λοιπόν αν ο βασιλιάς έβρισκε τρόπο να επικοινωνήσει με τους ανά την Ελλάδα διοικητές θα ήταν δυνατή η κινητοποίηση των ενόπλων δυνάμεων κατά του πραξικοπήματος. Και το αποτέλεσμα θα επήρχετο κεραυνοβόλο, γιατί ο νομιμόφρων φιλοβασιλικός μηχανισμός ήταν έτοιμος. Παράδειγμα η Κρήτη.

Υπήρχαν στη Μεγαλόνησο οι εξής ένοπλες δυνάμεις: Η V Μεραρχία, οπωσδήποτε έτοιμη να υπακούσει στον βασιλιά και στην κυβέρνηση. Η 115η Αεροπορική Πτέρυγα Μάχης, ομοίως. Ο Στόλος Κρητικού, Ιονίου Πελάγους στη Σούδα, με αρχηγό τον ναύαρχο Δέδε, με τις πρώτες ύποπτες ενδείξεις από την Αθήνα τέθηκε σε ετοιμότητα και τα πολεμικά σκάφη διατάχθηκαν να λάβουν θέσεις απόπλου για ενδεχόμενες επιχειρήσεις κατά των άγνωστων κινηματιών, αν δεν επρόκειτο για παρέμβαση του βασιλιά.

Αν ακουγόταν η φωνή του Κωνσταντίνου καθ' οιονδήποτε τρόπο, όλη η Κρήτη θα ετίθετο στο πλευρό του –η παρουσία του στρατηγού Χατζηπέτρου που διοικούσε την εκεί μονάδα του ΝΑΤΟ με το πεδίο πυραυλικών δοκιμών, ο οποίος ανήκε στην Ομάδα Παπαδόπουλου, δεν μετέβαλλε τα πράγματα– για να αποτελέσει μια μεγάλη βάση κατά του πραξικοπήματος.

Ανάλογη κατάσταση επικρατούσε στο μεγαλύτερο μέρος της Ελλάδας. Αλλά πώς θα ακουγόταν η φωνή του βασιλιά;

Ο στόλος κινητοποιείται

Και όμως ακούστηκε, εισακούστηκε προς μια κατεύθυνση: το ναυτικό.

Είδαμε πως ο ανιψιός του Π. Κανελλόπουλου Δ. Λιβανός, τρέχοντας για τον Αμερικανό πρεσβευτή, άφησε παραγγελία στη σύζυγό του να ειδοποιήσει τον ναύαρχο Σπανίδη για όσα συνέβησαν. Εκείνος δεν δυσκολεύτηκε να αντιληφθεί τα πράγματα. Κι αμέσως σκέφτηκε το παλιό του όπλο: το ναυτικό. Ήταν το στοιχείο του, ήξερε πρόσωπα και πράγματα. Θα έτρεχε σ' αυτό, να το ειδοποιήσει, να το θέσει σε συναγερμό. Έτσι μέσα στη νύχτα όρμησε ολοταχώς μόνος, με το αυτοκίνητό του, προς τον Ναύσταθμο. Έφθασε στον Σκαραμαγκά, έθεσε σε συναγερμό τις εκεί ναυτικές σχολές, διαπεραιώθηκε απέναντι στη Σαλαμίνα και ανήγγειλε στους αξιωματικούς τα απίθανα γεγονότα.

Στον Ναύσταθμο βρισκόταν η Μοίρα Ελαφρών Σκαφών, που μόλις είχε επιστρέψει από άσκηση του ΝΑΤΟ, με επικεφαλής τον διοικητή της αρχιπλοίαρχο Σταυρίδη. Πριν φθάσει ο ναύαρχος Σπανίδης, είχε έρθει η πρώτη πληροφορία ότι εξερράγη κίνημα στην Αθήνα και ο αρχιπλοίαρχος Σταυρίδης διέταξε όλα τα σκάφη να τεθούν σε κατάσταση ετοιμότητας. Προσπάθησε ταυτόχρονα να έρθει σε επικοινωνία με το ΓΕΝ, ή την κυβέρνηση, αλλά ήταν αδύνατο.

Κατά τις 5 το πρωί, όμως, έγινε τηλεφωνική επαφή με τον βασιλιά. Υπήρχε μια μυστική τηλεφωνική σύνδεση των Ανακτόρων που αγνοούσαν οι κινηματίες. Γνώριζε την ύπαρξή της ο προϊστάμενος των τηλεπικοινωνιών των Ανακτόρων τομεάρχης του ΟΤΕ Βασ. Εξαρχάκος. Και κατόρθωσε μέσω αυτής να συνδεθεί με τον βασιλιά, από τα γραφεία της Ναυτικής Διοίκησης Νοτίου Αιγαίου, στον Πειραιά. Από εκεί, ο Κωνσταντίνος επικοινώνησε με τον αρχιπλοίαρχο Σταυρίδη, μέσω του Βασ. Εξαρχάκου.

Ο αρχιπλοίαρχος Σταυρίδης ανέφερε στον βασιλιά ότι όλα τα πλοία που βρίσκονται στον Ναύσταθμο είναι έτοιμα για δράση υπό τον έλεγχό του και αναμένουν διαταγές. Του διαβίβασε και πρόταση του ναύαρχου Σπανίδη να ανακληθεί στην ενέργεια για να αναλάβει τη διοίκηση, αλλά ο Κωνσταντίνος δεν συμφώνησε. Δέχθηκε μόνον να μείνει στον Ναύσταθμο ως σύμβουλος.

Κατά τον Βασ. Εξαρχάκο (βλ. επιστολή του στην εφημερίδα *Βήμα* των Αθηνών, 15 Αυγούστου 1974), ο βασιλιάς διέταξε τα πλοία του Ναυστάθμου να βγουν και να περιπολούν στον δίαυλο. Και τα σε περιπολία σκάφη του Στόλου Κρητικού και Ιονίου Πελάγους να βρίσκονται σε ετοιμότητα περιμένοντας νεότερες διαταγές. Αλλά ο αρχιπλοίαρχος Σταυρίδης βεβαιώνει (επιστολή του προς το *Βήμα* της αυτής ημερομηνίας) ότι ο βασιλιάς τον διέταζε απλά να αναμένει διαταγές. Και σε λίγο κόπηκε η τηλεφωνική επαφή με τα Ανάκτορα.

Στον Ναύσταθμο

Στο μεταξύ κατέφθασε και ο αρχηγός Ναυστάθμου ναύαρχος Αντώνης Ροζάκης. Κοιμόταν και αυτός ανύποπτος στο σπίτι του και τον ξύπνησε τα ξημερώματα ο οδηγός ενός τζιπ, το οποίο διατηρούσε για έκτακτες ανάγκες. «Επανάσταση, κύριε αρχηγέ», του είπε. «Επανάσταση τίνων;» «Δεν ξέρω».

Ο ναύαρχος Ροζάκης προσπάθησε να επικοινωνήσει με το ΓΕΝ, αλλά τα τηλέφωνα δεν λειτουργούσαν. Χωρίς να χάσει τότε καιρό ανέβηκε –με πολιτικά– στο τζιπ και ολοταχώς κατευθύνθηκε στον Ναύσταθμο. Όταν έφθασε, ο αρχιπλοίαρχος Σταυρίδης τού ανέφερε τα πράγματα και εκείνος συμφώνησε καθ' όλα. Ο ναύαρχος Ροζάκης αφηγήθηκε στον γράφοντα:

«Τὰ πάντα ἦσαν ἕτοιμα, ἀλλ' ἀντιμετώπιζα μιὰ σφήνα. Στὸν ναύσταθμο ὑπῆρχε ἐκεῖ μιὰ δύναμις ΛΟΚ, ἡ ὁποία ἔκανε ἀσκήσεις ἀποβάσεως. Δὲν γνωρίζω ἂν ἦταν συμπτωματικὴ ἡ παρουσία της ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες, ἢ οἱ κινηματίες σκοπίμως τὴν εἶχαν φέρει ἐκεῖ, γιὰ νὰ καταλάβουν τὸν ναύσταθμο τὴν ὥρα τοῦ πραξικοπήματος. Πάντως ἕως ἐκείνη τὴν στιγμή, δὲν εἶχαν ἐκδηλωθῆ. Ἐγὼ ὅμως ἔσπευσα νὰ τοὺς ἐξουδετερώσω. Χρησιμοποιοῦσαν ἕνα ἁρματαγωγό, ποὺ ἦταν προσγιαλωμένο. Τοὺς διέταξα

νὰ μποῦν μέσα στὸ ἀρματαγωγό. Σὲ λίγο, διέταξα τὸ ἀρματαγωγὸ νὰ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν ἀκτὴ καὶ νὰ δέση σὲ μιὰ τσαμαδούρα στὴ μέση τοῦ κόλπου. Ἔτσι ἡ ἐπικίνδυνη ἐκείνη σφήνα ἐξηλείφθη. Γιατὶ ἀπὸ τόση ἀπόστασι δὲν μποροῦσαν νὰ κάνουν τίποτα. Καὶ ἂν καταλάμβαναν τὸ ἀρματαγωγό, θὰ τοὺς βύθιζα μὲ λίγες κανονιές...»

Μετά τη διακοπή όμως της τηλεφωνικής σύνδεσης με τον βασιλιά, οι ναυτικοί ήταν απομονωμένοι. Ο αρχιπλοίαρχος Σταυρίδης βεβαιώνει ότι σχεδίαζαν να καλέσουν τον βασιλιά στον Στόλο. Αλλά πώς; Πάντως ο ναύαρχος Ροζάκης δήλωσε στον συγγραφέα:

«Δὲν δυσκολευθήκαμε νὰ καταλήξουμε σὲ σχέδιον δράσεως. Τὰ καράβια ἦσαν καθ' ὅλα ἕτοιμα. Στὶς 10 ἡ ὥρα θὰ ἀπέπλεαν γιὰ τὴν Κρήτη, γιὰ νὰ ἑνωθοῦμε μὲ τὴν ἐκεῖ δύναμι τοῦ ναυάρχου Δέδε. Ἔτσι θὰ ἄρχιζε ἡ ἀντίδρασις στὸ κίνημα. Αὐτὴ θὰ ἦταν ἡ πρώτη ἀντεπίθεσις τῶν νομοταγῶν ἐνόπλων δυνάμεων».

«Αθήναι καλούν Θεσσαλονίκη»

Στο μεταξύ, όμως, είχαν μεσολαβήσει άλλα γεγονότα. Κατά τις 4 το πρωί, ένα άλλο τηλεφώνημα έκανε τον βασιλιά να έχει νέες ελπίδες. Δεν προερχόταν από το τηλεφωνικό καλώδιο που τον συνέδεε με το ναυτικό. Στο ακουστικό άκουγε τη φωνή του υπουργού Δημοσίας Τάξεως Γεωργίου Ράλλη, που έλεγε: «Μεγαλειότατε, γνωρίζετε ότι εξερράγη στρατιωτικό κίνημα;» «Το γνωρίζω. Έχουν συλλάβει ήδη οι κινηματίες τον Αρναούτη. Άρα στρέφεται εναντίον μου». «Σας προσθέτω ότι συνελήφθησαν και ο πρόεδρος Κανελλόπουλος, ο Παπαληγούρας και άλλοι. Δεν έχω ιδέαν ποιοι ηγούνται του κινήματος». «Ούτε εγώ. Πού βρίσκεσθε σεις;» «Στο Κέντρον Αμέσου Δράσεως Χωροφυλακής στο Μαρούσι. Έχουν έλθει στο σπίτι μου στρατιωτικοί, προφανώς για να με συλλάβουν. Εδώ, προς το παρόν, έχω λίγο χρόνο στη διάθεσή μου. Διαθέτω και τον πομπό ασυρμάτου της Αμέσου Δράσεως. Πρέπει να αντιδράσωμεν».

Το Κέντρο Αμέσου Δράσεως Χωροφυλακής Προαστίων συνδεόταν απευθείας με τα Ανάκτορα, με μια τηλεφωνική γραμμή την οποία αγνοούσαν οι κινηματίες και δεν τη διέκοψαν. Υπήρχε, εξάλλου, πράγματι ο πομπός ασυρμάτου της υπηρεσίας εκείνης. Έτσι ο υπουργός Δημοσίας Τάξεως, μέσα στο χάος, βρέθηκε κάτοχος ενός άθικτου δικτύου επικοινωνιών. Πώς θα το χρησιμοποιούσε εκείνες τις κρίσιμες ώρες;

«Η σκέψη μου ευθύς εξαρχής πέταξε στη Θεσσαλονίκη», αφηγήθηκε προς τον γράφοντα ο Γεώργιος Ράλλης. «Εκεί υπήρχε η έδρα του Γ' Σώματος Στρατού, που γνώριζα ότι οι περισσότεροι, αν όχι όλοι οι διοικητές των μονάδων των, ήταν νομοταγείς και αφοσιωμένοι στον βασιλιά. Για τον σωματάρχη στρατηγό Ζωιτάκη δεν

υπήρχε βεβαιότητα, αλλ' ήξερα ότι εκείνη την ημέρα βρισκόταν στην Αθήνα και τον αντικαθιστούσε ο επιτελάρχης του Σώματος στρατηγός Βιδάλης, αξιωματικός απόλυτης εμπιστοσύνης και συνειδητός βασιλόφρων. Αν κατόρθωνα να τον κινητοποιήσω και έστρεφε τις μεραρχίες του κατά των Αθηνών, θα διέλυε ευκολότατα τους άγνωστους κινηματίες. Αλλά πώς θα ερχόμουν σε επαφή με τον Βιδάλη;» Ο Γ. Ράλλης συνέχισε: «Καταρχήν, εξέτασα τη δυνατότητα να σπεύσω αεροπορικώς στη Θεσσαλονίκη. Έστειλα τότε αμέσως ένα περιπολικό της Χωροφυλακής στο αεροδρόμιο Τατοΐου, αλλά το αεροδρόμιο είχε ήδη καταληφθεί από τους μυστηριώδεις κινηματίες. Τότε ξανапήρα στο τηλέφωνο τον βασιλιά και του πρότεινα να χρησιμοποιήσουμε τη μόνη οδόν επικοινωνίας με τον στρατηγό Βιδάλη: τον ασύρματο. Ο βασιλιάς συνεφώνησε: "Ναι, κάντε σήμα, ότι ως μοναδικός μη συλληφθείς υπουργός, διατάσσετε κατ' εντολή μου όλες τις δυνάμεις του Βορρά να κινηθούν ευθύς αμέσως προς Νότο"».

Μετά από λίγα λεπτά, το βασιλικό τηλέφωνο και πάλι ηχούσε. Ο Γ. Ράλλης είχε συντάξει το σήμα και του το διάβασε προς έγκριση:

> *«Πρόεδρος κυβερνήσεως καὶ ὑπουργὸς Ἀμύνης συνελήφθησαν ὑπὸ κινηματιῶν. Εὑρίσκομαι ἐλεύθερος εἰς συνεχῆ ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Βασιλέως. Σᾶς δίδομεν ἐντολὴν ὅπως κινήσετε πάραυτα τὸ Γ' Σῶμα Στρατοῦ πρὸς Ἀθήνας. Ἐὰν προβληθῇ ἀντίστασις νὰ κτυπήσετε. Εἰς περιφέρειαν Γ' Σ. Σ. νὰ παραμείνουν μόνον αἱ ἀπολύτως ἀπαραίτητοι δι' ἀσφάλειαν τῆς περιοχῆς δυνάμεις. Παροῦσα διαταγὴ νὰ διαβιβασθῇ εἰς Α' καὶ Β' Σώματα Στρατοῦ.*
>
> *»Γ. ΡΑΛΛΗΣ*
>
> *»Ὑπουργὸς Δημοσίας Τάξεως».*

Αυτό το σήμα μπορούσε να γίνει ιστορικό. Να έπαιζε αποφασιστικό ρόλο. Σήμερα, που γνωρίζουμε με πόσο ελάχιστες δυνάμεις επιβλήθηκε το πραξικόπημα, μπορούμε να αντιληφθούμε τι συνέπειες θα είχε η κάθοδος των μεραρχιών του Βορρά, ιδίως της θωρακισμένης μεραρχίας.

Το σήμα που δεν ελήφθη

Τι συνέβη όμως πράγματι; Το σήμα του Γ. Ράλλη το διαβίβασε αμέσως το Κέντρο Αμέσου Δράσεως Αμαρουσίου στη Διοίκηση Χωροφυλακής Θεσσαλονίκης. Εκείνη υποσχέθηκε να το διαβιβάσει στον στρατηγό Βιδάλη και ο Γ. Ράλλης έσπευσε με ανακούφιση να αναφέρει στον βασιλιά: «Μεγαλειότατε, το σήμα εστάλη. Δεν έχομεν παρά να αναμείνωμεν».

Η ώρα όμως περνούσε χωρίς να έρχεται απάντηση. Και στο μεταξύ, στο Πεντάγωνο, ο στρατηγός Σπαντιδάκης, που προσήχθη στο γραφείο του ως κρατούμενος

τώρα, βρέθηκε μπροστά στην τριανδρία του πραξικοπήματος –Παπαδόπουλο, Παττακό, Μακαρέζο– οι οποίοι τού πρότειναν να συνεργασθεί μαζί τους. Δέχθηκε, εγκαταστάθηκε στη φυσική του θέση –του αρχηγού ΓΕΣ– και άρχισε να εκδίδει διαταγές, αλλά για λογαριασμό των κινηματιών πια. Η βασική διαταγή του ήταν να εφαρμοσθεί το σχέδιο «Προμηθεύς», που προέβλεπε την υλοποίηση δρακόντειων μέτρων τάξης σε περίπτωση πολέμου ή εσωτερικής ανωμαλίας.

Τι είχε απογίνει, όμως, το σήμα του Γ. Ράλλη; Είχε γραφεί επανειλημμένα ότι, μόλις το έλαβε ο στρατηγός Βιδάλης στο σπίτι του όπου βρισκόταν, θέλησε να το επαληθεύσει. Και απευθύνθηκε στην προϊσταμένη του αρχή, δηλαδή στον αρχηγό του ΓΕΣ στρατηγό Σπαντιδάκη, αγνοώντας ότι είχε προσχωρήσει στο κίνημα, στον οποίο ανέφερε το σήμα του υπουργού Δημόσιας Τάξης. Αλλά ο στρατηγός Σπαντιδάκης τού απάντησε: «Όλα αυτά είναι ψεύδη του Ράλλη. Εγώ αυτήν τη στιγμή ετοιμαζόμουν να σας δώσω εντολήν να εφαρμόσετε το σχέδιον "Προμηθεύς" πάραυτα στην περιφέρεια του Γ' Σώματος Στρατού. Συμμορφωθείτε προς την εντολήν μου».

Ο στρατηγός Βιδάλης, πιστός στον βασιλιά, στην κυβέρνηση, στο Σύνταγμα, βέβαιος πια πως η εντολή ήταν καθ' όλα νόμιμη, έσπευσε να υπακούσει στον αρχηγό του ΓΕΣ που εκτελούσε εντολές του κινήματος και όχι στον υπουργό Ράλλη που ενεργούσε εν ονόματι της κυβέρνησης, του βασιλιά και του Συντάγματος. Και διέταξε άμεση εφαρμογή του «Προμηθέως».

Αλλά το σχέδιο «Προμηθεύς» προβλέπει την παραμονή των μονάδων στις έδρες τους. Όχι τη μετακίνησή τους. Έτσι, αντί να κινηθούν οι μεραρχίες του Βορρά για να διαλύσουν το κίνημα της Αθήνας, έμειναν καθηλωμένες στη Μακεδονία, επιβάλλοντας βαριά την τάξη, σαν να συμμετείχαν στο κίνημα της Αθήνας...

Και ο Γ. Ράλλης αφηγήθηκε στον γράφοντα:

> *«Παραμένων πάντα εἰς τὸ Κέντρον Χωροφυλακῆς Ἀμαρουσίου, ζητοῦσα κάθε τόσο ἀπὸ τὴν Διοίκησιν Χωροφυλακῆς Θεσσαλονίκης νὰ ἔλθει εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν στρατηγὸν Βιδάλην. Ἡ σιωπή του ἦτο ἄκρως ἀνησυχητική. Καὶ τὸ κακὸ ἐκορυφώθη μετὰ 3/4 τῆς ὥρας. Ἀπὸ τὴν μακεδονικὴν πρωτεύουσαν ἦλθε ἡ ἀπάντησις-κεραυνός: Ὁ στρατηγὸς Βιδάλης ὑπακούει εἰς τὰς ἐντολὰς τοῦ ΓΕΣ καὶ κατὰ διαταγήν του ἐφαρμόζει τὸ σχέδιον "Προμηθεύς". Τότε ἀντελήφθην ὅτι ἦτο ματαία πλέον πᾶσα προσπάθεια. Τὸ παιγνίδι εἶχε χαθῆ...»*

Αυτή όμως η άποψη του επεισοδίου είχε δημοσιευθεί, ενώ ο στρατηγός Βιδάλης βρισκόταν στο εξωτερικό. Στην Ελλάδα επέστρεψε τον Αύγουστο του 1974. Και έκανε την εξής δήλωση προς τον γράφοντα, η οποία εξηγεί τι συνέβη τις δραματικές εκείνες ώρες που κρίνονταν τα πάντα:

> *«Πρώτην φορὰν λαμβάνω γνῶσιν τῶν ὅσων ἔχουν γραφῆ ἐπὶ τοῦ προ-*

κειμένου. Τὴν νύκτα ἐκείνην δὲν μοῦ παρεδόθη εἰς τὴν οἰκίαν μου τὸ σῆμα τοῦ ὑπουργοῦ Γεωργίου Ράλλη ποὺ ἀναφέρετε. Οὔτε οἱονδήποτε παρεμφερὲς ἢ καὶ ἄσχετον ἔγγραφον ἔφθασεν εἰς ἐμέ. Εὑρισκόμουν εἰς τὸ γραφεῖον μου εἰς τὸ Στρατηγεῖον τοῦ Γ΄ Σώματος Στρατοῦ καὶ ὄχι εἰς τὴν οἰκίαν μου. Πράγματι δέ, εἰδοποιήθην τηλεφωνικῶς ὅτι μὲ ἐζήτησεν ὁ ὑπουργὸς Ράλλης. Ἐγὼ ἐζήτησα νὰ μὲ συνδέσουν μαζί του καθ' οἱονδήποτε τρόπον. Οὐδέποτε ἐπραγματοποιήθη ὅμως ἡ μετ' αὐτοῦ ἐπικοινωνία. Καὶ ἑπομένως οὐδέποτε ἔλαβον γνῶσιν τῆς ἐνεργείας τοῦ ὑπουργοῦ».

Κατά τα άλλα, βεβαίως, ο στρατηγός Βιδάλης έλαβε τις διαταγές του αρχηγού του ΓΕΣ στρατηγού Σπαντιδάκη και, μη υποπτευόμενος ότι εκείνος στρεφόταν κατά της τάξης, δεν μπορούσε παρά να τις εφαρμόσει.

Αργότερα ο Γ. Ράλλης έγραφε στο Ημερολόγιό του (εφημερίδα *Καθημερινή* Αθηνών, 11.1.1975):

«Ἡ τραγικὴ εἰρωνεία τῆς 21ης Ἀπριλίου εἶναι ἡ περίπτωσις Βιδάλη. Ἄκουσα ὅτι βρέθηκε σὲ μεγάλη ἀμηχανία μόλις ἔλαβε τὸ σῆμα μου. Ἔσπευσε νὰ ζητήση ὁδηγίες ἀπὸ τὸ ΓΕΣ, καὶ ὁ στρατηγὸς Σπαντιδάκης τὸν διαβεβαίωσε στὸ τηλέφωνο ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἦταν σύμφωνος μὲ ὅ,τι εἶχε γίνει καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀγνοήση τὴν δική μου διαταγή. Ὁ Βιδάλης πίστεψε στὴν ψευδῆ διαβεβαίωσι καὶ ἀγνόησε τὴν δική μου. Ὀκτὼ μῆνες ἀργότερα προσχωροῦσε ἀδίστακτα στὴν ἀπόπειρα τοῦ Βασιλέως νὰ ἀποκαταστήση τὶς δημοκρατικὲς ἐλευθερίες. Καὶ τὸν ἀπέταξαν. Ἂν αὐτὸ ποὺ ἔκανε στὶς 13 Δεκεμβρίου 1967 τὸ ἔκανε τὴν 21η Ἀπριλίου, ἡ μαύρη ἐκείνη μέρα θὰ εἶχε δύσει ἴσως διαφορετικά. Ἀλλὰ τὰ "ἂν" καὶ τὰ "ἴσως" δὲν ὠφελοῦν σὲ τίποτα. (Ὅταν συνάντησα τὸν ταξίαρχο Βιδάλη στὴν Ἀμερικὴ τὸ 1972, μοῦ διευκρίνησε ὅτι δὲν εἶχε πάρει τὸ σῆμα μου. Ὁ Ζωϊτάκης, γνωρίζοντας ὅτι ἦταν νομιμόφρων, τὸν εἶχε ἀπομονώσει)».

Πάντως ο Γ. Ράλλης τα ξημερώματα της 21ης Απριλίου 1967, αγνοώντας το παρασκήνιο αυτού του επεισοδίου, θέλησε να ενημερώσει τον βασιλιά. Τον πήρε για τελευταία φορά στο τηλέφωνο και του μετέδωσε την απογοητευτική είδηση: «Δεν γίνεται τίποτα, Μεγαλειότατε, με το Γ' Σώμα Στρατού». Από την άλλη άκρη του σύρματος άκουσε τη φωνή του Κωνσταντίνου να λέει: «Ξέρω τώρα ποιοι είναι οι αρχηγοί του κινήματος: ο ταξίαρχος Παττακός και οι συνταγματάρχες Παπαδόπουλος και Μακαρέζος...» Πριν από λίγα λεπτά πράγματι, ο Κωνσταντίνος ειδοποιήθηκε ότι οι τρεις αυτοί αξιωματικοί έρχονταν στα ανάκτορα Τατοΐου, ως εκπρόσωποι του μυστηριώδους πραξικοπήματος.

Η αφήγηση του Στ. Παττακού

Ας δώσουμε όμως τον λόγο πάλι στην άλλη πλευρά. Ο ταξίαρχος Στ. Παττακός αναφέρει ως εξής τα γεγονότα, κατά προσωπική του αφήγηση:

«Μετὰ τὴν ἐξόρμησι τῶν ἁρμάτων ἀπὸ τὸ ΚΕΤ, ἐμεῖς οἱ τρεῖς –Παπαδόπουλος, Παττακός, Μακαρέζος– ἔπρεπε νὰ πᾶμε στὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο Στρατοῦ, ὅπου, σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο, θὰ εἶχαν πάη ἄλλοι ἀξιωματικοὶ μεμυημένοι –εἴτε γιὰ ὑπηρεσία, εἴτε μὲ κάποιο πρόσχημα– οἱ ὁποῖοι θὰ ὑπεδέχοντο τὴν ἡγεσία τῆς ἐπαναστάσεως. Μπῆκα στὸ τζὶπ –μὲ πολεμικὴ πάντα περιβολή– καὶ ξεκινήσαμε, ὁδηγώντας ὁ ἴδιος. Πλάϊ μου κάθησε ὁ Παπαδόπουλος καὶ πίσω ὁ Μακαρέζος. Μόλις φθάσαμε στὸ ΓΕΣ, εἴδαμε πολλοὺς ἀξιωματικούς, ταξιάρχους, ὑποστρατήγους νὰ ὁδηγοῦνται ἐπάνω διαμαρτυρόμενοι. Κάποια στιγμή, κάποιος ἀντιστράτηγος μοῦ εἶπε: "Κύριε ταξίαρχε, ἐσεῖς τὰ κάνετε αὐτὰ τὰ πράγματα;" Καὶ ἄρχισε νὰ ὁμιλῆ περὶ πειθαρχίας, τάξεως κ.λπ. Τοῦ εἶπα: "Στρατηγέ, μὲ συγχωρεῖτε πάρα πολύ, ἀλλὰ αὐτὴ τὴν στιγμὴ ἔχει ἤδη γίνει ἐπανάστασις καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος γιὰ διαμαρτυρίες καὶ λοιπά. Αὔριο θὰ τακτοποιηθοῦν ὅλα. Πηγαίνετε στὸ γραφεῖο σας καὶ ἂν θέλετε μετέχετε κι' ἐσεῖς στὴν ἐπανάστασι, ἂν δὲν θέλετε δικαίωμά σας, ἀλλὰ δὲν μπορεῖτε καὶ νὰ ἀντιδράσετε". Ἐπηκολούθησαν κάποιες ἀψιμαχίες –λεκτικὲς φυσικά– καὶ θυμᾶμαι μάλιστα τὸν Μιχάλη τὸν Μπαλόπουλο ποὺ ἐκνευρισμένος φώναζε. Μοῦ ἀνεφέρθη σὲ κάποια στιγμὴ ὅτι εἶχε χτυπηθῆ ὁ Πανουργιᾶς, ὁ ὁποῖος διαμαρτυρόταν ἐντόνως. Τὸν παρεκάλεσα νὰ ἠρεμήση. Μὲ ἀπεκάλεσε προδότη, μοῦ εἶπε πολλὲς ἄσχημες κουβέντες. Ἐπανέλαβε ὅτι ἤμουν προδότης καὶ τέτοια καὶ ἀναγκάσθηκα νὰ φύγω ἀπὸ κοντά του γιὰ νὰ ἠρεμήση, λέγοντάς του ὅτι αὔριο θὰ τὰ κουβεντιάζαμε.

Ο αρχηγός ΓΕΣ προσχωρεί

»Ἀνεβήκαμε στὸ γραφεῖο, ἀπ' ὅπου ἀρχίσαμε τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ πλήρους σχεδίου ἐνεργείας. Ἀνεβαίνοντας, εἶδα στὸ γραφεῖο του τὸν Σπαντιδάκη, ὁ ὁποῖος εἶχε συλληφθῆ καὶ μεταφερθῆ ἐκεῖ. Πλησίασα καὶ τοῦ εἶπα: "Στρατηγέ, ἡ ἐπανάστασις ἔγινε". Μοῦ εἶπε: "Κρῖμα, Στέλιο, αὐτὴ εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη σου ἔναντι τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΓΕΣ, ὁ ὁποῖος εἶχε τόση ἐμπιστοσύνη σὲ σένα". Τοῦ εἶπα: "Στρατηγέ, μὲ συγχωρεῖτε, ἀλλὰ προηγεῖται ἡ πατρίς. Καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτὴ δὲν ἀφορᾶ τὰ πρόσωπα, ἀλλὰ τὴν πατρίδα. Σᾶς ζητῶ συγγνώμη ὡς πρὸς τὸν τύπο, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸ γεγονὸς παρακαλεῖσθε ν' ἀπαντήσετε: Δέχεσθε νὰ συμμετάσχετε στὴν ἐπανάστασι, νὰ καλύψετε καὶ ν' ἀναλάβετε τὰς εὐθύνας ἔναντι τῆς πατρίδος

ἢ ὄχι;". Ἐδέχθη. Καὶ μαζὶ μὲ τὸν Παπαδόπουλο καὶ τὸν Μακαρέζο ποὺ ἦταν πλάϊ μου τοῦ εἴπαμε: "Στρατηγέ, δεχθῆτε ν' ἀναλάβετε τὴν ἀρχηγίαν τῶν περαιτέρω ἐνεργειῶν. Καὶ ὡς πρώτην τοιαύτην παρακαλοῦμε γράψατε μίαν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Βασιλέα, προκειμένου νὰ τοῦ τὴν μεταβιβάσωμεν, γιὰ ν' ἀναλάβη κι' αὐτὸς τὰς εὐθύνας του. Γράψατέ του, ὅτι λόγω τῆς καταστάσεως, αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις τῆς πατρίδος ἀνέλαβον τὰς εὐθύνας διακυβερνήσεως τῆς χώρας, προσωρινῶς, μέχρις ὁμαλοποιήσεως τῆς καταστάσεως. Ὑπογραφὴ Σπαντιδάκης". Πράγματι, ἔγινε.

Οι αρχηγοί στα ανάκτορα

»Μᾶς ἔδωσε τὴν ἐπιστολὴ καὶ μπήκαμε πάλι στὸ τζίπ, ἐγώ, ὁ Μακαρέζος καὶ ὁ Παπαδόπουλος, μαζὶ μὲ τὸν ὁδηγὸ καὶ τὸν Νικόλαο Φαρμάκη, ὁ ὁποῖος γνώριζε τὰ κατατόπια καὶ ἦταν γνωστὸς τοῦ Παπαδόπουλου καὶ ὑποψήφιος κάποιου ὑπουργείου (ἐγώ, προσωπικά, δὲν τὸν ἤξερα). Πήγαμε στὰ ἀνάκτορα τῆς Δεκελείας, τὰ ὁποῖα ἦσαν περικυκλωμένα ἀπὸ στρατεύματα, σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο. Πήραμε στὸ τηλέφωνο ἀπὸ τὴν πύλη καὶ εἴπαμε ὅτι θέλουμε νὰ δοῦμε τὸν Βασιλέα. Στὴν ἀρχὴ δὲν ἐδέχθη. Τελικὰ τοῦ εἴπαμε ὅτι ἂν δὲν δεχθῆ θὰ μποῦμε χωρὶς τὴν συγκατάθεσί του. Ἀπὸ τὸ τηλέφωνο τοῦ εἶπα: "Μεγαλειότατε, εἴμεθα ἐδῶ τρεῖς ἀξιωματικοί, ὁ ταξίαρχος Παττακός, ὁ συνταγματάρχης Παπαδόπουλος καὶ ὁ συνταγματάρχης Μακαρέζος. Ἐπαναστατήσαμεν καὶ ζητοῦμεν νὰ καλύψετε τὴν ἐπανάστασιν. Θέλομεν νὰ σᾶς δοῦμε, νὰ συζητήσωμεν".

Ἀπάντησε: "Δέχομαι μόνον τὸν ἕναν".

»Ἐπέμενα ὅτι ἂν δὲν δεχθῆ καὶ τοὺς τρεῖς θὰ συνεχίζαμε τὴν ἐπανάστασιν χωρὶς αὐτόν.

»"Νὰ ἔλθη ὁ ἕνας", ἐπέμενε ἐκεῖνος. "Ὄχι", ἀντέτεινα ἐγώ. "Καὶ οἱ τρεῖς". Τελικά, δέχθηκε. Ἦταν τρεῖς-τέσσερις τὸ πρωΐ πιά. Προχωροῦμε ἀπὸ τὴν κεντρικὴ πύλη στὴν πύλη τῶν ἀνακτόρων. Ἐκεῖ μᾶς ὑπεδέχθη ὁ ἀντισυνταγματάρχης Ἱππικοῦ τεθωρακισμένων Ἀλέξανδρος Προεστόπουλος, ὁ ὁποῖος μᾶς παρεκάλεσε νὰ βγάλωμε τὰ ὅπλα μας. Ἐγὼ τοῦ εἶπα: "Κύριε συνταγματάρχα, ἔχετε ὑπ' ὄψιν σας ὅτι εἶσθε περικυκλωμένοι ἀπὸ μονάδες τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καὶ ἑπομένως, πέστε στὸν Βασιλέα ὅτι πᾶσα ἀντίδρασίς του θὰ πνιγῆ στὸ αἷμα καὶ θὰ ἔχη σοβαρὰς συνεπείας διὰ τὸ ἔθνος".

Αντιμέτωποι με τον βασιλιά

»Βγάλαμε τὰ πιστόλια καὶ προχωρήσαμε στὸ ἐσωτερικό, στὸ μέσον ἐγώ,

δεξιά μου ὁ Παπαδόπουλος, ἀριστερά μου ὁ Μακαρέζος. Ὡς ἀρχαιότερος εἰς βαθμὸν ἀνέλαβα νὰ ἐξηγήσω εἰς τὸν Βασιλέα τί συνέβη. Διεμαρτυρήθη ἐντόνως ὁ Βασιλεύς, μοῦ εἶπε ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸν ἐνημερώσωμεν. Τοῦ εἶπα ὅτι "ἐνημέρωσα σύνδεσμόν σας, τὸν ταγματάρχη Κομπόκη, στὸν ὁποῖο ἔδωσα ἔγγραφο ἀνάλυσι ἐκτιμήσεως τῆς καταστάσεως πρὸ 4-5 ἡμερῶν καί, συνεπῶς, ἔπρεπε νὰ εἶσθε ἐν γνώσει, λαμβανομένου ὅτι ὁ Κομπόκης εἶναι φίλος τοῦ Ἀρναούτη, ὁ ὁποῖος εἶναι ἔμπιστός σας καὶ ἔπρεπε νὰ σᾶς ἔχη ἐνημερώσει".

»Ἀνεφέρθη σὲ μερικὲς ἀνθρώπινες, πράγματι, στιγμές, ὅπως ὅτι τρόμαξε ἡ Βασίλισσα, ἡ ὁποία ἦτο ἔγκυος. Τοῦ εἴπαμε ὅτι αὐτὰ ὅλα περνοῦν, ἐκεῖνο ποὺ προέχει εἶναι νὰ σωθῇ ἡ πατρίς. Ὁ Βασιλεύς, τελικά, ἀντέδρασε. Μᾶς ρώτησε: "Ποῦ εἶναι ὁ Σπαντιδάκης;". Τοῦ δώσαμε τὴν ἐπιστολή, λέγοντάς του ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ΓΕΣ δέχεται καὶ κινεῖται ἤδη μαζί μας. Τοῦ τονίσαμε ἀκόμα ὅτι εἶναι προσβολὴ γιὰ μᾶς τὸ ὅτι –ἴσως– δὲν πιστεύει ὅτι ἡ ἐπιστολὴ φέρει, πράγματι, τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Σπαντιδάκη. Εἶπε: "Μπορεῖ νὰ πιστεύω, ἀλλὰ θέλω νὰ δῶ τὸν ἴδιο". Τοῦ εἴπαμε νὰ ἔλθη μαζί μας στὸ Ἐπιτελεῖο. Εἶπε: "Ὄχι, πηγαίνετε καὶ φέρτε τον ἐδῶ".

»Ἐγὼ τοῦ εἶπα: "Δὲν ξέρω τί θὰ κάνη ὁ Σπαντιδάκης, δὲν ξέρω τί θὰ κάνουν οἱ ἄλλοι κύριοι, ἐγὼ πάντως δὲν ἐπανέρχομαι ἐδῶ, σᾶς λέω μόνον ὅτι ἡ ἐπανάστασις προχωρεῖ".

»Φύγαμε. Ὁ Παπαδόπουλος μὲ τὸν Μακαρέζο πήρανε τὸν Σπαντιδάκη καὶ ξαναπῆγαν στὸν Βασιλέα. Τί εἰπώθηκε μεταξύ των, δὲν ξέρω».

Η αφήγηση του Κωνσταντίνου

Να όμως πώς περιγράφει ο βασιλιάς τη συνάντησή του με τους τρεις ηγέτες του κινήματος. Είναι συνέντευξή του προς τον Αμερικανό δημοσιογράφο –της εφημερίδας *Νιου Γιορκ Τάιμς*– Σάυρους Σουλτσμπέργκερ, την 3η Μαΐου 1967 (βλ. εφημερίδα Το *Βήμα* Αθηνών, 4 Αύγουστου 1974). Ο βασιλιάς αφηγείται, όπως γράφει ο Σουλτσμπέργκερ:

«Λίγο πρὶν ἀπὸ τὶς 8 τὸ πρωΐ, μὲ ἐπληροφόρησαν ὅτι τρεῖς ἀξιωματικοὶ ἔρχονταν νὰ μὲ δοῦν. Ἀποδείχθηκε ὅτι ἦταν οἱ Παττακός, Παπαδόπουλος καὶ Μακαρέζος. Ἄκουγα τὸ ραδιόφωνο, ποὺ ἦταν ἡ μόνη πηγὴ πληροφοριῶν μου μετὰ τὴν διακοπὴ τοῦ τηλεφώνου μου καὶ ἤξερα ὅτι εἶχαν ἐκδώσει μιὰ ἀνακοίνωσι, μὲ τὴν ὁποία ἀνέστελλαν τὸ Σύνταγμα, καὶ ἡ ὁποία ἔφερε τὴν ὑπογραφή: "Ὁ Πρωθυπουργὸς καὶ τὰ Μέλη τῆς κυβερνήσεως", χωρὶς ὀνόματα.

»Ὅταν οἱ τρεῖς ἀξιωματικοὶ ἐμφανίσθηκαν, μὲ ἐπληροφόρησαν ὅτι

εἶχαν σώσει τὴν Ἑλλάδα γιὰ χάρη μου. Εἶχαν μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ στρατηγοῦ Σπαντιδάκη (ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου ὅταν ἔγινε τὸ πραξικόπημα), ποὺ ἔλεγε ὅτι τὸ πραξικόπημα ἔγινεν ἐν ὀνόματί μου γιὰ νὰ σώση τὴν χώρα. Ὅταν τὴν εἶδα, μὲ ἔπιασαν τὰ δαιμόνιά μου. Ποτὲ δὲν θύμωσα τόσο πολὺ στὴν ζωή μου.

»Τοὺς ἐπέπληξα μὲ μανία. Τοὺς ρώτησα: "Πῶς μπορέσατε νὰ κάνετε ἕνα τέτοιο πρᾶγμα;" Προσπάθησαν νὰ ἀμυνθοῦν, καὶ ὁ Παττακὸς εἶπε ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου θὰ ἦταν ἕτοιμος νὰ μὲ δεχθῆ ἀργότερα. Αὐτὸ μὲ ἔκανε νὰ θυμώσω ἀκόμη περισσότερο. "Ποῦ εἶναι ὁ Πρωθυπουργός μου;" φώναξα. "Ποῦ εἶναι ἡ κυβέρνησίς μου;".

»Τότε ὁ Παττακὸς μοῦ ἀπάντησε: "Δὲν ἔχετε οὔτε πρωθυπουργό οὔτε κυβέρνησι. Τοὺς συλλάβαμε ὅλους".

»Ὁ Κωνσταντῖνος συνέχισε: "Εἶπα στοὺς τρεῖς ἀξιωματικούς ὅτι δὲν θὰ δεχόμουν νὰ δῶ κανέναν –τὸν Σπαντιδάκη ἢ ὁποιονδήποτε ἄλλον– μέχρις ὅτου ἀφεθῆ ἐλεύθερος ὁ Ἀρναούτης. Αὐτοὶ στεκόντουσαν προσοχὴ μπροστά μου, σὰν Εὐέλπιδες. Τοὺς εἶπα ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σπαντιδάκη δὲν ἦταν ἀρκετὰ καλή. Ἐκεῖνοι ἄρχισαν νὰ συζητοῦν. Ὁ Παττακὸς μίλησε πρῶτος, ἀλλὰ ὁ Παπαδόπουλος ἦταν ἐκεῖνος ποὺ φαινόταν νὰ ἐκφράζη τὶς ἀπόψεις τους. Ὁ Παττακὸς εἶπεν ὅτι ὁ Βασιλεὺς θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζη ὅτι τὸν ὑποστήριζαν, καὶ τὸ διαβεβαίωσε μὲ τὸν λόγο τῆς τιμῆς του ὡς ἀξιωματικοῦ. "Ποίας τιμῆς;" τοὺς ρώτησα. "Νὰ γυρίσετε πίσω καὶ νὰ πῆτε στὸν Σπαντιδάκη νὰ ἔλθη ἐδῶ. Θέλω νὰ τοῦ μιλήσω".

»Ἔφυγαν. Μόλις βγῆκαν ἀπὸ τὸ σπίτι, ἔβγαλα τὸ κεφάλι μου ἀπὸ τὸ παράθυρο καὶ φώναξα στὸν Παττακό, ποὺ πήγαινε στὸ αὐτοκίνητό του: "Σᾶς δίνω ἀκριβῶς δύο ὧρες νὰ ἐπιστρέψετε μὲ τὸν Ἀρναούτη. Εἶναι αἶσχος".

»Ρώτησα τὸν Βασιλέα: "Ἐπέστρεψαν;". "Ὄχι", μοῦ εἶπε.

»Συνέχισε τὴν ἀφήγησί του:

»"Κατὰ τὶς 10 π.μ., ἦλθε ἐπὶ τέλους ὁ Σπαντιδάκης. Τοῦ εἶπα τί σκεπτόμουν γι' αὐτόν. Ὁ Σπαντιδάκης εἶπε ὅτι ἔμαθε γιὰ τὸ πραξικόπημα τὴν τελευταία στιγμή, καὶ ἀνέλαβε τὴν διοίκησι γιὰ νὰ ἐμποδίση τοὺς κατώτερους ἀξιωματικοὺς νὰ ἀναλάβουν ἐκεῖνοι καὶ νὰ βυθίσουν τὴν χώρα στὸ χάος"».

Μεταβολές στην κατάσταση

Όταν σε λίγο ο στρατηγός Σπαντιδάκης αναχώρησε, ο βασιλιάς αποφάσισε να πάει στο Πεντάγωνο. Πριν φύγει, φόρεσε στολή εκστρατείας με τη στρατάρχική ράβδο.

Καθησύχασε και αποχαιρέτησε τη βασίλισσα και αναχώρησε συνοδευόμενος από τους υπασπιστές του, με τη μαύρη «Μερσεντές» του που οδηγούσε ο ίδιος.

Πέρασε πρώτα από τη βίλα του Ψυχικού, όπου έμεναν η μητέρα του και οι αδελφές του, και συνέχισε τον δρόμο του προς την Αθήνα. Καθώς ήταν προχωρημένη πια η μέρα, εικόνες πολιορκημένης πόλης ξετυλίγονταν. Άρματα κατά διαστήματα, περίπολοι με τζιπ, ελάχιστα μη στρατιωτικά οχήματα και πλήθη συγκεντρωμένα κατά ομάδες που συζητούσαν με έξαψη. Τώρα διασχίζανε τους δρόμους και περιπολικά της αστυνομίας, γιατί ήδη το σώμα αυτό είχε τεθεί στην υπηρεσία του κινήματος.

Τη νύχτα, ενώ τα άρματα έτρεχαν, στη διεύθυνση της Αστυνομίας Αθηνών είχε γίνει σύσκεψη για τη στάση που έπρεπε να τηρήσει. Ο μόνος που αντιτάχθηκε στο πραξικόπημα ήταν ο πρώτος αναπληρωτής διευθυντής Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος, αστυνομικός διευθυντής α', που συνέστησε αντίσταση και έσπευσε να ειδοποιήσει ορισμένους υπουργούς. Γρήγορα όμως κατέφθασαν αξιωματικοί του στρατού και επέβαλαν τον έλεγχό τους. Η αστυνομία, εκτός από τον μηχανισμό της και τα περιπολικά της, προσέφερε και τους καταλόγους των προσώπων που, για ένα καθεστώς σαν του κινήματος, θα θεωρούνταν ύποπτα και έπρεπε να εξουδετερωθούν.

Το πλαστό διάταγμα

Εκείνο όμως που είχε αποφασιστική σημασία ήταν ότι από τις 6 το πρωί οι ραδιοφωνικοί σταθμοί μετέδιδαν το ακόλουθο κείμενο:

«ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΔΙΑΤΑΓΜΑ

»Περὶ ἀναστολῆς τῶν διατάξεων τῶν ἄρθρων 5, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 18, 20, 95 καὶ 97 τοῦ Συντάγματος καθ' ὅλον τὸ κράτος.

»ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
»ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

»Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸ ἄρθρον 91 τοῦ Συντάγματος καὶ κατόπιν εἰσηγήσεως τῆς κυβερνήσεως ἀναστέλλομεν τὰς διατάξεις τῶν ἄρθρων 5, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 18, 20, 95 καὶ 97 τοῦ ἐν ἰσχύϊ Συντάγματος, καθ' ὅλον τὸ κράτος, λόγω ἐκδήλου ἀπειλῆς κατὰ τῆς δημοσίας τάξεως καὶ ἀσφαλείας τῆς χώρας ἐξ ἐσωτερικῶν κινδύνων.

»Ὁ ἡμέτερος ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν ὑπουργὸς δημοσιεύσει καὶ ἐκτελέσει τὸ Διάταγμα τοῦτο.

»Ἐν Ἀθήναις τῇ 21η Ἀπριλίου 1967
»ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
»ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
»Τὸ ὑπουργικὸν Συμβούλιον
»Ὁ Πρόεδρος Τὰ Μέλη».

Το διάταγμα αυτό ήταν τελείως πλαστό. Ο βασιλιάς δεν το είχε υπογράψει ούτε είχε την παραμικρή γνώση. Δεν υπήρχε εξάλλου ούτε υπουργικό συμβούλιο ούτε πρωθυπουργός. Αλλά αυτό το πλαστό κείμενο έκανε βαθύτατη εντύπωση, γιατί και ο λαός και ο στρατός πίστεψαν ότι ήταν «βασιλικό» το κίνημα. Και επέδρασε σοβαρά στα γεγονότα.

Ο Κωνσταντίνος πέρασε από το σπίτι του Δ. Μπίτσιου πρώτα, χωρίς να τον βρει. Επίσης από τη Γραμματεία των Ανακτόρων Αθηνών και κατόπιν, μόνος, έφθασε στο Πεντάγωνο.

Η άλλη πλευρά

Αλλά ο ταξίαρχος Παττακός αφηγείται και πάλι:

«Ἐνῶ ἤμουν στὸ Πεντάγωνο, ἄκουσα φωνές. Ρώτησα ποιός φωνάζει, τί συμβαίνει. Μοῦ ἀπάντησαν ὅτι εἶναι ὁ Παν. Κανελλόπουλος, ὁ ὁποῖος βρισκόταν στὸ γραφεῖο τοῦ ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης ὑπὸ περιορισμόν. Μπῆκα μέσα καὶ τοῦ εἶπα: "Κύριε Πρόεδρε, σᾶς παρακαλῶ πολύ, μὴ φωνάζετε, γιατὶ ἔξω ἐκτελοῦμε σχέδιο ποὺ ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ ἠρεμίαν".

»"Θὰ καταστρέψετε τὴν πατρίδα", μοῦ εἶπε ἔντονα.

»"Μὲ συγχωρεῖτε πολύ, κύριε Πρόεδρε, τοῦ λέω, ἀλλὰ ἔχει γίνει τόση καταστροφὴ ὥστε δὲν ὑπολείπεται τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον ἀνοικοδόμησις καὶ δημιουργία". Τοῦ τόνισα ἐπίσης: "Κύριε Πρόεδρε, μείνετε ἐδῶ, μὴ φωνάζετε, γιὰ τὸ καλὸ τῆς πατρίδος πηγαίνουμε".

»Ὕστερα ἄρχισα νὰ δέχωμαι διαφόρους ἀξ/κούς, ἄλλοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦσαν ἀντίθετοι μὲ μᾶς, ἄλλοι μᾶς φιλοῦσαν, ἄλλοι ἦσαν περίεργοι, ἄλλοι ἐδέχοντο νὰ προσχωρήσουν ἀμέσως. Ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἦσαν ὡρισμένως ἀντίθετοι ἦταν ὁ Δημήτριος Παπαδόπουλος, ἐπιτελάρχης τῆς ΑΣΔΕΝ, ὁ Πᾶνος Πανουργιᾶς, ὁ ὁποῖος δὲν δεχόταν καμμιὰ συζήτησι. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ζητοῦσε τηλεφωνικῶς, ἐπιμόνως, νὰ πληροφορηθῆ ποιοί ἀκριβῶς ἔκαναν τὴν ἐπανάσταση ἦταν ὁ ἐπιτελάρχης τοῦ Γ΄ Σώματος Στρατοῦ Βιδάλης, ἦταν ἀπὸ τὴν Πέμπτη Μεραρχία ὁ Χατζηπέτρος, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε στὴν ὁμάδα τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ δὲν εἶχε εἰδοποιηθῆ γιὰ τὴν ἡμέρα. Ὁ Χατζηπέτρος μόλις τοῦ ἐξήγησα, τηλεφωνικῶς, δέχθηκε, φυσικά, ἀμέσως. Ὁ Βιδάλης ἀντιδροῦσε καὶ ζητοῦσε νὰ μιλήση προσωπικῶς μὲ τὸν Σπαντιδάκη. Παρακάλεσα τὸν Σπαντιδάκη νὰ πάρη τὸ ἀκουστικὸ καὶ νὰ τοῦ ἐξηγήση. Πράγματι, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ εἶπε: "Ναί, Ὀρέστη, τὰ πράγματα προχωροῦν, κλπ.".

»Ἐν τῷ μεταξύ, οἱ συλληφθέντες καὶ μεταφερθέντες στὸ ἐπιτελεῖο ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ –ἡ ἡγεσία δηλαδὴ τοῦ Στρατοῦ– ἀντιδροῦσαν καὶ

ἀναγκάσθηκε νὰ τοὺς καλέση ὅλους μαζὶ ὁ Σπαντιδάκης καὶ νὰ τοὺς πῆ ὅτι, "Κύριοι, τὰ πράγματα ἔχουν προχωρήσει".

Ο Κωνσταντίνος στο Πεντάγωνο

»Τελικά, ὁ Βασιλεὺς ἦλθε στὸ Πεντάγωνο, μετὰ τὴν συνομιλία του μὲ τοὺς Σπαντιδάκη, Παπαδόπουλο, Μακαρέζο. Πρῶτοι γύρισαν οἱ δύο συνταγματάρχες, ποὺ μᾶς εἶπαν ὅτι ὁ Μεγαλειότατος ἔρχεται μὲ τὸν Σπαντιδάκη. Προηγουμένως ὁ Βασιλεὺς πέρασε ἀπὸ τὸ Ψυχικὸ ὅπου εἶδε τὴν Φρειδερίκη.

»Οἱ τρεῖς μας, Παττακός, Παπαδόπουλος, Μακαρέζος, ἐβεβαιώθημεν ὅτι ὅλες οἱ Ἔνοπλες Δυνάμεις εἶχαν ἀποδεχθῆ τὴν ἐπανάστασιν καί, ἑπομένως, δὲν ἔμενε πιὰ παρὰ ἡ ὁρκωμοσία τῆς κυβερνήσεως.

»Μόλις ἦλθε ὁ Βασιλεὺς ξέσπασαν θερμὰ χειροκροτήματα, ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ τοὺς ἄνδρες ποὺ βρίσκονταν μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὸ Πεντάγωνο.

»Σὲ κάποια στιγμή, βρέθηκα μόνος σὲ κάποιο γραφεῖο (ποὺ σήμερα εἶναι ἀμφίβολο ἂν θὰ τὸ ἀναγνωρίσω) χωρὶς νὰ καταλάβω καλὰ-καλὰ πῶς, μὲ τὸν Βασιλέα –χωρὶς τὸν Παπαδόπουλο καὶ τὸν Μακαρέζο– μαζὶ μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν διαφόρων ἐπιτελικῶν γραφείων, τὸν ἀρχηγὸ ΓΕΕΘΑ Αὐγέρη, τὸν Παπαρρηγόπουλο, τὸν Παπακυριακόπουλο, τὸν Ἀρναούτη (ποὺ παρακολουθοῦσε).

»Ὁ Βασιλεὺς προσπαθοῦσε νὰ μὲ πείσει ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ προχωρήσωμε, διότι τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε καταστροφὴ διὰ τὸ ἔθνος, διότι θὰ μᾶς ἔκοβαν τὰ πυρομαχικὰ οἱ Ἀμερικανοί, θὰ μᾶς ἔκοβαν τὰ καύσιμα, θὰ εἴχαμε προβλήματα μὲ τοὺς Συμμάχους κλπ. Τοῦ εἶπα τότε ὅτι ἐν τοιαύτη περιπτώσει δὲν θὰ θεωρούμεθα ὡς ἐλεύθερον κράτος, ἐὰν τὰ ἄλλα κράτη ἀνεμειγνύοντο στὰ ἐσωτερικά μας. Τοῦ εἶπα ὅτι ἐγὼ δὲν πιστεύω ὅτι θὰ συμβῆ κάτι τέτοιο καὶ ὅτι προσωπικῶς δὲν ὑποχωρῶ καὶ πιστεύω ὅτι δὲν θὰ ὑποχώρηση οὐδεὶς ἐκ τῶν ἐπαναστατησάντων ἀξιωματικῶν. Τοῦ τόνισα ὅτι ἐκεῖνο ποὺ εἶχε σημασία πιὰ ἦταν νὰ προβῆ ἀμέσως στὴν συγκρότησι κυβερνήσεως, διότι θὰ εἶναι ὑπεύθυνος ἔναντι τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ὑπογράμμισα ὅτι μία ἐπιβράδυνσις τοῦ σχεδίου ἐνεργείας πιθανὸν νὰ δημιουργοῦσε ἀντιδράσεις καὶ ἐπιπλοκές.

»Ὁ Βασιλεὺς μοῦ ἀπήντησε ὅτι: "Καλά, θὰ σχηματίσωμεν κυβέρνησιν".

Σχηματισμός κυβέρνησης

»Ἡ ὥρα, ὅμως, πῆγε 11-12 καί, ἐνῶ τὸ ραδιόφωνο ἀνήγγελλε συνεχῶς

ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἀπευθύνῃ διάγγελμα ὁ νέος πρωθυπουργός, ὁ Βασιλεὺς βραδυποροῦσε. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Βασιλεύς –ὅπως ἀπεδείχθη καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων– δὲν ἦταν ὅτι δὲν ἤθελε τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλὰ ἁπλῶς ἤθελε τὴν ἐπανάστασιν νὰ τὴν κάνῃ αὐτός.

»Ὁ Βασιλεὺς ἀργοῦσε νὰ πάρῃ ἀπόφασι. Ἀρχίσαμε ν ἀνησυχοῦμε. Κάποια στιγμή, βρέθηκε ἐν μέσῳ μιᾶς ὁμάδος ἀξιωματικῶν, οἱ ὁποῖοι τοῦ ζήτησαν νὰ ὁρκίσῃ ἀμέσως κυβέρνησι μὲ πρωθυπουργὸ τὸν Σπαντιδάκην. Ἀντέτεινε ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ βάλῃ γιὰ πρωθυπουργὸ στρατιωτικὸ διότι θὰ δημιουργοῦσε ἀντιδράσεις. Ὕστερα ἀπὸ σχετικὴ συζήτησι ἐδέχθημεν νὰ βάλῃ πρωθυπουργὸ πολίτη καὶ ἀντιπρόεδρο τῆς κυβερνήσεως τὸν Σπαντιδάκη. Παράλληλα οἱ ἀξιωματικοὶ κραύγαζαν νὰ γίνῃ ὑπουργὸς Προεδρίας ὁ Παπαδόπουλος, ὑπουργὸς Συντονισμοῦ ὁ Μακαρέζος καὶ ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν καὶ Δημοσίας Τάξεως, ὁ Πατταχός.

»Ὁ Βασιλεὺς ἐδέχθη καὶ ὑπεσχέθη νὰ ὁρκισθῇ κυβέρνησις στίς 4 τὸ ἀπόγευμα.

»Τὸ ραδιόφωνο ἀνήγγειλε τότε ὅτι σὲ λίγο πρόκειται νὰ σχηματισθῇ κυβέρνησις μὲ πρωθυπουργὸ τὸν Κόλλια, ἀντιπρόεδρο τὸν Σπαντιδάκη κ.λπ. Τὰ πάντα εἶχαν συμφωνηθῇ μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ Βασιλέως».

Τι λέει ο βασιλιάς

Ο Κωνσταντίνος, όμως, περιγράφει τα γεγονότα αυτά ως εξής, στη συνέντευξή του προς τον Σουλτσμπέργκερ:

«Κατὰ τὸ μεσημέρι πῆγα στὸ Πεντάγωνο. Ἐκεῖ ὑπῆρχε ἀληθινὰ ἐπαναστατικὴ ἀτμόσφαιρα. Ὑπῆρχαν ἅρματα μάχης παντοῦ, καὶ ἀξιωματικοὶ περιφέρονταν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, καὶ φώναζαν ὁ ἕνας στὸν ἄλλο. Μιλοῦσαν ὅλοι μαζί. Ἀλλὰ παρέταξαν ἕνα εἶδος τιμητικῆς φρουρᾶς γιὰ μένα, καὶ πέρασα ἀπὸ τὴν κύρια αἴθουσα στὸ γραφεῖο τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Τὸν βρῆκα, ἀλλὰ δὲν ἤξερε τί διάβολο συμβαίνει, γιατὶ τὸν εἶχαν συλλάβει, ὅπως καὶ τὸν ἀρχηγὸ τῆς Ἀεροπορίας καὶ τοῦ Ναυτικοῦ.

»Ὅταν εἶδα τοὺς τρεῖς ἀξιωματικοὺς ποὺ ἔκαναν τὸ πραξικόπημα, τοὺς ἔδωσα ἀμέσως διαταγὴ νὰ ἀφήσουν παρευθὺς ἐλεύθερο τὸν Ἀρναούτη, τώρα, καὶ νὰ φέρουν ὅλους τοὺς στρατηγοὺς στὸ "Πεντάγωνο" καὶ νὰ τοὺς συγκεντρώσουν σὲ μιὰ αἴθουσα, γιὰ νὰ μπορέσω νὰ τοὺς μιλήσω, καὶ νὰ φέρουν ἀμέσως ἐπίσης καὶ τὸν πρωθυπουργό μου, τὸν Κανελλόπουλο. Ὅταν ἐπὶ τέλους ἐμφανίσθηκε ὁ Ἀρναούτης, μοῦ εἶπε ὅτι εἶχαν πάει στὸ σπίτι του μὲ τόμμυγκαν καὶ περίστροφα. Ὁ ἀξιωματικὸς ποὺ

τὸν συνέλαβε, ὅταν παραβίασαν τὴν εἴσοδο, πέρασε τὸ περίστροφο ποὺ κρατοῦσε, ἀπὸ τὸ δεξιὸ στὸ ἀριστερό του χέρι, γιὰ νὰ τὸν χαιρετίση μὲ χειραψία, γιατί, ὅπως ἔλεγε, "εἴμαστε στὸ ἴδιο στρατόπεδο". Ὁ Ἀρναούτης ἀρνήθηκε. Τότε ἕνας ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τὸν ἐκτύπησε. Ὁ Ἀρναούτης τὸν ἐκύτταξε στὰ μάτια, καὶ τοῦ εἶπε: "Καταλαβαίνω ὅτι ποτὲ δὲν ἐπολέμησες γιὰ τὴν πατρίδα σου. Κανένας στρατιώτης ποὺ πῆρε ποτὲ μέρος σὲ μάχη, δὲν θὰ κτυποῦσε ἕναν ἄοπλο ἄνθρωπο". Καὶ ὁ Ἀρναούτης μοῦ εἶπε: "Προσέξετε. Αὐτὸ εἶναι ἐπανάστασις. Προσέχετε πολὺ πῶς θὰ τοὺς μεταχειρισθῆτε".

Στο σημείο αυτό, όμως, εμφανίσθηκε ο Παν. Κανελλόπουλος. Είχε πράγματι συναντηθεί με τον Στ. Παττακό προηγουμένως, ενώ βρισκόταν με τον στρατηγό Αρμπούζη. Αλλά η περιγραφή που έδωσε δεν συμφωνεί με εκείνη του ταξιάρχου Παττακού. Ο Π. Κανελλόπουλος του έδειξε πρώτα τον στρατηγό Αρμπούζη, ύστερα έναν λοχαγό που στεκόταν φρουρός με αυτόματο και του είπε: «Ό,τι κάνατε σεις στον στρατηγό, θα κάνουν μια ημέρα αυτοί εδώ σε σας». Ύστερα τον έκλεισαν σ' ένα γραφείο του 3ου ορόφου, έως ότου τον ειδοποίησαν ότι τον θέλει ο βασιλιάς.

Ο Π. Κανελλόπουλος εισηγείται αντίσταση

Η συνάντηση εκείνη των δύο κορυφών της πολιτείας, που ήταν ουσιαστικά αιχμάλωτοι, υπήρξε ιστορική. Ο συλληφθείς πρωθυπουργός ήταν ο υπεύθυνος πρώτος σύμβουλος του βασιλιά, ο οποίος έτσι ή αλλιώς δεν είχε άλλους συμβούλους κοντά του. Τι θα τον συμβούλευε ο άνθρωπος που για τον Ανώτατο Άρχοντα εξακολουθούσε να είναι ο πρωθυπουργός του; Ο βασιλιάς περιγράφει ως εξής τη σκηνή:

«Τότε μπῆκε μέσα ὁ Κανελλόπουλος. Ἦταν σὲ ἀπελπιστικὴ κατάστασι. Ἦταν πελιδνὸς καὶ ἔτρεμε. Λοιπόν, τοῦ εἶπα τὴν ἱστορία μου καὶ μοῦ εἶπε τὴν δική του. Ὕστερα τὸν ρώτησα τί προτείνει. Μοῦ εἶπε ὅτι ὑπῆρχαν δύο δυνατὲς λύσεις. Μποροῦσα νὰ καλέσω τοὺς στρατηγοὺς καὶ νὰ ζητήσω ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ θὰ ἦταν μὲ τὸ μέρος μου νὰ ἀντιδράσουν καὶ νὰ τοὺς διατάξω ἔπειτα νὰ συλλάβουν τοὺς πραξικοπηματίες. Εἶπα στὸν Κανελλόπουλο ὅτι καὶ μόνο τὸ γεγονός, ὅτι οἱ πραξικοπηματίες κινήθηκαν ἐν ἀγνοίᾳ μου καὶ τὸν συνέλαβαν, δείχνει ὅτι δὲν ἀστειεύονται. Θὰ ἐκτελοῦσαν ὅλους τοὺς στρατηγούς – καὶ ὁποιονδήποτε ἄλλον. Ὁ Κανελλόπουλος συμφώνησε. Ἡ ἄλλη λύσις ποὺ πρότεινε, ἦταν κάποια μορφὴ ἀποδοχῆς. Εἶπα ὅτι τὸ καλύτερο θὰ ἦταν ἴσως νὰ μποῦν ὡρισμένοι μὴ στρατιωτικοὶ στὴν κυβέρνησι γιὰ νὰ κερδίσουμε καιρό, καὶ σκέφθηκα τὸν Κόλλια, συντηρητικὸ ποὺ ἔχει τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Στρατοῦ. Ὁ Κανελλόπουλος εἶπε ὅτι θὰ μὲ ὑπεστήριζε».

Ο ίδιος όμως ο Π. Κανελλόπουλος, με επιστολή του προς την εφημερίδα Το *Βήμα* των Αθηνών (6 Αυγούστου 1974), γράφει τα εξής:

«Α. Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἶπε στὸν κ. Σουλτσμπέργκερ: "Τότε μπῆκε μέσα ὁ Κανελλόπουλος. Ἦταν σὲ ἀπελπιστικὴ κατάστασι. Ἦταν πελιδνὸς καὶ ἔτρεμε". Ἡ παρατήρησις, ὅτι ἤμουν "σὲ ἀπελπιστικὴ κατάστασι", ἔρχεται σὲ ἀντίφασι μὲ ὅσα λέει ὁ ἴδιος ὁ Βασιλεὺς παρακάτω, δηλαδή, ὅτι τοῦ ἐπρότεινα, ὡς πρώτη ἀπὸ τὶς δύο δυνατὲς λύσεις, τὴν ἀντίστασι καὶ τὴν σύλληψι τῶν πραξικοπηματιῶν. "Πελιδνὸς" ἦταν φυσικὸ νὰ εἶμαι. Ἀλλὰ δὲν "ἔτρεμα", ὅπως δὲν ἔτρεμε, ἄλλωστε, οὔτε ὁ Βασιλεύς, πελιδνὸς κι' αὐτός, ὅσο κι' ἐγώ.

»Β. ""Υστερα τὸν ρώτησα", διηγεῖται ὁ Βασιλεύς, "τί προτείνει. Μοῦ εἶπε ὅτι ὑπάρχουν δύο δυνατὲς λύσεις". Αὐτὸ εἶναι ἀκριβέστατο. "Μποροῦσα" –συνεχίζει ὁ Βασιλεύς, μιλώντας γιὰ τὶς δύο λύσεις, ποὺ τοῦ ἐπρότεινα– "νὰ καλέσω τοὺς στρατηγοὺς καὶ νὰ ζητήσω ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ θὰ ἦταν μὲ τὸ μέρος μου νὰ ἀντιδράσουν καὶ νὰ τοὺς διατάξω ἔπειτα νὰ συλλάβουν τοὺς πραξικοπηματίες. Εἶπα στὸν Κανελλόπουλο ὅτι καὶ μόνο τὸ γεγονός, ὅτι οἱ πραξικοπηματίες κινήθηκαν ἐν ἀγνοίᾳ μου καὶ τὸν συνέλαβαν, δείχνει ὅτι δὲν ἀστειεύονται. Θὰ ἐκτελοῦσαν τοὺς στρατηγούς, καὶ ὁποιονδήποτε ἄλλον. Ὁ Κανελλόπουλος συμφώνησε". Τὰ πράγματα ἔχουν κάπως διαφορετικά. Ὁ Βασιλεὺς συγχέει –πρᾶγμα εὐεξήγητο, ἀφοῦ, ὅπως ἦταν φυσικό, βρισκόταν σὲ νευρικὴ ὑπερδιέγερσι– μιὰ δική του σκέψι μὲ τὴ δική μου πρότασι. Ἐκεῖνος μοῦ εἶπε ὅτι θὰ καλοῦσε (καὶ τὸ ἔπραξε λίγο ἀργότερα) τοὺς στρατηγούς. Θὰ τοὺς ἔλεγε ὅτι ἀναλαμβάνει τὴν ἀρχιστρατηγία, καὶ θὰ τοὺς ζητοῦσε νὰ τὸν βοηθήσουν. Ἐγὼ ἐγνώριζα ὅτι οἱ στρατηγοί, τοὺς ὁποίους ὑπονοοῦσε ὁ Βασιλεύς, ἦσαν οὐσιαστικὰ αἰχμάλωτοι. Ἡ δική μου πρότασι ἦταν ἄλλη. Εἶπα στὸν Βασιλέα ὅτι δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνον δύο δυνατὲς λύσεις. Ἡ μία εἶναι νὰ ἀντισταθῇ. Ἡ δεύτερη νὰ ὑποκύψῃ. Τὴν πρώτη λύσι διετύπωσα ὡς ἑξῆς: "Νὰ βγοῦμε μαζί, Μεγαλειότατε, ἀπὸ τὸ γραφεῖο αὐτό, καὶ νὰ διατάξετε, μὲ ἐμένα στὸ πλευρό σας, νὰ συγκεντρωθοῦν ὅλοι οἱ ἀξιωματικοί (δηλ. πραξικοπηματίες καὶ μή) στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ Στρατηγείου. Ἐκεῖ νὰ καλέσετε τοὺς πρωταιτίους τοῦ πραξικοπήματος (ἐγνωρίζαμε ἤδη τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν) νὰ τεθοῦν στὴν διάθεσί σας καὶ νὰ πῆτε σὲ ὅλους τοὺς ἄλλους ὅτι ἂν πειθαρχήσουν σὲ σᾶς, δὲν θὰ ὑποστοῦν τίποτε, καὶ νὰ ἀναμείνουν διαταγές". Ὁ Βασιλεὺς μοῦ ἀπάντησε ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον, διότι οἱ ἀγριεμένοι λοχαγοί, μὲ τὰ αὐτόματα στὰ χέρια τους, θὰ μᾶς κτυποῦσαν. Εἶπα στὸν Βασιλέα ὅτι δὲν μπορῶ νὰ ἀποκλεί-

σω τὸ ἐνδεχόμενο αὐτό, ἀλλὰ ὅτι ὑπῆρχε καὶ μεγάλη πιθανότης νὰ βρεθοῦν σὲ δίλημμα, νὰ τὰ χάσουν καὶ νὰ συμμορφωθοῦν. Προσέθεσα, μάλιστα, ὅτι στὸ πλευρό του θὰ εἶμαι μέχρι τῆς στιγμῆς, ποὺ θὰ ἔχη παρέλθει ὁ κίνδυνος καὶ θὰ ἔχη ἐπιβληθῆ. Ἐτόνισα ὅτι δὲν θὰ ἔμενα πρωθυπουργὸς οὔτε ἕνα δευτερόλεπτο μετὰ τὴν πάροδο τοῦ κινδύνου, ἀφοῦ ἐπὶ ἰδικῆς μου πρωθυπουργίας εἶχε γίνει τὸ πραξικόπημα. Ὁ Βασιλεὺς –ἐπιθυμώντας, ὅπως εἶπε, νὰ ἀποφύγη τὴν αἱματοχυσία– ἀπέκρουσε τὴν πρότασί μου.

»Γ. Ὁ Βασιλεὺς διηγεῖται: "Ἡ ἄλλη λύσις ποὺ πρότεινε" (δηλ. ποὺ πρότεινα ἐγὼ) "ἦταν κάποια μορφὴ ἀποδοχῆς". Πράγματι εἶπα στὸν Βασιλέα ὅτι –ἀφοῦ ἀπέρριψε τὴν πρότασί μου νὰ ἀντισταθοῦμε– δὲν τοῦ ἀπέμενε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ συμμορφωθῆ μὲ τὴν κατάστασι. Ἀλλὰ πρόσθεσα: "Ἂν εἴχατε δεχθῆ τὴν πρώτη λύσι, θὰ ἔμενα στὸ πλευρό σας, ὅ,τιδήποτε καὶ ἂν συνέβαινε" (δηλαδή, εἴτε κατώρθωνε νὰ ἐπιβληθῆ, εἴτε μᾶς κτυποῦσαν οἱ πραξικοπηματίες). "Ἀφοῦ δὲν υἱοθετήσατε τὴν πρότασί μου αὐτή, δὲν ἔχετε παρὰ νὰ συμβιβασθῆτε μὲ τοὺς πραξικοπηματίες, ἀλλὰ πρέπει νὰ γνωρίζετε ὅτι ἔτσι θὰ παύσετε οὐσιαστικὰ νὰ εἶσθε βασιλεύς". Τότε μοῦ εἶπε ὁ Βασιλεὺς ὅσα διηγήθηκε στὸν κ. Σουλτσμπέργκερ, δηλαδὴ ὅτι "τὸ καλύτερο θὰ ἦταν ἴσως νὰ μποῦν ὡρισμένοι μὴ στρατιωτικοὶ στὴν κυβέρνησι καὶ σκέφθηκε τὸν Κόλλια". Ἡ ἀπάντησί μου ἦταν ὅτι δὲν ἔχω νὰ πῶ τίποτε ἐπ' αὐτοῦ. Σηκώθηκα καὶ ὁ Βασιλεὺς συγκινημένος μὲ ἀποχαιρέτησε. Ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἐπρότεινα στὸν Βασιλέα, ὡς τρίτη λύσι, νὰ παραιτηθῆ. Σκέφθηκα ὅτι αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ σταθμίση μόνος του».

Ο Κωνσταντίνος δεν θέλει δράση

Στο σημείο αυτό η συνάντηση τερματίστηκε. Ο βασιλιάς δεν συμφώνησε με τον πρωθυπουργό του να προβάλει αντίσταση. Κι εκείνος γύρισε στο γραφείο όπου ήταν κλεισμένος, αλλά σε λίγο ο στρατηγός Σπαντιδάκης τον ειδοποίησε ότι ήταν ελεύθερος να επιστρέψει στο σπίτι του. Επέστρεψε πράγματι, μ' ένα στρατιωτικό τζιπ, αλλά έμεινε υπό επιτήρηση.

Στο μεταξύ ο Κωνσταντίνος, μόνος στο Πεντάγωνο, είχε αποφασίσει οριστικά τον συμβιβασμό, ο οποίος όμως θα ήταν καιροσκοπικός και προσωρινός. Σε τελευταία ανάλυση, δεν θα άφηνε να χαθούν οριστικά οι εξουσίες που του υφάρπασαν αυτοί οι άνθρωποι. Αλλά τώρα θα έμενε αδρανής. Και δεν ενδιαφερόταν πια για την κινητοποίηση του στόλου, ο οποίος στις 10 η ώρα ήταν έτοιμος και ανέμενε ένα σύνθημα για να δράσει. Το σύνθημα όμως δεν δινόταν. Και, καθώς η ώρα περνούσε,

είχαν πληροφορηθεί οι ναυτικοί στον Ναύσταθμο ότι ο βασιλιάς βρισκόταν στο Πεντάγωνο. Ένας πλωτάρχης κατόρθωσε να διεισδύσει εκεί και συνάντησε τον αρχηγό του ΓΕΝ ναύαρχο Εγκολφόπουλο. Του ανέφερε ότι τα πολεμικά σκάφη είναι έτοιμα και ανέμεναν διαταγές. Εκείνος έσπευσε στον βασιλιά, ο οποίος μόλις είχε τελειώσει τη συζήτησή του με τον Π. Κανελλόπουλο. Ο ναύαρχος του ανέφερε ψιθυριστά και εμπιστευτικά: Ο στόλος ήταν έτοιμος. Αλλά αυτός απάντησε: «Είναι αργά πια. Ας μην κάνουν τίποτα!»

Η αλήθεια είναι πως φαινόταν ότι το κίνημα είχε επικρατήσει ήδη σε όλη την Ελλάδα, εφόσον καμιά αντίδραση δεν εκδηλωνόταν. Αλλά ο Κωνσταντίνος διέθετε δύναμη, η οποία είχε τουλάχιστον διαπραγματευτική αξία.

Οι κινηματίες είχαν επιβληθεί κυρίως χάρη στη γενική εντύπωση ότι το πραξικόπημα είχε γίνει υπό την αιγίδα του βασιλιά. Το πλαστό Βασιλικό Διάταγμα για την αναστολή του Συντάγματος, το οποίο αναμετέδιδαν συνεχώς οι ραδιοφωνικοί σταθμοί, ενίσχυε αυτή την εντύπωση. Και οι μονάδες του στρατού και της αεροπορίας παρέμειναν αδρανείς τις πρώτες κρίσιμες ώρες.

Γιατί αδράνησαν οι αξιωματικοί;

Ένα παράδειγμα δείχνει την ψυχολογική κατάσταση των αξιωματικών, με την έκρηξη του κινήματος. Αναφέρεται σε πρόσωπα που αντιτίθονταν στη Δικτατορία και κατόπιν ανέπτυξαν σοβαρή αντιστασιακή δραστηριότητα εναντίον της.

Τη νύχτα της 21ης Απριλίου αιφνιδιάσθηκε μαζί με όλο τον στρατό και το Στρατηγείο του Β' Σώματος στη Βέροια. Τις μεταμεσονύκτιες ώρες, ο βοηθός επιτελάρχη συνταγματάρχης Παντελής Καλαμάκης βρισκόταν ακόμα στο γραφείο του, όταν ο επιτελάρχης του Σώματος ταξίαρχος Ευ. Γιάνναρης, έκπληκτος του είπε: «Με πήρε ο στρατηγός Σπαντιδάκης από το ΓΕΣ. Με διέταξε να εφαρμόσουμε στην περιφέρειά μας το "Σχέδιον Προμηθεύς"». «Είσαστε βέβαιος πώς ήταν ο στρατηγός Σπαντιδάκης;» «Πώς! Γνωρίζω τη φωνή του».

Απορώντας ο συνταγματάρχης Καλαμάκης θέλησε να επικοινωνήσει με τον στρατηγό Χριστόπουλο στην Αθήνα, διοικητή επιχειρήσεων του ΓΕΣ, για να πληροφορηθεί τι συμβαίνει. Το τηλεφωνικό κέντρο όμως του ΓΕΣ τού απάντησε: «Δεν υπάρχει καμία άλλη επικοινωνία παρά με τον αριθμό 222 του αρχηγού (στρατηγού Σπαντιδάκη)».

Έμεινε έτσι ανικανοποίητη η απορία του συνταγματάρχη Καλαμάκη, δεδομένου ότι δεν μπορούσε να απευθυνθεί στον αρχηγό του ΓΕΣ. Η ίδια απορία κατείχε όλους τους αξιωματικούς, όπως και τον ταγματάρχη Άγγελο Πνευματικό, που υπηρετούσε τότε στο 4ο Επιτελικό Γραφείο.

Όταν το πρωί άρχισε το ραδιόφωνο να μεταδίδει τα διατάγματα της νέας εξου-

σίας, που άφηναν να διαφαίνεται, ψευδώς, ότι τα υπέγραφε ο βασιλιάς, ο ταγματάρχης Πνευματικός υπέθεσε ότι έγινε η παρέμβαση εκείνη –«εκ των άνω», όπως νόμιζε– γιατί θα υπήρχε άμεσος κίνδυνος πολέμου με την Τουρκία. Περίπου την ίδια αντίληψη είχαν και οι άλλοι αξιωματικοί. (Αφήγηση των Π. Καλαμάκη, Α. Πνευματικού στον γράφοντα).

Αλλά η σιωπή του βασιλιά, που παρατεινόταν, άρχισε να γεννά υποψίες. Γιατί δεν ακουγόταν η φωνή του; Γιατί δεν εξέδιδε ένα διάγγελμα προς τον λαό και τις ένοπλες δυνάμεις; Γιατί δεν όρκιζε κυβέρνηση; Δεν ήταν λίγοι οι αξιωματικοί που διερωτούνταν μήπως ο αρχηγός του κράτους βρίσκεται αιχμάλωτος άγνωστων κινηματιών. Και ήταν ενδεχόμενο να αρχίσουν να αντιδρούν.

Ο βασιλιάς και οι στρατηγοί

Η σιωπηλή εκείνη εκκρεμότητα αποτελούσε σοβαρό κίνδυνο για τους ολιγάριθμους κινηματίες. Ήταν ένα ισχυρό όπλο στα χέρια του βασιλιά, στο πλαίσιο του συμβιβασμού που είχε αποφασίσει. Και προσπάθησε να τηρήσει σκληρή διαπραγματευτική στάση. Ζήτησε να έλθει σε επαφή με τους στρατηγούς που συνελήφθησαν, ή οπωσδήποτε βρίσκονταν στο Πεντάγωνο. Και στη συνέντευξή του προς τον Σουλτσμπέργκερ συνεχίζει:

«Πῆγα στὴν αἴθουσα, ὅπου ἦταν ὅλοι οἱ στρατηγοί, καὶ τοὺς εἶπα ὅτι ἤμουν πεπεισμένος ὅτι ὅ,τι ἔκανε ὁ Στρατός, τὸ ἔκανε γιὰ νὰ σώση τὴν χώρα καὶ ὅ,τι ἔγινε ἔγινε. Ὕστερα εἶπα: "Θέλω νὰ ξέρω ἂν ἤσαστε ἀκόμη μὲ τὸ μέρος μου. Ὁ πατέρας μου μὲ ἐδίδαξε τί θὰ πῆ πειθαρχία ἑνὸς ἀξιωματικοῦ. Θέλω νὰ ξέρω ποιοί ἀξιωματικοὶ εἶναι στὸ πλευρό μου. Παρακαλῶ ὅσους εἶναι στὸ πλευρό μου νὰ σηκωθοῦν". Σηκώθηκαν ὅλοι. Ἀλλὰ κατάλαβα ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ χειρονομία ποὺ δὲν ἐσήμαινε τίποτε. Δὲν εἶχαν δύναμι, ὅλοι αὐτοὶ οἱ στρατηγοί. Οὔτε ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς δὲν εἶχε ἕνα περίστροφο.

»Καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀσκῆ πίεσι. Ἔλεγε: "Σταματήσατε νὰ βλέπετε στρατηγοὺς καὶ συγκροτήσατε μιὰ κυβέρνησι!"

»Ἔτσι εἶδα ξανὰ τοὺς τρεῖς ἡγέτες τοῦ πραξικοπήματος καὶ τοὺς εἶπα: "Τὰ κάνατε ὅλα αὐτὰ ἐν ἀγνοίᾳ μου. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπιτύχατε ὀφείλεται στὸ ὅτι χρησιμοποιήσατε τὸ ὄνομά μου. Χωρὶς τὸ ὄνομα τοῦ Βασιλέως δὲν θὰ καταφέρνατε τίποτε. Τώρα, λάβετε τὶς διαταγές μου".

»Τοὺς ἔβαλα τὶς φωνές. Στεκόντουσαν ὅπως νἆναι. Τοὺς εἶπα: "Τὸ πρῶτο πρᾶγμα ποὺ μαθαίνει ἕνας Ἕλληνας ἀξιωματικὸς εἶναι νὰ στέκεται προσοχή. Λοιπόν, σταθῆτε προσοχή!" Τεντώθηκαν ὅλοι σὰν ξύλα.

Πολιτική κυβέρνηση

»Όμως ἦταν ὁλοκληρωτικὴ ἀναρχία. Δὲν μπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἀναρχίας ποὺ ἐπικρατοῦσε. Εἶδα ἕνα λοχαγὸ νὰ σπρώχνει ἀπότομα ἕνα στρατηγὸ στὴν ἄκρη.

»Δυὸ ὧρες πάλευα γιὰ νὰ ἀναγκάσω τοὺς τρεῖς νὰ δεχθοῦν μιὰ κυβέρνησι ἀπὸ μὴ στρατιωτικούς. Ἤθελαν πρωθυπουργὸ τὸν Σπαντιδάκη. Εἶπα: "Πρέπει νὰ εἴσαστε ἐντελῶς τρελλοί. Ἀρκετὰ ἄσχημα εἶναι τὰ πράγματα μὲ τὸ στρατιωτικὸ πραξικόπημα, καὶ τώρα θέλετε ἕναν στρατιωτικὸ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κυβερνήσεως". Ἐκεῖνοι μοῦ εἶπαν ὅτι ὁ Στρατὸς πρέπει νὰ διευθύνῃ καὶ ὅτι οἱ Ἀμερικανοὶ εἶναι μὲ τὸ μέρος τους.

»Τοὺς εἶπα: "Εἶναι φανερὸ πὼς εἴσαστε τρελλοί. Καὶ βέβαια οἱ Ἀμερικανοὶ δὲν εἶναι μὲ τὸ μέρος σας. Θυμᾶστε τὴν περίπτωσι τῆς Ἀργεντινῆς; Ὅταν ὁ Στρατὸς κατέλαβε τὴν ἐξουσία, οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἀπέσυραν τὸν πρεσβευτή τους. Ἔτσι ποὺ τὸ πηγαίνετε, εἴσαστε καταδικασμένοι σὲ ἀποτυχία, καὶ θὰ ἀπομονώσετε τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς φίλους της. Σᾶς λέω ὅτι χρειάζεστε ἕναν εὐϋπόληπτο δικαστικὸ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κυβερνήσεως, ὄχι ἕναν στρατιωτικό". Ὑπῆρχαν ἕνα σωρὸ νέοι ἀξιωματικοὶ στὸ κάτω πάτωμα, καὶ ἔβαλαν τὶς φωνὲς ὅταν ἄκουσαν ὅτι ἤθελα τὸν Κόλλια· φώναζαν: "Δὲν θὰ τὸν δεχθοῦμε, δὲν θὰ τὸν δεχθοῦμε". Ἀλλὰ εἶχα πείσει τοὺς τρεῖς. Ὁ Παττακὸς κατέβηκε στοὺς νέους ἀξιωματικοὺς καὶ εἶπε: "Θὰ διορίσουμε τὸν Κόλλια ἢ θὰ σκοτωθῶ ἐδῶ μπροστά σας". Τὸ δέχθηκαν».

Την παρουσία και τη δράση του βασιλιά στο Πεντάγωνο, ο Π. Πανουργιάς στην έκθεσή του την αναφέρει ως εξής:

«Ὅταν (ὁ Βασιλεὺς) ὡδηγήθη ὑπὸ συνοδείαν εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον, εὑρέθη πρὸ ὁμάδος ἐξάλλων ἐνόπλων Ἀξ/κῶν ἐξαγριωμένων καὶ ἀπειλούντων τὰ πάντα. Παρ' ὅλα ταῦτα ἐτήρησε τὴν ψυχραιμίαν του καὶ ἀπήτησε νὰ ἰδῇ τοὺς συμβούλους του καὶ ὅλους τοὺς ἀντιστρατήγους. Ὅταν ἀπήτησε νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιόν του καὶ ὁ ταγματάρχης Ἀρναούτης, ὅστις εἶχε συλληφθῇ, νέοι ἀξ/κοὶ ἐπαναστάται ἐφώναζαν πρὸ τῆς ἀνοικτῆς θύρας τοῦ γραφείου (Γραφεῖον Ἀρχηγοῦ ΓΕΕΘΑ): "Τί τὸν θέλει τὸν Ἀρναούτη, αὐτὸς εἶναι κρατούμενος, νὰ φύγῃ καὶ αὐτὸ τὸ Κ...".

»Ἡ πρώτη ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις ἡ ὁποία προετάθη πρὸς ἔγκρισιν εἰς τὸν Βασιλέα, ἐξελέγη διὰ βοῆς ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐκλήθησαν τουτέστιν οἱ ἐπαναστάται καὶ ὅλοι οἱ ἀξ/κοὶ τοῦ ΓΕΣ νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὸν διάδρομον πρὸ τοῦ Γραφείου τοῦ Α/ΓΕΣ, ἐκεῖ τὰ μέλη τῆς ἐπαναστάσεως ἐπρότειναν διαφόρους ἀξ/κοὺς δι' ὑπουργοὺς καὶ οἱ ἐπανα-

στάται διὰ φωνασκιῶν ἐξεδήλουν τὴν ἐπιδοκιμασίαν των ἢ ὄχι.

»Ἡ πρώτη οὕτω προταθεῖσα εἰς τὸν Βασιλέα κυβέρνησις ἀπετελεῖτο ἐξ ὁλοκλήρου ἐξ ἀξ/κῶν καὶ εἶχε Πρόεδρον τὸν Σπαντιδάκην. Κατὰ μίαν ἄλλην πληροφορίαν ὅμως εἰς τὴν πρώτην προταθεῖσαν κυβέρνησιν Πρόεδρος ἦτο ὁ Παπαδόπουλος καὶ εἰς τὴν δευτέραν ὁ Σπαντιδάκης. Ἀμφότεραι δὲ ἀπερρίφθησαν ὑπὸ τοῦ Βασιλέως. Μόνον τῇ ἰσχυρᾷ ἐπιμονῇ τοῦ Βασιλέως ἐσχηματίσθη ἡ ὑπὸ τὸν Κόλλια κυβέρνησις».

Σε εκτέλεση της συμφωνίας, ο Κ. Κόλλιας αναζητήθηκε στο σπίτι του και μεταφέρθηκε έκπληκτος στο Πεντάγωνο. Δεν διανοοούνταν ότι θα εκλεγόταν αυτός ως πρωθυπουργός. Και, στο προαύλιο του Πενταγώνου, συνάντησε τον βασιλιά τη στιγμή ακριβώς που θα αναχωρούσε. Ο Κωνσταντίνος, που είχε αξιώσει να τον προπέμψει τιμητική φρουρά, περιγράφει τη σκηνή, στην ίδια συνέντευξη, ως εξής:

»Τὴν ὥρα ποὺ ἑτοιμαζόμουν νὰ μπῶ στὸ αὐτοκίνητό μου, ἔφθασε ὁ Κόλλιας. "Τί συμβαίνει;" ρώτησε. Τοῦ εἶπα. Πρόσθεσα: "Δὲν ἔχω καιρὸ γιὰ λεπτομέρειες. Μόλις σᾶς διώρισα πρωθυπουργό. Ἂν δὲν δεχθῆτε, θὰ ὑπάρξη χάος. Γειά σας". Χτύπησα τὴν πόρτα τοῦ αὐτοκινήτου μου καὶ ἔφυγα γιὰ τὰ Ἀνάκτορα Ἀθηνῶν».

Ο βασιλιάς ζητεί βοήθεια

Εκεί, στα Ανάκτορα, που ήταν κυκλωμένα με άρματα, ο βασιλιάς δέχθηκε την επίσκεψη του Αμερικανού πρεσβευτή Φίλιπ Τάλμποτ. Δεν υπάρχει κανένα κείμενο αυθεντικό, που να αποκαλύπτει τι ακριβώς διαμείφθηκε μεταξύ τους. Πάντως έγινε γνωστό ότι ο Κωνσταντίνος, κουρασμένος από την τραγική νύχτα στην οποία απώλεσε ξαφνικά και αστραπιαία τις ουσιαστικές εξουσίες του, ρώτησε τον πρεσβευτή αν η χώρα του ήταν διατεθειμένη να ασκήσει πίεση μέχρι της ανατροπής τους, εναντίον των νέων κυβερνητών. Κατά τον Σουλτσμπέργκερ, «ζήτησε να δράσει κατά της Χούντας ο 6ος Στόλος» (*Νιου Γυορκ Τάιμς*, 28 Αυγούστου 1969). Ο Γιάννης Κάτρης στο βιβλίο του (σελ. 33) προσθέτει:

«Φεύγοντας ἀπὸ τὰ Ἀνάκτορα μ' αὐτὰ τὰ ἀνάμικτα αἰσθήματα ὁ Τάλμποτ διαβεβαίωσε τὸν Κωνσταντῖνο ὅτι θὰ ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ τὸν βοηθήση καὶ νὰ τὸν βγάλη ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο. Ἔτσι, στὸ πρῶτο τηλεγράφημα ποὺ ἔστειλε στὸ Σταίητ Ντιπάρτμεντ, ἐχαρακτήριζε τὸ ἐγχείρημα τῆς 21ης Ἀπριλίου "βιασμὸ τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας".

»Στὸ τηλεγράφημα περιέλαβε τὸ αἴτημα τοῦ Βασιλέως περὶ ἀποστολῆς Ἀμερικανῶν πεζοναυτῶν, ἀλλὰ δὲν τὸ υἱοθέτησε.

»Σ' ἕνα ἀξιόλογο ἄρθρο στὸ "ΑΤΛΑΝΤΙΚ", (Ἰούλιος 1968), ἡ Elizabeth B. Drew ἀπεκάλυψε ὅτι στὸ τηλεγράφημά του πρὸς τὸν Ράσκ ὁ

Τάλμποτ συνέστησε τὴν ἔκδοσι ἑνὸς πολὺ σκληροῦ ἀνακοινωθέντος ποὺ νὰ ἀποδοκιμάζη τὸ ἑλληνικὸ πραξικόπημα».

Στροφή προς τους ανατολικούς

Αλλά στο ίδιο βιβλίο αναφέρεται ότι, πριν ακόμα ο βασιλιάς τερματίσει τη μάχη του στο Πεντάγωνο με τους κινηματίες, είχε προσπαθήσει να αποσπάσει την ενίσχυση και του ανατολικού κόσμου. Γράφει ο Γ. Κάτρης (σελ. 35):

«Ὁ Τζὸ Μπροῦδος, ὑπάλληλος τῶν Ἀνακτόρων, ἐξουσιοδοτημένος ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο ἐπισκέφθηκε στὸ Ψυχικὸ τὸν πρεσβευτὴ τῆς Τσεχοσλοβακίας. Στὸν ἔκπληκτο ἀνατολικὸ διπλωμάτη ὁ αὐλικὸς ἐπισκέπτης κατέστησε αμέσως γνωστὸ τὸ σκοπὸ τῆς ἐπισκέψεως. Ὁ Μεγαλειότατος ἐπιθυμοῦσε πολὺ νὰ πληροφορηθῆ τὶς ἀντιλήψεις τῶν "σοσιαλιστικῶν χωρῶν" (αὐτὴ τὴν ἔκφρασι ἐχρησιμοποίησε ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Βασιλέως) καὶ τὶς ἐνδεχόμενες ἀντιδράσεις τους στὸ στρατιωτικὸ πραξικόπημα. Ὁ Μπροῦδος ἐξήγησε ὅτι παρὰ τὶς ἐπιφανειακὲς ἐντυπώσεις τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τοὺς ἀνακριβεῖς ἰσχυρισμοὺς τῆς Ἐπαναστάσεως, ποὺ μετεδίδοντο ἀπὸ τὸ Ραδιοφωνικὸ Σταθμό, οὔτε προσυνεννόησις μεταξὺ Βασιλέως καὶ κινηματιῶν ὑπῆρχε, οὔτε ἐκ τῶν ὑστέρων ὁ Μεγαλειότατος εἶχεν ἐγκρίνει τὸ πραξικόπημα τῶν συνταγματαρχῶν.

»Ὁ Τσέχος διπλωμάτης, ποὺ ὁ σκεπτικισμός του γιὰ τὰ ἐλατήρια τοῦ βασιλικοῦ διαβήματος πρέπει νὰ ἦταν δικαιολογημένος, περιωρίστηκε νὰ δώση πολὺ ἐπιφυλακτικὲς ἀπαντήσεις. Εἶπε στὸν συνομιλητή του ὅτι ἡ χώρα του, ὅπως καὶ ὁλόκληρος ὁ πολιτισμένος κόσμος, εἶναι ὑπὲρ τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος καὶ ἐναντίον τῶν μιλιταριστικῶν πραξικοπημάτων.

»Οἱ ἀόριστες αὐτὲς διακηρύξεις δὲν ἱκανοποίησαν τὸν βασιλικὸ ἀπεσταλμένο, ὁ ὁποῖος ἐπέμενε ὅτι ὁ Μεγαλειότατος θὰ ἤθελε νὰ γνωρίζη "ἂν θὰ ὑπάρξη ἀντίδρασις τοῦ Σοβιετικοῦ μπλὸκ στὸ στρατιωτικὸ πραξικόπημα". Καὶ ἀπεκάλυψε ὅτι ὁ Βασιλεὺς εἶχε ἐπιζητήσει ἐπικοινωνία μὲ τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως καὶ τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἀλλὰ ἡ ἐπαφὴ ἦταν ἀδύνατη, διότι ἡ κατοικία τοῦ Ρώσου πρεσβευτοῦ στὸ Ψυχικό, βρισκότανε ὑπὸ "διακριτικὸ ἔλεγχο", τοῦ δὲ Γιουγκοσλάβου ὑπὸ πλήρη καὶ ἐμφανέστατο ἀποκλεισμό.

»Ὁ διπλωμάτης ἀπέφυγε καὶ πάλι νὰ πῆ στὸν ἀπεσταλμένο τοῦ Κωνσταντίνου τὶς σκέψεις του γιὰ τὶς ἐνδεχόμενες ἀντιδράσεις τῶν Ἀνατολικῶν χωρῶν (ποὺ ἦταν τὸ ἀντικείμενο τοῦ βασιλικοῦ διαβήματος). Προσέθεσε ὅμως ὅτι κατὰ τὴν προσωπική του γνώμη, τὸ πραξικόπημα ἦταν

τυχοδιωκτικὴ ἐνέργεια ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς ΣΙΑ καὶ μὲ τὴν ἔγκρισι τοῦ ΝΑΤΟ. Ἐπεσήμανε, τέλος, ὅτι οἱ μαζικὲς διώξεις καὶ τὰ ἄλλα ἀντιδημοκρατικὰ μέτρα "ἀσφαλῶς θὰ καταδικασθοῦν ὄχι μόνο ἀπὸ τὶς σοσιαλιστικὲς χῶρες, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς δυτικές".

»Ἡ συνομιλία κράτησε περίπου μισὴ ὥρα. Ὁ Μπροῦδος ἔφυγε μᾶλλον ἀπογοητευμένος. Καὶ ἡ διάθεσί του ἐλάχιστα βελτιώθηκε ὅταν ὁ πρεσβευτής, ἀποχαιρετώντας τον στὴν ἔξοδο, τοῦ δήλωσε ὅτι οὐσιαστικὰ βρίσκεται σὲ πλήρη ἀπομόνωσι, μὴ δυνάμενος νὰ ἐπικοινωνήση, οὔτε τηλεφωνικῶς, οὔτε μὲ ἄλλο μέσον μὲ τὴν πρωτεύουσα τῆς χώρας του ἢ μὲ μέλη τῆς πρεσβείας ἢ μὲ συναδέλφους του ἀνατολικοὺς καὶ δυτικούς. Τὸ οὐσιαστικότερο ἀποτέλεσμα τῆς συνομιλίας ἦταν ὅτι μιὰ ὥρα μετὰ τὴν ἀποχώρησι τοῦ αὐλικοῦ ἐπισκέπτη, φρουρὰ ἀπὸ ἄνδρες τῆς Ἀεροπορίας καὶ τῆς Χωροφυλακῆς τοποθετήθηκε "διακριτικὰ" κοντὰ στὴν κατοικία τοῦ Τσέχου πρεσβευτῆ...

»Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἴδιας μέρας (Παρασκευῆς) ὁ Μπροῦδος ἐπισκέφθηκε τὴν Φρειδερίκη στὸ Ψυχικό. Ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψι τοῦ Κωνσταντῖνου στὴ μάνα του (ποὺ τὴν ἀναφέραμε) κι ἔπειτα εἶχε ἀποκατασταθῆ ἡ τηλεφωνικὴ ἐπικοινωνία μεταξὺ Ἀνακτόρων καὶ Ἀθηνῶν, βεβαίως ἐλεγχομένη, δεδομένου ὅτι ἡ "γραμμὴ" διέρχεται ἀπὸ τὸ Πεντάγωνο. Ὁ Μπροῦδος ἀνέφερε στὴ βασιλομήτορα τὰ τοῦ διαβήματός του στὸν Ἀνατολικὸ πρεσβευτὴ καὶ ἐκείνη τὰ μετέφερε στὸν Κωνσταντῖνο».

Οι πολιτικοί στο Γουδί

Τις ίδιες ώρες που ο βασιλιάς αντιμετώπιζε τους κινηματίες, ο μηχανισμός συλλήψεων λειτουργούσε δραστήρια. Οι στρατιωτικές προσωπικότητες απεστέλλονταν στο Πεντάγωνο. Οι πολιτικές στο Γουδί, στο στρατόπεδο του ΚΕΤ (άρματα), εκτός του Π. Κανελλόπουλου που είχε μεταφερθεί στο Πεντάγωνο. Και ένα άλλο πλήθος Αριστερών συσσωρεύονταν στο γήπεδο της ΑΕΚ (Νέα Φιλαδέλφεια) και στον Ιππόδρομο (λεωφόρος Συγγρού). Όλοι ήταν έκπληκτοι, γιατί δεν γνώριζαν ούτε υποπτεύονταν ποιοι τους συνέλαβαν. Ο Α. Παπανδρέου, που βρέθηκε στο ΚΕΤ, τραυματισμένος στο πόδι από την πτώση του κατά τη σύλληψή του, δίνει μια χαρακτηριστική περιγραφή (σελ. 35):

«Μπῆκα σὲ ἕνα κακοφωτισμένο στρατιωτικὸ θάλαμο ποὺ πρέπει νὰ εἶχε πενήντα πάνω-κάτω κρεβάτια. Ἕνας μουστακοφόρος λοχαγὸς τῶν τεθωρακισμένων βημάτιζε βλοσυρὸς καὶ "βαρύς". Ὡπλισμένοι φρουροὶ μὲ στολὲς ἐκστρατείας στέκονταν στὶς γωνιές. Εἶδα τὸ Γιάννη Ἀλευρᾶ. Καθόταν σ' ἕνα κρεβάτι κοντὰ στὴν αἴθουσα. Ὁ Γιάννης, στενὸς φίλος μου

καὶ συνεργάτης, ἦταν βουλευτὴς τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Ἀνασήκωσε τὸ κεφάλι. Μὲ ἀναγνώρισε. Εἶδε τὰ χάλια τοῦ ποδιοῦ μου καὶ βάλθηκε νὰ τὸ περιποιῆται. Κάθησα σ' ἕνα κρεβάτι καὶ ἀνασήκωσα τὸ παντελόνι γιὰ νὰ μπορέση νὰ δῆ ὁ Γιάννης τί ἀκριβῶς εἶχε συμβῆ. Φώναξα τὸ λοχαγὸ καὶ ζήτησα πρῶτες βοήθειες. Ἦλθε ἕνας νοσοκόμος ποὺ μοῦ ἔδωσε ἕνα χάπι καὶ ἄρχισε νὰ ἐπιδένη τὸ τραῦμα. Ἡ αἱμορραγία ὅμως, παρ ὅλ' αὐτά, ἐξακολουθοῦσε.

»Ἀλληλοκοιταζόμουν μὲ τὸν Γιάννη, πότε-πότε. Εἴχαμε πάρα πολλὰ νὰ ποῦμε, οἱ ὁμιλίες ὅμως δὲν ἐπιτρέπονταν. Τὰ βλέμματά μας, καθὼς συναντιόντουσαν, ἦσαν γεμάτα ἐρωτηματικά. Τί δὲν πῆγε καλά; Κι' ἐκεῖνος κι' ἐγὼ περιμέναμε μιὰ βίαιη ἀναμέτρησι. Καί, καθὼς νομίζαμε τουλάχιστο, εἴχαμε δημιουργήσει τὶς βάσεις γιὰ μαζική, λαϊκὴ ἀντίδρασι. Ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ ἀντίδρασις τώρα; Τί συνέβη μὲ τοὺς δημοκρατικοὺς συνδέσμους; Μὲ τὴν ὀργάνωσί μας τῆς νεολαίας; Μὲ τὶς ἐργατικὲς ἑνώσεις; Πῶς ἀντιδράσανε; Ὁπωσδήποτε, ξέραμε πὼς κάτι δὲν πῆγε καλά. Ἀλλοιῶς δὲν ἐξηγεῖται ἡ σύλληψίς μας. Ὅπως καὶ νἄχη τὸ πρᾶγμα εἴχαμε ἀποτύχει. Μᾶς πιάσανε στὸν ὕπνο.

»Ἀκούσαμε θόρυβο ἀπὸ στρατιωτικὲς μπότες νὰ πλησιάζη. Καθὼς κοιτάξαμε, ἀντικρύσαμε ἕνα ἐκπληκτικὸ θέαμα. Βαδίζοντας ἀγέρωχα ἐπικεφαλῆς μιᾶς κουστωδίας ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν μὲ πολεμικὴ ἐξάρτησι ἔμπαινε ὁ Παναγιώτης Παπαληγούρας, Ὑπουργὸς Ἀμύνης στὴν Κυβέρνησι Κανελλοπούλου. Ὥστε αὐτὸς ἦταν ὁ δικτάτορας!

»"Συγχαρητήρια, Κύριε Ὑπουργέ", τοῦ εἶπε ὁ Γιάννης. "Ἐπιτέλους τὰ καταφέρατε".

»Ὁ Παπαληγούρας σταμάτησε. Κοίταξε ὠργισμένα τὸ Γιάννη. Μετὰ προχώρησε, βρῆκε ἕνα ἀπὸ τὰ κρεβάτια ἐκστρατείας καὶ ξάπλωσε. Ἦταν κι αὐτὸς αἰχμάλωτος. Τότε ποιός ἦταν ὁ δικτάτορας; Ἂν ἡ χούντα τῶν στρατηγῶν εἶχε κάμει τὴ δουλειά, τότε ὁ Παπαληγούρας δὲν θὰ ἦταν, ὁπωσδήποτε, αἰχμάλωτος».

Ο ταξίαρχος και οι αιχμάλωτοι

Η απορία των κρατουμένων έμελλε να λυθεί, ύστερα από 12 ώρες, όταν τους επισκέφθηκε ένας κοντόχονδρος ταξίαρχος, που τους αυτοσυστήθηκε: Στυλιανός Παττακός. Ο ίδιος αφηγείται ως εξής την επίσκεψή του:

«Ἔφυγα ἀπὸ τὸ Πεντάγωνο καὶ πῆγα στὸ ΚΕΤ, προκειμένου νὰ δῶ τί γίνεται ἐκεῖ καὶ νὰ ἐνημερωθῶ γιὰ τὶς συλλήψεις τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν καὶ ἄλλων προσώπων, θεωρουμένων ἐπικινδύνων γιὰ τὴν εὐόδωσιν τοῦ

σχεδίου μας. Μπῆκα στοὺς θαλάμους καὶ συνήντησα τὸν Γ. Παπανδρέου, τὸν Ἀ. Παπανδρέου, τὸν Γ. Ράλλη, τὸν Π. Παπαληγούρα καὶ ἄλλους καὶ συνωμίλησα μαζί τους, τοὺς ἐξέθεσα δὲ ποιοί εἴμαστε. Θυμᾶμαι, ὁ Γεώργιος Παπανδρέου, μὲ μεγάλη καλωσύνη, μοῦ εἶπε: "Ποιοί εἶσθε ἐσεῖς, παιδί μου, τί θέλετε, τί γυρεύετε νὰ ἐπιτύχετε;"

»Τοῦ ἀπάντησα ὅτι: "Κάναμε ἐπανάστασι, κύριε πρόεδρε, διότι ἐσεῖς οἱ ἴδιοι φωνάζατε ὅτι δὲν μπορούσατε νὰ προχωρήσετε, τὸ Σύνταγμα δὲν σᾶς ἄρεσε, οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοῦ δὲν σᾶς ἄρεσαν, οἱ πολιτικοὶ δὲν σᾶς ἄρεσαν καί, ἔτσι, ἐπενέβησαν οἱ Ἔνοπλες Δυνάμεις προκειμένου νὰ σᾶς ἑνώσουν. Ἑνωθήκατε τουλάχιστον ἐδῶ στὸν θάλαμο τῶν στρατιωτῶν;". Εἰπώθηκαν μερικὰ καλαμπούρια ἀκόμη, ἀπὸ τὸν Γεώργιο Παπανδρέου αὐτὴ τὴ φορά, ποὺ δὲν θυμᾶμαι. Παραπλεύρως του, βρισκόταν ἕνα ἄλλο πρόσωπο ποὺ δὲν γνώριζα. Τὸν ρώτησα: Ἐσεῖς ποιός εἶσθε; Μοῦ ἀπάντησε: "Ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου". Τότε τοῦ εἶπα ἔντονα: "Ἐσὺ ἔκανες τὰ περισσότερα, ὁ πατέρας σου καλὸς ἤτανε". Ἔμεινα ἀρκετὰ καὶ συζητήσαμε πολὺ φιλικὰ μεταξύ μας. Οὐδεὶς ἐξεδήλωσε κάποια ἀντίδρασι.

»Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ πολιτικοὶ μοῦ ἦσαν ἄγνωστοι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Γεώργιο Ράλλη καὶ Παπαληγούρα, οἱ ὁποῖοι ἦσαν κάπως γνωστοί μου. Μὲ τὸν Παπαληγούρα μάλιστα εἶχα συναντηθῆ παλιότερα καὶ τοὺ εἶχα πῆ ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ γίνουν ἐκλογές. Τὸν Ράλλη εἶχα ἐπιχειρήσει νὰ τὸν δῶ, ἀλλὰ μὲ ἀπέφυγε. Τὸν εἶχα εἰδοποιήσει ὅμως μὲ τὸν ἰδιαίτερό του Νῖκο Κονδύλη ὅτι τὰ πράγματα δὲν πηγαίνουν καλὰ καὶ ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πᾶμε πρὸς ἐκλογές. Ὁ Νῖκος Κονδύλης μοῦ εἶχε πῆ τότε ὅτι "μᾶλλον κάνετε λάθος καὶ τὰ πράγματα βαδίζουν ὁμαλῶς". Μέσα ἀπὸ τὸν θάλαμο ποὺ ἦταν ὅλοι μαζί, τοὺς πῆρα μαζί μου στὸ γραφεῖο, λέγοντάς τους ὅτι ἤθελα νὰ τοὺς δῶ ἰδιαιτέρως. Τοὺς κέρασα τσάϊ καὶ τοὺς ρώτησα ἂν θέλανε τίποτα. Μοῦ δώσανε ἀπὸ ἕνα σημείωμα γιὰ τοὺς δικούς τους ὅτι εἶναι καλά».

Ορκίζεται η κυβέρνηση Κόλλια

Τι είχαν γίνει όμως οι προσπάθειες για τον σχηματισμό κυβέρνησης; Μετά τη λιγόλογη συνάντησή του με τον βασιλιά, πάντα έκπληκτος, ο Κ. Κόλλιας οδηγήθηκε στο γραφείο του αρχηγού του ΓΕΣ, όπου αντίκρισε τον στρατηγό Σπαντιδάκη περιβαλλόμενο από τους ηγέτες του κινήματος. Δεν γνώριζε κανέναν. Τον χαιρέτησαν και ο Γρ. Σπαντιδάκης τού έδωσε μερικές εξηγήσεις. «Ποιοι θα συμμετάσχουν στην κυβέρνηση;» ρώτησε.

Ο στρατηγός Σπαντιδάκης τού έδωσε τον κατάλογο των τεσσάρων στρατιωτικών

που παρευρίσκονταν. «Μόνον αυτοί προς το παρόν». Και πρόσθεσε: «Η ορκωμοσία θα γίνει στις 7 στα Ανάκτορα Αθηνών. Προφθάνετε να βάλετε το κατάλληλο ένδυμα».

Ένα στρατιωτικό αυτοκίνητο τον ξανάφερε στο σπίτι του, προς ανακούφιση της συζύγου του, που φοβόταν πως είχε συλληφθεί. Στις 7 βρισκόταν στα Ανάκτορα, στην Αίθουσα Τελετών, μαζί με τους τέσσερις αξιωματικούς. Εκείνοι φορούσαν μεγάλη στολή, αυτός μαύρο κοστούμι. Και σε λίγο εμφανίστηκε ο βασιλιάς. Η τελετουργία υπήρξε σύντομη. Ο όρκος δόθηκε. Ήταν η ώρα 7:15′ το βράδυ. Και ο ραδιοσταθμός Αθηνών μετέδιδε την αποφασιστική είδηση:

«Ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως ὡρκίσθη νέα κυβέρνησις, ἡ σύνθεσις τῆς ὁποίας ἔχει ὡς ἑξῆς:

»Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ὁ εἰσαγγελεὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου Κωνσταντῖνος Κόλλιας.

»Ἀντιπρόεδρος καὶ ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ΓΕΣ ἀντιστράτηγος Γρ. Σπαντιδάκης.

»Ὑπουργὸς Συντονισμοῦ ὁ συνταγματάρχης Πυροβολικοῦ Νικ. Μακαρέζος.

»Ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν καὶ Δημοσίας Τάξεως ὁ ταξίαρχος Στ. Παττακός.

»Ὑπουργὸς Προεδρίας Κυβερνήσεως ὁ συνταγματάρχης Πυροβολικοῦ Γεώργ. Παπαδόπουλος.

»Μετὰ τὴν ὁρκωμοσίαν, συνῆλθε τὸ πρῶτον ὑπουργικὸν συμβούλιον, εἰς τυπικὴν συνεδρίασιν, μετὰ ταῦτα δὲ οἱ νέοι ὑπουργοὶ ἀνέλαβαν τὰ καθήκοντά των. Ἡ κυβέρνησις θὰ συμπληρωθῇ διὰ νέων μελῶν, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων θὰ δοθοῦν εἰς τὴν δημοσιότητα βραδύτερον, δι' ἐπισήμου ἀνακοινώσεως».

Το διάγγελμα προς τον λαό

Λίγο αργότερα μεταδιδόταν διάγγελμα του πρωθυπουργού προς τον ελληνικό λαό, που τα κυριότερα σημεία του είχαν ως εξής:

«Ἀπὸ μακροῦ παριστάμεθα μάρτυρες ἑνὸς ἐγκλήματος, τὸ ὁποῖον διεπράττετο εἰς βάρος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ τοῦ Ἔθνους... Δὲν ἀπέμενεν πλέον ἄλλος τρόπος σωτηρίας ἀπὸ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ στρατοῦ μας.

»Ἡ ἐπέμβασις αὕτη βεβαίως ἀποτελεῖ ἐκτροπὴν ἐκ τοῦ Συντάγματος, ἀλλ' ἡ ἐκτροπὴ αὐτὴ ἦτο ἐπιβεβλημένη διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Πατρίδος.

»...Αἱ ἐκλογαὶ αἱ ὁποῖαι προεκηρύχθησαν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δώσουν

τὴν λύσιν εἰς τὸ δημιουργηθὲν ἀδιέξοδον. Πρῶτον, διότι ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας ἦτο ἀδύνατος ἡ ὁμαλὴ διεξαγωγή των. Καὶ δεύτερον, διότι οἱονδήποτε καὶ ἂν ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν θὰ ὡδηγούμεθα μοιραίως εἰς τὴν αἱματοχυσίαν καὶ τὸ χάος.

»Δι' αὐτὸ ἐπενέβη ὁ στρατός. Διὰ νὰ ἀνακόψη τὴν πορείαν πρὸς τὴν καταστροφὴν ἕνα βῆμα πρὸ τῆς ἀβύσσου.

»...Ποῖοι εἴμεθα; Δὲν ἀνήκομεν εἰς οὐδὲν πολιτικὸν κόμμα καὶ οὐδεμίαν πολιτικὴν παράταξιν εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ εὐνοήσωμεν εἰς βάρος τῆς ἄλλης. Δὲν ἀνήκομεν οὔτε εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὀλιγαρχίαν, τὴν ὁποίαν ὁμοίως δὲν εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ ἀφήσωμεν νὰ προκαλῆ τὴν πενίαν.

»...Ἐλαυνώμεθα ἀποκλειστικῶς ἀπὸ πατριωτικὰ κίνητρα καὶ ἐπιδιώκομεν νὰ καταργήσωμεν τὴν φαυλοκρατίαν. Νὰ ἐξυγιάνωμεν τὸν δημόσιον βίον. Νὰ ἀπομακρύνωμεν ἀπὸ τὸν ὀργανισμὸν τῆς χώρας τὴν σῆψιν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκινδύνευε. Νὰ ἀποτρέψωμεν τὸν διχασμὸν καὶ τὴν ἀλληλοσφαγὴν πρὸς τὴν ὁποίαν μᾶς κατηύθυνον κακοὶ Ἕλληνες καὶ νὰ δημιουργήσωμεν ὑγιεῖς βάσεις διὰ τὴν ταχεῖαν ἐπάνοδον τῆς χώρας εἰς τὸν ἀληθῶς ὀρθόδοξον κοινοβουλευτικὸν βίον...

»Κηρύσσομεν τὴν συναδέλφωσιν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς δὲν ὑπάρχουν Δεξιοί, Κεντρῶοι, Ἀριστεροί. Ὑπάρχουν μόνον Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν εἰς τὴν Ἑλλάδα...

»Μετὰ τὴν παγίωσιν ὁμαλοῦ ρυθμοῦ καὶ τὴν δημιουργίαν τῶν καταλλήλων πρὸς τοῦτο συνθηκῶν τὸ ταχύτερον δυνατόν, θὰ ἐπανέλθη ἡ χώρα εἰς τὸν Κοινοβουλευτισμὸν ἐπὶ ὑγιοῦς βάσεως. Τότε ἡ ἀποστολὴ τῆς κυβερνήσεως θὰ ἔχη λήξει...»

Η πρώτη λαϊκή αντίσταση

Η απήχηση των δύο εκείνων ανακοινώσεων υπήρξε συγκλονιστική. Για πρώτη φορά ο λαός αλλά και οι ένοπλες δυνάμεις πληροφορούνταν ποιοι ήταν οι νέοι κύριοι της Ελλάδας. Δεν διαφωτίζονταν αρκετά. Υπήρχε απορία γιατί η κυβέρνηση που σχηματίστηκε ύστερα από τόσων ωρών δυστοκία είχε τόσο μικρή σύνθεση. Και γιατί δεν εξέδιδε και ο βασιλιάς διάγγελμα. Πάντως, η γενική εντύπωση ήταν ότι επρόκειτο για μια κατάσταση βασιλική. Ο Ανώτατος Άρχοντας φαινόταν να την ευλογεί. Και αυτή η συναίσθηση κατέπαυε στο στράτευμα κάθε τάση προς αντίδραση, ενώ στον λαό γεννούσε ηττοπάθεια.

Δεν υπήρξε όμως απόλυτη η απουσία λαϊκής αντίστασης. Το μεσημέρι της 21ης Απριλίου επικράτησε αναταραχή στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Πολλοί φοιτητές με

ορισμένους καθηγητές συγκεντρώθηκαν στο προαύλιο, όπου προσήλθε και ο δήμαρχος της πόλης Αλ. Σόφης. Μίλησε ένας φοιτητής και οι άλλοι ξέσπαζαν σε ομαδικά συνθήματα, κατά της δικτατορίας και του φασισμού και υπέρ της δημοκρατίας. Αλλά η χωροφυλακή εισέβαλε στον πανεπιστημιακό χώρο και συνέλαβε 14 από τους συγκεντρωμένους, μεταξύ των οποίων και τον δήμαρχο. Δικάστηκαν τη 10η Σεπτεμβρίου 1967 και καταδικάστηκαν σε φυλάκιση ή κάθειρξη 3 μηνών έως 7 ετών, με την κατηγορία ότι:

> *«Τὴν 21η Ἀπριλίου 1967 ἅπαντες οἱ κατηγορούμενοι συνεκρότησαν συνάθροισιν ἑαυτῶν τε καὶ ἄλλων ὁμοϊδεατῶν αὐτῶν... μετὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς κυβερνητικῆς ἀλλαγῆς, εἰς τὸν ἔξω τοῦ Πανεπιστημίου χῶρον, ἔχοντες ἕκαστος πλήρη γνῶσιν ἑκάστου ὡς τοιούτου, σχηματίσαντες πλῆθος πολλῶν δεκάδων τούτων, διατρίψαντες δὲ ἐκεῖ ἐπὶ ὥραν, ἀλαλάζοντες καὶ ἀλληλοπαρακινούμενοι εἰς διάπραξιν στασιαστικῶν καὶ βιαιοπρακτικῶν ἐκδηλώσεων ἐναντίον τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν ὀργάνων της, ὡς καὶ ἐναντίον ἀτόμων ἀπαρεσκόντων αὐτοῖς κατὰ φρόνημα».*

Στο Ηράκλειο

Την ίδια όμως ημέρα της 21ης Απριλίου, σοβαρότερα γεγονότα ξετυλίχθηκαν στο Ηράκλειο της Κρήτης. Ο μηχανισμός της ΕΔΗΝ λειτουργούσε ομαλά και κάλεσε τον λαό σε συλλαλητήριο διαμαρτυρίας κατά του πραξικοπήματος στην πλατεία Ελευθερίας. Το πλήθος που συγκεντρώθηκε –κυρίως νέοι– ήταν σημαντικό. Η μαχητικότητά του ζωηρή και θορυβώδης. Η χωροφυλακή θέλησε να τους διαλύσει, αλλά δεν το κατόρθωσε. Έκανε τότε την κάθοδό του ο στρατός που χρησιμοποίησε τα πυρά του. Ένας διαδηλωτής –ο Άγγελος Τσαγκαράκης– τραυματίστηκε στο πόδι από σφαίρα όπλου εξ επαφής. Τελικά το συλλαλητήριο διαλύθηκε, αφού συνελήφθησαν 30, από τους οποίους παραπέμφθηκαν οι 7 («απείθεια κατά της Αρχής») που στις 11 Σεπτεμβρίου 1967 καταδικάσθηκαν σε φυλάκιση 6 μηνών έως 3 ετών.

Αυτές ήταν οι πρώτες εκδηλώσεις ενεργού αντίστασης στη Δικτατορία. Δεν επρόκειτο όμως βέβαια να κλονίσουν τον ογκόλιθο που ήδη είχε κυλήσει και συνέθλιβε την ελληνική πολιτική ζωή. Η κυβέρνηση αναλάμβανε την ντε γιούρε εξουσία –μπρος από την ντε φάκτο εξουσία της Ομάδας Παπαδόπουλου– ενώ σιδερένια τάξη επικρατούσε σε όλη την Ελλάδα. Μέσα στην πρωτεύουσα, ελάχιστες δυνάμεις διατηρούσαν υπό πλήρη έλεγχο τα πάντα. Ολόκληρο το κέντρο της Αθήνας, από το ξενοδοχείο Χίλτον έως τον Σταθμό Λαρίσης, κατεχόταν από δύο μόνο τάγματα στρατού: το στρατοπεδευμένο στην Αγία Παρασκευή, που κατέλαβε την περιοχή από το Χίλτον έως την Πλατεία Συντάγματος, και το 572ο τάγμα του 28ου Συντάγματος,

που ήταν στρατοπεδευμένο στο Χαϊδάρι, το οποίο κατέλαβε τη ζώνη πλατείας Συντάγματος-Σταθμού Λαρίσης. Τα άρματα ήταν σταθμευμένα σε καίρια σημεία, ενώ περίπολοι μαθητών της Σχολής Ευελπίδων και άλλων τμημάτων (ΛΟΚ, αλεξιπτωτιστών) διέσχιζαν το κέντρο. Σε επιφυλακή ως στρατηγικές εφεδρείες παρέμεναν τμήματα των ίδιων μονάδων. Αλλά στο μεγαλύτερο μέρος της πρωτεύουσας υπήρχε πλήρες κενό στρατού, χωρίς όμως κανείς να σκέπτεται να αντιδράσει.

Έτσι, καθώς τερμάτιζε τις ώρες της η 21η Απριλίου, ένα πρωτοφανές γεγονός είχε συντελεσθεί κατά τρόπο αστραπιαίο και ανατρεπτικό. Είχε καταλυθεί το κοινοβουλευτικό καθεστώς και λιγότεροι από 500 τολμηροί αξιωματικοί είχαν επιβάλει τη βούλησή τους σ' ένα στράτευμα που αριθμούσε πάνω από 10.000 στελέχη (όλων των όπλων) και σε ένα λαό 8.000.000 που διαπνεόταν από ρωμαλέο δημοκρατικό φρόνημα. Η εξήγηση του φαινομένου ήταν μία, όπως την είχε διατυπώσει επιγραμματικά ο Α. Παπανδρέου: «Μας έπιασαν στον ύπνο...»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ

Η ΠΡΩΤΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ • Η «ΝΤΕ ΓΙΟΥΡΕ» ΚΑΙ Η «ΝΤΕ ΦΑΚΤΟ» ΕΞΟΥΣΙΑ • Η «ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΟΜΑΣ» • ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΒΑΣΙΛΙΑ ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ • ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ • ΤΑ ΕΚΤΑΚΤΑ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΑ • ΟΙ ΜΑΖΙΚΕΣ ΣΥΛΛΗΨΕΙΣ • Ο Α. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΣΤΙΣ ΦΥΛΑΚΕΣ ΑΒΕΡΩΦ • Η ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑ • Η «ΕΛΕΝΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ» • Ο ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ • Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΣΤΙΣ ΕΝΟΠΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ • ΟΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ

ΤΟ ΠΡΩΙ ΤΗΣ 22ας ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967 το καθεστώς της 21ης Απριλίου αποτελούσε πια μια πραγματικότητα. Κανένα σκίρτημα αντίδρασης δεν υπήρχε απ' άκρου σ' άκρο στο Βασίλειο της Ελλάδας. Απέραντη πλαδαρή παθητικότητα κυριαρχούσε.

Οι εφημερίδες εκδόθηκαν την ημέρα εκείνη αλλά υπό καθεστώς αυστηρής λογοκρισίας. Ένας νεαρός δημοσιογράφος την διηύθυνε. Και καθώς μια εφημερίδα είχε μιαν αγγελία για κονσέρβες ρωσικών καβουριών, ο λογοκριτής την πέταξε λέγοντας στον παριστάμενο αρμόδιο συντάκτη: «Πρέπει να καταλάβατε πως από σήμερα δεν υπάρχει Σοβιετική Ένωση για την Ελλάδα. Πάει, καταποντίσθηκε...»

Το απόγευμα της ίδιας ημέρας, η κυβέρνηση συμπληρώθηκε με 14 νέους υπουργούς:

Π. Οικονόμου-Γκούρας, πρώην πρεσβευτής, υπουργός Εξωτερικών.
Αδ. Ανδρουτσόπουλος, υπουργός Οικονομικών.
Λ. Ροζάκης, αρεοπαγίτης, υπουργός Δικαιοσύνης.
Γ. Παπαδημητρακόπουλος, υπουργός Εμπορίου.
Αθ. Αθανασίου, αντιναύαρχος, υπουργός Εμπορικής Ναυτιλίας.
Αλ. Ματθαίου, υπουργός Γεωργίας.
Π. Τοτόμης, υπουργός Δημοσίας Τάξεως.
Κ. Καλαμποκιάς, υπουργός Παιδείας.
Π. Τσαρούχης, αντεισαγγελέας Αρείου Πάγου, υπουργός Δημοσίων Έργων.
Ευ. Πουλαντζάς, υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας.

Ν. Οικονομόπουλος, αρεοπαγίτης, υπουργός Βιομηχανίας.
Δ. Οικονομόπουλος, υπουργός Συγκοινωνιών.
Γ. Ζωιτάκης, αντιστράτηγος, υφυπουργός Εθνικής Άμυνας.
Ορ. Ρόδινος, υφυπουργός Συντονισμού.

Και την 26η Απριλίου ορκίσθηκαν 4 ακόμα μέλη της κυβέρνησης:

Ι. Τσαντίλας, υπουργός Συγκοινωνιών.
Αλ. Λέκκας, υπουργός Εργασίας.
Σπ. Λιζάρδος, υφυπουργός Οικονομικών.
Γ. Γεωργακέλος, υφυπουργός Εμπορίου.

Ποιοι είχαν την εξουσία;

Η κυβέρνηση έδινε την εντύπωση ότι την αποτελούσαν τεχνοκράτες και δικαστικοί. Οι υπουργοί ήταν άγνωστοι στο πολύ κοινό. Οι περισσότεροι δέχθηκαν να συμμετάσχουν κατόπιν προσωπικής πίεσης του βασιλιά, όπως ο Π. Οικονόμου-Γκούρας. Άλλοι εισάκουσαν στην πρόσκληση του πρωθυπουργού. Ορισμένοι επιβλήθηκαν από τους κινηματίες. Γενικά όμως έλαμπαν με την απουσία τους γνωστές προσωπικότητες. Φάνταζε σαν κυβέρνηση μετριοτήτων. Τα περισσότερα σχόλια προκαλούσε η παρουσία του Π. Τοτόμη. Υπάλληλος του Ελληνοαμερικανού επιχειρηματία Τομ Πάππας και κοσμικός τύπος, εξέπληξε με την ανάθεση σ' αυτόν ενός τόσο νευραλγικού υπουργείου (Δημοσίας Τάξεως). Αργότερα υποστηρίχθηκε ότι υποδείχθηκε από τη CIA, της οποίας αποτελούσε τον επίσημο σύνδεσμο με την κυβέρνηση.

Στην πραγματικότητα, όμως, την αληθινή δύναμη είχαν στο κυβερνητικό αυτό σχήμα οι τρεις υπουργοί της ηγεσίας του κινήματος: Γ. Παπαδόπουλος, Στ. Παττακός, Ν. Μακαρέζος. Ταυτόχρονα, άλλα μέλη της ηγετικής στρατιωτικής ομάδας αναλάμβαναν γενικοί γραμματείς των υπουργείων, οι οποίοι ήταν οι πραγματικοί υπουργοί. Η υπουργική τριανδρία και οι γενικοί γραμματείς ήταν η πραγματική κυβέρνηση, η οποία αποφάσιζε υπό την πρωτοκαθεδρία του Γ. Παπαδόπουλου. Ο πρωθυπουργός και οι υπόλοιποι υπουργοί ήταν απλά εκτελεστικά όργανα.

Η επαναστατική ομάδα

Υπήρχε όμως και άλλη ντε φάκτο εξουσία πίσω από την κυβέρνηση; Αυτό αποτελούσε ένα αίνιγμα σε όλη τη διάρκεια της Δικτατορίας, το οποίο μάταια προσπαθούσαν οι πάντες να εξιχνιάσουν. Οι φήμες μιλούσαν για μια Επαναστατική Επιτροπή 14-15 μελών, που ενεργούσε ως εκτελεστικό όργανο ενός Επαναστατικού Συμβουλίου από 40-50 μέλη. Παρέμενε, όμως, σκοτεινή η σύνθεση αυτών των δύο σωμάτων.

Στην πραγματικότητα τι συνέβαινε; Την ουσιαστική εξουσία του νέου καθεστώτος την ασκούσε η ηγετική ομάδα των 15 αξιωματικών, που με αρχηγό τον Γ. Παπαδόπουλο κατεύθυνε άμεσα το κίνημα την 21η Απριλίου. Σε αυτούς προστέθηκε αργότερα ο συνταγματάρχης Καρύδας. Τι θα γινόταν, όμως, αφού καταλήφθηκε η Αρχή; Βέβαια οι ίδιοι αξιωματικοί θα διατηρούσαν καταρχήν την ντε φάκτο εξουσία. Αλλά υπήρχαν αντιμαχόμενες μερίδες μέσα στην ομάδα των 16. Ο Γ. Παπαδόπουλος ήταν ο ισχυρότερος, αλλά αντιμετώπιζε τον Ι. Λαδά και τον Στ. Παττακό και σε δευτερεύοντα βαθμό τον Ν. Μακαρέζο.

Στη σύνθεση της κυβέρνησης επέπλεε η τριανδρία των Γ. Παπαδόπουλου, Στ. Παττακού, Ν. Μακαρέζου. Και έδινε την εντύπωση ότι είχαν κάνει καταμερισμό των σφαιρών ευθύνης. Ο Γ. Παπαδόπουλος είχε τον χειρισμό των θεμάτων εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, ο Στ. Παττακός της εσωτερικής ασφάλειας (δημόσιας τάξης) και ο Ν. Μακαρέζος των οικονομικών. Η εικόνα αυτή δεν ήταν εντελώς ακριβής. Δεν ήταν ο Στ. Παττακός ο υπεύθυνος της εσωτερικής ασφάλειας, αλλά ο συνταγματάρχης Ι. Λαδάς, που ανέλαβε ως γενικός γραμματέας του υπουργείου Δημοσίας Τάξεως. Ο Στ. Παττακός είχε απλώς την επίβλεψη του κρατικού μηχανισμού. Εξάλλου οι γενικοί γραμματείς των υπουργείων έπαιζαν πάντα τον ρόλο τους στις κυβερνητικές δικαιοδοσίες. Αλλά ο Γ. Παπαδόπουλος με δεξιοτεχνία και επιβολή κατόρθωνε να δεσπόζει ολοένα περισσότερο, εκμεταλλευόμενος τους εσωτερικούς ανταγωνισμούς μεταξύ των διαφόρων μερίδων.

Ο γενικός γραμματέας του υπουργείου Εσωτερικών συνταγματάρχης Κωτσέλης επέβλεπε τον Στ. Παττακό για λογαριασμό του Γ. Παπαδόπουλου. Πάντως, όμως, ο Στ. Παττακός διατηρούσε πάντα επαφή με το ΚΕΤ (άρματα) και ήταν αρκετά ισχυρός. Αλλά ο Ι. Λαδάς ήταν αυτοδύναμος και η ομάδα του, στην οποία συμμετείχε και ο συνταγματάρχης Ασλανίδης, σχημάτιζε ιδιαίτερο φέουδο, που δεν μπορούσε εύκολα να το διαβρώσει ο Γ. Παπαδόπουλος.

Οι περισσότεροι, όμως, από τους 16 ηγέτες υποστήριζαν ότι έπρεπε να αποτελούν ένα μόνιμο όργανο που θα αποφάσιζε, ως υπέρτατη εξουσία του καθεστώτος, ενώ η κυβέρνηση και οι άλλοι μηχανισμοί θα εκτελούσαν τις εντολές του. Και πράγματι συγκρότησαν πάλι την Επαναστατική Ομάδα, η οποία έκτος από τις γενικές κατευθύνσεις, θα εξέταζε κάθε νόμο ή θα εκπονούσε η ίδια νόμους και θα υπαγόταν στην έγκρισή της κάθε ενέργεια του καθεστώτος.

Αλλά ο Γ. Παπαδόπουλος επιδίωκε να τορπιλίσει την Ομάδα, η οποία βέβαια αποτελούσε φραγμό στη δική του δύναμη. Χρησιμοποίησε το επιχείρημα –που ήταν ακριβές– ότι έτσι θα ήταν πολύ δύσκαμπτος ο μηχανισμός της εξουσίας. Και εισηγήθηκε –πράγμα που αποφασίστηκε– να συνέρχεται η Ομάδα μόνον όταν επρόκειτο για κεφαλαιώδη, θεσμικά θέματα. Για τα άλλα θα αποφάσιζε η τριμελής

ηγετική ομάδα με ορισμένους από τους γενικούς γραμματείς, και πρώτος απ' όλους ο Γ. Παπαδόπουλος.

Έτσι οι συνεδριάσεις της Επαναστατικής Ομάδας ήταν πολύ αραιές και γίνονταν συνεχώς αραιότερες. Ο Γ. Παπαδόπουλος απέφευγε να τη συγκαλέσει και έπαιρνε ολοένα περισσότερο τις πρωτοβουλίες στα χέρια του. Η προσωπική του εξουσία δυνάμωνε ακατάπαυτα. Και, βαθμιαία, η Επαναστατική Ομάδα είχε χαλαρώσει τον ρυθμό των εργασιών της τόσο πολύ, ώστε ουσιαστικά έσβησε στη σκιά, σχεδόν έπαψε να υπάρχει.

Τα περισσότερα μέλη της Ομάδας δυσφορούσαν για την κατάσταση αυτή. Αναβρασμός επικρατούσε κατά των υπερτροφικών εξουσιών του Γ. Παπαδόπουλου. Αλλά εκείνος συνέχιζε τον δρόμο του. Η Ελλάδα γινόταν χώρα προσωποπαγής.

Βασιλιάς και κυβέρνηση

Ποιες όμως ήταν οι σχέσεις της νέας κυβέρνησης με τον Ανώτατο Άρχοντα; Παρά την αιφνίδια απώλεια των εξουσιών του, ο βασιλιάς τυπικά δεν έπαυε να είναι αρχηγός του κράτους. Και το στρατιωτικό καθεστώς είχε κάθε συμφέρον να διατηρείται αρμονική η συνεργασία του Κωνσταντίνου με την κυβέρνηση, η οποία φαινόταν ότι είχε καθιερωθεί.

Την 24η Απριλίου, ο πρωθυπουργός Κ. Κόλλιας δήλωσε:

> *«Ἐντὸς τῆς ἑβδομάδος ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς θὰ προεδρεύσῃ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου».*

Πράγματι, το απόγευμα της 26ης Απριλίου, η κυβέρνηση συνεδρίασε στα Ανάκτορα Αθηνών με την παρουσία του Κωνσταντίνου. Ο πρωθυπουργός Κ. Κόλλιας τον προσφώνησε εξυμνώντας τη σημασία της 21ης Απριλίου και υπογραμμίζοντας την κατάσταση που υπήρχε, η οποία «εξηνάγκασε τον στρατόν να επέμβη». Αλλά κατέληγε με την επωδό:

> *«Διαβεβαιοῖ δὲ (ἡ κυβέρνησις) πρὸς Ὑμᾶς Μεγαλειότατε, ὅτι διακαὴς ἐπιθυμία της εἶναι ἡ ταχύτερα δημιουργία συνθηκῶν καταλλήλων διὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς χώρας εἰς τὸν Κοινοβουλευτισμὸν ἐπὶ ὑγιῶν βάσεων καὶ δὲν θὰ φεισθῇ οὐδενὸς πρὸς τοῦτο κόπου».*

Και ο βασιλιάς απάντησε ως εξής:

> *«Πράγματι ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὸν τελευταῖον καιρὸν ἐδοκιμάσθη σκληρότατα... Ὡς ἀρχηγὸς τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ἐκ τοῦ Συντάγματος, πιστεύω ἀκραδάντως ὅτι αὗται πρέπει νὰ εἶναι ἐθνικαί, διότι ἀποτελοῦν τὸ σπουδαιότερον κεφάλαιον τῆς Πατρίδος. Εἶμαι βέβαιος ὅτι μὲ τὴν εὐχὴν τοῦ Θεοῦ, μὲ τὴν προσπάθειαν ὑμῶν καὶ προπαντὸς τὴν βοήθειαν τοῦ λαοῦ, θὰ ἐπιτευχθῇ ταχέως ἡ ὀργάνωσις ἑνὸς κράτους δικαίου, μιᾶς ἀληθοῦς*

καὶ ὑγιοῦς Δημοκρατίας... Ὡς ὀρθῶς δὲ παρετηρήσατε, κύριε πρωθυπουργέ, καὶ ἡ ἰδική μου διακαὴς ἐπιθυμία εἶναι ἡ ταχυτέρα δυνατὴ ἐπάνοδος τῆς χώρας εἰς τὸν Κοινοβουλευτισμόν».

Εκ πρώτης όψεως, φαινόταν εναρμονισμός θέσεων βασιλιά και κυβέρνησης, με την κοινή αποστροφή για την επάνοδο στον κοινοβουλευτισμό, που αποτελούσε το επιδεικτικό σύνθημα του καθεστώτος. Κατά βάθος, όμως, η φράση του βασιλιά περιείχε υπόνοια αντίδρασης προς το καθεστώς, που δυσαρέστησε τους ηγέτες της Δικτατορίας. Δεν είχε συμβουλευτεί κανέναν προηγουμένως ο Κωνσταντίνος για το περιεχόμενο της ομιλίας του. Και θα περίμεναν εκείνοι να εξάρει περισσότερο την αποστολή του καθεστώτος, παρά την ανάγκη αποκατάστασης της δημοκρατίας. Δεν εκδήλωσαν όμως τη δυσφορία τους. Ήταν αρκετή η εμφάνιση του βασιλιά δίπλα στην κυβέρνηση. Αναπλήρωνε έως ένα βαθμό το κενό το οποίο δημιουργούσε η παρατεινόμενη έλλειψη ενός βασιλικού διαγγέλματος προς τον λαό από την 21η Απριλίου.

Ο ίδιος ο Κωνσταντίνος, στη συνέντευξή του προς τον Σουλτσμπέργκερ, είπε τα εξής για τις πρώτες σχέσεις του με την κυβέρνηση:

«Μετὰ τὴν ὁρκωμοσία της, εἶπα στὸν Παττακό, ποὺ ἀνέλαβε τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν: "Σὲ καθιστῶ προσωπικὰ ὑπεύθυνο ὅτι δὲν θὰ χυθῆ οὔτε σταγόνα αἵματος, καὶ ὅτι δὲν θὰ πάθη κακὸ οὔτε ἕνας πολιτικός"».

Αργότερα:

«Εἶπα στὸν Παττακὸ καὶ τὸν Παπαδόπουλο: "Ὄχι ἐκτελέσεις. Θυμηθῆτε ὅτι δὲν μπορεῖτε νὰ ἐκτελέσετε πολιτικούς". Ὁ Παττακὸς ἀπάντησε: "Τοῦρκοι δὲν θὰ γίνωμε ποτέ!" Τοὺς εἶπα ὅτι μιὰ αἱματοχυσία θὰ κατέστρεφε ὅλες τὶς προσπάθειές τους».

Ο Σουλτσμπέργκερ συνεχίζει:

«Ὁ Κωνσταντῖνος εἶπε ὅτι ἔθεσε ἕνα πρότυπο γιὰ τὴν συνεργασία του μὲ τὴν κυβέρνησι στὴν πρώτη του συνάντησι μὲ αὐτήν, τὸ Σάββατο. Εἶπε: "Ἐξήγησα στοὺς ὑπουργοὺς ὅτι δὲν προεδρεύω στὴν συνεδρίασί τους. Δὲν συζητῶ τὰ πράγματα μαζί σας, τοὺς εἶπα. Βρίσκομαι ἐδῶ γιὰ νὰ βάλω τὴν ὑπόθεσι μπροστά". Ὕστερα, μιλώντας ἀνεπίσημα, τοὺς εἶπα ὅτι ἔχουν τὴν δύναμι νὰ κάνουν δημιουργικὸ ἔργο γιὰ τὸ καλὸ τῆς χώρας. Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποκτήσουν ἐπιθετικότητα καὶ ἀλαζονεία. Τοὺς εἶπα ὅτι εἶχαν χρέος νὰ γίνουν ταπεινοὶ καὶ ἀγαπητοί. Τοὺς εἶπα νὰ ξεχάσουν τὸν προσωπικό τους ρόλο καὶ νὰ ἐργασθοῦν γιὰ τὴν χώρα. Ὕστερα τοὺς εἶπα: "Ἂν τὸ κάνετε αὐτό, καὶ μὲ τηρῆτε ἐνήμερο γιὰ ὅ,τι κάνετε, θὰ ἔχετε τὴν συνεργασία μου". Ἡ ἔντασις ἦταν τρομερή».

Πάντως εκείνη η συνεργασία γινόταν ολοένα και πιο επίπλαστη. Μεταξύ βασιλιά και στρατιωτικής δικτατορίας, διανοιγόταν αργά αλλά σταθερά η άβυσσος.

Οι ένοπλες δυνάμεις

Συγχρόνως με τη συγκρότηση της κυβέρνησης, άρχιζε η ανασυγκρότηση της ηγεσίας των ενόπλων δυνάμεων. Ο αρχηγός του ΓΕΕΘΑ αντιναύαρχος Σπ. Αυγέρης συμφώνησε με το νέο καθεστώς και διατήρησε τη θέση του. Αρχηγός του ΓΕΣ ανέλαβε ο αντιστράτηγος Οδ. Αγγελής αντί του Γρ. Σπαντιδάκη. Ο ναύαρχος Εγκολφόπουλος είχε πιεσθεί να παραμείνει ως αρχηγός του ΓΕΝ. Έθεσε όμως ως όρο –κατόπιν συνεννοήσεως και συμφωνίας των άλλων ναυάρχων– να μη γίνει καμιά μεταβολή στο Β. Ναυτικό, που απορρίφθηκε και αντικαταστάθηκε από τον ναύαρχο Ιπ. Δέδε. Ο αρχηγός του ΓΕΑ πτέραρχος Αντωνάκος παρέμεινε στη θέση του. Όλοι όμως αυτοί οι ηγήτορες δεν είχαν πραγματική εξουσία. Ήταν επίσης διεκπεραιωτές των αποφάσεων της Επαναστατικής Ομάδας και –σε τελευταία ανάλυση– του Γ. Παπαδόπουλου. Αλλά συγχρόνως άρχιζε ευρύτατη εκκαθάριση των ενόπλων δυνάμεων.

Οι μαζικές συλλήψεις

Τα πρώτα μέτρα του νέου καθεστώτος απέβλεπαν στη διασφάλιση της εξουσίας του. Και οι μαζικές συλλήψεις αποτελούσαν το κυριότερο μέσον. Οι προσωπικότητες πρώτης γραμμής που αρπάχθηκαν μέσα στη νύχτα της 21ης Απριλίου ανήλθαν σε 39. Μόνον ο Αντ. Μπριλλάκης, ο Μίκης Θεοδωράκης και ο Π. Βαρδινογιάννης κατόρθωσαν να διαφύγουν. Συλλαμβάνονταν όμως και πολλοί δευτερεύοντες παράγοντες, καθώς και πρόσωπα επισημασμένα ως κομμουνιστές. Συνολικά τη νύχτα εκείνη χίλια περίπου άτομα βρέθηκαν κρατούμενοι στην Αθήνα.

Αλλά από την επομένη οι συλλήψεις έγιναν με πολύ ταχύτερο ρυθμό. Η προσχώρηση της αστυνομίας και της χωροφυλακής στο κίνημα το εξόπλισε με τον ισχυρό καταδιωκτικό μηχανισμό τους και με τους καταλόγους των υπόπτων που κρατούσαν οι αρχές ασφαλείας. Έτσι ήταν δυνατή τώρα η αρπαγή των ανεπιθύμητων σε πολύ μεγαλύτερη έκταση, που ξεπέρασε κατά πολύ το πλαίσιο των προβλεπομένων συλλήψεων από το «Σχέδιο Προμηθεύς». Παρόμοια μαζική δίωξη είχε γίνει μόνον πριν από 20 χρόνια: το καλοκαίρι τού 1947, από τον τότε υπουργό Δημοσίας Τάξεως Ναπολέοντα Ζέρβα. Δεν είχε φθάσει όμως εκείνη τις ποσοτικές διαστάσεις της 21ης Απριλίου 1967.

Το σάρωμα απλωνόταν από ώρα σε ώρα σαν κύματα. Στην αρχή κανείς δεν υποπτευόταν τέτοια έκταση. Έτσι όμως το κίνημα κατάφερε συντριπτικό πλήγμα εναντίον κάθε αντίδρασης από τις μη στρατιωτικές δυνάμεις. Σαρώνοντας κατά μάζες δικαίους και αδίκους, επικίνδυνους και ακίνδυνους, παρέλυε κάθε πολιτικό μηχανισμό –κομμάτων, οργανώσεων κλπ.– που θα ήταν σε θέση να προβάλει αντίσταση. Και η εξουσία καταλαμβανόταν αμαχητί.

Οι στρατιωτικές προσωπικότητες που συνελήφθησαν απολύθηκαν σύντομα. Οι πολιτικές, όμως, που είχαν συγκεντρωθεί στο ΚΕΤ, μεταφέρθηκαν στο εξοχικό ξενοδοχείο *Πικέρμι*, εκτός του Γ. Παπανδρέου που λόγω της υγείας του εισήχθη στο νοσηλευτικό ίδρυμα του Μετοχικού Ταμείου Στρατού.

Φόνος στον Ιππόδρομο

Η μάζα όμως των άλλων συλληφθέντων παρέμεινε επί μέρες στοιβαγμένη στα γήπεδα της ΑΕΚ και του Ιπποδρόμου, υπό συνθήκες τραγικές, όπου υπέστη βιαιότητες χωρίς λόγο. Ο ηγέτης της ΕΔΑ Ηλίας Ηλιού, μολονότι μεγάλης ηλικίας και ασθενής, βασανίστηκε άγρια από τους φρουρούς του, στον Ιππόδρομο, τη νύχτα της 22ας Απριλίου. Και, την 25η Απριλίου, σκοτωνόταν ο γεωπόνος Παναγιώτης Ελής από έναν αξιωματικό της φρουράς. Ο λόγος; Είχαν διατάξει οι δεσμοφύλακες τους κρατούμενους να κάνουν «τροχάδην». Επειδή ο Ελής δεν προλάβαινε, δέχθηκε δύο σφαίρες περιστρόφου. Πώς και ποιος ήταν ο δράστης αποκαλύπτεται από την αναφορά που υπέβαλε ο διοικητής του στρατοπέδου:

«Ἀριθμὸς 6344. Πρὸς ΣΥΤ. Ὁ Ἐπίλαρχος Νικόλαος Παπαδομανωλάκης Β.Σ.Τ. 902 τῇ 25/4/1967

»Θέμα: Θανάσιμος τραυματισμὸς κρατουμένου.

»1. Ἐν συνεχεία τηλεφωνικῆς μου ἀναφορᾶς, ἀναφέρεται ὅτι τὴν 25/4/67 ἐξετέλουν τὰ καθήκοντα ἐπικεφαλῆς φρουρᾶς κρατουμένων εἰς Ἱππόδρομον Νέου Φαλήρου.

»2. Τὴν 17.40 ὥραν τῆς ἀνωτέρω ἡμερομηνίας ἠκούσθησαν πυροβολισμοί τινες ἐκ τοῦ ἔξωθι τοῦ στρατοπέδου χώρου καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ὁ κρατούμενος ἰδιώτης ΕΛΗΣ ἢ ΓΙΑΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ (κάτοικος Ἀθηνῶν, Παρρασίου 18, Η΄ Ἀστυνομικὸν Τμῆμα) ἐπέστρεφεν εἰς τὸν θάλαμον κρατουμένων μετὰ 5 ἢ 4 συγκρατουμένων μεθ' ὧν εἶχεν ἐξέλθει διὰ σωματικήν του ἀνάγκην.

»3. Ὁ μόνιμος ἀνθυπίλαρχος ΚΟΤΣΑΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ εὑρισκόμενος κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ θαλάμου τῶν κρατουμένων διέταξεν τὴν ταχυτέραν εἴσοδον ἐντὸς τοῦ θαλάμου, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐπυροβόλησε σχεδὸν ἐξ ἐπαφῆς τὸν κρατούμενον Ἐλῆν ἢ Γιαλῆν Παν., διότι ἐσχημάτισε τὴν γνώμην ὅτι οὗτος παρεξέκλινε τῆς ἀκριβοῦς κατευθύνσεώς του ἵνα εἰσέλθῃ εἰς θάλαμον (ὡς εἶχε διατάξει) μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τὸν τραυματίσῃ θανασίμως.

»4. Εἰς τὸν τραυματισθέντα κρατούμενον παρεσχέθησαν αἱ πρῶται βοήθειαι ὑπὸ συγκρατουμένων ἰατρῶν (τεχνηταὶ ἀναπνοαὶ-μαλάξεις καρδίας), πλὴν οὗτος μετὰ 3΄ ἀπεβίωσεν.

»5. Ὁ νεκρὸς παρεδόθη εἰς τὸν ἰατρὸν τοῦ 401 Γ.Σ.Ν.Ε. (Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου) Κειμηνάκην Δημήτριον, ὅστις προσῆλθε τῇ αἰτήσει μου εἰς Ἱππόδρομον Φαλήρου ἅμα τῷ τραυματισμῷ τοῦ κρατουμένου διὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν δεόντων.

»6. Παράκλησις διατάξητε ὅ,τι δεῖ ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω.

»Ὑπογραφὴ

»Ν. Παπαδομανωλάκης».

Ήδη τρία τουλάχιστον άτομα είχαν σκοτωθεί την 21η Απριλίου: δύο νεαρές και ένα αγόρι 14 ετών. Πυροβολήθηκαν από κινηματίες στρατιωτικούς τις πρώτες ώρες της επέμβασής τους. Και αυτό ήταν το πρώτο αίμα που χύθηκε κατά τη Δικτατορία από περιπτώσεις που μία προς μία υπήρξαν χωρίς λόγο και μπορούσαν να αποτραπούν.

Πόσοι όμως ήσαν οι συλληφθέντες; Ο Γ. Παπαδόπουλος την 28η Απριλίου δήλωσε ότι ανήλθαν σε 6.509, από τους οποίους απολύθηκαν οι 1.328 σε λίγες ημέρες. Πηγές των κομμάτων και ξένοι ανταποκριτές τούς ανέβαζαν σε 10.000-12.000 σε όλη την Ελλάδα. Όλο αυτό το πλήθος από τις 26 Απριλίου άρχισε να μεταφέρεται με αρματαγωγά στη νησίδα Γυάρο, κοντά στη Σύρο, όπου υπήρχαν εγκληματικές φυλακές. Φυσικά τα κτίρια των φυλακών δεν επαρκούσαν και η μικρή νήσος καλύφθηκε από κατασκήνωση των κρατουμένων. Αργότερα θα μεταφέρονταν οι περισσότεροι σε στρατόπεδα στη νήσο Λέρο.

Τα μέτρα της Δικτατορίας

Ωστόσο, το καθεστώς προσπαθούσε να επαναφέρει μιαν ομαλότητα στη ζωή, που θα κλεινόταν όμως σε ένα σιδερένιο περικάλυμμα ρυθμιζόμενης βίας. Οι περιορισμοί στις οικονομικές συναλλαγές, που είχαν επιβληθεί από το πρωί της 21ης Απριλίου, άρθηκαν τη μεθεπομένη. Είχε κλείσει το Χρηματιστήριο και οι τράπεζες για να μη διενεργούνται αγοραπωλησίες συναλλάγματος και χρυσών λιρών ή αναλήψεις καταθέσεων. Τα μέτρα αυτά είχε επιβάλει ο συνταγματάρχης Ν. Μακαρέζος, που επωμίσθηκε την ευθύνη της οικονομικής πολιτικής της Δικτατορίας. Και τώρα τα κατήργησε αμέσως. Ταυτόχρονα η κυκλοφορία, που είχε τελείως απαγορευθεί την ημέρα του κινήματος, επιτράπηκε σταδιακά έως την ολοκλήρωσή της μέχρι την 26η Απριλίου, με απόφαση του ταξίαρχου Παττακού που είχε την ευθύνη της εσωτερικής τάξης.

Αλλά η χαλάρωση αυτή, που ήταν άλλωστε αναπότρεπτη, συνοδευόταν με αντίρροπα μέτρα, τα οποία αποκάλυπταν τη σκληρότητα της δικτατορίας. Την 25η Απριλίου αναγγέλθηκε ότι συστήθηκαν 10 έκτακτα στρατοδικεία, στις πόλεις Αθήνα, Τρίπολη, Λαμία, Λάρισα, Ιωάννινα, Θεσσαλονίκη, Κοζάνη, Αλεξανδρούπολη, Χανιά, Δράμα. Το σχετικό διάταγμα είχε δημοσιευθεί από την 21η Απριλίου, στο φύλλο

281 της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως. Η μνήμη των έκτακτων στρατοδικείων του Εμφύλιου Πολέμου ήταν τρομερή πάντα. Και η επανεμφάνισή τους, μετά από 18 έτη, γέννησε αμέσως φοβία στον λαό, που δεν απαλύνθηκε με τη λεπτομέρεια ότι ο πρόεδρος και ο επίτροπος των στρατοδικείων θα προέρχονταν από το σώμα της τακτικής δικαιοσύνης, λαμβάνοντας κατ' απονομή στρατιωτικό βαθμό.

Και ο στρατιωτικός νόμος διατηρούνταν, ενώ ο αρχηγός του ΓΕΣ στρατηγός Αγγελής, με προκήρυξή του την 25η Απριλίου, απαγόρευε:

«Τὰς ἐν ὑπαίθρῳ συγκεντρώσεις πλέον τῶν πέντε ἀτόμων.

»Τὰς ἐν κλειστῷ χώρῳ συγκεντρώσεις πλὴν τῶν δημοσίων θεαμάτων.

»Τὴν ἄσκησιν ἀντεθνικῆς προπαγάνδας, δημοσίευσιν ἢ διασπορὰν πληροφοριῶν ἀνακριβῶν κλπ.

»Τὴν ὁπλοφορίαν καὶ κατοχὴν ὅπλων ὑπὸ ἰδιωτῶν.

»Τὴν προσωρινὴν περίθαλψιν κατ' οἶκον προσώπων μὴ ἐνοικούντων, ἐὰν τοῦτο δὲν δηλωθῇ ἐντὸς δύο ὡρῶν.

»Τὴν θήραν.

»Τοὺς ποδοσφαιρικοὺς ἀγῶνας».

Αργότερα επιτράπηκαν οι ποδοσφαιρικοί αγώνες, οι αγώνες στίβου, και λειτούργησε και ο Ιππόδρομος. Επιτράπηκαν επίσης οι συγκεντρώσεις σε σπίτια μέχρι πέντε ατόμων. Αλλά διατηρήθηκαν οι άλλες απαγορεύσεις και οι παραβάτες τους στέλλονταν στο έκτακτο στρατοδικείο, στο οποίο συνηθέστατη ήταν επίσης η παραπομπή για «απείθειαν προς στρατιωτικήν ή αστυνομικήν εντολήν».

Συγχρόνως η λογοκρισία στον Τύπο οργανώθηκε. Ορισμένες αδέξιες ενέργειες των λογοκριτών τις πρώτες ήμερες επανορθώθηκαν. Και η απαγόρευση της διαφήμισης των ρωσικών καβουριών, που έμεινε παροιμιώδης, αντικαταστάθηκε με δήλωση του υπουργού Εμπορίου ότι είναι ελεύθερη η διαφήμιση κάθε προϊόντος, ή δυτικής ή ανατολικής προέλευσης. Αλλά δεν έπαυε ο προληπτικός έλεγχος της λογοκρισίας να είναι αυστηρότατος, με αποτέλεσμα οι εφημερίδες να παρουσιάζονται πανομοιότυπες, ανούσιες και απαιτηλές.

Πρώτη εμφάνιση του Γ. Παπαδόπουλου

Στο μεταξύ, η πραγματική υπόσταση των επαναστατών παρέμενε συγκεχυμένη για το κοινό. Οι δημοσιογράφοι, Έλληνες και ξένοι, ελάχιστη επαφή είχαν με τους ηγέτες του νέου καθεστώτος και ιδίως με τον αρχηγό του, που γρήγορα ξεκαθαρίστηκε ότι είναι ο Γεώργιος Παπαδόπουλος. Και υπήρχε αδημονία του δημοσιογραφικού κόσμου να τον γνωρίσει, που ικανοποιήθηκε μία εβδομάδα μετά το κίνημα, την 27η Απριλίου.

Την ημέρα εκείνη, ο Γ. Παπαδόπουλος, στα γραφεία της Ένωσης Συντακτών εμ-

φανίστηκε μπροστά σε 200 αντιπροσώπους των μέσων ενημέρωσης όλου του κόσμου. Ο άνθρωπος που έδωσε τη συνέντευξη και έκανε μερικούς ηχηρούς διαξιφισμούς με τους δημοσιογράφους ήταν βαρύς αλλά εύστροφος και σε απίστευτο βαθμό ψύχραιμος. Αυτή ήταν η γενική εντύπωση. Αλλά οι δηλώσεις του και οι απαντήσεις του προκάλεσαν πολλές αντιδράσεις και δεν ικανοποίησαν. Παρέμειναν όμως οι περισσότερες παροιμιώδεις και ως πρώτη παρουσίαση των σκοπών της δικτατορίας έχουν μιαν ιστορική σημασία.

Ο Γ. Παπαδόπουλος απέδιδε την επέμβαση του στρατού στον φόβο της αναρχίας, καθώς και στην ανάγκη εξυγίανσης της χώρας. Και πρόφερε την περίφημη φράση που έμελλε επί επτά χρόνια να αποτελεί στόχο ελληνικών και διεθνών σχολίων:

> *«...Μὴν ξεχνᾶτε κύριοι ὅτι εὑρισκόμεθα ἐνώπιον ἑνὸς ἀσθενοῦς, τὸν ὁποῖον ἔχομεν ἐπὶ τῆς χειρουργικῆς κλίνης καὶ τὸν ὁποῖον ἐὰν ὁ χειρουργὸς δὲν προσδέση κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐγχειρήσεως ἐπὶ τῆς χειρουργικῆς κλίνης, ὑπάρχει περίπτωσις ἀντὶ διὰ τῆς ἐγχειρήσεως νὰ τοῦ χαρίση τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὑγείας του, νὰ τὸν ὁδηγήση εἰς τὸν θάνατον... Οἱ περιορισμοὶ τοὺς ὁποίους θὰ ἐπιβάλλωμεν εἶναι τὸ δέσιμον τοῦ ἀσθενοῦς ἐπὶ τῆς κλίνης διὰ νὰ ὑποστῆ ἀκινδύνως τὴν ἐγχείρησιν.*
>
> *»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Ἤθελα νὰ γνωρίζω, πόσον θὰ διαρκέση ἡ ἀνάρρωσις τοῦ ἀσθενοῦς;*
>
> *»Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ: Ὁ χρόνος ἀναρρώσεως τοῦ ἀσθενοῦς μετὰ τὴν ἐγχείρησιν, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν βαρύτητα τῆς ἀσθενείας, τὴν ὁποίαν αὐτὴν τὴν στιγμὴν δὲν μπορῶ νὰ προσδιορίσω.*
>
> *»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Εἶναι ἀλήθεια, κύριε ὑπουργέ, ὅτι ἡ στρατιωτικὴ κυβέρνησις μόλις τελειώσει τὴν ἀποστολήν της πρόκειται νὰ καλέση ἕναν πολιτικὸν ἀρχηγὸν ὡς διαιτητὴν καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ Καραμανλῆς;*
>
> *»Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ: Δὲν εἶναι ἀλήθεια τίποτα.*
>
> *»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Τί περιεῖχαν τὰ κατασχεθέντα ἀρχεῖα τῆς ΕΔΑ;*
>
> *»Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ: Δὲν γνωρίζω ἀκόμη. Πάντως πρόκειται περὶ ὑλικοῦ τὸ ὁποῖον διὰ νὰ μεταφερθῆ ἀπὸ τοὺς χώρους εἰς τοὺς ὁποίους εὑρέθη, ἐχρειάσθη 70 ὀχήματα τῶν 3 τόννων».*

Η πρώτη εκείνη επαφή της δικτατορίας διά του αρχηγού της με την παγκόσμια κοινή γνώμη προκάλεσε ποικίλα σχόλια. Αλλά το καθεστώς δεν έδειχνε διάθεση να χαλαρώσει τη σκληρότητα.

Περιπλοκή με τον Α. Παπανδρέου

Είχε ιδίως διαδοθεί ευρύτατα ότι ο Μανώλης Γλέζος καταδικάσθηκε από το Έκτακτο Στρατοδικείο σε θάνατο και εκτελέσθηκε. Πιο έντονες αλλά αντιφατικές ήταν οι δια-

δόσεις για τον Ανδρέα Παπανδρέου. Λεγόταν ότι ακολούθησε την τύχη του Γλέζου, κατ' άλλες φήμες ότι εκτελέσθηκε χωρίς καν δίκη. Τρίτη τέλος εκδοχή ισχυριζόταν ότι οπωσδήποτε ήταν προγραμματισμένος ο θάνατός του, «μετά ή άνευ δίκης».

Τις φήμες τις ανέφεραν και ξένοι τηλεοπτικοί σταθμοί. Δεν ήταν όμως ακριβείς. Και η κυβέρνηση, για να αντιδράσει, κάλεσε μια ομάδα Αθηναίων δημοσιογράφων την 28η Απριλίου στο ξενοδοχείο «Πικέρμι». Οι δημοσιογράφοι συνάντησαν τους Κ. Μητσοτάκη, Παυσανία και Σπύρο Κατσώτα, Λεων. Κύρκο, Ι. Αλευρά, τους στρατηγούς Βλάχο και Ιορδανίδη. Και, τέλος, τους επίμαχους Μανώλη Γλέζο και Ανδρέα Παπανδρέου.

Ήταν όλοι καλά στην υγεία τους και προπαντός ζωντανοί. Δεν επιτράπηκε η συνομιλία με πολιτικό περιεχόμενο, αλλά αντάλλαξαν πολλές αδιάφορες φράσεις. Πιο ενδιαφέρουσα ήταν η εμφάνιση του Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος είχε ακόμα δεμένο το πόδι του, που τραυματίστηκε κατά την περιπετειώδη σύλληψή του στη βίλα του στο Ψυχικό.

Χαμογελαστός φωτογραφήθηκε με τους δημοσιογράφους. Δήλωσε ότι, μετά την απαγωγή του από το σπίτι του, δεν υπέστη κακομεταχείριση. Αλλά οι φήμες για τη θανάτωσή του είχαν ξεχυθεί από την πρώτη στιγμή. Και, μολονότι τώρα διαψεύδονταν, το πρόβλημά του δεν έπαυε να υπάρχει. Τόσο για τον λαό όσο και για το νέο καθεστώς. Η παρουσία του στην Ελλάδα, έστω και ως κρατουμένου, θα αποτελούσε άξονα δραστηριοποίησης των μαζών που τον ακολουθούσαν. Η απομάκρυνσή του στο εξωτερικό θα του παρείχε ελευθερία κινήσεων και θα μπορούσε να οργανώσει την αντίσταση. Γι' αυτό πολλοί επέμεναν πως το καθεστώς δεν είχε άλλη λύση από τη θανάτωσή του.

Τα πράγματα περιπλέκονταν, γιατί υπήρχε πάντα η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Δεν είχε κλείσει ακόμα. Οι στρατιωτικοί από τους κατηγορηθέντες είχαν καταδικαστεί, αλλά υπήρχε ο κλάδος των μη στρατιωτικών, που όταν έγινε το κίνημα βρίσκονταν στη δικαιοδοσία της πολιτικής δικαιοσύνης, η οποία συνέχιζε τις ανακρίσεις διά του ανακριτή του 7ου τμήματος Αθηνών Σ. Σωκρατίδη. Ήδη είχαν μερικά άτομα προφυλακιστεί και άλλα κλήθηκαν να απολογηθούν τις παραμονές της 21ης Απριλίου.

Το νέο καθεστώς δεν έδειχνε διάθεση να ανακόψει τη δραστηριότητα του ανακριτικού έργου. Και την 25η Απριλίου 1967 προφυλακίστηκε ο ταγματάρχης Εμ. Σταγάκης, ενώ απολογήθηκε χωρίς να κριθεί προφυλακιστέος ο ταξίαρχος ε.α. Χαρ. Τσεπαπαδάκης. Εξάλλου, για την 3η Μαΐου ο ανακριτής είχε καλέσει προς απολογία τον συνταγματάρχη ε.α. Μ. Ασημακόπουλο και μερικούς άλλους. Και την 26η Απριλίου δημοσιεύθηκε η εντυπωσιακή είδηση: ο Ανδρέας Παπανδρέου εκλήθη προς απολογίαν.

Τη 10η Μαΐου 1967 ο ανακριτής Σωκρατίδης μετέβη στο ξενοδοχείο *Πικέρμι* και

έλαβε την απολογία του. (Τρεις ημέρες προηγουμένως είχε εκδώσει ένταλμα σύλληψης του πρώην υπουργού Παύλου Βαρδινογιάννη, που είχε διαφύγει στο εξωτερικό.) Τρεις ώρες ο Ανδρέας μιλούσε. Ο ανακριτής έφυγε ανεξιχνίαστος. Αλλά μετά από δύο ώρες «συμφωνούντος του εισαγγελέως» εκδόθηκε ένταλμα σύλληψής του. Και από το ξενοδοχείο μεταφέρθηκε αμέσως στις φυλακές Αβέρωφ. Τι τύχη τον ανέμενε τώρα; Η γενική εντύπωση ήταν –και στην Ελλάδα και στο εξωτερικό– ότι τον περίμενε δίκη, καταδίκη σε θάνατο και εκτέλεση. Έτσι νομότυπα θα απαλλασσόταν από την ύπαρξή του το καθεστώς.

Η πλαστή επιστολή

Εκείνες τις ήμερες η ένταση για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ είχε αυξηθεί. Την 6η Μαΐου δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος* το κείμενο ιδιόγραφης επιστολής –όπως ισχυριζόταν η εφημερίδα– του Γ. Παπανδρέου προς τον συνταγματάρχη Αλ. Παπατέρπο, τον φερόμενο ως αρχηγό του ΑΣΠΙΔΑ, που εξέτιε ήδη τη βαριά καταδίκη του σε 20 ετών κάθειρξη. Η επιστολή είχε ως εξής, με ημερομηνία 2 Μαΐου 1965: (υποτίθεται ότι είχε απευθυνθεί προς τον παραλήπτη, όταν ακόμα ο Γ. Παπανδρέου ήταν πρωθυπουργός):

«Φίλε κ. Παπατέρπο,

»Ὁ Ἀνδρέας μὲ συγκίνησε μὲ σᾶς. Παρακαλῶ νὰ σκεφθῆτε καὶ νὰ τοῦ ζητήσετε νὰ σᾶς βοηθήση. Ἐμπιστοσύνη γιὰ τὸ μέλλον. Ἐκ μέρους μου δίδω ὅ,τι χρειασθῆ γιὰ τὸν ΑΣΠΙΔΑ.

»Φιλικώτατα

»Γ. Παπανδρέου».

Κατά την εφημερίδα, η επιστολή ρίχθηκε την 5η Μαΐου 1967 στο γραμματοκιβώτιό της από αγνώστους, αλλά η γνησιότητά της ελέγχεται από τον γραφικό χαρακτήρα του επιστολογράφου.

Η λογοκρισία υποχρέωσε τις εφημερίδες να δώσουν θορυβώδη προβολή στην υπόθεση. Ήταν φανερό ότι η δικτατορία ήθελε να την συνυφάνει με τη θέση του Α. Παπανδρέου. Αλλά, ενώ εκείνος συλαμβανόταν, ο Γ. Παπανδρέου έστελνε προς τον υπουργό Προεδρίας Γ. Παπαδόπουλο ένα σημείωμα :

«Ἡ δημοσιευθεῖσα εἰς τὸν Τύπον ἐπιστολή μου πρὸς τὸν κ. Παπατέρπον ἀπὸ 2.5.65 δὲν εἶναι ἰδική μου. Δὲν ἐγράφη ἀπὸ ἐμέ. Εἶναι πλαστή».

Ο Γ. Παπαδόπουλος έδωσε αμέσως εντολή να δημοσιευθεί εκείνο το σημείωμα, που λίγο αργότερα το δικαίωσε η γραφολογική έρευνα (ο γραφολόγος Βαλήνδρας αποφάνθηκε ότι η επιστολή του Γ. Παπανδρέου ήταν πράγματι πλαστή). Και είδε πράγματι το φως, την 9η Μαΐου, αλλά μέσα στην όλη ειδησεογραφία που την επέστεφαν υποχρεωτικά πελώριοι τίτλοι των εφημερίδων, όπως:

> *«Ὑπὸ κατηγορίαν ὁ Γ. Παπανδρέου διὰ τὴν ἐπιστολήν του πρὸς Παπατέρπον. Ἐκινήθη ἤδη ἡ ποινικὴ διαδικασία».*

Πάντως την επομένη απαγορεύτηκε στον Τύπο κάθε παραπέρα ειδησεογραφία για την πλαστή επιστολή. Τη 10η Μαΐου άλλωστε ο Γ. Παπανδρέου μετεφέρθηκε από το νοσοκομείο στο σπίτι του, υπό φρούρηση.

Παραπομπή του Ανδρέα

Η τύχη του Α. Παπανδρέου είχε διφορούμενη εξέλιξη. Την 30ή Αυγούστου 1967 αναγγέλθηκε η παραπομπή του σε δίκη με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Μαζί του, άλλα 11 πρόσωπα: ο αντιστράτηγος Δ. Γεωργιάδης, ο υποστράτηγος Γ. Σωτόπουλος, οι συνταγματάρχες Δ. Χωραΐτης, Μ. Ασημακόπουλος, ο αντισυνταγματάρχης Ι. Πάντζαλης, οι ταγματάρχες Α. Σδράλης, Εμμ. Σταγάκης, ο πρώην υπουργός Π. Βαρδινογιάννης, ο «δημοσιογράφος χορευτής» Μιχ. Λέφας ή Λεφάκης και ο ηλεκτρολόγος Ι. Παπαδημητρίου.

Η παραπομπή γινόταν με τη βαριά κατηγορία ότι ήταν:

> *«...ὑπαίτιοι τοῦ ὅτι ἐν Ἀθήναις –Κύπρῳ καὶ ἀλλαχοῦ– κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰουλίου 1964 μέχρι 15 Ἰουλίου 1965 ἀπὸ κοινοῦ, πλείονες τῶν δύο τυγχάνοντες συναπεφάσισαν περὶ πράξεως ἐσχάτης προδοσίας καὶ συνυπεχρεώθησαν μετ ἀλλήλων πρὸς ταύτην ἤτοι ἐπὶ σκοπῷ ὅπως διὰ σωματικῆς βίας μεταβάλωσι τὸ ἐκ τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος προβλεπόμενον πολίτευμα τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας, δι' ἐκθρονίσεως τοῦ Βασιλέως, συνεκρότησαν μυστικὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ΑΣΠΙΔΑ, κατέστησαν μέλη ταύτης, μετεῖχον εἰδικῶν συγκεντρώσεων καὶ δι' ὅρκου συνυπεσχέθησαν τυφλὴν ὑπακοὴν πρὸς τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ἐγκαθιδρύσεως Δημοκρατικοῦ Πολιτεύματος "ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀξιοκρατίας", κατ' οὐσίαν δὲ δικτατορίας σοσιαλιστικῆς ἀποκλίσεως».*

Για την κοινή γνώμη, εκείνος που η τύχη του ενδιέφερε ήταν κυρίως ο Α. Παπανδρέου. Η δίκη θα επιβεβαίωνε τις φήμες ότι διά της δικαστικής οδού το καθεστώς θα τον θανάτωνε; Ήδη είχε εγερθεί σοβαρός θόρυβος στο εξωτερικό, ιδίως μέσα στην Αμερική, δεδομένου ότι ο Α. Παπανδρέου είχε και αμερικανική υπηκοότητα. Ο διάσημος οικονομολόγος Γκαλμπραίηθ ζήτησε την άμεση επέμβαση του προέδρου Τζόνσον από τον Μάιο, και πράγματι ο Αμερικανός πρεσβευτής Τάλμποτ είχε κάνει ένα διάβημα. Πολλοί καθηγητές εξάλλου αμερικανικών πανεπιστημίων είχαν κινητοποιηθεί. Αλλά το καθεστώς, πριν ακόμα από την παραπομπή του Α. Παπανδρέου σε δίκη, υποκύπτοντας στην αμερικανική πίεση, είχε αποφασίσει. Θα απαλλασσόταν από την παρουσία του, απελαύνοντάς τον στο εξωτερικό. Την 1η Ιου-

νίου 1967, ο υπουργός των Εσωτερικών Στ. Παττακός έκανε την πρώτη νύξη: «Θα εξετασθεί η περίπτωση απελάσεως του Ανδρέα Παπανδρέου μετά τη δίκη του», δήλωσε. Και η δήλωση σήμαινε βέβαια ότι δεν προβλεπόταν καταδίκη του σε θάνατο. Την 7η Σεπτεμβρίου, μία βδομάδα μετά την παραπομπή του, ο Στ. Παττακός επανέλαβε: «Θα ακολουθηθεί η νόμιμος διαδικασία διά τον Α. Παπανδρέου μετά την δίκην του προκειμένου να απομακρυνθεί εξ Ελλάδος».

Η διεθνής αντίδραση

Ο ίδιος ο Α. Παπανδρέου γράφει για τα παρασκήνια των επεμβάσεων υπέρ της σωτηρίας του (*Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα*, σελ. 48):

> *«Λίγο πιὸ ὕστερα ἔμαθα, ἀπὸ τὸν Τζὼν Γκαλμπραίηθ, τὶς λεπτομέρειες τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Τζόνσον. Φαίνεται πὼς ὁ Πρόεδρος βρισκόταν κάτω ἀπὸ συνεχῆ καὶ ἔντονη πίεσι, δημόσια καὶ ἰδιωτική, ἀπὸ τὴν πανεπιστημιακὴ κοινότητα, γιὰ νὰ διασφαλίση τὴ ζωή μου – κάτι ποὺ δὲν τὄθελαν μὲ κανένα τρόπο ο W.W. Rostow καὶ ἄλλοι ἀπὸ τοὺς συμβούλους του. Σὲ μιὰ δεξίωσι στὸν Λευκὸ Οἶκο, ὅπως μοῦ εἶπε ὁ Γκαλμπραίηθ, ἔγιναν ἰδιαίτερα σφοδρὲς συζητήσεις. Καὶ οἱ δυὸ πλευρὲς εἶχαν στριμώξει σὲ μιὰ γωνιὰ τὸν Πρόεδρο. Ὅταν ἠρέμησε κάπως ἡ συζήτησις, κάποιος παρευρισκόμενος ρώτησε τὸν Τζόνσον: "Τί ἦταν ὅλη αὐτὴ ἡ συζήτησις;" Καὶ ὁ Τζόνσον ἀπήντησε: "Μόλις τώρα εἶπα σ' αὐτοὺς τοὺς Ἕλληνες μπάσταρδους νὰ ἀφήσουν ἥσυχο αὐτὸ τὸ γιὸ τῆς σκύλας, δὲν θυμοῦμαι πὼς τὸν λένε..." (Son of a bitch εἶναι ἡ ἀμερικάνικη ἔκφρασις, πολὺ συνηθισμένη ἄλλωστε)».*

Το δικτατορικό καθεστώς ήταν υποχρεωμένο να λαμβάνει υπόψη, έως ένα βαθμό, τις διεθνείς αντιδράσεις όσον αφορά τη μεταχείριση των πολιτικών και να επανορθώνει ενέργειες ορισμένων στρατιωτικών οργάνων. Τη 17η Αυγούστου 1967, το Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών καταδίκασε τον Ευάγγελο Αβέρωφ σε φυλάκιση 5 ετών. Είχε κάνει μια συγκέντρωση φίλων στο σπίτι του για να συζητηθεί η πολιτική κατάσταση. Το Στρατοδικείο κατά τη διαδικασία δεν φαινόταν να θεωρούσε άξιο βαρύτατου κολασμού εκείνο το αδίκημα. Ενώ όμως επρόκειτο να εκδοθεί η απόφαση –και όλοι ανέμεναν ότι θα ήταν μια συμβολική μικρή καταδίκη–, εκλήθη στο τηλέφωνο ο πρόεδρος. Άγνωστο τι έλεγε το μυστηριώδες τηλεφώνημα. Οι δημοσιογράφοι όμως το συσχέτισαν με την απόφαση, η οποία υπήρξε συντριπτική: πέντε ετών φυλάκιση.

Η καταδίκη προκάλεσε ανησυχία για τη βαρύτητά της για μια τόσο ελαφρά κατηγορία. Και η ανησυχία επεκτάθηκε στο εξωτερικό, αλλά και στην ίδια την κυβέρνηση. Ο πρωθυπουργός Κόλλιας έσπευσε στον Γ. Παπαδόπουλο και του υπέδειξε τον

κακό αντίκτυπο που θα είχε η καταδίκη του Ευ. Αβέρωφ, που ήταν γνωστότατος στους διεθνείς κύκλους. Εκείνος συμφώνησε μαζί του. Και την επομένη ο Κ. Κόλλιας έκανε τη δήλωση:

> *«Μόλις χθὲς τὸ ἑσπέρας ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ τέως βουλευτὴς καὶ ὑπουργὸς Εὐ. Ἀβέρωφ κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ Ἐκτάκτου Στρατοδικείου Ἀθηνῶν εἰς 5ετῆ φυλάκισιν, διότι κατὰ παράβασιν τοῦ νόμου περὶ καταστάσεως πολιορκίας, ἐνήργησε συγκέντρωσιν ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς ἁρμοδίας ἀρχῆς... Ἡ κυβέρνησις ἀπεφάσισεν ὅπως μὴ ἐμμείνῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς, ἀλλ' εἰσηγηθῇ τὴν ἀπονομὴν χάριτος τόσον διὰ τὸν ὡς ἄνω, ὅσον καὶ διὰ πάντα ἕτερον πολιτικὸν καταδικασθέντα διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν...»*

Και πράγματι την 24η Αυγούστου δημοσιεύθηκε το Βασιλικό Διάταγμα της χάριτος τόσον του Ευ. Αβέρωφ όσον και του τ. υπουργού Ευ. Αρβανιτάκη, που είχε καταδικασθεί για την ίδια αιτία με άλλη απόφαση σε φυλάκιση 8 μηνών. Οι δύο πολιτικοί αφέθηκαν ελεύθεροι από τις φυλακές Αβέρωφ, όπου είχαν εγκλεισθεί αμέσως μετά την καταδίκη τους.

Ανατροπή των θεσμών

Στο μεταξύ, όμως, από τις πρώτες μέρες της επικράτησής του, το στρατιωτικό καθεστώς έκανε ραγδαία εκκαθάριση των πραγμάτων ανατρέποντας αδίστακτα τους θεσμούς:

• Την 29η Απριλίου διέλυσε τα κόμματα αρχίζοντας από την ΕΔΑ.

• Την 4η Μαΐου με απόφαση του αρχηγού του ΓΕΣ στρατηγού Αγγελή κατάργησε 161 οργανώσεις και σωματεία στην περιοχή πρωτεύουσας και 113 στις επαρχίες. Ανάμεσά τους πρώτες πρώτες ήταν η Ελληνική Επιτροπή για τη Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη, η Εργατική Κίνηση για τη Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη, ο Σύνδεσμος Νέων για τον Πυρηνικό Αφοπλισμό «Μπέρντραντ Ράσσελ», η Πανελλήνια Ένωση Αναπήρων και Τραυματιών Εθνικής Αντίστασης, η Ελληνική Κίνηση για τη Βαλκανική Συνεννόηση κλπ.

• Την 1η Αυγούστου με την Α΄ Συντακτική Πράξη κατάργησε τη συνταγματική νομιμότητα και ισοβιότητα των δημοσίων υπαλλήλων και όρισε ότι θα απολυθούν όλοι οι μη νομιμόφρονες υπάλληλοι και λειτουργοί.

• Τη 2α Αυγούστου άρθηκε η ισοβιότητα των δικαστικών λειτουργών «διά την περίπτωσιν ελλείψεως νομιμοφροσύνης».

Και, προχωρώντας, έθεσε υπό τον απόλυτο έλεγχό του και ξεκαθάρισε τον Τύπο, την Εκκλησία, την Παιδεία, την Αυτοδιοίκηση, πάντα χωρίς καμιά αντίδραση. Η μεγάλη φοβία είχε αρχίσει.

Η λογοκρισία

Ο έλεγχος στον Τύπο υπήρξε ολοκληρωτικός. Η λογοκρισία διατηρήθηκε υπό προληπτική μορφή επί μακρόν και υπήρξε αυστηρότατη. Χρέη λογοκριτών ασκούσαν ορισμένοι επαγγελματίες δημοσιογράφοι που δέχθηκαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο καθεστώς, αλλά επί ένα διάστημα αντικαταστάθηκαν από στρατιωτικούς, επειδή είχαν χαλαρώσει την επίβλεψή τους. Ταυτόχρονα ασκούνταν αυστηρός έλεγχος και στα οικονομικά των διαφόρων εντύπων, ο οποίος αποτελούσε τον εφιάλτη τους.

Τα ξένα έντυπα, όμως, περιοδικά και εφημερίδες, επιτρεπόταν να κυκλοφορούν, εκτός ορισμένων ειδικών περιπτώσεων. Και η κυκλοφορία τους έφθασε σε μεγάλα ύψη. Έτσι, έως ένα περιορισμένο βαθμό, μπορούσε το κοινό να πληροφορείται τι συμβαίνει στην Ελλάδα, χάρη στις ανταποκρίσεις των ξένων δημοσιογράφων.

Η «Ελένη των Αθηνών»

Με την επικράτηση της Δικτατορίας, ορισμένες εφημερίδες και περιοδικά διέκοψαν την έκδοσή τους αυτόβουλα (*Ελευθερία*, *Αθηναϊκή*, *Ελευθεροτυπία* κ.λπ.). Την πιο ηχηρή όμως και θαρραλέα στάση επέδειξε η Ελ. Βλάχου, η οποία έκλεισε ολόκληρο το δημοσιογραφικό της συγκρότημα (εφημερίδες *Καθημερινή*, *Μεσημβρινή*, περιοδικό *Εικόνες*). Και την 25η Απριλίου 1967 κοινοποίησε προς το προσωπικό εξώδικο δήλωση καταγγελίας της σύμβασης, η οποία αποτελούσε τολμηρή πολιτική πράξη και απροκάλυπτη αντιστασιακή ενέργεια. Το κείμενό της έχει ως εξής:

«Ἡ ἐπανάστασις τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, ἐπικρατήσασα ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἡμέρας, τύποις καὶ οὐσία κατήργησε τὸ Σύνταγμα καὶ ἀσκεῖ τὴν διακυβέρνησιν τῆς Χώρας ἐπαναστατικῷ δικαίῳ.

»Ναὶ μὲν ἡ ἐπαναστατικὴ Κυβέρνησις ἀνεκοίνωσεν ὅτι τὰ παρ' αὐτῆς ληφθέντα ἔκτακτα μέτρα στηρίζονται εἰς τὸ ἄρθρ. 91 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος. Εἶναι ὅμως προφανὲς ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τούτου, τὸ μὲν διότι ἔχει "ἀνασταλῆ" καὶ ἄρθρον τοῦ Συντάγματος περὶ οὗ δὲν γίνεται μνεία ἐν τῷ ἄνω ἄρθρῳ 91 αὐτοῦ, τὸ δέ, καὶ κυρίως διότι λῆψις τῶν κατ' ἄρθρον 91 τοῦ Συντάγματος μέτρων προϋποθέτει τὴν ἔγκρισιν τῆς Βουλῆς, συγκαλουμένης πρὸς τοῦτο, καὶ ἂν ἔτι διελύθη, ἐντὸς ἀποκλειστικῆς προθεσμίας.

»Τὰ ὑπὸ τῆς ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως ληφθέντα διὰ τὸν τύπον μέτρα εἶναι μὲν νόμιμα, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι εἶναι μέτρα ἐπικρατησάσης ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ κατήργησαν ὁριστικῶς καὶ ἀπολύτως τὰς προϋποθέσεις ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ ἔκδοσις τῶν παρ' ἐμοῦ ἐκδιδομένων ἐντύπων,

ἤτοι τῶν ἡμερησίων ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ καὶ τοῦ ἑβδομαδιαίου περιοδικοῦ ΕΙΚΟΝΕΣ. Οὕτω διὰ τῶν ἄνω μέτρων, πλὴν ἄλλων, ἀπεκλείσθη ἡ δυνατότης ἐκφράσεως διὰ τῶν ἄνω ἐντύπων ἐλευθέρων στοχασμῶν, ἔτι δὲ καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιλογὴ τῆς ὕλης κατ' ἔκτασιν καὶ κατὰ περιεχόμενον, ἐν ἀναφορᾷ οὐ μόνον πρὸς τὰς ἐσωτερικάς, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐξωτερικὰς εἰδήσεις καὶ τὰ σχόλια καὶ τὴν χρησιμοποίησιν δημοσιογραφικῆς ὕλης διοχετευομένης παρὰ ξένων πρακτορείων, ὧν τυγχάνω συνδρομητὴς κατ' ἀποκλειστικότητα ἐν Ἑλλάδι.

»Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας καθίσταται εἰς ἐμὲ συνολικῶς καὶ ἀπολύτως ἀδύνατος ἡ συνέχισις τῆς ἐπιχειρήσεως ἐκδόσεως τῶν ἡμερησίων ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ καὶ ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ, ὡς καὶ τοῦ ἑβδομαδιαίου περιοδικοῦ ΕΙΚΟΝΕΣ, διακοπείσης τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης τελείως, ἐξ ἀνωτέρας βίας, τὴν νομικὴν ἔννοιαν τῆς ὁποίας συνιστοῦν τὰ ἀνωτέρω ἐπελθόντα ἀπρόβλεπτα γεγονότα, ἅτινα καθίστατο ἀδύνατον νὰ ἀποτραποῦν παρ' ἐμοῦ».

Το δικτατορικό καθεστώς προσπάθησε να εξαναγκάσει την Ελένη Βλάχου να επανεκδώσει τα έντυπά της. Ο ίδιος ο Γ. Παπαδόπουλος την επισκέφθηκε για να την μεταπείσει και της παρείχε διαβεβαιώσεις ότι γρήγορα θα καταργούνταν η λογοκρισία, ενώ σύντομα θα επανερχόταν ο κοινοβουλευτισμός. Εκείνη παρέμεινε αμετακίνητη. Και από τα γραφεία της, στα οποία δεχόταν συνεχώς ξένους δημοσιογράφους και διάφορες ομάδες ή προσωπικότητες του εξωτερικού, καταφερόταν συστηματικά κατά της Δικτατορίας. Η στάση της είχε διεθνή απήχηση. «Ελένη των Αθηνών» την αποκαλούσαν ξένες εφημερίδες. Και αποτελούσε μια μορφή αντίστασης στο στρατιωτικό καθεστώς.

Αστυνόμευση του πνεύματος

Η λογοκρισία επεκτεινόταν σε όλη την πνευματική σφαίρα. Ευρεία αστυνόμευση του πνεύματος επιβλήθηκε από τις πρώτες μέρες. Στη Γραμματεία Τύπου εγκαταστάθηκαν πολυάριθμες επιτροπές έλεγχου της παραγωγής στο βιβλίο, το θέατρο, τον κινηματογράφο, τη μουσική.

Έξι πενταμελείς πρωτοβάθμιες επιτροπές και μία επταμελής δευτεροβάθμια απασχολούνταν με το θέατρο και τον κινηματογράφο. Τις συγκροτούσαν δικηγόροι, φιλόλογοι, συγγραφείς, υπάλληλοι του υφυπουργείου Τύπου, συνθέτες, αστυνομικοί και στρατιωτικοί. Κανένα έργο δεν επιτρεπόταν να ανέβει στη σκηνή χωρίς εγκριτική σφραγίδα της αρμόδιας επιτροπής. Ακόμη και οι αρχαίες τραγωδίες υπάγονταν σ' αυτήν τη διάταξη. Οι περικοπές που γίνονταν εξάλλου και στα θεατρικά και στα

κινηματογραφικά έργα συχνά ήταν τόσο εκτεταμένες, ώστε αλλοίωναν ριζικά το περιεχόμενο. Ακόμη και από το έργο του Σαίξπηρ (*Measure for Measure*) κόπηκαν φράσεις.

Συχνά γίνονταν συμβιβασμοί ιδιόρρυθμοι. Στο έργο του Ροζέ Βιτράκ *Βικτόρ ή τα παιδιά της εξουσίας*, δόθηκε τελικά άδεια για το ανέβασμά του στο Θέατρο Τέχνης της Αθήνας, υπό τον όρο να μην αναφέρεται πουθενά η λέξη «στρατηγός», που αφορούσε ένα από τα βασικότερα πρόσωπα. Για να παρακάμψουν τον σκόπελο, ο μεταφραστής και το θέατρο κατέφυγαν στη χρησιμοποίηση της γαλλικής έκφρασης *Mon Général*.

Και επειδή, όπως στην Κατοχή, οι ηθοποιοί είχαν τη διάθεση να προσθέτουν σκετς, χειρονομίες, φράσεις, εκτός λογοκρισίας, στρεφόμενες κατά του καθεστώτος, αστυνομικοί επόπτευαν κατά τη διάρκεια της παράστασης. Πολλά έργα εξάλλου διακόπηκαν από τις πρώτες παραστάσεις –όπως και κινηματογραφικά αποσύρθηκαν– μολονότι είχαν εγκριθεί από τη λογοκρισία, γιατί εκ των υστέρων χαρακτηρίζονταν ως ύποπτα.

Το τραγούδι ελεγχόταν εξίσου αυστηρά. Ο Θεοδωράκης απαγορεύθηκε ευθύς εξαρχής. Την ίδια τύχη είχαν και άλλοι συνθέτες ή στιχουργοί. Το μέτρο της αυστηρότητας το δίνει η περιπέτεια μιας σύνθεσης του Μάνου Χατζιδάκι, από την οποία αφαιρέθηκε η λέξη «Παρασκευή», που θύμιζε την ημέρα της 21ης Απριλίου.

Όσον αφορα τα βιβλία, καταρτίζονταν πίνακες των απαγορευμένων. Και συχνά οι συγγραφείς υφίσταντο σκληρή δίωξη. Αντίθετα η σχολική βιβλιογραφία πλουτίστηκε με έργα πολιτικής αγωγής των μαθητών, με βάση την ιδεολογία του καθεστώτος. Και τα σχολικά ιστορικά βιβλία είχαν πολλές σελίδες αφιερωμένες στο έργο και την αιτιολογία της 21ης Απριλίου.

Εκκαθάριση στην παιδεία

Το προσωπικό της Παιδείας επίσης υπήρξε ευρύτατος στόχος της δικτατορίας. Με τη Θ2 Συντακτική Πράξη, έπρεπε όλοι οι εκπαιδευτικοί να κριθούν σύμφωνα με τις εγγυήσεις νομιμοφροσύνης προς το καθεστώς που προσέφεραν. Με μια σειρά εξάλλου συντακτικών πράξεων, αναγκαστικών νόμων και διαταγμάτων, έγινε εκκαθάριση της Ανώτατης Παιδείας (Ε2 Συντακτική Πράξη 14.6.1967, Θ2 Συντακτική Πράξη 22.7.1967, Γ Συντακτική Πράξη 31.8.1967, ΙΕ2 Συντακτική Πράξη 20.12.1967, ΙΖ2 Συντακτική Πράξη 9.1.1968). Με αυτό τον νομοτυπικό μηχανισμό καθορίστηκαν οι όροι για την κρίση, θέση σε διαθεσιμότητα, αναστολή μονιμότητας, απόλυση ή υποβιβασμό του διδακτικού προσωπικού των ανώτατων ιδρυμάτων. Και ο υπουργός Παιδείας δήλωσε: «Τα μέτρα ταύτα απετέλουν ανεκπλήρωτον αίτημα καί άφθαστον δράμα πολλών ελληνικών γενεών».

Συστήθηκαν επιτροπές για την εφαρμογή των Συντακτικών αυτών Πράξεων, αλλά το βέτο το είχε ένας αντισμήναρχος για την Ανώτατη και ένας ταγματάρχης για τη Μέση και Δημοτική Παιδεία, καθώς και για την Κεντρική Υπηρεσία του υπουργείου. Συνολικά, στη διάρκεια της Δικτατορίας απολύθηκαν:

- 56 καθηγητές και υφηγητές Ανώτατων Σχολών.
- 46 λειτουργοί Μέσης Εκπαίδευσης.
- 211 λειτουργοί Δημοτικής Εκπαίδευσης.
- 13 διοικητικοί υπάλληλοι της Κεντρικής Υπηρεσίας του υπουργείου Παιδείας.

Από τους καθηγητές της Ανώτατης Παιδείας, 9 αποκαταστάθηκαν μετά το 1970. Διορίστηκαν εξάλλου, χωρίς εκλογές, 46 καθηγητές και υφηγητές στα Πανεπιστήμια Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Πατρών, Πολυτεχνείο και Πάντειο.

Η Εκκλησία υπό έλεγχο

Παράλληλα προς την παιδεία ξεκαθαριζόταν και η Εκκλησία. Την κυβέρνηση της 21ης Απριλίου δεν την όρκισε ο αρχιεπίσκοπος, αλλά ένας απλός αρχιμανδρίτης, ο Ιερώνυμος. Δεν είχε πολιτική έννοια η απουσία του προκαθήμενου της Εκκλησίας. Ο Χρυσόστομος, υπέργηρος και ασθενής, από καιρό δεν μπορούσε να ασκήσει τα καθήκοντά του. Λίγες μέρες, όμως, μετά την κυβερνητική ορκωμοσία, θέλησε να πάρει μέρος στην τελετουργία της Ανάστασης και να τεθεί επικεφαλής της φαντασμαγορικής νυκτερινής πομπής που θα αποτελούσε την πρώτη ολοκληρωμένη εμφάνιση της νέας εξουσίας: βασιλιάς, κυβέρνηση, πάσης φύσεως αξιωματούχοι, ανάμεσα στους οποίους διακριτικά υπήρχαν τα μέλη της Επαναστατικής Ομάδας. Αλλά έπαθε καρδιακή προσβολή. Και το καθεστώς επωφελήθηκε για να επεκτείνει τον αναδιαρθρωτικό του έλεγχο και στην Εκκλησία.

Ο βασιλιάς έδειξε προθυμία συνεργασίας με το δικτατορικό καθεστώς στο σημείο αυτό. Γιατί επιθυμούσε να καταλάβει τον αρχιεπισκοπικό θρόνο ο πρωθιερέας των Ανακτόρων αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Κοτσώνης. Και η δικτατορία δεν είχε αντίρρηση, γιατί ο Ιερώνυμος είχε σπεύσει να της προσφέρει τις υπηρεσίες του με την ορκωμοσία της κυβέρνησης. Έπρεπε όμως να πεισθεί ο Χρυσόστομος να παραιτηθεί. Γιατί ήταν ισόβιος, και η θητεία του, παρά την ηλικία του –είχε κλείσει τα 87 έτη–, μπορεί να επιζούσε αρκετό χρόνο ακόμα.

Ο ασθενής, γηραιός ιεράρχης νοσηλευόταν στο Νοσοκομείο του Ερυθρού Σταυρού. Και εκεί άρχισε να δέχεται συνεχείς επισκέψεις αλλά και συστηματικές πιέσεις του καθεστώτος και των Ανακτόρων να υποβάλει παραίτηση. Την 6η Μαΐου 1967, τέλος, ένας αυλικός τού ενεχείρισε τα σχέδια δύο επιστολών, μία από τις οποίες θα υπέγραφε για να υποβάλει την παραίτησή του στον βασιλιά. Το πρώτο σχέδιο επιστολής είχε ως εξής:

«Μεγαλειότατε,

»Ὑπηρετήσας τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς κατωτάτης μέχρι τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τῆς Ἱεραρχίας αὐτῆς καὶ πλήρης ὢν ἡμερῶν, ἀποβλέπων δὲ εἰς τὸ νὰ ἀνακτήση αὔτη τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς αἴγλην καὶ τὸ ἀπαιτούμενον κῦρος αὐτῆς, ἵνα καταστῆ ἱκανὴ νὰ ἐπιτελέση τὸ ὑψηλὸν αὐτῆς ἔργον καὶ νὰ ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς προσδοκίας του Ἔθνους, κατὰ τὰς κρισίμους στιγμάς, τὰς ὁποίας διερχόμεθα, ἐπειδὴ αἰσθάνομαι τὰς δυνάμεις μου μειουμένας, παρακαλῶ τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα, ἵνα ἀποδεχθῆ τὴν ἀπὸ τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος παραίτησίν μου.

»Ἐν Ἀθήναις τῆ 6 Μαΐου 1967».

Το δεύτερο σχέδιο περιείχε την παραπάνω παράγραφο και επιπλέον το εξής κείμενο:

«Δὲν γνωρίζω, ἂν ὁ ἀγαθὸς Θεὸς θὰ εὐδοκήση νὰ παρατείνη εἰσέτι τὰς ἡμέρας τῆς ἐπιγείου ζωῆς μου. Ἐὰν ὅμως συμβῆ τοῦτο, θὰ τὸ θεωρήσω ὡς ἐξαιρετικὴν εὐλογίαν διὰ νὰ ἴδω τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν ἐπανερχομένην εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς δόξαν. Ἐκδηλῶν δὲ πρῶτον τὴν χαράν μου, διότι ἡ Ἐθνικὴ Κυβέρνησις ἀνέστειλε τὴν σύγκλησιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας, τῆς ὁποίας ἡ Συνέλευσις εἶχεν ὁρισθῆ διὰ τὴν 12ην τρ. μ., θὰ ἐκφράσω μίαν ἐπιθυμίαν, ἡ ὁποία ἂς θεωρηθῆ καὶ ἡ τελευταία μου. Διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀποβλέπει καὶ ἡ παροῦσα, δύο πρόσωπα θεωρῶ ὡς ἐνδεδειγμένα, τὰ ὁποῖα παρακαλῶ νὰ καταβληθῆ πᾶσα προσπάθεια, ὅπως προωθηθοῦν: ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Πρωθιερεὺς τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος ἀρχιμ. κ. Ἱερώνυμος Κοτσώνης καὶ ὁ ἀρχιμ. κ. Χρυσόστομος Γιαλούρης.

»Ἐπευλογῶν τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα εἰς τὸ δυσβάστακτον καὶ μέγα ἐθνικὸν Αὐτῆς ἔργον,

»Διατελῶ

»Ἐν Ἀθήναις τῆ 6η Μαΐου 1967».

Ο Χρυσόστομος δεν παραιτείται

Ο αρχιεπίσκοπος όμως δεν υπέγραψε ούτε την πρώτη ούτε τη δεύτερη επιστολή. Αρνήθηκε να παραιτηθεί. Και έστειλε προς τον βασιλιά δική του επιστολή, στην οποία έγραφε:

«Μεγαλειότατε Βασιλεῦ,

»Κατ ἐντολὴν ὁμόφωνον τῆς τε Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, ἐν ἐπισήμω τελετῆ τῆς Ὀρθοδόξου Ἱεραρχίας, καθ ἣν ἐγένετο ἐπίκλησις τῆς

ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ παρουσία τοῦ ἐκπροσώπου τῆς Σεβαστῆς Κυβερνήσεως Ὑπουργοῦ Θρησκευμάτων, ἐξελέγην κανονικώτατα καὶ νόμιμα Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἡ ἐκλογή μου ἐπεβεβαιώθη δι' ἐπισήμου τελετῆς ἐν εἰδικῇ τελετῇ ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῷ, καθ' ἣν ἐξεφώνησα τὸν νενομισμένον ἐναρκτήριον λόγον μου. Κληθεὶς κατόπιν ἐπισήμως εἰς τὰ Βασιλικὰ Ἀνάκτορα, ἔδωκα ἐν ἐπισήμῳ τελετῇ ἐνώπιον τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως ἡμῶν Παύλου τὴν νενομισμένην διαβεβαίωσιν ἐπὶ τῇ Ἀρχιερωσύνῃ μου, ἐδημοσιεύθησαν τὰ σχετικὰ Βασ. Διατάγματα. Οὕτω δὲ ἐπετέλεσα ἀπὸ 5 1/2 ἐτῶν τὰ Ἀρχιεπισκοπικά μου καθήκοντα ἀδιαταράκτως ἀγωνισθεὶς μετὰ τῶν Σεβασμιωτάτων μελῶν τῆς Σεβαστῆς Ἱεραρχίας ὑπὲρ τῶν κανονικῶν καὶ νομίμων δικαίων τῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας».

Και ο άρρωστος υπέργηρος αλλά αδάμαστος ιεράρχης κατέληγε:

«Ἡ ταπεινότης μου, ἔχουσα ὑπ' ὄψει τοὺς θείους νόμους καὶ δὴ τὸν ἐκ στόματος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν τῇ θείᾳ Ἀποκαλύψει λεχθέντα, "κράτει, ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου" καὶ τὸ "γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς" ἀρνοῦμαι διαρρήδην νὰ γίνω παραβάτης θείων προσταγμάτων, διότι θὰ εἶμαι ρίψασπις καὶ προδότης καὶ ἐπίορκος, καὶ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας δὲν θὰ θελήσω ποτέ, νὰ ἀμαυρώσω, ταπεινούμενος βεβαίως, ἀλλ' οὕτως ἢ ἄλλως, τε βέβαιος ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους μου ἔργον καὶ νὰ καλύψω ἐξ αἰσχύνης τὸ πρόσωπόν μου.

»Ἂν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία θελήσῃ, οὕτως ἢ ἄλλως, εἴτε κανονικῶς εἴτε νομίμως νὰ ἐπιβάλῃ μία λύσιν, ἀντίθετον πρὸς τὰς πεποιθήσεις μου, ἐγὼ οὐ δύναμαι ἐμποδίσαι αὐτὴν καὶ θὰ ἔχω νὰ δικαιολογηθῶ ἐνώπιον τοῦ δικαίου Κριτοῦ, ὅτι βία καὶ δυναστεία ὑπέκυψα, ἀλλὰ καὶ μετὰ διαμαρτυριῶν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων».

Ο Ιερώνυμος αρχιεπίσκοπος

Η αντίδραση όμως του Χρυσοστόμου δεν ελήφθη υπόψη. Την 11η Μαΐου δημοσιευόταν ο Αναγκαστικός Νόμος 3/1967, με τον οποίο θεσπιζόταν ως όριο ηλικίας του αρχιεπισκόπου το 80ό έτος. Έτσι αυτομάτως ο Χρυσόστομος εκτοπιζόταν από τη θέση του. Ο αρχιεπισκοπικός θρόνος κηρύχθηκε «εν χηρεία». Και συγκροτήθηκε νέα αριστίνδην Ιερά Σύνοδος από 8 μητροπολίτες, που όφειλε να εκλέξει τρεις υποψηφίους μεταξύ των οποίων ο βασιλιάς θα όριζε τον νέο αρχιεπίσκοπο. Στο μεταξύ χρέη αρχιεπισκόπου ανέλαβε ο πρεσβύτερος των μητροπολιτών, ο Πατρών Κωνσταντίνος.

Έτσι άρχισε η διαδικασία που θα κατέληγε στην ανάδειξη του Ιερώνυμου. Τη 13η Μαΐου συνερχόταν η νέα Ιερά Σύνοδος, η οποία ανέδειξε ως υποψηφίους τον εφημέριο Ιερώνυμο Κοτσώνη και τους μητροπολίτες Σταγών Διονύσιο και Πατρών Κωνσταντίνο. Και, κατά τα συμφωνημένα με την κυβέρνηση, ο βασιλιάς πρόκρινε τον Ιερώνυμο.

Το ίδιο απόγευμα δημοσιευόταν το σχετικό Β. Διάταγμα και την επομένη στον μητροπολιτικό ναό έγινε η τελετή της χειροτονίας του απλού ιερέα σε αρχιερέα, για να ακολουθήσει τη 17η Μαΐου η ενθρόνισή του ως προκαθήμενου της Εκκλησίας με βυζαντινή μεγαλοπρέπεια.

Στον βασιλιά όφειλε την ανάρρησή του ο νέος αρχιεπίσκοπος. Αλλά, λίγους μήνες αργότερα, έμελλε να ορκίσει τους εχθρούς του, εγκαταλείποντάς τον στις κρισιμότερες στιγμές της ζωής του. Είχε ως εφόδια τη μόρφωσή του και τον τίτλο του καθηγητή Πανεπιστημίου. Και ήταν θερμός θιασώτης της ένωσης των Εκκλησιών –όπως και ο πατριάρχης Αθηναγόρας– σε αντίθεση προς τον προκάτοχό του Χρυσόστομο. Έτσι μία από τις πρώτες ενέργειές του ήταν να πραγματοποιήσει την 9η-12η Ιουνίου επίσκεψη στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, όπου έγινε δεκτός με βυζαντινή ιεροτελεστία από τον Αθηναγόρα.

Αλλά οι ζυμώσεις για την ένωση των Εκκλησιών ελάχιστη πρακτική σημασία είχαν για το νέο καθεστώς. Εκείνο που πέτυχε ήταν να θέσει και στον εκκλησιαστικό κόσμο έναν ισχυρό τοποτηρητή του. Ταυτόχρονα, όμως, άρχισε μια αντίσταση και στον κλήρο κατά του προσώπου του Ιερωνύμου, που επεκτεινόταν ως αντίσταση κατά του καθεστώτος, κέντρο της οποίας ήταν ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεήμων.

Ο έλεγχος στον στρατό

Η εκκαθάριση βέβαια υπήρξε ιδιαιτέρως ευρεία και σκληρή στις ένοπλες δυνάμεις και τα Σώματα Ασφαλείας. Ο Π. Πανουργιάς στην έκθεσή του –που υπενθυμίζουμε ότι συντάχθηκε το καλοκαίρι του 1967– γράφει χαρακτηριστικά:

> *«Τὸ πρῶτον μέτρον τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξεν ἡ ἀπομάκρυνσις πέντε Ἀντιστρατήγων, 2 Ναυάρχων καὶ εὐαρίθμων ἀνωτάτων ἀξιωματικῶν. Οἱ πλεῖστοι τούτων δὲν ἐνέπνεον ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ἐπανάστασιν εἴτε λόγῳ ἀρχικῆς των ἀντιθέσεως, εἴτε διότι λόγῳ προσωπικότητος, θὰ ἠδύναντο νὰ καταστοῦν ἐπικίνδυνοι... Μετὰ τὰς πρώτας ἀποστρατεύσεις ἤρχισε ραγδαῖα ἡ κρίσις τῶν ἀξ/κῶν. Τὰ Συμβούλια κρίσεως ἐλάμβανον σημειώματα ἐκ μέρους τοῦ ἀντισυνταγματάρχου ΛΕΚΚΑ, Δ/ντοῦ τοῦ γραφείου τοῦ Α/ΓΕΣ μέλους τῆς 15μελοῦς ἐπιτροπῆς. Πλὴν τῆς κεντρικῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς, συνεκροτήθησαν ἐκ μελῶν τῆς ἐπα-*

ναστάσεως δευτερεύουσαι ἐπιτροπαὶ ἐκ λοχαγῶν, ταγματαρχῶν καὶ ἀντισυνταγματαρχῶν οἱ ὁποῖοι καὶ διοικοῦν εἰς τὴν πραγματικότητα τὸν Στρατόν...

»Ὁ Στρατηγὸς Ἀγγελῆς μοὶ ἐδήλωσε ρητῶς ὅτι οὐδεὶς ἀξ/κὸς μὴ πιστὸς εἰς τὴν ἐπανάστασιν θὰ μείνη εἰς τὸν Στρατόν. Γνωρίζει ὅμως ὁ κ. Ἀγγελῆς τόσον ἀπὸ ἐμὲ ὅσον καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς ὅτι δὲν διοικεῖ τὸν Στρατὸν αὐτός, ἀλλὰ ἐπιτροπαὶ ἐκ κατωτέρων ἀξιωματικῶν. Ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἐπαναστάται ἐδήλουν ἀπεριφράστως ὅτι ἐντὸς τοῦ 1968 θὰ ὁλοκληρωθῆ ἡ ἐκκαθάρισις τοῦ Στρατεύματος, ὥστε νὰ προωθηθοῦν εἰς τὴν ἡγεσίαν τοῦ Στρατεύματος οἱ τῆς Τάξεως τοῦ 1940 (Τάξις Παπαδοπούλου-Μακαρέζου) μὲ τὴν σύγχρονον ἀποστρατείαν ὅλων τῶν ἀρχαιοτέρων ἀξ/κῶν τῶν τάξεων '34 μέχρι '40, ἀνερχομένων εἰς 500 περίπου. Ἐπίσης ἐπειδὴ οἱ περισσότεροι ἀξ/κοὶ τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τοῦ 1943 διεκδικοῦν δικαιώματα ταχείας προαγωγῆς καὶ ἀπαιτοῦν ὅπως οἱ τάξεις '41 καὶ '42 συνθλιβοῦν διὰ τὴν ἰδικήν των προώθησιν.

Προσεταιρισμός αξιωματικών

»Ἡ ἐπανάστασις ἐνέκρινεν ἀμέσως νομοσχέδιον περὶ αὐξήσεως τῶν ὀργανικῶν θέσεων τοῦ Στρατοῦ ξηρᾶς κατὰ 800 περίπου θέσεις, νομοσχέδιον τὸ ὁποῖον εἰς μάτην ἐπεχείρει ἡ ἡγεσία τοῦ Στρατεύματος ἐπὶ μίαν τριετίαν νὰ προωθήση. Ἡ δημιουργία τῶν νέων αὐτῶν θέσεων καὶ ἡ ἀποστρατεία 400 περίπου ἀξ/κῶν διήνοιξε τὴν ταχεῖαν προαγωγὴν τῶν κατωτέρων ἀξ/κῶν οἵτινες, ὡς προελέχθη, οὐδεμίαν διέβλεπον ἐξέλιξιν ὑπὸ τὰς ὑφισταμένας πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως συνθήκας. Εἶναι φυσικόν, ὡς ἐκ τούτου, ὅτι μεταξὺ τῶν κατωτέρων ἀξ/κῶν ἔστω καὶ διὰ λόγους καθαρῶς ὑλιστικοὺς ἐδημιουργήθη πνεῦμα συμπαθείας πρὸς τὴν ἐπανάστασιν. Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐπεχείρησε καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐκμεταλλευθῆ ὁ Παπαδόπουλος, ὁ ὁποῖος, κατὰ ἐξηκριβωμένας πληροφορίας, ἐπεκτείνει συστηματικῶς τὴν ὀργάνωσίν του διὰ τῆς μυήσεως νέων κατωτέρων ἀξιωματικῶν ἐπιδιώκων οὕτω νὰ ἐλέγχη ἀπολύτως τὸν Στρατὸν ξηρᾶς. Εἶναι βέβαιον ἄλλωστε ὅτι ὁ Παπαδόπουλος ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως ἐργάζεται καὶ εἰς τοὺς ἄλλους κλάδους τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, εἰς τὰ Σώματα Ἀσφαλείας καὶ εἰς τοὺς Ὀργανισμούς, ὅπου θέτει τὰς βάσεις τῆς δημιουργίας τοῦ προσωπικοῦ πολιτικοῦ κόμματός του.

»Ἡ τομὴ εἰς τὴν Ἀεροπορίαν ὑπῆρξε βαθυτάτη. Ἐκ τῶν 32 ὑπηρετούντων Σμηνάρχων ἀπεστρατεύθησαν οἱ 29. Ἡ αὐτὴ ἀναλογία ἐπεκράτη-

σεν εἰς τοὺς βαθμοὺς τοῦ Ταξιάρχου καὶ τοῦ 'Αντισμηνάρχου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν 'Αεροπορίαν ὑπηρέτει σημαντικὸς ἀριθμὸς κεντρώων ἀνωτέρων ἀξ/κῶν, μεταξὺ ὅμως τῶν ἀπομακρυνθέντων περιλαμβάνονται φανατικοὶ δεξιοὶ καὶ καθ' ὅλα ἐκλεκτοὶ ἀξ/κοί.

»Εἰς τὸ Ναυτικὸν καθυστέρησαν ὀλίγον ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ αἱ ἀποστρατεῖαι ὑπῆρξαν σημαντικαί. 'Εξαιρετικῶς ηὐξημέναι ὑπῆρξαν αἱ ἀπολύσεις καὶ ἀποστρατεῖαι εἰς τὰ Σώματα 'Ασφαλείας. 'Ο νῦν 'Αρχηγὸς τῆς Χωρ/κῆς πρὸ δύο ἐτῶν ἦτο Συν/ρχης. Αἱ ἀπολύσεις ἐπεξετάθησαν καὶ εἰς ἁπλοῦς ἀστυφύλακας, βάσει εἰδικῶς συνταχθέντος νομοσχεδίου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ ἀντίκτυπος ἦτο ἰσχυρότατος ἐκ τῶν ἀντιδράσεων, ὥστε συντάσσεται ἤδη νέον νομοσχέδιον περὶ ἐπανακρίσεως».

Παρά την αυστηρή, όμως, εκκαθάριση των ενόπλων δυνάμεων, η Δικτατορία δεν ήταν σε θέση, στην πρώτη φάση της, να ελέγχει όλες τις διοικήσεις. Και σε πολλές, μεγάλες μονάδες τοποθέτησε αξιωματικούς οι οποίοι έτρεφαν εχθρικές διαθέσεις. Στο Γ΄ Σώμα Στρατού τον στρατηγό Ζωιτάκη αντικατέστησε ο αντιστράτηγος Περίδης, ενώ διατηρήθηκε στη θέση του ο επιτελάρχης του Σώματος Βιδάλης. Τη διοίκηση της Ι΄ Στρατιάς ανέλαβε ο στρατηγός Κόλλιας. Διοικητής της Θωρακισμένης Μεραρχίας τοποθετήθηκε ο ταξίαρχος Έρσελμαν, ενώ τη θέση του στρατηγού Περίδη, ως διοικητή της 91 Στρατιωτικής Διοίκησης, κατέλαβε ο ταξίαρχος Ζαλαχώρης. Όλοι αυτοί οι ανώτατοι αξιωματικοί, που ανέλαβαν τόσο καίριες θέσεις, έμελλαν να πρωταγωνιστήσουν σε λίγους μήνες στο κίνημα του βασιλιά εναντίον του καθεστώτος. Αλλά στο ίδιο κίνημα επρόκειτο να επαληθευθεί κατά δραματικό τρόπο η αποκάλυψη της έκθεσης Π. Πανουργιά, ότι τις βασικές μονάδες ουσιαστικά τις έλεγχαν πια επιτροπές κατώτερων αξιωματικών, έτοιμες να δέσουν τους διοικητές τους χάρη της Δικτατορίας.

Οι διεθνείς σχέσεις

Εκείνο που ενδιέφερε ζωτικά το καθεστώς ήταν η αντίδραση των ξένων κυβερνήσεων. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι όλες οι πρεσβείες αιφνιδιάσθηκαν από το πραξικόπημα. Για τον Αμερικανό πρεσβευτή Φίλιπ Τάλμποτ, το λιγότερο που μπορούμε να επαναλάβουμε είναι ότι δεν περίμενε εκείνη τη νύχτα έκρηξη κινήματος. Ο Άγγλος πρεσβευτής Ραλφ Μόρραϊ κοιμόταν, όταν τον ξύπνησε σπασμωδικά ο ναυτικός του ακόλουθος στις 2.30΄. Κατέβαινε στο αεροδρόμιο του Ελληνικού συνοδεύοντας μια ανιψιά του που αναχωρούσε για το Λονδίνο. Και στην πύλη του Αδριανού διασταυρώθηκε με μια φάλαγγα αρμάτων. «Είναι νυκτερινή άσκηση;» ρώτησε έναν αξιωματικό. «Όχι, είναι κίνημα», του απάντησε αυτός. Ο ναυτικός ακόλουθος εξαπέστειλε την ανιψιά μόνη της και γύρισε για να ενημερώσει τον πρε-

σβευτή του, που ήταν εξίσου έκπληκτος μ' εκείνον. Ο Γάλλος πρεσβευτής Μπαγιόν κοιμόταν εκείνη τη νύχτα στην Κέρκυρα, στο εκπαιδευτικό καταδρομικό *Ζαν ντ' Αρκ*. Και με τον ασύρματο του καταδρομικού πληροφορήθηκε από το Παρίσι πως κάτι συνέβαινε στην Αθήνα. Οι άλλοι πρεσβευτές το πρωί της 21ης Απριλίου δεν ήταν πληροφορημένοι καλύτερα από το μεγάλο κοινό. Ακόμη και της Δυτ. Γερμανίας, που στην Ελλάδα διέθετε ένα πολύ σημαντικό δίκτυο πληροφοριών.

Τι θα έκαναν όμως τώρα τα ξένα κράτη;

Οι ΗΠΑ αρχικά έδειξαν επίσημα στάση δυσμενή και από τις πρώτες μέρες περιέκοψαν τη στρατιωτική βοήθεια (βαρέα όπλα). Ο θόρυβος που εγέρθηκε μέσα στην Αμερική μετά το πραξικόπημα, που είχε την αντανάκλασή του στο Κογκρέσο, υποχρέωνε την αμερικανική κυβέρνηση να επιδείξει τουλάχιστον επιφύλαξη προς το νέο ελληνικό καθεστώς. Πάντως προσπαθούσε συγκαλυμμένα να διατηρήσει τις γέφυρες. Και την 28η Απριλίου ο υπουργός Εξωτερικών Ρασκ έκανε την εξής δήλωση:

> *«Παρακολουθήσαμε ἀπὸ κοντὰ τὴν κατάστασι στὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τὴν περασμένη Παρασκευή, ποὺ ἀνέλαβαν τὴν ἐξουσία οἱ στρατιωτικοί. Βρίσκω ἐνθαρρυντικὴ τὴν πρώτη δημόσια δήλωσι τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, ἀπὸ τὴν παρελθοῦσα Παρασκευή, μὲ τὴν ὁποία ζητεῖ σύντομη ἐπιστροφὴ σὲ κοινοβουλευτικὴ Κυβέρνησι. Ἀναμένομε τώρα ἁπτὲς ἀποδείξεις πὼς ἡ νέα Κυβέρνησις θὰ καταβάλη κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν ποὺ ὑπῆρξαν ἀναπόσπαστο μέρος τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς ζωῆς. Νοιώθω ἱκανοποίησι διότι ἡ Ἑλλὰς θὰ συνεχίση τὴν σταθερὴ ὑποστήριξί της πρὸς τὸ ΝΑΤΟ. Σημειώνω ἐπίσης πὼς ὁ ὑπουργὸς Παπαδόπουλος εἶπε στὴ χθεσινή του συνέντευξι πρὸς τὸν Τύπο, πὼς πρόσωπα τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς Ἑλλάδος, ποὺ τελοῦν ὑπὸ κράτησι, θὰ ἀφεθοῦν ἐλεύθερα ἐντὸς τῶν ἡμερῶν. Πιστεύω πὼς ἡ ὑπόσχεσις αὐτὴ θὰ τηρηθῆ. Ὁ πρεσβευτὴς Τάλμποτ μετεβίβασε στὴν νέα Κυβέρνησι, καθαρὰ χωρὶς περιθώρια παρεξηγήσεως, τὸ ἐνδιαφέρον μας γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν πολιτικῶν κρατουμένων. Ἔλαβε ἐπανειλημμένες διαβεβαιώσεις πὼς εἶναι καλά».*

Είναι φανερή η προσπάθεια του Ρασκ να αξιοποιήσει κάθε φραστική δυνατότητα που του προσέφερε η Δικτατορία, για να δημιουργήσει ατμόσφαιρα που θα του επέτρεπε να βελτιώσει τις σχέσεις με την Ελλάδα χωρίς να ερεθίσει τη δημοκρατική πτέρυγα του Κογκρέσου και την κοινή γνώμη.

Ο σοβιετικός στόλος

Πάντως οι επίσημες σχέσεις των δύο κυβερνήσεων διατηρήθηκαν. Άλλωστε την 6η

Ιουνίου 1967 ξέσπασε ο Αραβοϊσραηλινός Πόλεμος και τότε έλαμψε ακόμα περισσότερο ο στρατηγικός ρόλος της Ελλάδας στην Αν. Μεσόγειο, πολύτιμος για την υποστήριξη του Ισραήλ από τις ΗΠΑ. Και το νέο ελληνικό καθεστώς διευκόλυνε σε σοβαρό βαθμό τις αμερικανικές κινήσεις.

Για το περίεργο, όμως, του πράγματος, η γνωστή αμερικανική επιθεώρηση *Νιους Γουήκ*, που θεωρείται διεθνούς εγκυρότητας, στο τεύχος της 1ης Ιανουαρίου 1968 έγραψε το εξής σχόλιο:

> *«...Ὑπάρχουν πληροφορίες ὅτι ἡ Χούντα (τῆς Ἑλλάδος) συνεργάσθηκε στὴ διάρκεια τοῦ Ἀραβοϊσραηλινοῦ πολέμου (ὄχι μόνον μὲ τὸν 6ον Στόλον, ἀλλὰ καὶ) μὲ τὸν Σοβιετικόν. Μερικὰ σοβιετικὰ πολεμικὰ ποὺ εἶχαν κατορθώσει νὰ ἐξαφανισθοῦν ἀπὸ τὶς ὀθόνες τῶν ἀμερικανικῶν ραντάρ, εἶχαν κρυφθῆ στὶς ἀκτὲς τῆς Κρήτης, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ Χούντα τοὺς παρεῖχε λιμενικὲς εὐκολίες καὶ τὰ ἀνεφωδίασε χωρὶς νὰ ἐνημερώση τὸ ΝΑΤΟ...»*

Αν οι πληροφορίες της έγκυρης αμερικανικής επιθεώρησης ήταν ακριβείς, τότε το ελληνικό καθεστώς απηύθυνε έτσι σαφή προειδοποίηση προς τους Αμερικανούς, που δεν ήταν δυνατόν να μη ληφθεί υπόψη.

Αλλά οπωσδήποτε η επίσημη Αμερική επί αρκετό διάστημα τηρούσε στάση ανοχής και αναμονής, ενώ οι σχέσεις του καθεστώτος με τη CIA ήταν στενές και θερμές.

Είχε θεμελιώδη σημασία για την ελληνική κυβέρνηση να μη δεχθεί ισχυρή διεθνή αντίδραση στην πρώτη φάση της λειτουργίας της, πριν ακόμα στερεωθεί γερά. Με την «ανοχή» που απέσπασε από την Αμερική λόγω του ισραηλινού πολέμου, το πέτυχε τουλάχιστον κατά το ήμισυ. Ανοχή ουσιαστικά έδειξαν και οι άλλες μεγάλες δυτικές δυνάμεις: Δ. Γερμανία, Γαλλία, Μ. Βρετανία, Ιταλία.

Ανοχή έδειξε και ο Ανατολικός Συνασπισμός. Μολονότι το καθεστώς τις πρώτες μέρες έδειξε τάσεις έντονα αντισοβιετικές, η Μόσχα τηρούσε επίμονη σιγή, αποφεύγοντας κάθε επίκριση. Η μόνη από την ανατολική πλευρά αντίδραση στην πρώτη φάση της εγκαθίδρυσης της 21ης Απριλίου προήλθε από την Ουγγαρία, μ' ένα επεισόδιο που συνέβη στις πρώτες μέρες του Ιουλίου 1967. Στη Βουδαπέστη ο Έλληνας πρεσβευτής Χειμαριός επρόκειτο να αναλάβει πρύτανης του Διπλωματικού Σώματος. Αλλά η ουγγρική κυβέρνηση τον προειδοποίησε ότι δεν θα αναγνωρίσει την ιδιότητά του αυτή, λόγω του δικτατορικού καθεστώτος που επιβλήθηκε στην Ελλάδα. Και η ελληνική κυβέρνηση ανακάλεσε τον Χειμαριό. Δεν διήρκεσε όμως εκείνη η ψυχρότητα επί πολύ. Και αποκαταστάθηκαν οι φιλικές σχέσεις.

Από τη δυτική πλευρά, μόνο η μικρή Δανία ορθώθηκε θαρραλέα κατά του ελληνικού καθεστώτος. Από τις αρχές Μαΐου 1967 η δανική κυβέρνηση έκανε διαβήματα στο ΝΑΤΟ για να καταδικάσει το ελληνικό καθεστώς. Συγχρόνως πολλοί

υπουργοί σε κάθε ευκαιρία επιτίθονταν κατά της ελληνικής κυβέρνησης. Και υπήρχαν συνεχείς εκδηλώσεις εφημερίδων και της κοινής γνώμης κατά της Ελλάδας. Η ελληνική κυβέρνηση διά του πρεσβευτή της στην Κοπεγχάγη έκανε διάβημα διαμαρτυρίας τη 16η Μαΐου 1967. Αλλά η δανική κυβέρνηση δεν επηρεάστηκε. Και την 20ή Σεπτεμβρίου 1967 έκλεισε το περίπτερό της στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης. Σε απάντηση η Ελλάδα διέκοψε τις εισαγωγές από τη Δανία (ανέστειλε τις θεωρήσεις τιμολογίων εισαγωγής εμπορευμάτων από την Κοπεγχάγη). Και οι σχέσεις των δύο χωρών για αρκετό διάστημα ήταν τεταμένες.

Ημιεπίσημες αντιδράσεις

Χλιαρή ήταν και η ανεπίσημη (μη διπλωματική) διεθνής αντίδραση στο δικτατορικό καθεστώς. Τη 12η Οκτωβρίου 1967, στο Σκάρμπορο, συνήλθε το Συνέδριο του Βρετανικού Εργατικού Κόμματος. Και με ψήφους 3.167.000 έναντι 2.898.000, ενέκρινε ψήφισμα με το οποίο συνιστούσε στην αγγλική κυβέρνηση (η οποία ήταν του Εργατικού Κόμματος):

> *«Νὰ ἀπομακρυνθῆ ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τὸ ΝΑΤΟ, νὰ διακοπῆ ἡ στρατιωτικὴ βοήθεια πρὸς αὐτήν, καθὼς καὶ πᾶσα ἄλλη ἐπαφὴ μαζί της μέχρις ὅτου ἀποκατασταθῆ ὁ κοινοβουλευτισμός».*

Η βρετανική κυβέρνηση όμως δεν έδωσε καμία συνέχεια.

Την ίδια ημέρα, δημοσιευόταν στον διεθνή Τύπο η έκθεση αντιπροσωπείας της Διεθνούς Ομοσπονδίας Τύπου, που είχε επισκεφθεί την Ελλάδα για να εξετάσει τις συνθήκες λειτουργίας των εφημερίδων, και διατύπωνε ότι:

> *«Σὲ ἐφαρμογὴ μιᾶς ἀποφάσεως τῆς 27 Ἀπριλίου 1967 ὅλο τὸ πρὸς δημοσίευσιν ὑλικὸν ἐπιλέγεται ἀπὸ τὴν λογοκρισία καὶ οἱ δημοσιογράφοι δὲν ἔχουν καμμιὰ δυνατότητα νὰ ἐργασθοῦν σύμφωνα μὲ τὴν δεοντολογία τοῦ ἐπαγγέλματός τους. Ἡ παῦσις ἢ ἑκουσία διακοπὴ τῆς ἐκδόσεως τῶν προοδευτικῶν καὶ φιλελευθέρων ἐφημερίδων προκάλεσε μαζικὴ ἀνεργία στὸν κλάδο, γιὰ τὴν ὁποία κανένα μέτρο δὲν λαμβάνεται. Πενήντα περίπου δημοσιογράφοι ὅλων τῶν ἀποχρώσεων ἔχουν συλληφθῆ ἢ ἐξορισθῆ. Πολλοὶ δημοσιογράφοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων γυναίκες, ἔχουν ὑποστῆ βασανιστήρια. Οἱ συνθῆκες αὐτὲς εἶναι ἀπαράδεκτες καὶ πρέπει νὰ προκαλέσουν τὴν γενικὴ ἀντίδρασι σὲ παγκόσμια κλίμακα».*

Τέτοιες ενέργειες, όμως, δεν ήταν ικανές να ενοχλήσουν σοβαρά το ελληνικό καθεστώς, το οποίο γενικά κατόρθωσε, στη φάση της εδραίωσής του, να αποσπάσει τη διεθνή ανοχή και να δημιουργήσει την προσδοκία μιας σύντομης, εκούσιας παράδοσης της εξουσίας στον πολιτικό κόσμο.

Μπορούμε να πούμε, συνοπτικά, ότι η Δικτατορία είχε κατορθώσει να σταθεροποιηθεί μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου. Και επέβαλε εκτεταμένο έλεγχο στην εθνική, πολιτική, κοινωνική ζωή της χώρας, ενώ άμβλυνε τις εναντίον της διεθνείς αντιδράσεις. Παρέμενε, όμως, ένα σκοτεινό πρόβλημα, που έριχνε τη σκιά του στη σταθερότητα του καθεστώτος: οι σχέσεις του με τον βασιλιά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΛΥΚΟΦΙΛΙΑ

ΤΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟ ΦΡΟΥΡΙΟ • «ΓΟΥΩΤΕΡΓΚΑΙΗΤ» ΣΕ ΒΑΡΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ • Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΠΟΦΑΣΙΖΕΙ ΝΑ ΑΝΑΤΡΕΨΕΙ ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΜΕ ΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ • ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΚΡΥΦΕΣ ΣΥΝΕΝΝΟΗΣΕΙΣ • ΠΡΟΚΛΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ • ΤΑΞΙΔΙ ΒΟΛΙΔΟΣΚΟΠΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ • Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΖΟΝΣΟΝ ΔΕΝ ΑΝΤΙΤΙΘΕΤΑΙ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΡΟΠΗ • ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΗΓΕΣΙΑ ΤΟΥ Γ΄ ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΡΑΤΟΥ • ΟΡΙΣΤΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ

ΕΝΩ Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ εδραιωνόταν, γινόταν διαρκώς περισσότερο καταφανές ότι βρισκόταν απομονωμένη από τον πολιτικό κόσμο και τον λαό. Μόνη της θέλησε να εξορμήσει και να εμφανιστεί ως «τρίτη δύναμη», ενώ κατά βάθος δεν αποτελούσε παρά τη γενική στρατηγική εφεδρεία του κοινωνικού καθεστώτος. Αλλά, ως «τρίτη δύναμη» βρισκόταν αντιμέτωπη με την «πρώτη δύναμη», δηλαδή ολόκληρο τον λαό. Και η εδραίωσή της ήταν τεχνητή. Βασιζόταν στη βία των όπλων και τη δύναμη του μηχανισμού επαγρύπνησης. Ένα γενικό ερώτημα, όμως, διατυπωνόταν: και ο βασιλιάς;

Ήταν φυσικό ότι προς το παρόν δεν υπήρχε άλλη δύναμη μέσα στην Ελλάδα ικανή να επιδράσει στην πλάστιγγα και να αποτελέσει αντιστάθμισμα στο στρατιωτικό καθεστώς. Αλλά ήταν αιχμάλωτος ο βασιλιάς; Διατηρούσε ή θα προσπαθούσε να ανακτήσει την ισχύ του; Και με τι μέσα;

Ο Κωνσταντίνος ήταν βαθύτατα τραυματισμένος από εκείνη την αιφνιδιαστική απώλεια των εξουσιών του και από την ταπείνωση της φοβερής νύχτας. Ήταν ταυτόχρονα αποφασισμένος να ανακτήσει ό,τι έχασε. Είτε εξωθώντας το στρατιωτικό καθεστώς σε όσο το δυνατόν ταχύτερη αποκατάσταση της συνταγματικής τάξης, όπως υπόσχονταν οι ηγέτες του, είτε καταλύοντάς το με στρατιωτικό κίνημα.

Γρήγορα πείστηκε ότι το πρώτο ήταν ουτοπία. Και άρχισε να προσανατολίζεται προς το δεύτερο, κατασταλάζοντας σε αποφάσεις τον Αύγουστο. Στο μεταξύ επιδείκνυε φιλικές διαθέσεις προς τους συνταγματάρχες, προσπαθώντας να τους δώσει την ψευδαίσθηση ότι μπορεί να συνεταιριζόταν μαζί τους ειλικρινά και οριστικά.

Τα Ανάκτορα πολιορκούνται

Πολύ γρήγορα, όμως, ο βασιλιάς διαπίστωσε τις δυσκολίες. Οι ηγέτες του νέου καθεστώτος ήταν πολύ μεθοδικοί, φιλύποπτοι και οργανωμένοι. Και εννοούσαν να έχουν τον Κωνσταντίνο υπό τον έλεγχό τους.

Λίγες ημέρες μετά την 21η Απριλίου, ο βασιλιάς έκπληκτος ανακάλυψε ότι τρεις από τους έξι έμπιστους υπασπιστές του ήταν μυημένοι στη συνωμοσία πριν από την επανάσταση. Το γεγονός εντυπωσίασε τον Κωνσταντίνο, αλλά η ανακάλυψη εκείνη τού επέτρεψε να λάβει δραστικά μέτρα προφύλαξης. Δεν έδειξε ότι γνωρίζει τους ανθρώπους του Γ. Παπαδόπουλου μέσα στα Ανάκτορα. Και, φυσικά, για τον λόγο αυτό δεν ζήτησε την αντικατάστασή τους, προσποιούμενος τον ανύποπτο. Όταν όμως, λίγο αργότερα, ο συνταγματάρχης Γ. Παπαδόπουλος τού ζήτησε πιεστικά να δεχθεί ως υπασπιστή του τον αδελφό του Κ. Παπαδόπουλο, αρνήθηκε κατηγορηματικά. Γρήγορα επίσης διαπίστωσε ότι τα Ανάκτορα είχαν μετατραπεί σε πολιορκημένο φρούριο. Είχε επιβληθεί μυστική λογοκρισία στην αλληλογραφία των Ανακτόρων. Λογοκρίνονταν και οι προσωπικές επιστολές του Κωνσταντίνου. Και, όπως ήταν φυσικό, θα γινόταν συστηματική υποκλοπή των ανακτορικών τηλεφωνημάτων.

Οι συνηθισμένες τηλεφωνικές γραμμές των Ανακτόρων, που λειτουργούσαν μέσω του ΟΤΕ, μπήκαν υπό παρακολούθηση από την πρώτη στιγμή. Υπήρχε, όμως, και ένα ιδιαίτερο, μυστικό τηλεφωνικό δίκτυο του βασιλιά, έξω από το κύκλωμα του ΟΤΕ. Είχε εγκατασταθεί ακριβώς για την περίπτωση που ο Ανώτατος Άρχοντας θα βρισκόταν υπό συνθήκες απομόνωσης που θα επέβαλλε κάποια παράνομη δύναμη, και για να προστατευθεί το απόρρητο των βασιλικών τηλεφωνημάτων από οποιεσδήποτε μυστικές υπηρεσίες, ελληνικές ή ξένες. Το κέντρο τούτο βρισκόταν μέσα στα γραφεία των Ανακτόρων Αθηνών, στη διασταύρωση των οδών Βασιλέως Γεωργίου και Στησιχόρου. Και ελάχιστοι μόνο απόλυτα έμπιστοι αυλικοί γνώριζαν την ύπαρξή του.

Αλλά οι συνταγματάρχες το ανακάλυψαν. Και έσπευσαν να οργανώσουν ένα Γουωτεργκαίητ των Ανακτόρων. Με χίλια τεχνάσματα και προσχήματα, έμπιστοι τεχνικοί της επανάστασης έστησαν ηλεκτρονικά μηχανήματα τηλεφωνικών υποκλοπών στο μυστικό δίκτυο. Και δεν περιορίστηκαν μόνο στο τηλεφωνικό σύστημα. Βρήκαν τον τρόπο να κατασπείρουν τα Ανάκτορα με μικρόφωνα.

Το δίκτυο κατασκοπείας

Έτσι ο βασιλιάς γρήγορα βρέθηκε σε μια εφιαλτική ατμόσφαιρα παρακολούθησης. Υπασπιστές που κρυφάκουγαν πίσω από τις πόρτες, μικροφωνικές εγκαταστάσεις ακόμα και στα βασιλικά ίσως υπνοδωμάτια, υποκλοπές των τηλεφώνων, ένα τεράστιο σύστημα άψυχης και ζωντανής κατασκοπείας, με τα νεότατα μέσα, τύλιγε αό-

ρατο και άγρυπνο τα Ανάκτορα και τον βασιλιά. Πώς αντιδρούσε ο Κωνσταντίνος; Φοβόταν πια να συνομιλεί μέσα στα Ανάκτορα και όταν χρειαζόταν να συζητήσει μ' έναν επισκέπτη του εμπιστευτικά, για θέματα που δεν έπρεπε να τα πληροφορηθεί το καθεστώς, τον έπαιρνε στον κήπο και συνομιλούσε μαζί του περπατώντας. Έβλεπε όμως ότι πολύ δύσκολα μπορούσε να επικοινωνήσει με τον πολιτικό κόσμο και τους νομοταγείς αξιωματικούς που θα ήθελε. Οι κινήσεις του δεσμεύονταν. Και το γεγονός αυτό έμελλε να παίξει σοβαρότατο ρόλο στις κατοπινές εξελίξεις.

Αλλά και ο πολιτικός κόσμος και οι γνωστοί ως μη οπαδοί της Δικτατορίας αξιωματικοί παρακολουθούνταν στενότατα. Έπρεπε να κατανικηθούν τεράστια εμπόδια και να εξασφαλισθούν κολοσσιαία μέτρα αντικατασκοπείας για να μπορέσει ο βασιλιάς να κάνει την παραμικρή συνωμοτική συζήτηση με έναν στρατιωτικό διοικητή.

Περιοδεία στον στρατό

Ξαφνικά τον Ιούνιο, όμως, ο βασιλιάς ζήτησε να κάνει περιοδεία στη Βόρεια Ελλάδα. Δεν απέκρυψε τον σκοπό του: θα επιθεωρούσε τις στρατιωτικές μονάδες. Η κατάσταση ήταν πάντα ζοφερή στις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας. Ο όγκος του στρατού ήταν συγκεντρωμένος στη Θράκη. Ένας πόλεμος ήταν πάντα δυνατός. Και η εμφάνιση του Ανώτατου Άρχοντα εκεί επάνω, ανάμεσα στις ετοιμοπόλεμες μεραρχίες, ήταν φυσιολογική, ήταν επιβεβλημένη για να τονωθεί το ηθικό των ενόπλων Ελλήνων.

Ήταν, όμως, αυτή η πρόθεση του Κωνσταντίνου; Εκεί, στη Βόρεια Ελλάδα, δεν ήταν οι αλεξιπτωτιστές, οι ΛΟΚ, οι τανκίστες που τον μετέβαλαν μέσα σε μία νύχτα από κυβερνήτη σε φιγούρα... Και οι περισσότερες διοικήσεις βρίσκονταν σε χέρια αξιωματικών πιστών στον βασιλιά, που αιφνιδιάστηκαν την 21η Απριλίου, αλλά τώρα ήταν σε θέση να κρίνουν και να ζυγίσουν τα πράγματα. Αυτούς τους ανθρώπους επρόκειτο να συναντήσει ο βασιλιάς. Δεν μπορούσε όμως να του αρνηθεί το καθεστώς.

Η περιοδεία του βασιλιά υπήρξε ανεμπόδιστη. Δεν τον συνόδευαν παρά ο αρχηγός του Στρατιωτικού του Οίκου, στρατηγός Κ. Δόβας, ο υπασπιστής του συνταγματάρχης Προεστόπουλος και ο γενικός γραμματέας των Ανακτόρων Χουρμούζιος. Το βασιλικό αεροπλάνο έφθασε στην Αλεξανδρούπολη την 8η Ιουνίου. Η λαϊκή υποδοχή ήταν θερμή, αλλά ο βασιλιάς πρώτιστα ενδιαφερόταν για την επιθεώρηση των μονάδων και την επαφή του με τους αξιωματικούς.

Στο αεροδρόμιο της Αλεξανδρούπολης παρέλασαν μπροστά του τα κυριότερα τμήματα της εκεί μεραρχίας και μετά συνδιαλέχθηκε διά μακρόν με τη διοίκηση. Κατόπιν παρακολούθησε ασκήσεις στις Φέρρες και τον Καβυσσό, και την επομένη επισκέφθηκε τις συνοριακές γέφυρες των Κήπων και των Υψάλων, όπου χαιρέτησε με

χειραψία και τους Τούρκους φρουρούς, που του παρουσίασαν όπλα. Μετά από μία ταχεία εκδρομή σε Σουφλί, Διδυμότειχο, Ορεστιάδα, Κομοτηνή, Ξάνθη, Καβάλα, Δράμα, Νευροκόπι, επέστρεψε στην Αθήνα τη 12η Ιουνίου. Ήταν η πρώτη εξόρμησή του στον Βορρά, που για το καθεστώς της 21ης Απριλίου παρουσίαζε διπλή όψη. Από τη μια μεριά, η περιοδεία του μπορούσε να γεννήσει την εντύπωση πως είχε προσχωρήσει πια στη στρατιωτική επανάσταση και εμφανιζόταν ως κήρυκάς της. Από την άλλη, προκαλούσε υποψίες η ένθερμη δραστηριότητά του στις φρουρές της Βόρειας Ελλάδας. Δεν μπορούσαν να είναι ακόμα βέβαιοι οι συνταγματάρχες στην Αθήνα αν προπαρασκεύαζε το έδαφος για μια επανάσταση, ή ακριβέστερα αντεπίθεση. Και δεν μπορούσαν να προμαντέψουν ότι ακριβώς 6 μήνες μετά την επιστροφή του θα ξεκινούσε για το αποφασιστικό –και απεγνωσμένο– κίνημά του.

Πάντως οι υπόνοιες για τις προθέσεις του φαίνεται ότι είχαν αρχίσει να γεννώνται από τότε. Και πυκνώθηκαν ύστερα από λίγες ημέρες. Γιατί σε λίγο ο βασιλιάς ξαναβρισκόταν στη Μακεδονία.

Συνάντηση στη Θεσσαλονίκη

Τη φορά αυτή τον συνόδευε και η βασίλισσα Άννα Μαρία. Η αιτιολογία του νέου ταξιδιού ήταν η ολοκλήρωση της επιθεώρησης των ανατολικά του Αξιού φρουρών, της περιοχής δηλαδή που ήταν η πιο επίμαχη και αποτελούσε τον άξονα ενεργειών προς αντιμετώπιση της Τουρκίας. Από τον πρώτο κύκλο της επιθεώρησης είχαν παραλειφθεί η Θεσσαλονίκη και οι Σέρρες με το Σιδηρόκαστρο. Έτσι, την 24η Ιουνίου έφθανε στη μακεδονική πρωτεύουσα. Κατευθύνθηκε αμέσως στον Λαγκαδά με την πράσινη Μερσεντές του 300 Ες Ελ, όπου ήταν η έδρα του τάγματος τακτικών πυραύλων εδάφους αέρος «Τίμιος Τζων». Εκεί δίπλα ήταν στρατωνισμένη και η μονάδα του αμερικανικού πυροβολικού που φυλάει τους αποθηκευμένους πυρηνικούς κώνους αυτών των πυραύλων.

Ο βασιλιάς επιθεώρησε το τάγμα και κατόπιν κατευθύνθηκε στο αεροδρόμιο του Σέδες. Η 20ή θωρακισμένη Μεραρχία, το χαλύβδινο έμβολο του ελληνικού στρατού, παρέλασε βαριά και βροντερή μπροστά του. Ο πιστός του μέραρχος Έρσελμαν ήταν επικεφαλής. Η μεραρχία αυτή δεν κινήθηκε την 21η Απριλίου. Τι θα έκανε, αν διοικητής της δεν ήταν ο Έρσελμαν; Αυτό είναι άλλη ιστορία, τώρα όμως βρισκόταν σε χέρια ανθρώπου αφοσιωμένου στο Στέμμα.

Λίγη ώρα αργότερα, μόλις η παρέλαση τελείωσε, ο βασιλιάς είχε εγκάρδια συνομιλία με τους αξιωματικούς του Γ΄ Σώματος. Και ύστερα ζήτησε μια απόλυτα ιδιαίτερη συνέντευξη με την ηγεσία· τον διοικητή στρατηγό Περίδη και τον επιτελάρχη στρατηγό Βιδάλη. Κανείς απολύτως άλλος δεν παρίστατο. Και υπήρξε μακρόταιη η συνομιλία τους.

Τι ειπώθηκε μεταξύ των τριών ανδρών; Πολλοί ψίθυροι ακούστηκαν τότε, ότι ο βασιλιάς και οι στρατηγοί έδιναν αμοιβαίες εξηγήσεις και έβαzαν τη βάση για το σχέδιο της προσεχούς βασιλικής αντεπανάστασης. Και, φυσικά, οι ψίθυροι αυτοί έφθασαν πρώτιστα στα αυτιά του Γ. Παπαδόπουλου και όλων των ηγετών του καθεστώτος.

Ένας προκλητικός λόγος

Την Κυριακή 25 Ιουνίου 1967, το Γ΄ Σώμα Στρατού παρέθεσε γεύμα στον βασιλιά στη Στρατιωτική Λέσχη Θεσσαλονίκης. Ο στρατηγός Περίδης τον προσφώνησε αφήνοντας να υπονοηθεί ότι οι αξιωματικοί θεωρούν τον βασιλιά ως τον πραγματικό αρχηγό τους. Η λογοκρισία δεν επέτρεψε να δημοσιευθεί η προσφώνηση, άφησε όμως αλογόκριτο τον λόγο του βασιλιά, που υπήρξε μια πρόκληση προς το καθεστώς:

«...Εἰς δυσκόλους στιγμὰς ἐνισχύθην καὶ ὡδηγήθην πάντοτε ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θαρραλέου πνεύματός σας καὶ τῆς νομιμοφροσύνης σας πρὸς τὸν Βασιλέα...

»Ὅταν ὠνομάσθην ἀξιωματικὸς πρὸ ἐννέα ἐτῶν, ὁ πατήρ μου μοὶ ἐνεπιστεύθη ἱερὰν κληρονομίαν. Μοὶ εἶπε τότε: Ἐργάσθητι σκληρῶς, ἵνα καταστῇς ἀντάξιος τοῦ Ἕλληνος στρατιώτου, τοῦ ὁποίου μελλοντικῶς θὰ ἡγηθῇς. Ὅταν ἐπιστῇ ἡ ὥρα, θὰ ἀρχηγεύσῃς τῶν Ἑλληνικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, φορέων δόξης καὶ ἡρωικῆς παραδόσεως. Τήρησον ταύτας ἁγνάς, ἀξιομάχους, φυλακίδας τῶν πατρίων...

»Ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐπεφορτίσθην τὰς εὐθύνας τοῦ Θρόνου, ἡ πνευματικὴ αὐτὴ κληρονομία ὑπῆρξεν ὁ προσφιλὴς ὁδηγός μου εἰς ὅλα τὰ θέματα τὰ ἀφορῶντα τὸν στρατόν».

Και κατόπιν έκανε μια στροφή προς την πολιτική, που αποτελούσε άλλη μια πρόκληση:

«Ἅπαντες ὀφείλομεν νὰ συμβάλωμεν εἰς τὴν ἐπανάληψιν πολιτικοῦ βίου ἀξίου τοῦ ἔθνους μας... Ἡ προσπάθεια αὐτὴ θὰ ἔχῃ τὴν πλήρη συμπαράστασίν μου.

»Εἰς τὴν ἐπιδίωξιν του σκοποῦ αὐτοῦ περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος... Ὁ μόνος σκοπὸς τῆς ἀναθεωρήσεως εἶναι ἡ μεγαλυτέρα δυνατὴ ἐξασφάλισις τοῦ δημοκρατικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων.

»Πιστεύω δὲ ὅτι μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ Συντάγματος, δὲν θὰ βραδύνῃ ὁ χρόνος διὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς χώρας εἰς τὴν πολιτικὴν ὁμαλότητα...»

Αυτές οι πολιτικές διακηρύξεις δεν έρχονταν σε σύγκρουση με τις επίσημες επαγγελίες που έδινε τότε το καθεστώς. Αλλά σε συνδυασμό με τις όλες εκφράσεις και

δραστηριότητες του βασιλιά, ήταν σαφής ένδειξη των προθέσεών του. Η κυβέρνηση δεν απατούνταν. Και άρχισε να λαμβάνει τα μέτρα της. Από διάφορες πηγές ξέρουμε ότι όλες οι μονάδες –και κυρίως τού Γ΄ Σώματος Στρατού– ενημερώθηκαν και προειδοποιήθηκαν. Ένα πυκνό δίκτυο παρακολούθησης επαγρυπνούσε σε όλο το στράτευμα, χωρίς να γίνει αντιληπτό από τους φίλους τού βασιλιά αξιωματικούς. Και ενώ εκείνος νόμιζε ότι θα αιφνιδίαζε το καθεστώς, πλεκόταν γύρω του αόρατο το δίκτυο του δικού του αιφνιδιασμού.

Η γέννηση του διαδόχου

Κατά τα άλλα, όμως, και οι δύο πλευρές έπαιζαν το παιχνίδι τους. Ο βασιλιάς έδειχνε επίπλαστη εγκαρδιότητα προς τους ηγέτες της Δικτατορίας και προς την κυβέρνηση. Εκείνοι δεν παρενέβαλλαν κανένα εμπόδιο στις κινήσεις του και του απένειμαν χωρίς φειδώ κάθε τιμή που ανήκει στον αρχηγό του κράτους. Ήθελαν έτσι να του υποδείξουν ότι θα έχει κατοχυρωμένη τη θέση του ως Ανώτατου Άρχοντα, αρκεί να αποδεχθεί την πραγματικότητα και να εγκαταλείψει τις φιλοδοξίες να κυβερνά.

Η γέννηση του διαδόχου, τη νύχτα της 20ής Μαΐου 1967, και η ονομαστική εορτή του Κωνσταντίνου την 21η Μαΐου, έδωσε την ευκαιρία σε πανηγυρικές εκδηλώσεις του καθεστώτος υπέρ της βασιλικής οικογένειας. Για τη γιορτή του, έγινε με ιδιαίτερη μεγαλοπρέπεια η επίσημη τελετή στον μητροπολιτικό ναό των Αθηνών, όπου προσήλθαν όλη η κυβέρνηση και οι άλλοι αξιωματούχοι. Λίγη ώρα όμως προηγουμένως, ο Κωνσταντίνος, με πολιτική ενδυμασία, δέχθηκε τους δημοσιογράφους, στους οποίους προσέφερε σαμπάνια, αναγγέλλοντας: «Ο γιος μου, που είναι ο διάδοχος του θρόνου και θα ονομασθεί Παύλος, ζυγίζει 3.850 γραμμάρια. Είναι πολύ όμορφος και μοιάζει καταπληκτικά του παππού του».

Την 27η Μαΐου, έγινε η πρώτη επαφή του διαδοχικού βρέφους με τη δημοσιότητα. Οι αυστηρά λογοκρινόμενες εφημερίδες έδωσαν απεριόριστη έκταση στην εμφάνιση εκείνη της βασιλικής οικογένειας στον κήπο των Ανακτόρων του Τατοΐου. Ο βασιλιάς με στολή πτέραρχου, η βασίλισσα, η Φρειδερίκη, τα πριγκιπόπουλα είχαν μιαν ευκαιρία προβολής, που υποτίθεται ότι προσδίδει δημοτικότητα, χωρίς αντίδραση του καθεστώτος. Και την 29η Ιουνίου έγινε στον μητροπολιτικό ναό η βάπτιση του μικρού διαδόχου, που πράγματι έλαβε το όνομα Παύλος.

Ανάδοχοι ήταν η Φρειδερίκη και οι αρχηγοί των επιτελείων, και για το μυστήριο χρησιμοποιήθηκε νερό του Ιορδάνη. Ακολούθησε υποδοχή των επισήμων στα Ανάκτορα Αθηνών. Και ο παρατηρητής θα έβλεπε τόση αμοιβαία εγκαρδιότητα, ώστε θα πίστευε ότι άκρα αρμονία επικρατούσε ανάμεσα στα δύο σκέλη της πολιτείας. Αλλά επρόκειτο για την πιο άγρια λυκοφιλία...

Εκδηλώσεις προς τον βασιλιά

Ούτε οι βασιλικές περιοδείες παρεμποδίζονταν, που συνεχίζονταν με εντατικό ρυθμό. Κατά την υποδοχή του Κωνσταντίνου στην Κέρκυρα μάλιστα, την 3η Ιουλίου, κατέρρευσε εξώστης του αεροδρομίου με 3 νεκρούς και 32 τραυματίες. Και οι κυβερνητικές εκδηλώσεις υπέρ του βασιλιά δεν σταματούσαν. Στις 2 Ιουλίου ο υπουργός Εσωτερικών ταξίαρχος Παττακός δήλωσε στην Αλεξανδρούπολη: «Θα δικαιώσωμεν τας ελπίδας του λαού υπό τας εμπνεύσεις του βασιλέως μας». Και στις 25 Ιουλίου διακήρυττε στη Δεσκάτη: «Η Ελλάς επανευρίσκει εαυτήν υπό την φωτεινήν ηγεσίαν τού λαοφιλούς βασιλέως μας».

Η λογοκρισία έδινε εντολή να τονιστούν οι δηλώσεις εκείνες στον Τύπο. Τις ίδιες όμως μέρες, ένα χαρακτηριστικό φαινόμενο συνέβαινε στη Θεσσαλονίκη. Το Γενικό Επιτελείο Στρατού (αντιστράτηγος Αγγελής) τοποθέτησε στο Γ΄ Σώμα Στρατού ορισμένους αξιωματικούς. Προορίζονταν φυσικά για να επανδρώσουν καίριες θέσεις, για το ενδεχόμενο βασιλικής δράσης. Ο στρατηγός Περίδης, όμως, αγνοούσε τις διαταγές του ΓΕΣ. Και, μολονότι οι αξιωματικοί εκείνοι είχαν κανονικά φύλλα πορείας, τους κρατούσε εκτός υπηρεσίας. Κώφευε στις εκκλήσεις του Πενταγώνου. Οι πρώτες κινήσεις ενόψει της μεγάλης αναμέτρησης είχαν αρχίσει...

Βολιδοσκόπηση στην Αμερική

Αλλά ο Κωνσταντίνος, προχωρώντας στην απόφασή του, ήθελε να εξακριβώσει τις προθέσεις της Αμερικής: θα ήταν διατεθειμένη να ευλογήσει ένα στρατιωτικό κίνημα που θα ανέτρεπε τους συνταγματάρχες; Η ευκαιρία τού δόθηκε χάρη στον εορτασμό της 100ετηρίδας του Καναδά, τον Σεπτέμβριο του 1967. Ο βασιλιάς ζήτησε να παρευρεθεί στις γιορτές. Δεν μπορούσε να του αρνηθεί η επανάσταση. Έτσι, αναχώρησε με τη βασίλισσα. Και, γυρίζοντας από τον Καναδά, πέρασε από την Ουάσιγκτον, όπου, τη 17η Σεπτεμβρίου, ο πρόεδρος Τζόνσον τού παρέθεσε γεύμα στον Λευκό Οίκο.

Ο Κωνσταντίνος υπέδειξε στον Τζόνσον να επαναληφθεί η χορήγηση στρατιωτικής βοήθειας, γιατί το υλικό της δεν αποτελούσε ενίσχυση των επαναστατών, αλλά της εθνικής άμυνας της Ελλάδας στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ. Ήταν μια βολιδοσκόπηση του Αμερικανού προέδρου. Και εκείνος δέχθηκε την πρόκληση, δηλώνοντας:

> *«Γιὰ νὰ ἀρθῇ ἡ ἀπαγόρευσις, πρέπει νὰ ξεκαθαρισθῇ ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις στὴν Ἑλλάδα. Καὶ νὰ ἐπανέλθῃ τὸ δημοκρατικὸ καθεστώς».*

Η απάντηση ήταν διαφωτιστική. Η τότε κυβέρνηση των ΗΠΑ δεν θα έβλεπε δυσάρεστα ένα κίνημα που θα ανέτρεπε τη Δικτατορία ή τουλάχιστον δεν θα αντιδρούσε. Η αποσαφήνιση αυτή ικανοποίησε τον Κωνσταντίνο και ενίσχυσε την απόφασή του. Δεν αποκάλυψε, πάντως, στον Τζόνσον τις προθέσεις του. Έπρεπε όμως να

αντιληφθούν και οι Αμερικανοί ότι και αυτός ήταν αντίθετος προς το καθεστώς των επαναστατών.

Ο βασιλιάς και οι γερουσιαστές

Την επομένη –12 Σεπτεμβρίου 1967– δέχθηκε τον βασιλιά η Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων της αμερικανικής Γερουσίας. Πρόεδρός της ήταν ο φιλελεύθερος Φουλμπράιτ. Οι έμπειροι και ώριμοι γερουσιαστές απεύθυναν βροχή ερωτημάτων προς τον νεαρό βασιλιά· ήθελαν καταφανώς να εξακριβώσουν τις σχέσεις του με τη Δικτατορία, γιατί η εντύπωση που επικρατούσε τότε στους διεθνείς κύκλους ήταν ότι ο Κωνσταντίνος δεν έβλεπε εντελώς ασυμπαθώς τους συνταγματάρχες. Βέβαια, ο βασιλιάς δεν μπορούσε αναφανδόν να αποκαλύψει τις διαθέσεις του και τα σχέδιά του. Αλλά βρήκε τον τρόπο να εκφράσει αυτό που ήθελε. Καποια στιγμή, ένας γερουσιαστής ρώτησε:

«Τί πρόκειται νὰ κάνῃ ἡ κυβέρνησίς σας περί...»

Ο Κωνσταντίνος με ετοιμότητα άρπαξε την ευκαιρία και τον διέκοψε:

«Δὲν εἶναι κυβέρνησίς μου...»

Η φράση εκείνη του βασιλιά αποκάλυψε στους γερουσιαστές ότι βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση με το δικτατορικό καθεστώς. Αλλά, ενώ είχε συμφωνηθεί να μην κοινολογηθεί η συζήτηση, μερικοί γερουσιαστές έκαναν ορισμένες ακριτομυθίες στον Τύπο.

Οι συνταγματάρχες στην Αθήνα έλαβαν πολύ σοβαρά υπόψη την αποκάλυψη των αμερικανικών εφημερίδων. Ήταν μια ακόμα απόδειξη ότι δεν μπορούσαν να ελπίζουν πως θα προσεταιριστούν τον βασιλιά. Έτσι, όταν το βασιλικό ζεύγος επέστρεψε, έγινε δεκτό με τη συνήθη τυπικότητα, αλλά ήταν φανερή η ψυχρότητα των ηγετών προς τον Κωνσταντίνο. Εξίσου φανερή ήταν η ένταση των μέτρων παρακολούθησής του.

Αλλά ο βασιλιάς ήταν τώρα περισσότερο αποφασισμένος παρά ποτέ. Μόνο το βασικό πρόβλημα παρέμενε: πώς, με ποιους στρατιωτικούς θα μπορέσει να συνεννοηθεί;

Φόβοι στη Θεσσαλονίκη

Η 28η Οκτωβρίου γιορτάστηκε με ιδιαίτερη λαμπρότητα στη Θεσσαλονίκη το 1967. Ο βασιλιάς, συνοδευόμενος από τη βασίλισσα, έλαβε μέρος. Οι συνταγματάρχες δεν ήταν δυνατό να υπαγορεύσουν τη μη συμμετοχή του, ούτε να ματαιώσουν τις συνηθισμένες εορταστικές εκδηλώσεις της μακεδονικής πρωτεύουσας. Αισθάνονταν, όμως, μεγάλη ανησυχία από τη βασιλική επίσκεψη, γιατί θα έδινε την ευκαιρία στον Κωνσταντίνο να έλθει πάλι σε επαφή με τη διοίκηση και τους αξιωματικούς

του Γ' Σώματος Στρατού. Βέβαια είχε προηγηθεί και τον Ιούνιο συνάντηση. Αλλά τώρα τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Οι συνταγματάρχες δεν γνώριζαν τι ακριβώς οργάνωνε ο βασιλιάς, αλλά ήταν πεισμένοι πια για τα εχθρικά εναντίον τους αισθήματά του και υποψιάζονταν σοβαρά ότι απέβλεπε σε δράση διά του στρατού. Γι' αυτό με εξαιρετική ανησυχία αντιμετώπιζαν τη μετάβαση του Κωνσταντίνου στη συμπρωτεύουσα. Φοβούνταν ότι μπορεί να ξεσήκωνε το Γ' Σώμα Στρατού και να έκανε κάποια ενέργεια.

Εφόσον, όμως, δεν μπορούσαν να αποτρέψουν το βασιλικό ταξίδι, αποφάσισαν να τον ακολουθήσουν. Έτσι, ενώ στην αρχή είχε ριχτεί η ιδέα να παραμείνει η ηγεσία της Δικτατορίας για παν ενδεχόμενο στην Αθήνα, τελικά βρέθηκε στη Θεσσαλονίκη. Η «τριανδρία» –Παπαδόπουλος, Παττακός, Μακαρέζος– ως μέλη της κυβέρνησης και οι λοιποί ηγέτες υπό διάφορες ιδιότητες. Ταυτόχρονα, λήφθηκαν δρακόντεια μέτρα για τη χωρίς διακοπή παρακολούθηση τόσο του Κωνσταντίνου όσο και των ύποπτων αξιωματικών. Ο τρομερός μηχανισμός κατασκόπευσης του βασιλιά που είχε δημιουργήσει το καθεστώς μετακινήθηκε στη μακεδονική πρωτεύουσα και συγχωνεύθηκε με το τοπικό ισχυρότατο στρατιωτικό και πολιτικό δίκτυο.

Παρ' όλ' αυτά, κατόρθωσε ο Κωνσταντίνος να επικοινωνήσει με τον στρατηγό Περίδη, τον ταξίαρχο Έρσελμαν και ελάχιστους ακόμα αξιωματικούς. Τους ανακοίνωσε ότι το κίνημα έχει οριστικά αποφασιστεί. Και ότι πρέπει οπωσδήποτε να εκδηλωθεί μέσα στο προσεχές δίμηνο. Το αργότερο έως τα τέλη Δεκεμβρίου.

Προς τη λύση

Οι επαφές όμως αυτές ήταν φευγαλέες. Με χίλιους συνδυασμούς κατόρθωσαν ο βασιλιάς και οι λίγοι εκείνοι αξιωματικοί να συνομιλήσουν μακριά από ωτακουστές και μικρόφωνα. Μερικά λεπτά και βιαστικές φράσεις. Έτσι, η συνεννόηση ήταν γενική, χωρίς εξονυχιστικές λεπτομέρειες. Μερικοί αξιωματικοί υπέδειξαν αναβολή του κινήματος για να προφθάσει να γίνει η προπαρασκευή του άρτια. Και το αίτημα αυτό θα επαναληφθεί εντονότερα αργότερα. Αλλά ο βασιλιάς δεν μπορούσε να υποχωρήσει ως προς τον χρόνο. Για ποιο λόγο; Γιατί, βάσει των υφιστάμενων διαδικασιών, μέχρι τέλους του έτους ο στρατηγός Περίδης θα αποστρατευόταν και έτσι το κίνημα θα έχανε την εκτελεστική κεφαλή του. Πάντως ο βασιλιάς διέψευσε τότε τους φόβους των συνταγματαρχών. Δεν πήρε καμιά δυναμική πρωτοβουλία. Επιστρέφοντας, όμως, στην Αθήνα, γνώριζε ότι η διοίκηση του ισχυρού Γ' Σώματος Στρατού ανέμενε την εντολή του για να δράσει. Η «λυκοφιλία» προσέγγιζε στο τέλος της.

Αλλά στο μεταξύ η Ελλάδα περνούσε μια σοβαρή περιπέτεια, που θα την οδηγούσε λίγο αργότερα σε ισχυρότατη εθνική κρίση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΗΤΤΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝ. ΜΕΣΟΓΕΙΟ • ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΞΕΣΠΑΘΩΝΕΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ • Η ΑΜΕΡΙΚΗ ΠΙΕΖΕΙ ΓΙΑ ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟ ΣΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑ • ΣΥΓΚΑΛΥΜΜΕΝΗ ΕΠΙΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ • ΑΔΟΞΗ ΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΧΩΡΩΝ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ • ΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΤΟΥ 1966 • ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΑΠΟΡΡΙΠΤΟΥΝ ΤΗΝ «ΕΝΩΣΗ ΜΕ ΑΝΤΑΛΛΑΓΜΑΤΑ» • ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ • ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΟΥ ΡΑΟΥΦ ΝΤΕΝΚΤΑΣ • ΦΟΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΟΚΥΠΡΙΩΝ • Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΑΠΕΙΛΕΙ ΜΕ ΠΟΛΕΜΟ • ΑΞΙΩΣΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΝΑ ΑΠΟΣΥΡΘΕΙ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΣΤΡΑΤΕΥΤΙΚΟ ΣΩΜΑ • Η ΕΛΛΑΔΑ ΥΠΟΧΩΡΕΙ • Ο Π. ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ • ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΩΜΑ ΑΠΟΣΥΡΕΤΑΙ • ΥΠΗΡΞΕ ΣΚΗΝΟΘΕΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ; • Ο Π. ΓΙΩΡΚΑΤΖΗΣ ΣΥΝΔΕΕΤΑΙ ΜΥΣΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

ΤΟ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ, από τις απαρχές της επιβολής του, έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Κύπρο. Και αποκάλυπτε τη θερμή πρόθεσή του να επιδιώξει την Ένωση. Αυτό καταφαίνεται από τη συρροή επίσημων δηλώσεων και εκδηλώσεων, στις οποίες απερίφραστα έμπαινε ως άμεσος στόχος της ελληνικής πολιτικής η ενσωμάτωση της Μεγαλονήσου. Αλλά φυσικά έτσι εγκαταλειπόταν η έως τότε προσαρμογή των ελληνικών κυβερνήσεων στο πνεύμα των συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου, με τις οποίες πραγματοποιήθηκε η ανεξαρτητοποίηση της Κύπρου υπό τον όρο να εγκαταλειφθεί η Ένωση με την Ελλάδα. Και, μολονότι ο Μακάριος τον Δεκέμβριο του 1963 είχε αμφισβητήσει μονομερώς εκείνες τις θεσμικές συμφωνίες, η Ελλάδα απέφευγε πάντα, επίσημα, να αναφέρεται στην Ένωση. Η στροφή αυτή της δικτατορικής κυβέρνησης είναι ευκολονόητη. Το στρατιωτικό καθεστώς επιζητούσε την απόκτηση λαϊκού βάθρου που δεν διέθετε. Και, αν πετύχαινε την Ένωση, θα κατακτούσε εθνικές δάφνες που θα μετουσιώνονταν σε αίγλη, η οποία θα το καθιστούσε δημοφιλές. Αλλά επιπλέον θα πετύχαινε μια δικαίωσή του με ανάλογες

πολιτικές επιπτώσεις. Γιατί θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι ο κοινοβουλευτισμός είχε χρεοκοπήσει και στο εθνικό θέμα, αφού έπρεπε να έρθει η εξουσία των στρατιωτικών για να το επιλύσει.

Κρίση στη Μεσόγειο

Αλλά το Κυπριακό εισερχόταν σε μια νέα φάση έντασης στην Αν. Μεσόγειο. Ο Αραβοϊσραηλινός Πόλεμος «των 6 ημερών» (Ιούνιος 1967) είχε λήξει χωρίς αποτέλεσμα. Οι Αμερικανοί κατόρθωσαν διά του Ισραήλ να καταστρέψουν μέσα σε μία εβδομάδα όλα τα όπλα που είχε συσσωρεύσει η Σοβιετική Ένωση στη Μέση Ανατολή στα χέρια των Αράβων. Αλλά οι Ισραηλινοί αναγκάστηκαν να σταματήσουν στις όχθες της Διώρυγας του Σουέζ. Έτσι ο άλλος σκοπός της αμερικανικής πολιτικής, η κατάρρευση των αριστερών καθεστώτων Αιγύπτου και Συρίας για να αντικατασταθούν με δυτικόφιλες κυβερνήσεις, δεν πραγματοποιήθηκε. Και σ' αυτή την Αίγυπτο, που δέχθηκε το βαρύτερο πλήγμα από το Ισραήλ, απέτυχε η προσπάθεια να απομακρυνθεί από την εξουσία ο Νάσερ για να αντικατασταθεί από τον αμερικανόφιλο Ζαχαρία Μωχεντίν. Αυτό σήμαινε ότι η Σοβιετική Ένωση διατηρούσε την επιρροή της και τις βάσεις της στη Μ. Ανατολή. Ταυτόχρονα ενίσχυε τον στόλο της στη Μεσόγειο και τα πράγματα έδειχναν ότι βάδιζαν προς μια πιθανή αμερικανοσοβιετική αναμέτρηση σε αυτό τον πολύτιμο χώρο, όπου αποκτούσε τόση διεθνή βαρύτητα η οικονομία (πετρέλαια) και η στρατηγική.

Ενόψει αυτής της αναμέτρησης, η Κύπρος, η Ελλάδα και η Τουρκία αποκτούσαν αυξημένο στρατιωτικό ενδιαφέρον για την Αμερική. Και επειδή το Κυπριακό αποτελούσε την πέτρα του σκανδάλου στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, η Ουάσιγκτον είχε κάθε συμφέρον να επιτύχει μια επίλυσή του κατά τρόπο αποδεκτό και από την Ελλάδα και από την Τουρκία.

Η διάσκεψη του Λουξεμβούργου

Για την ελληνική κυβέρνηση, όμως, ικανοποιητική λύση θα ήταν μόνο η Ένωση. Και εφόσον η Τουρκία είχε αντιρρήσεις, έπρεπε να βρεθούν τα ανταλλάγματα που θα τις έκαμπταν. Η Αμερική είχε κάνει προσπάθειες για την εξεύρεση ενός συμβιβασμού. Το «Σχέδιον Άτσεσον», που προέβλεπε την παραχώρηση στην Τουρκία μεγάλης βάσης στην Κύπρο, δεν έγινε τότε αποδεκτό (1964). Αλλά τώρα θα ασκούσε πίεση στις δύο χώρες –Ελλάδα και Τουρκία– για μια διαπραγματευτική ρύθμιση.

Η πρώτη προσπάθεια εκδηλώθηκε στις αρχές Ιουνίου 1967, λίγες μόλις μέρες μετά την κατάπαυση των εχθροπραξιών στη Μέση Ανατολή. Συνήλθε στο Λουξεμβούργο το Συμβούλιο Υπουργών Εξωτερικών του ΝΑΤΟ, στο οποίο το ελληνικό καθεστώς έκανε την πρώτη του διεθνή εμφάνιση. Ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Π.

Οικονόμου-Γκούρας διαβεβαίωσε –με αγορεύσεις αλλά και προσωπικό πληροφοριακό σημείωμα προς τους συναδέλφους του– ότι:

> *«Ἀπὸ τῆς ἀνόδου της εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐδήλωσεν ὅτι εἷς τῶν βασικῶν σκοπῶν της εἶναι ἡ δημιουργία τῶν προϋποθέσεων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι ἐξασφαλίζουν τὴν ἐπάνοδον τῆς χώρας εἰς τὸ κοινοβουλευτικὸν σύστημα... Ἡ κυβέρνησις λοιπὸν ἔχει ὡς ἀποστολήν της νὰ ἑτοιμάση μίαν νέαν συνταγματικὴν τάξιν, ὑγιᾶ καὶ ἱκανὴν νὰ καταστήση δυνατὴν τὴν λειτουργίαν μιᾶς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας ἀναζωογονημένης καὶ προσηρμοσμένης πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ παρόντος».*

Αλλά εκείνο που είχε σημασία ήταν ότι στο Συμβούλιο η Αμερική κατέβαλε ισχυρή πίεση να αποδεχθούν Ελλάδα και Τουρκία διαπραγματεύσεις για την επίλυση του Κυπριακού. Και στο ανακοινωθέν του Συμβουλίου, που εκδόθηκε τη 14η Ιουνίου, αναφερόταν:

> *«(Οἱ ὑπουργοὶ) ἐξέφρασαν τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Τουρκία θὰ ἐπαναλάβουν τὰς συζητήσεις των ἐπὶ τοῦ Κυπριακοῦ θέματος καὶ τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων καὶ ὅτι τοῦτο θὰ ἀποδώση ταχέως θετικὰ ἀποτελέσματα.*
>
> *»Βεβαιοῦν ἐκ νέου τὴν σπουδαιότητα τὴν ὁποίαν ἀποδίδουν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως εἰς τὴν νῆσον, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν συνέχισιν τῆς παρουσίας τῆς δυνάμεως τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν ἐν Κύπρῳ, καθ' ὃν χρόνον θὰ ἀναζητῆται μία λύσις κοινῆς ἀποδοχῆς».*

Το πρόβλημα του Μακάριου

Μια διαπραγματευτική λύση, όμως, που θα ικανοποιούσε την Τουρκία –άρα θα της παραχωρούσε ένα τμήμα της νήσου– την απέκρουαν οπωσδήποτε ο Μακάριος και οι οπαδοί του –δηλαδή η μεγάλη πλειοψηφία των κατοίκων– που προτιμούσαν την αναβολή της Ένωσης για καιρούς όπου θα ήταν δυνατή η ολοκληρωτική πραγματοποίησή της. Και εφόσον αυτοί –ο Μακάριος και οι οπαδοί του– κατείχαν την εξουσία, έρχονταν έτσι σε σύγκρουση με τη νέα εξουσία στο Εθνικό Κέντρο, δηλαδή στην Ελλάδα. Έτσι το ελληνικό στρατιωτικό καθεστώς, από τα πρώτα βήματά του αντιμετώπιζε το εξής πρόβλημα: να πειθαναγκασθεί ο Μακάριος ή να ανατραπεί.

Επιφανειακά, η ελληνική κυβέρνηση έδειχνε φιλικές διαθέσεις και σεβασμό προς τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Άρχισε όμως πολύ νωρίς να δημιουργεί την ψυχολογική ατμόσφαιρα της αντικατάστασής του και της Ένωσης.

Ο ελληνικός Τύπος των πρώτων μηνών της Δικτατορίας βρίθει από υποχρεωτικά

σχόλια και άρθρα κατά των «ανθενωτικών» (όπως αποκαλούνταν οι οπαδοί του Μακάριου), που γίνονταν από μέρα σε μέρα οξύτερα. Και, την 1η Ιουλίου 1967, η λογοκρισία παρέδιδε προς δημοσίευση σε περίοπτη θέση της πρώτης σελίδας άρθρο με τον τίτλο «Αρνηταί και λιποτάκται του αγώνος διά την Ένωσιν», όπου τονιζόταν:

«Όταν ἀρχίζουν ἐθνικοὶ ἀγῶνες ἀποφασιστικῆς σημασίας, αἱ πρῶται προσπάθειαι στρέφονται πρὸς τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ ἐσωτερικοῦ μετώπου... Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Κύπρου τὰ ἀνθενωτικὰ αὐτὰ στοιχεῖα δὲν εἶναι μόνον οἱ κομμουνισταὶ καὶ οἱ συνοδοιπόροι... Εἶναι καὶ ὅσοι δὲν πιστεύουν εἰς τὴν ἱερότητα τοῦ ἀγῶνος, εἶναι καὶ οἱ ἀπαισιόδοξοι οἵτινες δὲν θεωροῦν τὴν ἕνωσιν δυνατὴν καὶ πραγματοποιήσιμον... Δυστυχῶς μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγονται καὶ πρόσωπα κατέχοντα ἀνωτάτας θέσεις εἰς τὴν Κυπριακὴν πολιτείαν... Πρέπει συνεπῶς, εἰς τὰς παραμονὰς ἀποφασιστικῶν ἐξελίξεων, τὰ πρόσωπα αὐτὰ νὰ ἀπομονωθοῦν καὶ νὰ ἐξαναγκασθοῦν ὅπως ἐγκαταλείψουν τὰ ὑπεύθυνα ἀξιώματά των... Καὶ νὰ ἀφήσουν εἰς τὰς ἐθνικὰς ἐπάλξεις ὅσους ἔχουν πίστιν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ἐθνικὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν καὶ συγχρόνως πνεῦμα ρεαλιστικόν, ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐξεύρεσιν ὁριστικῆς λύσεως, ἡ ὁποία θὰ εἶναι καὶ ἐθνικῶς συμφέρουσα καὶ γενικῶς ἀποδεκτή...»

Το άρθρο αυτό έστρεφε τις αιχμές του σαφώς κατά του Μακάριου και του περιβάλλοντός του. Αποκάλυπτε την αντίθεση μεταξύ Αθηνών και Λευκωσίας. Και στις 5 Ιουλίου, η αγγλική εφημερίδα *Νταίηλυ Τέλεγκραφ*, σε ανταπόκριση από την κυπριακή πρωτεύουσα, έγραφε:

«Οἱ Ἕλληνες στρατιωτικοὶ βλέπουν δύο ἐμπόδια στὴν Ἑνωτικὴ πολιτική τους. Τὸ ἕνα εἶναι ἡ ἐθνικιστικὴ κοινὴ γνώμη στὴν Κύπρο, ποὺ δὲν θέλει παραχωρήσεις στὴν Κύπρο, δηλαδὴ διχοτόμησι. Τὸ ἄλλο ἐμπόδιο εἶναι ὁ Πρόεδρος Μακάριος, ποὺ συνδυάζει τὴν τραχύτητα τοῦ ἐπιτυχόντος ἐπαναστάτου μὲ τὰ ταλέντα τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ διπλωμάτη, καθὼς καὶ μὲ τὸ κῦρος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτη. Οἱ στρατιωτικοὶ ἀφήνουν χαρακτηριστικῶς νὰ ἐννοηθῇ ὅτι δὲν θὰ δίσταζαν ἀκόμη καὶ στὴν ἐνδεχόμενη σύγκρουσι μαζί του».

Ταυτόχρονα, η ελληνική κυβέρνηση δεν έπαυε να διαδηλώνει επίσημα την επιθυμία τής Ένωσης. Στις 10 Ιουλίου, ο υπουργός Παιδείας Καλαμποκιάς σε ομιλία του προς εκπαιδευτικούς από την Κύπρο έλεγε δημόσια:

«Ἡ Ἐθνικὴ Κυβέρνησις ἔχει ὡς πρώτιστον μέλημά της νὰ φέρῃ εἰς αἴσιον πέρας τὸν εὐγενῆ ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον ἀνέλαβαν οἱ ἀδελφοὶ Κύπριοι καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ταχέως τὸν πόθον τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, νὰ ἑνωθῇ δηλαδὴ μὲ τὸ τέκνον της τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται Κύπρος».

Ο Γ. Παπαδόπουλος στην Κύπρο

Στις 9 Αυγούστου 1967, ο ίδιος ο αρχηγός της Δικτατορίας Γ. Παπαδόπουλος έφθασε στη Λευκωσία. Ήθελε να διαλευκάνει τις διαθέσεις του Μακάριου για μια διχοτομημένη Ένωση –ήταν η μόνη λύση που μπορούσε να τεθεί ως βάση διαπραγματευτική με τους Τούρκους– και να συζητήσει μαζί του το θέμα, αλλά και να κάνει θεαματική επίδειξη της αλληλεγγύης της κυβέρνησης της Ελλάδας προς την κυπριακή. Ίσως, όμως, να προσπαθούσε να αποκοιμίσει τον Μακάριο, έχοντας σκοπό να εξυφάνει εναντίον του συνωμοσία για την ανατροπή του, αλλά και να εξετάσει επιτόπου τις δυνατότητες μιας τέτοιας συνωμοσίας. Πάντως, συνδύαζε αυτή την επίσκεψη με τη δημιουργία «ενωτικής ατμόσφαιρας» στην Ελλάδα, η οποία δεν είχε ανάλογη απήχηση στην Κύπρο, για τους λόγους που εξηγήσαμε. Την ίδια μέρα που έφθανε στη Λευκωσία, το «Αθηναϊκό Πρακτορείο» μετέδιδε –πάντοτε κατά κυβερνητική υπαγόρευση– ότι «η θερμότατη υποδοχή που έγινε στον υπουργό Προεδρίας Γ. Παπαδόπουλο ευρίσκεται εις αντίθεσιν με τα γραφόμενα του κυπριακού Τύπου και με τα διαδιδόμενα περί υπάρξεως ανθενωτικού πνεύματος εις την νήσον».

Οι αθηναϊκές εφημερίδες υποχρεούνταν να δημοσιεύουν μεγάλους πρωτοσέλιδους τίτλους, όπως: «Μήνυμα αφοσιώσεως προς την εθνικήν κυβέρνησιν η ενθουσιώδης υποδοχή του κ. Γ. Παπαδοπούλου εις την Κύπρον. –Ως προάγγελον χαρμοσύνων ημερών υπεδέχθη τον υπουργόν Προεδρίας σύσσωμος ο κυπριακός λαός.– Ετέθησαν αι βάσεις δι' ευτυχή προώθησιν του εθνικού θέματος».

Αλλά και ο ίδιος ο Γ. Παπαδόπουλος, επιστρέφοντας στην Αθήνα, έκανε ενδεικτικές δηλώσεις:

> *«Μὲ πίστιν πρὸς τὴν Ἕνωσιν καὶ ἑνότητα σκέψεως καὶ ἐνεργειῶν, ὁ ἑλληνισμὸς θὰ πραγματώσῃ τοὺς σκοπούς του. Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ Ἕνωσις δι' εἰρηνικῶν μέσων καὶ μεθόδων, τᾶς ὁποίας ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸν Ἐθνάρχην θὰ καθορίσῃ».*

Συνάντηση στον Έβρο

Από την άλλη πλευρά, όμως, ο Μακάριος και οι Τούρκοι παρέμεναν σιωπηλοί και επιφυλακτικοί. Ο πρώτος γιατί γνώριζε το περιεχόμενο και τη μορφή που θα είχε η Ένωση, την οποία προπαρασκεύαζε το καθεστώς της Αθήνας. Οι δεύτεροι γιατί απέβλεπαν σε διαφορετική λύση του Κυπριακού, η οποία ως βάση θα είχε να παραμείνει η νήσος υπό τον έλεγχό τους.

Στο μεταξύ, όμως, η Αμερική πίεζε την Τουρκία να δεχθεί γρήγορα μια ελληνοτουρκική διάσκεψη σύμφωνα με το ανακοινωθέν του Συμβουλίου υπουργών Εξωτερικών του ΝΑΤΟ, διάσκεψη την οποία η ελληνική κυβέρνηση επιθυμούσε ζωηρά. Και στις 6 Σεπτεμβρίου ανακοινώθηκε αιφνιδιαστικά ότι θα πραγματοποιούνταν

στις 9 Σεπτεμβρίου στη Θράκη. Την ημέρα εκείνη πράγματι έγινε η συνάντηση δύο αντιπροσωπειών κορυφαίου επιπέδου. Την ελληνική αντιπροσωπεία αποτελούσαν ο πρωθυπουργός Κ. Κόλλιας, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Γρ. Σπαντιδάκης, ο υπουργός Εξωτερικών Οικονόμου-Γκούρας και ο υπουργός Προεδρίας Γ. Παπαδόπουλος, με πολυάριθμη συνοδεία, η οποία περιλάμβανε δύο ακόμα μέλη της Επαναστατικής Ομάδας: τους συνταγματάρχες Λαδά και Μέξη. Στην τουρκική αντιπροσωπεία συμμετείχαν ο πρωθυπουργός Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ και ο υπουργός Εξωτερικών Τσαγλαγιαγκίλ με εξίσου πολυάριθμη συνοδεία.

Η Άγκυρα είχε αποδεχθεί ψυχρά τη διάσκεψη, μόνο υποκύπτοντας στην αμερικανική πίεση. Αργότερα ο Τούρκος πρωθυπουργός Ντεμιρέλ αποσαφήνισε ότι «η πρωτοβουλία ήταν ολοκληρωτικά ελληνική. Πήγα να μάθω τι με ήθελαν. Δεν μπορούσα να αρνηθώ». Πάντως η διάσκεψη είχε μορφή πανηγυρική και θεαματική. Και την συνόδευαν θερμότατες εκδηλώσεις ελληνοτουρκικής φιλίας. Επρόκειτο, εξάλλου, να εξεταστεί το σύνολο των σχέσεων των δύο χωρών, αν και κορμός των συνομιλιών θα ήταν βέβαια το Κυπριακό. Έτσι, στις 11.30΄ του Σαββάτου την 9η Σεπτεμβρίου 1967, οι Έλληνες και οι Τούρκοι σκοποί της μεγάλης και συγχρονισμένης γέφυρας του Έβρου είδαν να καταφθάνουν με συγχρονισμό οι πομπές των αυτοκινήτων που έφεραν τις δύο αντιπροσωπείες από διαφορετικές κατευθύνσεις. Και εκεί, στη μέση της γέφυρας, μέσα σε ένα πλαίσιο από σημαίες των δύο χωρών, οι δύο πρωθυπουργοί έσπευσαν ο ένας προς τον άλλο, για να ανταλλάξουν θερμότατη συμβολική χειραψία, ενώ άστραφταν δεκάδες «φλας» των φωτορεπόρτερ και οπερατέρ. «Χος γκελντινίζ» (καλώς ήλθατε) χαιρέτισε τουρκιστί τον Έλληνα συνάδελφο του ο Ντεμιρέλ. Ο Κ. Κόλλιας απάντησε: «Εύχομαι η γέφυρα αυτή, που ενώνει τις δύο χώρες μας, να ενώσει τις τύχες και τα πνεύματα των λαών μας». «Ο ποταμός Έβρος δεν μας χωρίζει, αλλά μας συνδέει», ανταπάντησε ο Τούρκος πρωθυπουργός. «Αυτός θα αποτελέσει τον συμβολισμό των συνομιλιών μας». Με εξίσου ζωηρές εκδηλώσεις συνεχίστηκε η υποδοχή στη μικρή τουρκική πόλη Κεσάν, όπου στα γραφεία τής εκεί μεραρχίας άρχισαν στις 3 οι συνομιλίες που διήρκεσαν επί 6 ώρες.

Ναυάγιο της διάσκεψης

Όλη όμως εκείνη η θεατρική εικόνα αποτελούσε ένα χωριό Ποτέμκιν που γκρεμίστηκε, πριν ακόμα κλείσει η πρώτη ημέρα της διάσκεψης. Ξαφνικά, ενώ οι πρώτες ώρες πέρασαν μέσα σε φαινομενική εγκαρδιότητα, η τουρκική στάση σκλήρυνε απότομα. Ύστερα από ένα διάλειμμα στις συνομιλίες, οι Τούρκοι επανήλθαν ψυχροί και άφησαν σαφώς να υπονοηθεί ότι δεν ετίθετο θέμα Ένωσης και οπωσδήποτε τα ανταλλάγματα που προσέφερε η Ελλάδα δεν ήταν άξια συζήτησης.

Η πρώτη νύχτα υπήρξε άδοξη και πηγή ζωηρών ανησυχιών για τον Γ. Παπαδό-

πουλο, που αυτός διηύθυνε τα πάντα από ελληνικής πλευράς απαξιώντας καν να ζητήσει τη γνώμη των άλλων και ιδίως του υπουργού των Εξωτερικών. Την επομένη η διάσκεψη, κατά τα συμφωνημένα, συνεχίστηκε επί ελληνικού εδάφους. Στην Αλεξανδρούπολη, στο μοτέλ «Αστήρ». Αλλά φαινόταν πως δεν επρόκειτο να μεταβληθούν τα πράγματα.

Οι δυο αντιπροσωπείες φωτογραφήθηκαν χαμογελαστές, ύστερα όμως από την πρώτη ώρα αποδείχθηκε ότι δεν υπήρχε έδαφος συνεννόησης. Το βράδυ, αφού συμπληρώθηκαν 15 ώρες διαπραγματεύσεων, η διάσκεψη, στην οποία τόσο υπολόγιζε το καθεστώς, είχε σβήσει αθόρυβα και μελαγχολικά. Η τουρκική αντιπροσωπεία αναχώρησε για την Αδριανούπολη μέσα στη νύχτα και η ελληνική την επομένη επέστρεψε κατηφής στην Αθήνα. Για παρηγοριά, το κοινό ανακοινωθέν που εκδόθηκε αναλυόταν σε ύμνους της ελληνοτουρκικής φιλίας και υποσχόταν ότι «θα συνεχισθεί ο διάλογος Ελλάδος-Τουρκίας». Αλλά κανείς από όσους γνώριζαν τα πράγματα δεν αυταπατάτο. Η Τουρκία δεν εννοούσε να συμβιβασθεί τόσο εύκολα όσο φανταζόταν η ελληνική κυβέρνηση.

Το Πρωτόκολλο του 1966

Τι ακριβώς είχε συμβεί; Πριν από τη συνάντηση της Θράκης, η ελληνική κυβέρνηση άφηνε να υπονοηθεί από την τουρκική πλευρά ότι διέθετε ένα σχέδιο, το οποίο θα επέτρεπε την υπερπήδηση όλων των διαφορών. Αλλά το κρατούσε μυστικό για τη διάσκεψη. Και πράγματι το παρουσίασε στην Κεσάν. Τι περιλάμβανε όμως; Ήταν η επανάληψη –περίπου– του σχεδίου που τον Δεκέμβριο του 1966 παρουσίασε ο υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης Στεφανόπουλου ναύαρχος Τούμπας στον Τούρκο συνάδελφό του Τσαγλαγιαγκίλ, το οποίο αποτέλεσε τη βάση για την υπογραφή του Πρωτοκόλλου της 17ης Δεκεμβρίου 1966 από τους δύο υπουργούς.

Το Πρωτόκολλο εκείνο αποτελούσε μια καταρχήν προσέγγιση απόψεων των υπουργών Εξωτερικών, χωρίς δέσμευση των κυβερνήσεών τους. Θα εισηγούντο απλώς οι δύο υπουργοί την αποδοχή του και τη συνέχιση των συνομιλιών πάνω σε αυτήν τη βάση. Αλλά η ανατροπή της κυβέρνησης Στεφανόπουλου, μετά από λίγες μέρες, έθαψε το Πρωτόκολλο. Το κείμενό του πάντως, που ήταν απόρρητο, για πρώτη φορά το έφερε στη δημοσιότητα ο γράφων (βλ. εφημερίδα *Ακρόπολις* Αθηνών, 23.2.1975) και στα καίρια σημεία του έχει ως έξης:

> *«...Ὁ Τοῦρκος ὑπουργὸς διηυκρίνησεν ὅτι ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐμμένει εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ καθεστῶτος ἀνεξαρτησίας τῆς νήσου, ἢ διαζευκτικῶς εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν καθεστῶτος συγκυριαρχίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας. Ὁ Ἕλλην ὑπουργὸς ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του πλευρᾶς διηυκρίνησεν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐμμένει εἰς τὴν ἐγκαθί-*

δρυσιν μορφῆς Ἑνώσεως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Κύπρου.

»Διαπιστοῦντες ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσουν διαρκούσης τῆς παρούσης συναντήσεως εἰς συμφωνίαν ἐπὶ τοῦ μελλοντικοῦ διεθνοῦς καθεστῶτος τῆς νήσου, οἱ δύο ὑπουργοὶ ἀπεφάσισαν ὅπως ἀναφερθοῦν σχετικῶς εἰς τὰς κυβερνήσεις των.

»Συνεφώνησαν ὡσαύτως ὅτι μία συμφωνία ἐπὶ τῶν στοιχείων μιᾶς ἐνδεχομένης λύσεως, ἤτοι ἐπὶ τῶν ζητημάτων τοῦ καθεστῶτος μιᾶς στρατιωτικῆς βάσεως, τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ἐγγυήσεων τῶν παραχωρητέων εἰς τοὺς Τουρκοκυπρίους, τῶν μέτρων εἰρηνεύσεως καὶ ἀποτελεσματικοῦ ἀφοπλισμοῦ τῆς νήσου καὶ τῆς φύσεως τῆς μελλοντικῆς συνεργασίας μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων, θὰ συνέβαλλαν εἰς τὴν διευκόλυνσιν τῶν προσπαθειῶν τῶν δύο κυβερνήσεων εἰς τὴν ἀναζήτησιν λύσεως. Ἐν σχέσει πρὸς τὰ στοιχεῖα ταῦτα, οἱ δύο ὑπουργοὶ διεπίστωσαν τὰ ἑξῆς:

»1. Ὁ Ἕλλην ὑπουργὸς διαβεβαίωσεν ὅτι ἡ βάσις τῆς Δεκελείας θὰ ἦτο διαθέσιμος ἂν ἐπήρχετο συμφωνία μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος.

»2. Οἱ δύο ὑπουργοὶ συνεφώνησαν ὅτι ἡ βάσις τῆς Δεκελείας θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἐξασφαλίση τὴν στρατιωτικὴν ἀσφάλειαν τῆς Τουρκίας. Ὁ Τοῦρκος ὑπουργὸς ἐγνώρισεν ὅτι τὸ μόνον παραδεκτὸν διὰ τὴν Τουρκίαν καθεστὼς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐν λόγω βάσιν θὰ ἦτο ἡ μεταβίβασις τῆς πλήρους ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Τουρκίαν. Ὁ Ἕλλην ὑπουργὸς ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἦτο ἐξουσιοδοτημένος νὰ δεσμευθῇ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου καὶ ὅτι θὰ τὸ ὑπέβαλλεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς κυβερνήσεώς του. Ὁ Ἕλλην ὑπουργὸς ὑπεσχέθη νὰ παράσχη ἀπάντησιν ἐπὶ τοῦ θέματος ἐντὸς τῆς βραχυτέρας δυνατῆς προθεσμίας.

»3. Οἱ Τουρκοκύπριοι θὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα ὅπως συμμετάσχουν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς νήσου. Θὰ ἀπολαμβάνουν ὡσαύτως εἰδικοῦ καθεστῶτος διοικήσεων καὶ δήμων, ἐν τῷ πλαισίω τῶν μελλοντικῶν συνταγματικῶν ρυθμίσεων, εἰς τὰς περιοχὰς ὅπου εὑρίσκονται ἐν μεγάλη πλειοψηφία. Αἱ λεπτομέρειαι τοῦ καθεστῶτος τούτου θὰ καθορισθοῦν ὑπὸ ἐμπειρογνωμόνων τῶν δύο κυβερνήσεων.

»4. Τὸ θέμα τῆς εἰρηνεύσεως τῆς νήσου καὶ τοῦ ἀποτελεσματικοῦ ἀφοπλισμοῦ αὐτῆς ἐν περιπτώσει συμφωνίας θὰ ἀποτελέση ἀντικείμενον ἐξετάσεως μεταξὺ ἐμπειρογνωμόνων.

»5. Ἐν περιπτώσει συμφωνίας, αἱ δύο χῶραι εἶναι πρόθυμοι ὅπως διαπραγματευθοῦν συνθήκην συμμαχίας, ὡς καὶ συμφωνίας, εἰς τὸν οἰκονομικόν, ἐμπορικόν, τουριστικὸν καὶ ἁλιευτικὸν τομέα, ἐπὶ τῷ

σκοπῷ ὅπως ἀναπτύξουν καὶ συσφίξουν τὰς σχέσεις των.

»Οἱ δύο ὑπουργοὶ συνεφώνησαν ὅπως εἰσηγηθοῦν εἰς τὰς κυβερνήσεις των τὴν χρησιμότητα ὅπως συναντηθοῦν μεταξύ των εἰς ἡμερομηνίαν καθορισθησομένην κοινῇ συμφωνίᾳ».

Πρώτη μνεία της Ένωσης

Διευκρινιστικά, ο αρχιτέκτονας του Πρωτοκόλλου ναύαρχος Τούμπας, σε επιστολή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* (2.3.1975) γράφει ότι:

«1.– Τὸ Πρωτόκολλον ὑπεγράφη ἐν Παρισίοις τὴν 18ην Δεκεμβρίου 1966 παρὰ τῶν ὑπουργῶν Ἐξωτερικῶν Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας. Ἡ συνάντησις αὕτη τῶν δύο ὑπουργῶν εἶχεν ἐπιμελέστατα προετοιμασθῇ κατὰ ἑξαμήνους συνομιλίας ἐπὶ ἐπιπέδου πρεσβευτῶν. Ἐπρόκειτο δὲ τὴν συνάντησιν αὐτὴν νὰ ἐπακολουθήσῃ καὶ ἄλλη ὁρισθεῖσα περὶ τὰ μέσα Ἰανουαρίου 1967.

»2.– Ὅτι διὰ πρώτην φορὰν ὑπεγράφετο κείμενον ἀπὸ τὰ δύο Κράτη εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ Ἕνωσις.

»3.– Ὅτι μετὰ τὴν διατύπωσιν εἰς τὸ Πρωτόκολλον τῶν ἀρχικῶν θέσεων τῶν δύο χωρῶν, ὅλαι αἱ κατόπιν παράγραφοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐξέτασιν θεμάτων μόνον διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς Ἑνώσεως.

»4.– Τὸ δικαίωμα ὅπως οἱ Τουρκοκύπριοι, εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Ἑνώσεως, συμμετέχουν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς νήσου, τὸ εἶχαν ἤδη οὗτοι ἀπὸ τὰς συνθήκας Ζυρίχης-Λονδίνου, αἱ ὁποῖαι ὅμως ὡς γνωστὸν ἔδωσαν εἰς τὴν νῆσον Ἀνεξαρτησίαν καὶ ὄχι Ἕνωσιν.

»5.– Ἡ βάσις ἡ ὁποία ὑπὸ μορφὴν προσωρινὴν θὰ ἐχορηγεῖτο εἰς τὴν Τουρκίαν δι' ἐνοικιάσεως ἢ ὡς ἄλλως θὰ συνεφωνεῖτο, θὰ εἶχεν ἐλαχίστην ἔκτασιν καὶ θὰ εὑρίσκετο εἰς τὸ Νότιον τμῆμα τῆς νήσου.

»Ὑπὸ ποίας συνθήκας θὰ ἐπραγματοποιεῖτο τοῦτο, ἀποτελεῖ εἰσέτι ἀπόρρητον τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ γνωστοποιηθῇ τώρα καὶ τὸ ὁποῖον ὅταν θὰ ἔλθῃ ἡ ὥρα τῆς πλήρους ἀποκαλύψεως ὅλων τῶν στοιχείων καὶ γνωσθῇ καὶ τοῦτο, τότε θὰ ἀντιληφθῇ ὁ Ἑλληνικὸς καὶ ὁ Κυπριακὸς λαὸς ὁποῖον σφάλμα ἀπετέλεσεν ἡ μὴ συνέχισις τοῦ διαλόγου...»

Υποδεικνύουμε δύο καίρια σημεία του Πρωτοκόλλου. Πράγματι, για πρώτη φορά –όπως τονίζει ο ναύαρχος Τούμπας–, αναφέρεται η Ένωση σε κείμενο ελληνοτουρκικό. Αλλά ταυτόχρονα από το κείμενο προκύπτει ότι, ενώ οι Τούρκοι θα αποκτούσαν μια ισχυρή βάση στη νήσο –την αγγλική της Δεκέλειας, την οποία φαίνεται πως οι Βρετανοί αποδέχονταν να παραδώσουν–, η υπόλοιπη Κύπρος θα παρέμενε αφοπλισμένη. Επομένως θα βρισκόταν στο στρατιωτικό έλεος των Τούρκων.

Η Τουρκία αδιάλλακτη

Ανεξάρτητα, όμως, από τα σημεία αυτά, το σχέδιο τούτο κατά βάση παρουσίασε στη διάσκεψη της Θράκης η ελληνική αντιπροσωπεία, με μία προσθήκη: προσέφερε, επιπλέον, η Ελλάδα στην Τουρκία το «Τρίγωνο του Καραγότς». Ένα στρατηγικό σημείο στον ποταμό Έβρο, για το οποίο ίσως να έδειχναν ενδιαφέρον οι Τούρκοι.

Η τουρκική, όμως, αντιπροσωπεία απέρριψε την ελληνική προσφορά και μάλιστα εκδήλωσε αγανάκτηση. Γι' αυτό λοιπόν έγινε η διάσκεψη; Και, όπως αποκάλυψε κατόπιν ο ίδιος ο Τούρκος πρωθυπουργός Ντεμιρέλ σε συνέντευξή του προς την εφημερίδα *Το Βήμα* (13.9.1967), η Τουρκία ήταν αποφασισμένη να επιβάλει ή τη διατήρηση των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου ή τη «διχοτόμηση», τη «διπλή Ένωση». Υπογράμμισε μάλιστα ότι η Άγκυρα θα προστατεύσει οπωσδήποτε τα δίκαια των ομοεθνών της στην Κύπρο και έχει πάντα τον νου της στα ιστορικά δικαιώματα της Τουρκίας στη νήσο.

Έτσι, η διάσκεψη όχι απλώς δεν απέδωσε ό,τι ανέμενε η Ελλάδα, αλλά έφερε αντίθετα αποτελέσματα. Αποκάλυψε τη ριζική διαφωνία των δύο μερών και ψύχρανε ακόμα περισσότερο, αντί να αναθερμάνει, τις σχέσεις τους.

Αποτυχία της Δικτατορίας

Ταυτόχρονα, η πρώτη μεγάλη διπλωματική εξόρμηση του Γ. Παπαδόπουλου και γενικότερα των στρατιωτικών που κατείχαν την εξουσία είχε καταρρεύσει. Αυτός είχε συλλάβει την ιδέα της Ένωσης «έναντι ανταλλαγμάτων». Αυτός είχε προκαλέσει τη διάσκεψη, στην οποία στήριξε παράλογες ελπίδες. Αυτός την είχε χειριστεί προσωπικά. Και αυτός ανέλαβε την ευθύνη να αγνοήσει ουσιαστικά κάθε σύμβουλό του. Το αποτέλεσμα ήταν η αποτυχία του καθεστώτος, που αποτελούσε τον πρόδρομο της οξύτατης κρίσης, η οποία θα ξεσπούσε σε λίγες μόλις εβδομάδες.

Ένα άλλο, όμως, φαινόμενο στη διάσκεψη εκείνη υπήρξε η αποκάλυψη του ρόλου που έπαιζε ο Γ. Παπαδόπουλος για όσους δεν τον γνώριζαν ακόμα. Και μια συνέπεια: ο υπουργός Γκούρας, βλέποντας ότι εννοούσε το καθεστώς να τον χρησιμοποιεί απλώς ως διεκπεραιωτή, είχε αποφασίσει ήδη να αποσύρει τις υπηρεσίες του από την κυβέρνηση. Την απόφασή του θα την πραγματοποιούσε σε λίγες εβδομάδες για να τον διαδεχθεί ο Π. Πιπινέλης.

Ένωση και έξαψη

Όμως, παρά την ψυχρολουσία της διάσκεψης της Θράκης, το καθεστώς συνέχιζε την ανεδαφική πια εκστρατεία του για την Ένωση. Στις 20 Οκτωβρίου έφθανε στην Κύπρο ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης στρατηγός Σπαντιδάκης. Και, παρά την επί-

σημη ιδιότητά του, έσπευσε να δηλώσει: «Ευχή των Πανελλήνων είναι η Ένωσις... Και δεν είναι νοητή ετέρα κατάληξις της ιστορικής εξελίξεως του εθνικού μας τούτου ζητήματος». Στις 21 Οκτωβρίου επαναλάμβανε στη Λευκωσία: «Δεν είναι δυνατόν να υπάρξει άλλη λύσις εις το Κυπριακό από την Ένωση...»

Και ο βασιλιάς είχε εκφράσει την ευχή αυτή, συμβολίζοντας την επίσημη διεκδίκηση. Κηρύσσοντας την 25η Σεπτεμβρίου 1967 την έναρξη των εργασιών του πανελλαδικού συνεδρίου της ΑΔΕΔΥ, τόνισε: «Η πλήρης Ένωσις της Κύπρου με την Ελλάδα θα γίνει».

Ακόμη και ο ίδιος ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιερώνυμος θέλησε να μην υστερήσει. Την ίδια ημέρα που ο βασιλιάς έριχνε το σύνθημα της Ένωσης, ο Ιερώνυμος έφθασε στην Κύπρο και δήλωσε: «Ο αγώνας μας όμως δεν έληξε, διότι δεν εφθάσαμεν ακόμα εις τον σκοπό του, δηλαδή εις την Ένωσιν. Δι' αυτό θα συνεχισθεί μέχρι της πραγματοποιήσεώς της».

Αλλά οι διακηρύξεις εκείνες συνοδεύονταν από έξαψη στην Κύπρο, όπου η κατάσταση από καιρό είχε παρουσιάσει επιδείνωση. Τα «ενωτικά» στοιχεία, οιστρηλατούμενα από τις εκδηλώσεις του καθεστώτος της Αθήνας που υπόσχονταν την Ένωση, θέλησαν να προλειάνουν το έδαφος με επιθέσεις κατά των Τουρκοκυπρίων, που και εκείνοι άλλωστε ανταπέδιδαν την επιθετικότητα.

Σύλληψη του Ντενκτάς

Καρπός της έξαψης εκείνης ήταν ένα απροσδόκητο γεγονός: στις 31 Οκτωβρίου 1967, σε ένα δάσος κοντά στο χωριό Άγιος Θεόδωρος της Καρπασίας, συνελήφθη ο Ραούφ Ντενκτάς, αρχηγός των Τουρκοκυπρίων, με δύο συντρόφους του. Ήταν και οι τρεις ένοπλοι και είχαν μόλις αποβιβαστεί στην Κύπρο, με μια βάρκα που ρυμούλκησε έως τα χωρικά κυπριακά ύδατα ένα τουρκικό σκάφος από τη Μερσίνα.

Ο Ραούφ Ντενκτάς είχε εκτοπίσει από την ηγεσία των Τουρκοκυπρίων τον μετριοπαθή Κιουτσούκ και από το 1960 ήταν πρόεδρος της τουρκικής κοινοτικής Βουλής. Είχε αναγκασθεί, όμως, να καταφύγει στην Τουρκία από τις αρχές του 1964 και είχε προειδοποιηθεί από την κυπριακή κυβέρνηση ότι θα συλλαμβανόταν λόγω της δράσης του, αν ξαναγύριζε στην Κύπρο.

Ο Ντενκτάς οδηγήθηκε με αυστηρή αστυνομική συνοδεία στη Λευκωσία και επίσημη ανακοίνωση ανέφερε ότι:

> *«Ὁ Ραοὺφ Ντενκτὰς καὶ οἱ δύο ἕτεροι μετ' αὐτοῦ συλληφθέντες Τουρκοκύπριοι προσήχθησαν ἐνώπιον ἐπαρχιακοῦ δικαστηρίου τῆς Λευκωσίας, τὸ ὁποῖον ἐξέδωσε διάταγμα ὀκταημέρου κρατήσεώς των, πρὸς συνέχισιν τῶν ἀνακρίσεων διὰ πράξεις ἐναντίον τοῦ κράτους».*

Η μεγάλη σύγκρουση

Η κράτηση του Τουρκοκύπριου ηγέτη, που παρατάθηκε, αποτελούσε σφάλμα της κυπριακής κυβέρνησης. Ήταν πρόκληση για τους Τούρκους και προκάλεσε αναταραχή στον τουρκικό τομέα της Λευκωσίας, η οποία μεταδόθηκε στην Τουρκία. Ο υπουργός Εξωτερικών της Άγκυρας έκανε απειλητικές δηλώσεις και δημιουργήθηκε σοβαρή ένταση στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας-Κύπρου. Αλλά η έξαψη συνεχιζόταν, και καρπός της ήταν αυτό που έγινε στις 15 Νοεμβρίου:

Ελληνικές δυνάμεις συγκρούσθηκαν με Τουρκοκυπρίους στα χωριά Κοφινού και Άγιος Θεόδωρος, που οι Τούρκοι τα αποκαλούν Γκεσίτκαλε και Μπογαζικί. Είκοσι έξι νεκροί, όλοι Τουρκοκύπριοι, ήταν ο απολογισμός της μάχης. Ποιος ήταν ο υπαίτιος; Την επομένη μόλις –16 Νοεμβρίου– ο γενικός γραμματέας του ΟΗΕ Ου Θαντ εξέθετε τα γεγονότα ως εξής:

> *«Μεγάλες ἑλληνικὲς συγκεντρώσεις παρατηρήθηκαν στὶς 14 Νοεμβρίου. Ἡ ἔκτασις τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἡ ταχύτης μὲ τὴν ὁποία πραγματοποιήθηκε δείχνει ὅτι ἡ Ἐθνοφρουρὰ εἶχε προσχεδιάσει τὴν ἐπιχείρησι γιὰ τὴν περίπτωσι ποὺ οἱ Τουρκοκύπριοι θὰ προέβαλλαν ἀντίστασι... Βρετανικὰ στρατεύματα τοῦ ΟΗΕ στὸ μεταξὺ ἀφωπλίσθηκαν βιαίως ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, ποὺ ἀχρήστευσαν τὰ ὄργανα τηλεπικοινωνιῶν τους... (Πάνω στὶς ἐπιχειρήσεις) ἡ Ἐθνοφρουρὰ κατέλαβε θέσεις δίπλα στὰ παρατηρητήρια τοῦ ΟΗΕ, ἐκθέτοντας ἔτσι τοὺς ἄνδρες τοῦ ΟΗΕ σὲ κίνδυνο».*

Αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων της Κύπρου εξακολουθούσε να είναι ο αντιστράτηγος Γ. Γρίβας, ο οποίος παρά την επίσημη ιδιότητά του δεν έπαυε να διακηρύττει την τοποθέτησή του υπέρ της Ένωσης. Και ουσιαστικά δεν λάμβανε υπόψη του τον Μακάριο, θεωρώντας ότι είναι υπόλογος απευθείας στην ελληνική και όχι στην κυπριακή κυβέρνηση.

Η Τουρκία απειλεί με πόλεμο

Η επίθεση στα δύο χωριά από εκείνον αποφασίστηκε. Και ασφαλώς θα είχε έγκριση από την Αθήνα. Γιατί, όμως, εκείνη η ενέργεια; Όπως ήταν αναπόφευκτο και μπορούσε εύκολα να προβλεφθεί, η αντίδραση της Τουρκίας υπήρξε αποφασιστική. Τη νύχτα της 16ης Νοεμβρίου συνήλθε σε μυστική συνεδρίαση η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση στην Άγκυρα, η οποία με μειοψηφία μόνον δύο ψήφων αποφάσισε πόλεμο με την Ελλάδα, αν δεν κατέπαυαν αμέσως οι επιθέσεις κατά των Τουρκοκυπρίων. Και πράγματι άρχισαν αμέσως σπασμωδικές συγκεντρώσεις τουρκικών δυνάμεων στη Θράκη.

Στην Ελλάδα, όμως, η λογοκρισία δεν επέτρεπε να αναγραφούν παρά ελάχιστα μόνον πράγματα. Οι εφημερίδες της 17ης Νοεμβρίου τις φονικές συγκρούσεις –που

πήραν τις διαστάσεις μαχών– τις περιέγραψαν ως εξής, σύμφωνα με ένα κείμενο που διένειμε η Διεύθυνση Εσωτερικού Τύπου:

«Δυνάμεις τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν εἰσῆλθον χθὲς τὴν πρωΐαν εἰς τὰ χωρία Ἅγιος Θεόδωρος καὶ Κοφινοῦ καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ Λευκωσίας-Λάρνακος καὶ ἀποκατέστησαν τὴν τάξιν, κατόπιν σοβαρῶν συμπλοκῶν αἱ ὁποῖαι ἐσημειώθησαν προχθὲς ἐκεῖ μεταξὺ Ἑλληνοκυπρίων καὶ Τουρκοκυπρίων, ἐξ ἀφορμῆς τρομοκρατικῶν ἐνεργειῶν τῶν τελευταίων».

Η είδηση αυτή δημοσιεύτηκε σε μέτρια έκταση με τους τίτλους (και αυτούς υποχρεωτικούς):

«Τάξις εἰς Κύπρον μετὰ τὰς μάχας. – Ἀπεκρούσθησαν οἱ Τοῦρκοι τρομοκράται».

Και ούτε λέξη για τις τρομερές αντιδράσεις στην Τουρκία. Ούτε λέξη για τον κίνδυνο πολέμου, που προσέγγισε τα σύνορά μας όσο ποτέ άλλοτε.

Απομόνωση και υποχώρηση

Είχε ήδη υποβάλει την παραίτησή του ο υπουργός Εξωτερικών Οικονόμου-Γκούρας, η οποία αναγγέλθηκε στις 2 Νοεμβρίου. Προσωρινά ανέλαβε τη θέση του ο πρωθυπουργός Κόλλιας, αλλά στις 20 Νοεμβρίου, στο αποκορύφωμα της κρίσης, ορκιζόταν υπουργός ο Π. Πιπινέλης. Και μόνο τότε άρχισε ο ελληνικός Τύπος να αποκαλύπτει στο κοινό τη σοβαρότητα της κατάστασης. Οι τίτλοι των εφημερίδων μιλούσαν για «δύσκολες συνθήκες» και για τουρκικές απειλές, ο ίδιος δε ο υπουργός Εξωτερικών στις 22 Νοεμβρίου δήλωσε: «Η κατάστασις είναι άκρως λεπτή και κρίσιμος».

Η κυβέρνηση Ντεμιρέλ, πράγματι, διακήρυξε ότι «έλαβε εξουσιοδότηση της Εθνοσυνέλευσης να στείλει τις ένοπλες δυνάμεις της χώρας έξω από την Τουρκία». Ο πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας Σουνάι προειδοποιούσε τον πρόεδρο Τζόνσον, τον Ντε Γκωλ και τον Ποτγκόρνυ: «Πήραμε την απόφαση να λύσουμε το Κυπριακό μια για πάντα». Και τα τουρκικά αεροπλάνα καθημερινά εκτελούσαν χαμηλές πτήσεις πάνω από τη Λευκωσία, ενώ στην Αλεξανδρέτα και τη Μερσίνα οι προπαρασκευές απόβασης ήταν πυρετώδεις. Επιπλέον, στη Θράκη ήταν καταφανείς οι ραγδαίες τουρκικές στρατιωτικές συγκεντρώσεις.

Μπροστά στις εκρηκτικές αυτές εκδηλώσεις των Τούρκων, το καθεστώς της 21ης Απριλίου εγκατέλειψε την αταραξία του, γιατί αντιλήφθηκε τον κίνδυνο. Έβλεπε ότι η Ελλάδα ήταν απομονωμένη, ενώ ο στρατιωτικός συσχετισμός δυνάμεων με την Τουρκία ήταν δυσμενής. Στην Κύπρο η τοπική άμυνα είχε ενισχυθεί ακόμα περισσότερο από την εποχή Γαρουφαλιά και επικρατούσε αισιοδοξία μεταξύ των ειδικών,

παρά το άλυτο πρόβλημα της αεροπορικής κάλυψης. Αλλά σε περίπτωση ελληνοτουρκικού πολέμου, που θα διεξαγόταν κυρίως στη Θράκη, δεν ήταν σίγουρη η κατάσταση. Και η διακοπή της αμερικανικής βοήθειας επί επτά μήνες γινόταν ήδη αισθητή, ιδίως στα βαριά όπλα.

Επιπλέον, ενώ η Αγγλία ήταν σαφώς τοποθετημένη εναντίον της ελληνικής στάσης, η Αμερική προσπαθούσε να επιδείξει ουδετερότητα και η Ρωσία εκδηλώθηκε άλλη μια φορά ενάντια σε κάθε σκέψη για Ένωση και κάθε ελληνική ενέργεια. Λίγες ημέρες μετά την άδοξη διάσκεψη της Θράκης ο Τούρκος πρωθυπουργός επισκέφθηκε τη Μόσχα. Και τόσο στους επισήμους λόγους που ανταλλάχθηκαν όσο και στην κοινή τουρκοσοβιετική ανακοίνωση διαγραφόταν διαφανής η ταύτιση των θέσεων Άγκυρας και Μόσχας στο Κυπριακό. Πράγματι, στις 20 Σεπτεμβρίου, σε γεύμα προς τιμήν του Τούρκου πρωθυπουργού Ντεμιρέλ, ο Σοβιετικός πρωθυπουργός Κοσύγκιν τόνισε:

> *«Ὅλοι ὅσοι ἐνδιαφέρονται γιὰ μιὰ εἰρηνικὴ λύσι τοῦ κυπριακοῦ προβλήματος, πρέπει νὰ ἀποβλέπουν στὴν διαφύλαξι τῆς κυριαρχίας καὶ ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς Δημοκρατίας τῆς Κύπρου».*

Τα ίδια τονίστηκαν στην κοινή τουρκοσοβιετική ανακοίνωση της 29ης Σεπτεμβρίου:

> *«Οἱ δύο πρωθυπουργοί... διεκήρυξαν τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπιλυθῆ τὸ πρόβλημα τῆς Κύπρου μὲ εἰρηνικὰ μέσα ποὺ νὰ διαφυλάττουν τὴν ἀνεξαρτησία καὶ ἐδαφικὴ ἀκεραιότητα τοῦ κυπριακοῦ κράτους».*

Με άλλα λόγια, η Ρωσία τασσόταν σαφώς κατά της Ένωσης στον ίδιο βαθμό με την Τουρκία. Πάντως πρέπει να προσέξουμε ότι, θεωρητικά, με την κοινή ανακοίνωση εκφραζόταν επίσης η απόφαση να αποτραπεί μια τουρκική επίθεση κατά της Μεγαλονήσου (απόβαση και εισβολή).

Δραματικό διάγγελμα

Στο μεταξύ τα πράγματα είχαν τόσο οξυνθεί, ώστε ο πόλεμος Τουρκίας και Ελλάδας προεξοφλούνταν σε πολλές ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Το καθεστώς όφειλε πια να προειδοποιήσει τον λαό. Και την 24η Νοεμβρίου, οι εφημερίδες δημοσίευαν δηλώσεις έγκυρης πηγής, ότι:

> *«Ἡ κυβέρνησις προσπαθεῖ νὰ περισώση τὴν εἰρήνη».*

Ήταν η πρώτη επίσημη ομολογία ότι η ειρήνη κινδύνευε. Και στην Κύπρο ο Μακάριος απηύθυνε την ίδια ημέρα δραματικό διάγγελμα προς τον κυπριακό λαό:

> *«Κατὰ τὰς κρισίμους αὐτὰς στιγμὰς τὰς ὁποίας διέρχεται ἡ Κύπρος, αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπικοινωνήσω μὲ τὸν Ἑλληνικὸν Κυπριακὸν λαὸν διὰ νὰ καταστήσω τοῦτον κοινωνὸν τῶν ἀπόψεων καὶ τῶν αἰσθημάτων μου.*

»Ἐπιθυμῶ πρωτίστως νὰ συστήσω πρὸς ὅλους αὐτοσυγκράτησιν ἔναντι τῶν ἀπὸ τουρκικῆς πλευρᾶς προκλήσεων καὶ ψύχραιμον ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως. Δὲν ἀποκρύπτω ὅτι διερχόμεθα δραματικὰς πράγματι στιγμὰς καὶ τὰ νέφη τοῦ πολέμου ἁπλοῦνται ἀπειλητικῶς ὑπεράνω τῆς Κύπρου. Μισοῦμεν τὸν πόλεμον. Ἀγαπῶμεν μετὰ πάθους καὶ θέλομεν τὴν εἰρήνην. Πιστεύομεν ὅτι τὸ κυπριακὸν πρόβλημα δύναται νὰ λυθῇ εἰρηνικῶς. Πιστεύομεν ὅτι δυνάμεθα νὰ συζητήσωμεν εἰρηνικῶς μετὰ τῶν Τούρκων τῆς Κύπρου ὅπως ἐπὶ ἔτη εἰς τὸ παρελθόν. Θὰ καταβάλωμεν πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ ἀποφευχθῇ ὁ πόλεμος διότι πιστεύομεν ὅτι ὁ πόλεμος δὲν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν λύσιν προβλημάτων, ἀλλὰ μόνον τὴν συσσώρευσιν ἐρειπίων καὶ θυμάτων. Δι' αὐτὸ τὸν ἀποστρεφόμεθα καὶ θέλομεν τὴν ἀποφυγήν του.

»Ἡ ἀποτροπὴ ὅμως τοῦ ἀπειλοῦντος τὴν νῆσον μας πολέμου δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἡμᾶς. Πιθανῶς οὗτος νὰ μᾶς ἐπιβληθῇ ἀπὸ τῆς Τουρκίας, ἥτις κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας δὲν ἔπαυσε ἀπειλοῦσα μὲ πόλεμον τὴν Κύπρον. Ἐλπίζω καὶ εὔχομαι νὰ πρυτανεύσῃ ἡ λογικὴ καὶ ἐν εἰρηνικῇ ἀτμοσφαίρᾳ νὰ συζητηθῇ ἡ λύσις τοῦ κυπριακοῦ προβλήματος. Ἐὰν ὅμως, παρ' ἐλπίδα δὲν συμβῇ τοῦτο καὶ ὁ πόλεμος ἐπιβληθῇ, τότε θὰ ἀμυνθῶμεν μὲ ὅλα τὰ μέσα, μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις μας. Θὰ ἀμυνθῶμεν διὰ τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἀξιοπρέπειάν μας. Θὰ ἀγωνισθῶμεν μὲ ὑψηλὰ τὰ μέτωπα καὶ τὴν ψυχὴν ὀρθίαν. Ὁ ἀγὼν μας θὰ εἶναι ἀγὼν ὑπὲρ πάντων.

»Ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔστω μεθ' ἡμῶν».

Οι τουρκικές αξιώσεις

Μέσα στη γενική ανησυχία, έφθανε στην Αθήνα, ως έκτακτος απεσταλμένος του προέδρου Τζόνσον, ο τέως υφυπουργός Εθνικής Αμύνης των ΗΠΑ Σάιρους Βανς. Είχε χρησιμοποιηθεί και άλλοτε σε έκτακτες αποστολές, όπως στον Άγιο Δομήνικο το 1965, όταν επενέβησαν οι Αμερικανοί πεζοναύτες, ή στον Παναμά το 1964, όταν εξερράγησαν μεγάλες αντιαμερικανικές ταραχές. Τώρα θα προσπαθούσε να συμβιβάσει Ελλάδα και Τουρκία, αλλά τα πράγματα ήταν δύσκολα, γιατί οι Τούρκοι έναν μόνο συμβιβασμό δέχονταν: να υποχωρήσει η Ελλάδα στις αξιώσεις τους.

Πρώτη αξίωσή τους ήταν: να φύγει αμέσως ο Γρίβας από την Κύπρο. Η ελληνική κυβέρνηση συμφώνησε. Και τη 19η Νοεμβρίου ο Διγενής έμπαινε στο αεροπλάνο στη Λευκωσία και επέστρεψε στην Αθήνα.

Δεύτερη αξίωσή τους ήταν: να δοθούν αποζημιώσεις στα θύματα των δύο χωριών (Κοφινού και Αγίων Θεοδώρων). Εδώ συμφώνησε επίσης η ελληνική κυβέρνηση.

Και τότε εγέρθηκε η τρίτη τουρκική αξίωση: να αποσυρθεί όλο το ειδικό ελληνι-

κό εκστρατευτικό Σώμα από την Κύπρο, που η δύναμή του έφθανε τους 10.000 άνδρες, βαριά εξοπλισμένους. Εδώ, όμως, τα πράγματα γίνονταν πολύ σοβαρά. Γιατί η αποχώρηση του Σώματος σήμαινε ότι η Κύπρος θα παρέμενε στο στρατιωτικό έλεος των Τούρκων. Η κατάσταση απέκτησε τρομερή οξύτητα. Και οι δύο χώρες μετακίνησαν τον όγκο του στρατού τους προς τον Έβρο, ενώ ο γενικός γραμματέας του ΝΑΤΟ Μπρόζιο έσπευδε στην Αθήνα.

Στις 28 Νοεμβρίου η οξύτητα έφθασε στο ζενίθ, γιατί οι Τούρκοι εξαπέστειλαν είδος τελεσίγραφου. Και οι εφημερίδες της 29ης Νοεμβρίου έγραφαν:

«Ἐκκαθαρίζεται ἐντὸς τῆς ἡμέρας ἡ κρίσις».

«Δὲν ἀποκλείεται σύρραξις, ἐὰν δὲν ἐπιτευχθῆ ἄμεσος συμφωνία διὰ τὴν Κύπρον».

Η Ελλάδα υποχωρεί

Οι κυβερνήτες στην Αθήνα συνέρχονταν σε συνεχείς συσκέψεις. Αλλά, μπροστά στον άμεσο κίνδυνο πολέμου, προτίμησαν να υποκύψουν στην τουρκική αξίωση. Την 1η Δεκεμβρίου έγραφαν:

«Ἡ ἀπειλὴ πολέμου παρῆλθεν».

Πράγματι την ημέρα εκείνη η Ελλάς υποχώρησε. Δέχθηκε να αποσύρει το εκστρατευτικό Σώμα εντός 45 ήμερων.

Ο ελληνικός λαός δεν είχε πληροφορηθεί επίσημα, ούτε κατά προσέγγιση, τι ακριβώς συνέβη τις δραματικές εκείνες μέρες γύρω στα μέσα Νοεμβρίου 1967. Αλλά το ραδιόφωνο και ο ξένος Τύπος άνοιγαν ρήγματα στο ψυχρό τείχος της μυστικότητας που ανέγειρε το καθεστώς. Και οι Έλληνες πληροφορήθηκαν το συνταρακτικό νέο. Η ελληνική μυστική εκστρατευτική δύναμη εγκατέλειπε την Κύπρο.

Η έκπληξη υπήρξε γενική μέσα και έξω από την Ελλάδα. Πάντως η συναίσθηση ότι, αν δεν υποχωρούσε η κυβέρνηση, θα γινόταν πόλεμος με την Τουρκία, γεννούσε γενικό αίσθημα ανακούφισης, που κάλυπτε κατά ένα μέρος την κοινή αγανάκτηση.

Θα ήταν όμως η αγανάκτηση πολύ μεγαλύτερη, αν ήταν γνωστή στις λεπτομέρειες η συμφωνία που έγινε. Περιλάμβανε τις εξής βασικές διατάξεις, εκτός από την αποχώρηση του ελληνικού στρατού:

α. Θα παραμείνουν στην Κύπρο η ΕΛΔΥΚ και η ΤΟΥΡΔΥΚ (δύναμης 900 και 650 ανδρών).

β. Δεν γινόταν όμως μνεία των μυστικών δυνάμεων του τουρκικού τακτικού στρατού που βρίσκονταν στο νησί. Συνεπώς αυτές θα παρέμεναν.

γ. Θα διαλύονταν αμέσως οι τουρκικές στρατιωτικές συγκεντρώσεις στις μικρασιατικές ακτές απέναντι της Κύπρου. Αλλά οι δυνάμεις αυτές μπορούσαν ευκολότα-

τα να επιστρέψουν στη Μερσίνα και την Αλεξανδρέτα, όπου η υποδομή του μηχανισμού απόβασης παρέμενε πάντοτε.

δ. Θα αφοπλίζονταν και θα διαλύονταν αμέσως οι ένοπλες δυνάμεις Τουρκοκυπρίων και Ελληνοκυπρίων. Αυτό σήμαινε ότι θα καταργούνταν η εναπομένουσα ελληνική δύναμη στο νησί, δηλαδή η κυπριακή Εθνοφρουρά, που η δύναμή της έφθανε τους 10.000 και με τις εφεδρείες της τους 15.000 άνδρες.

ε. Θα αναλάμβανε όλες τις ευθύνες της τάξης και ασφάλειας η ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ.

Ουσιαστικά η Κύπρος παρέμενε τελείως άοπλη, στο έλεος και της προχειρότερης τουρκικής αποβατικής δύναμης. Πάντως την κατάσταση έσωσε μερικώς ο Μακάριος. Αρνήθηκε να αποδεχθεί τον όρο της διάλυσης της Εθνοφρουράς. Και, παρά τις απειλητικές αντιρρήσεις των Τούρκων, η άποψή του επικράτησε. Η κυπριακή Εθνοφρουρά διασώθηκε. Θα φρόντιζε, αργότερα, η ελληνική κυβέρνηση να την επάνδρωσει με αξιωματικούς και υπαξιωματικούς από την Ελλάδα και να την εξοπλίσει ισχυρώς.

Αποχώρηση του στρατού

Πάντως η αποχώρηση του ελληνικού εκστρατευτικού Σώματος πραγματοποιήθηκε με συνέπεια. Στις 7 Δεκεμβρίου 1967 ο Μακάριος συνοδευόμενος από τον υπουργό Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζη, επισκέφθηκε με ελικόπτερο το τάγμα που ήταν στρατοπεδευμένο στην Καντάρα και μίλησε στους Ελλαδίτες που έφευγαν:

> *«...Ἦλθον διὰ νὰ ἀποχαιρετήσω τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ ὁπλίτας τοῦ τάγματός σας καὶ ἐν τῷ προσώπῳ σας νὰ ἀποχαιρετήσω ἐπίσης ὅλας τὰς ἐξ Ἑλλάδος στρατιωτικὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τριετίαν καὶ πλέον ἀπετέλουν τὴν ἐγγύησιν τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς Κύπρου».*

Το πρωί της επομένης είχε καταπλεύσει στην Αμμόχωστο το οπλιταγωγό Λέσβος, που το συνόδευαν τα αντιτορπιλικά *Λέων* και *Πάνθηρ*. Και το απόγευμα επιβιβάσθησαν οι πρώτοι 400 άνδρες. Στις 12 Δεκεμβρίου παρέλαβαν το επιβατικό *Μαργαρίτα* και ένα οπλιταγωγό άλλους 1.000 άνδρες. Ο ρυθμός κατόπιν επιταχύνθηκε. Έως τις αρχές του 1968 όλο το Σώμα βρισκόταν στην Ελλάδα.

Γιατί όμως η ελληνική κυβέρνηση υπέκυψε στην τουρκική αξίωση; Η υποχώρησή της εκείνη προκάλεσε έκπληξη για την ευκολία με την οποία έγινε. Η παρισινή εφημερίδα *Φιγκαρό* έγραψε ότι «είναι απίστευτη η ταχύτης με την οποία η Ελλάς δέχθηκε τον όρο της Τουρκίας». Και ένας Γερμανός διπλωμάτης είπε: «Η Ελλάς έπαθε μια νέα Μικρασιατική Καταστροφή χωρίς να ρίξη τουφεκιά».

Η αλήθεια είναι ότι, αν δεν υποχωρούσε, πιθανότατα θα ακολουθούσε εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο, με επέκταση των επιχειρήσεων στη Θράκη και το Αι-

γαίο. Και αν στη νήσο μπορούσε το ελληνικό εκστρατευτικό Σώμα να προβάλει αποτελεσματική άμυνα, ο συσχετισμός δυνάμεων ήταν δυσμενής στο κύριο θέατρο του ενδεχόμενου πολέμου, στον χώρο της Ελλάδας. Τις μέρες εκείνες πράγματι οι δύο χώρες παρέτασσαν:

	Ελλάδα	Τουρκία
Στρατός	118.000	425.000
Άρματα	800	1.600
Αεροπλάνα	250	500
Αντιτορπιλικά	8	10
Υποβρύχια	2	10

Αυτά και μόνα τα στοιχεία δείχνουν ότι θα ήταν πολύ τολμηρή μια απόφαση στρατιωτικής αναμέτρησης με την Τουρκία, τόσο μάλλον όσο ήταν καταφανής η απομόνωση της Ελλάδας. Βέβαια ένας πόλεμος μεταξύ δύο κρατών του ΝΑΤΟ θα επέβαλλε την ταχεία επέμβαση και της Συμμαχίας και του ΟΗΕ για τον άμεσο τερματισμό του. Στο μεταξύ, όμως, ήταν δυνατόν οι Τούρκοι να γίνονταν κύριοι κάποιου μεγάλου νησιού του Αιγαίου, ή να είχαν εισχωρήσει στη Θράκη. Και «μακάριοι οι κατέχοντες» πλέον. Ώστε κρίνεται λογική η υποχώρηση του καθεστώτος της Αθήνας, μπροστά στον κίνδυνο μιας σύγκρουσης που εκτός των άλλων θα επέφερε –κατά πάσα πιθανότητα– την κατάρρευση της Δικτατορίας.

Το αίνιγμα της ελληνικής πολιτικής

Το ερώτημα, όμως, που γεννάται είναι: γιατί τότε να προκαλέσει το στρατιωτικό καθεστώς την κρίση του φθινοπώρου; Και γιατί μετά και παρά την αποφασιστική απόρριψη της Ένωσης από την Τουρκία κατά τη διάσκεψη της Θράκης, οι ιθύνοντες της Δικτατορίας συνέχιζαν να ρίχνουν τα ενωτικά συνθήματα, που καρπός τους ήταν η κρίση εκείνη; Δεν γνώριζε πόσο δυσμενής είναι ο συσχετισμός των στρατιωτικών δυνάμεων με την Τουρκία; Και δεν αντιλαμβανόταν ότι θα οδηγούσε στον κίνδυνο ένοπλης αναμέτρησης η αναμόχλευση της Ένωσης;

Στα ερωτήματα αυτά δύο απαντήσεις υπάρχουν.

Πιθανώς η Ελλάδα να έπαιξε απλώς το παιχνίδι των Αμερικανών. Η Αμερική δεν θα επιθυμούσε την Ένωση, λόγω της αντίδρασης της Τουρκίας. Και μια ελληνοτουρκική σύγκρουση εξαιτίας της Κύπρου θα συνέτριβε τη ΝΑ πτέρυγα του ΝΑΤΟ και θα αποτελούσε για την Ουάσιγκτον το «μείζον κακόν». Ήθελε όμως να αποκτήσει βάση στην Κύπρο, αλλά αντιμετώπιζε την άρνηση του Μακάριου. Και όσο η κυπριακή άμυνα ήταν ισχυρή, χάρη στην παρουσία του μυστικού ελληνικού εκστρα-

τευτικού Σώματος, ο Μακάριος μπορούσε να ανθίσταται στις αμερικανικές πιέσεις. Αν όμως το ελληνικό Σώμα αποσυρόταν, θα ήταν αναγκασμένος να εκλιπαρεί την αμερικανική προστασία –έναντι ανταλλαγμάτων– για να αποφύγει την κατάληψη της Κύπρου από τους Τούρκους. Έτσι, η κρίση του φθινοπώρου δημιουργήθηκε από τους Αμερικανούς, για να αξιώσει η Τουρκία –με απειλή πολέμου– την αναδίπλωση της μυστικής ελληνικής δύναμης.

Μυστικά σχέδια της Αθήνας;

Η ερμηνεία αυτή δεν είναι ξένη προς την πολιτική που συχνά εφαρμόζει η Αμερική. Δεν είναι όμως τεκμηριωμένη και ίσως ακόμα να είναι πιο απλή η δεύτερη υπόθεση: το καθεστώς της Αθήνας, θέλοντας να απαλλαγεί από τον Μακάριο για τους γνωστούς λόγους, θέλησε επίσης να τον αποστερήσει από την κύρια δύναμη που διέθετε: το ελληνικό εκστρατευτικό Σώμα, που αποτελούσε την ασπίδα αλλά και το κύριο διαπραγματευτικό όπλο της Κύπρου.

Το Σώμα εκείνο είχε συγκροτηθεί και σταλεί στην Κύπρο το 1964-1966, επί των ημερών της Ένωσης Κέντρου και των «αποστατών». Δεν ήταν επανδρωμένο με όργανα του νέου καθεστώτος της Αθήνας, ικανά να εκτελέσουν οποιαδήποτε εντολή του. Ακόμα και ο στρατηγός Γρίβας ή η άμεση διοίκησή του να το διέτασσε, π.χ., να ανατρέψει τον Μακάριο, ίσως δεν θα υπάκουε. Κάτι παραπάνω μάλιστα: θα ματαίωνε μια παρόμοια ενέργεια που θα επιδιωκόταν από άλλες δυνάμεις. Τι έπρεπε να γίνει; Να φύγει, για να αντικατασταθεί με άλλα, πιστά στη δικτατορία πρόσωπα. Έτσι το στρατιωτικό καθεστώς, μετά τη διάσκεψη της Θράκης, προκάλεσε την κρίση για να οξυνθούν τα πράγματα, να αντιδράσει η Τουρκία, και η Ελλάδα να αποδεχθεί την τουρκική αξίωση για την απομάκρυνση του ελληνικού σώματος. Η οποία, πρακτικά, δεν μπορούσε να γίνει με διαφορετικό τρόπο, γιατί θα προκαλούσε την εξέγερση των Ελλήνων.

Και πράγματι, μετά την αποχώρηση του Σώματος αυτού, άρχισε η επάνδρωση της Εθνικής Φρουράς με αξιωματικούς και υπαξιωματικούς από την Ελλάδα. Τώρα όμως οι στρατιωτικοί αυτοί ήταν επίλεκτοι όχι μόνο για τις επαγγελματικές τους ικανότητες αλλά και για την αφοσίωσή τους στο στρατιωτικό καθεστώς της Αθήνας. Και η νέα ένοπλη δύναμη της Κύπρου ήταν όργανο της ελλαδικής δικτατορίας, έτοιμη να στρέψει τα όπλα της εναντίον του αρχηγού του κράτους το οποίο ανέλαβε να προασπίσει. Κύρια αποστολή της Εθνοφρουράς με τη νέα σύνθεσή της δεν ήταν η απόκρουση των Τούρκων, αλλά ο πειθαναγκασμός ή η εξόντωση του Μακάριου και η μετατροπή της Κύπρου σε ένα υποκατάστημα του ελληνικού καθεστώτος, κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσή του. Έτσι άρχιζε η περίσφιξη του Μακάριου για να υποταγεί νεκρός ή ζωντανός...

Αυτή η άποψη είναι απλώς εκδοχή, αλλά πιο λογική από την πρώτη. Και οπωσδήποτε δίνει μια ερμηνεία της ελληνικής πολιτικής το 1967 στο Κυπριακό, χωρίς την οποία η πολιτική αυτή παραμένει αινιγματική. Ένα άλλο γεγονός μάλιστα την ενισχύει.

Ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης

Ενώ οι ηγέτες του στρατιωτικού καθεστώτος επιδαψίλευαν στον Μακάριο αφθονία διαβεβαιώσεων για την ειλικρινή τους αλληλεγγύη, ενώ ο Γ. Παπαδόπουλος ερχόταν στη Λευκωσία για να συνεννοηθεί μαζί του –όπως διαδήλωνε– με πλήρη ισότητα για τους χειρισμούς του Κυπριακού, η Δικτατορία προσπαθούσε να θέσει υπό τον πλήρη έλεγχό της το κυπριακό κράτος εκ των έσω. Και το επιδίωξε, προσεταιριζόμενη τον άνθρωπο που αποτελούσε τον ιθύνοντα νου του κρατικού κυπριακού μηχανισμού και ταυτόχρονα το δεξί χέρι του Μακαρίου.

Πρόκειται για τον Πολύκαρπο Γιωρκάτζη, επιφανές στέλεχος του Αγώνα και υπουργό Εσωτερικών της Κυπριακής Δημοκρατίας από το 1960.

Γεννημένος στο Παλαιοχώρι το 1930, ήταν γραφέας στο Εμπορικό Επιμελητήριο Λευκωσίας, όταν άρχισε ο απελευθερωτικός αγώνας. Τον Μάιο του 1955 συνελήφθη από τους Άγγλους και καταδικάστηκε για κατοχή όπλου. Κλείστηκε στα κρατητήρια της Κοκκινοτριμυθιάς, αλλά δραπέτευσε τη 19η Φεβρουαρίου 1956 κατά τρόπο μυθιστορηματικό. Συνελήφθη πάλι τον Ιούνιο του 1956. Όταν όμως στάλθηκε μια μέρα από τη φυλακή στο Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας για ακτινοσκόπηση, δραπέτευσε πάλι μέσα σε καταιγισμό σφαιρών, κατόπιν μάχης που έδωσαν μέλη της ΕΟΚΑ. Για τρίτη φορά συνελήφθη την 21η Ιανουαρίου 1957 και καταδικάστηκε σε ισόβια δεσμά, για να δραπετεύσει ξανά από τις Κεντρικές Φυλακές της Λευκωσίας την 1η Μαΐου 1958. Εκείνες οι δραπετεύσεις, που τον κατέστησαν θρυλικό, τον ανέδειξαν από ασήμαντο γραφέα σε ήρωα της ΕΟΚΑ και υπουργό της Δημοκρατίας μετά την ανεξαρτησία το 1960.

Ο Γιωρκάτζης, έγινε υπουργός Εσωτερικών, κατόπιν δε και της Εθνικής Αμύνης και υπήρξε πράγματι δεξί χέρι του Μακαρίου στις καίριες αυτές κυβερνητικές θέσεις. Ιδίως στο υπουργείο Εσωτερικών έβαλε βαριά τη σφραγίδα του. Οργάνωσε τις Μυστικές Υπηρεσίες της Κύπρου. Και κατά τον Κύπριο πολιτικό αρχηγό Β. Λυσαρίδη (αφήγησή του προς τον γράφοντα τον Ιανουάριο του 1975): «Ο Γιωρκάτζης ήταν πρώτα απ' όλα συνωμότης. Είχε διαβρώσει όλες τις υπηρεσίες της Κύπρου. Και ο μηχανισμός που έχει το κράτος σήμερα είναι ο μηχανισμός του Γιωρκάτζη».

Συνεργασία με τη Δικτατορία

Το καλοκαίρι του 1967, ο Γιωρκάτζης –ηλικίας 37 ετών, στην ακμή της δράσης του–

βρισκόταν στην Αθήνα και τότε, σύμφωνα με διασταυρωμένες πηγές, ήρθε σε μυστική επαφή με το στρατιωτικό καθεστώς. Κατά τις πηγές αυτές συμφώνησε να συνεργάζεται στενά μαζί του και να επιβλέπει τον Μακάριο. Ο ίδιος τον Μάρτιο του 1970, λίγες ημέρες πριν από τον βίαιο θάνατό του, άφησε μια επιστολή απευθυνόμενη προς τον συνταγματάρχη Ι. Λαδά, στην οποία διαφαινόταν ότι αυτός –ο Ι. Λαδάς– ήταν το πρόσωπο το οποίο εκ μέρους της Επαναστατικής Ομάδας, τον Ιούλιο του 1967, ήρθε σε επαφή μαζί του και από τότε τον καθοδηγούσε. Η επιστολή εκείνη χαρακτηρίσθηκε από την κυπριακή κυβέρνηση ως πλαστή. Αλλά τα γεγονότα που ακολούθησαν μαρτυρούν ότι οπωσδήποτε ο Γιωρκάτζης είχε μυστική επαφή με το καθεστώς της Αθήνας. Μόνο που, ενώ εκείνοι από την Ελλάδα νόμιζαν πως τον είχαν υπό τον έλεγχό τους και υπονόμευαν τον Μακάριο και το κυπριακό κράτος, αυτός ήταν που έπαιζε εις βάρος του καθεστώτος της Αθήνας και το υπονόμευε. Όχι όμως για λογαριασμό του Μακάριου, αλλά για λογαριασμό δικό του.

Έτσι άρχιζε μια συναρπαστική μυστική πάλη μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας, που επρόκειτο να καταλήξει, σαν την κάθαρση αρχαίας τραγωδίας, στον θάνατο του Γιωρκάτζη. Πιστοποιεί, όμως, την προσπάθεια του ελληνικού καθεστώτος, από τα πρώτα του βήματα, να επιβάλει τη βούλησή του στην Κύπρο και ενισχύει την άποψη ότι πρώτο στάδιο για την υλοποίησή της υπήρξε ίσως η τεχνητή κρίση του φθινοπώρου του 1967, με σκοπό να απομακρυνθεί το μυστικό ελληνικό Σώμα, για τους λόγους που προαναφέραμε.

Ήττα της Ελλάδας

Πιθανώς να μην επρόκειτο για σκηνοθεσία από την αρχή μέχρι το τέλος. Αλλά οπωσδήποτε το καθεστώς της Αθήνας έδειξε αναμφισβήτητη προθυμία στην αποδοχή των τουρκικών αξιώσεων. Και η κατοπινή παρασκηνιακή πολιτική του στην Κύπρο, που αποκορυφώθηκε επτά χρόνια αργότερα με την ανατροπή του Μακάριου στις 15 Ιουλίου 1974, δείχνει μια σταθερά σχεδιασμένη πλεύση, με αφετηρία το 1967, η οποία όμως αποκαλύπτει σπάνια αδεξιότητα και αφέλεια στον χειρισμό του εθνικού θέματος της Κύπρου.

Και, οπωσδήποτε, το αποτέλεσμα εκείνης της κρίσης αποτελούσε ήττα για την Ελλάδα, ήττα για το καθεστώς της. Αποκαλυπτόταν η διεθνής απομόνωσή του και η υπεροχή της Τουρκίας ως δύναμης. Αποδεικνυόταν και η απομόνωση των στρατιωτικών από τον πολιτικό κόσμο: παρά την κρίση, μόνον ο Π. Πιπινέλης δέχθηκε να προσφέρει τις υπηρεσίες του στη χώρα συνεργαζόμενος με το καθεστώς.

Πριν συνέλθει, όμως, από αυτήν τη θύελλα, η δικτατορία έμελλε να αντιμετωπίσει νέα, ισχυρότερη κρίση, που θα εξαπολυόταν από τον νεαρό βασιλιά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΤΟ ΒΑΣΙΛΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΑΠΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ Γ. ΚΑΙ Α. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ • Ο Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΓΝΟΕΙ • ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΤΟΥ Γ. ΜΑΥΡΟΥ • ΟΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΕΣ ΗΞΕΡΑΝ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ • ΟΙ ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ • ΣΤΗΝ ΚΑΒΑΛΑ ΚΑΙ ΟΧΙ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ • ΤΟ ΠΡΩΙ ΤΗΣ 13ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ • Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ • ΜΑΤΑΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΝΑ ΑΛΩΘΕΙ ΤΟ ΓΕΣ • Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΕΛΛΑΔΑ • ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΡΑΡΧΩΝ • ΤΟ ΒΑΣΙΛΙΚΟ ΔΙΑΓΓΕΛΜΑ • Ο ΣΤΟΛΟΣ ΠΡΟΣΧΩΡΕΙ ΣΥΣΣΩΜΟΣ • Ο ΑΡΧΗΓΟΣ ΤΟΥ ΓΕΝ ΣΥΛΛΑΜΒΑΝΕΤΑΙ • ΑΙΣΙΟΔΟΞΙΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ • ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ • ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΠΕΡΙΔΗ • ΦΥΓΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΣΤΗ ΡΩΜΗ • Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΑΝΑΛΑΜΠΗ • ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΙΑΣ Ο Γ. ΖΩΙΤΑΚΗΣ, ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ Ο Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ • ΓΙΑΤΙ ΑΠΕΤΥΧΕ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ;

Ο ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ ΤΟΥ 1967 ΕΜΠΑΙΝΕ, ενώ η κρίση του Κυπριακού έφτανε στο αποκορύφωμά της και ο βασιλιάς συμπλήρωνε τις προετοιμασίες για την εξαπόλυση της ένοπλης αντεπίθεσής του κατά του στρατιωτικού καθεστώτος.

Επτά μήνες μετά την ταπείνωση και αφαίρεση εξουσιών που υπέστη τη δραματική νύχτα της 21ης Απριλίου, είχε πια έτοιμο το σχέδιο δράσης που θα κατέλυε τη Δικτατορία. Ποιος το είχε καταστρώσει; Περισσότεροι από τέσσερις στρατηγοί είχαν προσφέρει τις προτάσεις τους. Τελικά όλες συνέκλιναν στο πρόσωπο του στρατηγού Κ. Δόβα, αρχηγού του Στρατιωτικού Οίκου των Ανακτόρων, τον όποιο ο Κωνσταντίνος σεβόταν σαν πατέρα του. Και ο στρατηγός Δόβας διαμόρφωσε την τελική μορφή του, που ο βασιλιάς ενέκρινε. Λίγοι είχαν μυηθεί άμεσα στη βασιλική ενέργεια. Η στενότατη παρακολούθησή του δεν επέτρεπε στον Κωνσταντίνο να κινηθεί και να προσεγγίσει ανθρώπους, είτε αξιωματικούς είτε πολιτικούς. Ήταν ενήμεροι του κινήματος από το καλοκαίρι ορισμένοι ανώτατοι διοικητές στη Βόρεια Ελλάδα, όπου και θα γινόταν η κύρια ενέργεια: οι στρατηγοί Περίδης, Βιδάλης, Λιαράκος, Έρσελμαν κ.λπ. Επίσης ο διοικητής της Γ΄ Στρατιάς στρατηγός Κόλλιας. Στην Αθήνα, επίσης, είχαν μυηθεί ορισμένοι εν ενεργεία αξιωματικοί, όπως ο Γενικός Επιθεωρητής του Στρατού αντιστράτηγος Ιωάννης Μανέττας.

Οι πολιτικοί και το κίνημα

Αλλά το σχέδιο το γνώριζαν ελάχιστοι. Είχαν ενημερωθεί και πολιτικοί ηγέτες; Ο Α. Παπανδρέου βεβαιώνει ότι ο βασιλιάς είχε απευθυνθεί στον Γεώργιο Παπανδρέου. Γράφει στο βιβλίο του (*Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα*, σελ. 356):

«Ὁ Βασιλιὰς ἔστειλε ἕναν ἀντιπρόσωπό του νὰ συζητήσει τὸ πρόβλημα μὲ τὸ Γεώργιο Παπανδρέου καὶ νὰ τοῦ ζητήσει νὰ εὐλογήσει, ἐγγράφως, τὸ βασιλικὸ πραξικόπημα καὶ ἐπίσης νὰ δώσει ἐξουσιοδότηση "ἐν λευκῷ" στὸν Κωνσταντῖνο νὰ χειρισθεῖ τὴν πολιτικὴ κατάσταση ὅπως ἐκεῖνος νόμιζε μετὰ τὸ πραξικόπημα. Ὁ Γεώργιος Παπανδρέου ἔδωσε μιὰ δήλωση. Μοῦ τὴν ἔδειξε ἀργότερα, μετὰ τὴν ἀπόλυσή μου ἀπὸ τὶς φυλακὲς Ἀβέρωφ. Δὲν ἦταν αὐτὸ ποὺ ζητοῦσε ὁ Βασιλιάς, ἀλλὰ ἦταν κάτι καλύτερο ἀπὸ τίποτε. Ὁ Παπανδρέου ὑπογράμμισε στὴ μικρὴ αὐτὴ δήλωση πὼς θὰ ὑποστήριζε ὁποιαδήποτε προσπάθεια τοῦ Βασιλιᾶ νὰ ἀνατρέψη τὴ χούντα καὶ νὰ προχωρήσει στὴν ἀποκατάσταση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν στὴ χώρα».

Ο Α. Παπανδρέου λέει ότι και ο Π. Κανελλόπουλος έστειλε παρόμοιο μήνυμα στον βασιλιά. Αλλά ο ίδιος –ο Π. Κανελλόπουλος– δήλωσε στον γράφοντα (εφημερίδα *Ακρόπολις* Αθηνών, 15.9.1974):

«Δὲν ἐγνώριζα τίποτα. Ἄλλως τε εὑρισκόμουν ὑπὸ αὐστηρὸν περιορισμὸν στὸ σπίτι μου ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον. Γιὰ πρώτη φορὰ ἄκουσα νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὸ βασιλικὸ κίνημα τὴν ἡμέρα ποὺ ἐξερράγη. Ἡ ἀστυνομικὴ φρουρὰ ποὺ φαινόταν ἀνήσυχη ἐπέτρεψε σὲ κάποιο πρόσωπο νὰ μοῦ πῆ κάτι ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ διαμερίσματός μου, χωρὶς νὰ μπῆ μέσα. Καὶ τὸ πρόσωπο αὐτὸ πρόφθασε νὰ μοῦ ψιθυρίση: "Ἔγινε κίνημα τοῦ Βασιλέως". Ἦταν περίπου 1.30΄. Μετὰ λίγη ὥρα ἄκουσα τὸν βόμβο τῶν ἀεροπλάνων ποὺ πετοῦσαν πάνω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Εἶπα τότε στὴ σύζυγό μου: "Ἡ ἐνέργεια τοῦ Βασιλέως ἀπέτυχε..."».

Αλλά ο Α. Παπανδρέου συνεχίζει (στο ίδιο):

«Ὁ Βασιλιὰς κατάφερε νὰ στείλη ἕνα μήνυμα ἀκόμα καὶ σὲ μένα –ὅταν ἤμουν σὲ ἀπομόνωση στὸν Ἀβέρωφ– ζητώντας μου νὰ ἑτοιμάσω μιὰ παρόμοια δήλωση. Ἀρνήθηκα. Ἀργότερα, ὅταν μοῦ δόθηκε ἀμνηστία καὶ τὸ συζήτησα μὲ τὸν πατέρα μου, ἔμαθα πόσο δίκιο εἶχα νὰ ἀρνηθῶ νὰ κάμω μιὰ τέτοια δήλωση. Ἡ πρόθεση τοῦ Βασιλιᾶ, ἔστω κι ἂν ἔστελνα τὴ δήλωση, ἦταν νὰ καταδικασθῶ, νὰ μείνω στὴ φυλακὴ γιὰ μερικὰ χρόνια, ὥσπου νὰ μειωνόταν ἡ πολιτική μου δύναμη ἀρκετὰ ὥστε ἡ ἀπόλυσή μου ἀπὸ τὴ φυλακὴ νὰ ἦταν ἀβλαβής.

»Ὁ Γεώργιος Παπανδρέου δὲν πίστευε πὼς ὁ Βασιλιὰς θὰ ἐπανέφερε

τὴν Ἑλλάδα σὲ δημοκρατικοὺς θεσμούς, ὅπως τοὺς ἐννοοῦν στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, ἦταν ὅμως πεπεισμένος πὼς ἡ ἀνατροπὴ τῶν συνταγματαρχῶν θὰ ἄνοιγε τὸ δρόμο γιὰ παραπέρα ἐξελίξεις. Εἶχε μιὰ πολὺ πιὸ ρεαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς κατάστασης ἀπὸ τὸ Βασιλιά. Διαισθανόταν πὼς τὸ βασιλικὸ πραξικόπημα δὲν εἶχε πολλὲς πιθανότητες ἐπιτυχίας καὶ εἶχε πεισθεῖ πὼς ὁ Παπαδόπουλος ἀσκοῦσε στενὸ ἔλεγχο πάνω στὸν κρατικὸ μηχανισμό. Πίστευε ἀκόμα πὼς οἱ ἄνθρωποι τοῦ Βασιλιᾶ ἀποτελοῦσαν μιὰ μαλθακή, κουτσομπόλικη παρέα ποὺ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ παραβληθεῖ μὲ τὸν Παπαδόπουλο σὲ συνωμοτικὴ πεῖρα».

Κυβέρνηση αντιστρατήγων;

Άλλοι πολιτικοί γνώριζαν το κίνημα; Ορισμένοι συζητούσαν σαν μυημένοι. Μερικοί έκαναν άλλες παρεμφερείς ενέργειες. Και είναι εντυπωσιακή η μαρτυρία που προσφέρει ο στρατηγός Θρ. Τσακαλώτος στο βιβλίο του *Η μάχη των Ολίγων* (Αθήνα 1971, σελ. 233-235):

«Ἕνα 15θήμερον περίπου πρὸ τοῦ Δεκεμβριανοῦ κινήματος παρεκλήθην ὑπὸ διοικοῦντος στελέχους τοῦ Κέντρου –μονίμου Ὑπουργοῦ τῆς Κυβερνήσεώς του– κ. Γ. Μαύρου διὰ κοινοῦ φίλου, ὅπως συναντηθῶμεν. Ἀπέφυγα ἀρχικῶς. Ἄφηνε τὴν ἐκλογὴν τόπου καὶ χρόνου εἰς τὴν διάθεσίν μου. Πρὸ τῆς ἐπιμονῆς του ὑπεχώρησα καὶ διημείφθη μεταξὺ μας ὁ κάτωθι ἐκπληκτικὸς διάλογος:

»Ὁ τ. Ὑπουργός: "Στρατηγέ, σᾶς παρεκάλεσα νὰ συναντηθῶμεν διὰ νὰ σᾶς ἐνημερώσω ἐπὶ μελλόντων γεγονότων διὰ τὰ ὁποῖα νὰ εἶσθε ἕτοιμος. Δι' ὑπομνήματός μας πρὸς τὸν Βασιλέα, τελεσιγραφικῶς, ἐθέσαμεν εἰς αὐτὸν πρὸς ἐκλογήν Του, ἢ θὰ κινηθῆ ἐναντίον τῆς Ἐπαναστάσεως ἀμέσως, ἢ θὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν του ὅτι τὸ Κέντρον θὰ Τὸν κηρύξη ἔκπτωτον. Ἄλλως τε δὲν θὰ γλυτώση τὴν ἐκθρόνισίν του ἀπὸ τὴν ἐπανάστασιν ἐνῶ ἡμεῖς θὰ τὸν προστατεύσωμεν. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἐκοινοποιήσαμεν καὶ εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν Πρεσβείαν. Προβλέπεται Στρατιωτικὴ Κυβέρνησις 5 Ἀντιστρατήγων ὑπὸ τὴν Προεδρίαν σας. Δὲν πρόκειται περὶ ἰδιαιτέρων αἰσθημάτων πρὸς Σᾶς, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῶν Στρατηγῶν ποὺ ἐκάμαμε εὑρήκαμε ὅτι εἶσθε ὁ μόνος κατάλληλος διὰ νὰ ἐξασφαλίσητε τὴν ἤρεμον ἀποδοχὴν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Ἀφήνεται ἡ ἐκλογὴ τῶν 4 Ἀντιστρατήγων εἰς τοιούτους ἐμπιστοσύνης σας καὶ εἰ δυνατὸν γενικῆς ἐκτιμήσεως".

»Τὸν διέκοψα: "Πῶς αὐτὴ ἡ μεταστροφὴ τοῦ κ. Παπανδρέου; Πῶς τώρα εὑρίσκει τὴν καταλληλότητά μου;"

»Ἐσυνέχισε: "Ὁ κ. Παπανδρέου σᾶς ἐκτιμᾶ ἀπολύτως ὅπως καὶ ὅλοι τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ποὺ γνωρίζουμε τὴν ἀξίαν σας καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς κοινῆς γνώμης. Τότε ἠρνήθη τῇ πιέσει τοῦ Ἀνδρέα καὶ τῶν ἀριστερῶν ὀπαδῶν του. Τώρα τοιοῦτον θέμα δὲν ὑπεισέρχεται!!! Θὰ εἶμαι στὴν κυβέρνησι, ποὺ θὰ διοικήση ἐπὶ ἕνα ἔτος ἀνενόχλητη, ἐγὼ ἀντιπρόσωπος τοῦ Κέντρου καὶ ὁ κ. Παπακωνσταντίνου τῆς ΕΡΕ. Σεῖς εἶσθε ὁ καταλληλότερος ποὺ θὰ πειθαρχήσουν αἱ Ἔνοπλοι Δυνάμεις λόγω τῆς ἐμπιστοσύνης των διὰ τοὺς συνεχεῖς ἀγῶνας σας. Καὶ γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀναλάβητε καὶ τὸ Ὑπουργεῖον Ἀμύνης".

»Ἐντυπωσιάσθην πραγματικὰ ἀπὸ τὴν τόσην του ἐμφαντικὴν πεποίθησιν καὶ ἀπήντησα: "Σὰν πολὺ εὔκολα τὰ εὑρίσκετε τὰ πράγματα".

»Προσέθεσε: "Θὰ εἶναι ὅλα εὔκολα μόλις κινηθῇ ὁ Βασιλεύς. Ὅλος ὁ Στρατὸς θὰ εἶναι μαζί του. Εἶναι σύμφωνος ὁ Βασιλεὺς καὶ θὰ ἐξορμήση ἐντὸς 10 τὸ πολὺ 15 ἡμερῶν".

»Ἀπήντησα ἐντόνως: "Δὲν θὰ κινηθῇ ὁ Βασιλεύς!"

»Συνομιλητής: "Θὰ κινηθῇ".

»Καὶ πάλιν ἐγώ: "Δὲν θὰ κινηθῇ".

»Καὶ πάλιν αὐτός: "Θὰ κινηθῇ".

»Καὶ ἐντόνως: "Δὲν θὰ κινηθῇ. Μὰ ἐπὶ τέλους, τί νομίζετε ὅτι θὰ κάμουν οἱ ἐπαναστάται;"

»Καὶ ὁ τ. Ὑπουργός, ἐντόνως καὶ αὐτός: "Θὰ σηκώσουν τὰ χέρια καὶ θὰ τὸ βάλουν στὰ πόδια".

»Τοῦ προσέθεσα τελικῶς: "Μὰ πρὸς Θεοῦ, τόσον εὔκολα νομίζετε θὰ σηκώσουν τὰ χέρια ἄνθρωποι ποὺ ἔβαλαν τὰ κεφάλια τους στὸ ντορβᾶ, γιὰ μιὰ ἐθνικὴ ὑπόθεσι; Προσέξατε, τοὺς γνωρίζω καλά. Ὄχι μόνον δὲν θὰ σηκώσουν τὰ χέρια, ἀλλὰ θὰ κτυπήσουν ἀλύπητα. Θὰ χυθῇ αἷμα".

»Μοῦ ἀπήντησε: "Θὰ σηκώσουν τὰ χέρια καὶ θὰ τὸ βάλουν στὰ πόδια. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ σᾶς παρακαλῶ, Στρατηγέ, εἶναι νὰ μὴν ἀπομακρυνθῆτε ἀπὸ τὰς Ἀθήνας γιὰ τὸ ἑπόμενο 15θήμερον"».

Το κείμενο αυτό, που είδε το φως το 1971, δεν έχει διαψευσθεί από τον Γ. Μαύρο και αν ο στρατηγός Τσακαλώτος αποδίδει με απόλυτη ακρίβεια τη στιχομυθία του, τότε φαίνεται ότι επικρατούσε πολιτικό και στρατιωτικό χάος γύρω από το βασιλικό κίνημα.

Το κοινό μυστικό

Ενώ όμως ο βασιλιάς προσπαθούσε να τηρήσει συνωμοτισμό, η επικείμενη ενέργειά του είχε γίνει κοινό μυστικό.

Οι φήμες κορυφώθηκαν στις αρχές Δεκεμβρίου. Όλοι συζητούσαν με έξαψη και ανέμεναν από μέρα σε μέρα το βασιλικό κίνημα. Στα γραφεία, στα σαλόνια, στις λέσχες αξιωματικών, στους στρατώνες, αυτό ήταν το θέμα της καυτής επικαιρότητας. Και οι διάχυτες φήμες φυσικά μορφοποιούνταν, για να καταλήξουν στους δέκτες των υπηρεσιών πληροφοριών, των Σωμάτων Ασφαλείας, του Πενταγώνου, των κυβερνώντων.

Στο Διδυμότειχο ο δήμαρχος την πρώτη βδομάδα του Δεκεμβρίου ρώτησε αφελέστατα τον ταξίαρχο Ζαλοχώρη, στρατιωτικό διοικητή τής εκεί περιφέρειας: «Θα κάνετε το κίνημα, κύριε διοικητά; Εδώ όλος ο κόσμος το περιμένει, θα πάρετε και σεις μέρος, έτσι δεν είναι;»

Και στις 5 Δεκεμβρίου 1967, στην παρισινή εφημερίδα *Μοντ*, ο ανταποκριτής της στην Αθήνα Μαρκ Μαρσώ, αντανακλώντας τις διαδόσεις και τις συζητήσεις που γίνονταν αναφανδόν σε κάθε σημείο και στρώμα της Ελλάδας, μετέδιδε τα εξής:

> *«Τίς τελευταῖες ἡμέρες ἐπίμονες φῆμες κυκλοφοροῦν στὴν Ἀθήνα, κατὰ τὶς ὁποῖες ὁ Βασιλεὺς θὰ διαχωρίσῃ τὶς εὐθῦνες του ἀπὸ τὴν κυβέρνησι... Κατὰ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ καθεστῶτος, ἡ κυβέρνησις ἀντιμετωπίζει μίαν ἀνυπέρβλητη κρίσι καὶ οἱ μέρες της εἶναι μετρημένες... Εἰς ἀντίρροπον ὅμως, οἱ ὀπαδοὶ τῆς χούντας λέγουν ὅτι οἱ ἀντίπαλοί της βιάζονται νὰ ξεπουλήσουν τὸ δέρμα τῆς ἀρκούδας καὶ ὅτι οἱ πολιτικοὶ περνοῦν τοὺς εὐσεβεῖς τους πόθους γιὰ πραγματικότητα...»*

Ο Μαρκ Μαρσώ, εγκατεστημένος στην Ελλάδα για δεκαετίες, δήλωσε στον γράφοντα: «Είχα πληροφορηθεί ότι το κίνημα ήταν ζήτημα ημερών. Αλλά είχα πληροφορηθεί ότι και η "χούντα" που το γνώριζε είχε πάρει όλα τα μέτρα της. Θεωρούσα λοιπόν τη βασιλική ενέργεια καταδικασμένη. Ο βασιλιάς βάδιζε ίσια σε μια γιγαντιαία παγίδα. Γι' αυτό, όταν το μεσημέρι της 13ης Δεκεμβρίου ξαναείδα τα άρματα στον δρόμο και πληροφορήθηκα από φίλο μου αξιωματικό ότι είχε εκραγεί το βασιλικό κίνημα, πήγα στο σπίτι μου και ξάπλωσα να αναπαυθώ, μην έχοντας καμιά αμφιβολία για το αποτέλεσμα...»

Στη Βόρεια Ελλάδα το κίνημα

Ποιο, όμως, ήταν το σχέδιο του κινήματος; Η κύρια ενέργεια θα ήταν η αιφνιδιαστική άφιξη του βασιλιά στη Βόρεια Ελλάδα. Αμέσως θα τασσόταν υπό τις διαταγές του το Γ΄ Σώμα Στρατού υπό τον στρατηγό Περίδη και θα επιδίωκε να κυριαρχήσει στη Θεσσαλονίκη. Στο μεταξύ ο στρατηγός Κόλλιας, διοικητής της Στρατιάς (με έδρα τη Λάρισα), θα απέκοπτε τις τηλεπικοινωνίες της Βόρειας και Νότιας Ελλάδας και θα κινούσε στρατεύματα προς την κατεύθυνση της Αθήνας.

Μέσα στην πρωτεύουσα τι ενέργεια προβλεπόταν; Υποτίθεται ότι το καθεστώς

κρατούσε γερά την Αθήνα. Θεωρήθηκε ότι θα ήταν παρακινδυνευμένο να επιδιωχθεί η κατάληψή της. Αλλά θα ενεργούνταν αντιπερισπασμός με την εξής μορφή: θα αχρηστεύονταν οι δύο ραδιοφωνικοί σταθμοί και θα καταλαμβανόταν η ΑΣΔΑΝ· και θα γινόταν απόπειρα να καταληφθεί το ΓΕΣ, κατά τρόπο που θα αναλυθεί παρακάτω.

Το σχέδιο, όμως, αυτό έπασχε ευθύς εξαρχής. Γιατί στην Ελλάδα, με την πλούσια ιστορία των κινημάτων, αποτελεί νόμο ότι απαραίτητη προϋπόθεση της επιτυχίας ενός κινήματος είναι η κατάληψη της υδροκεφαλικής πρωτεύουσας του κράτους. Όχι από την περιφέρεια προς το κέντρο, αλλά από το κέντρο προς την περιφέρεια.

Τα γεγονότα είναι χαρακτηριστικά: Τα κινήματα του 1843, του 1862, του 1909, του 1922, του Πάγκαλου (1925), του Κονδύλη που ανέτρεψε τον Πάγκαλο (1926), του Οκτωβρίου 1935 που κατέλυσε τη δημοκρατία, του 1936 (4ης Αυγούστου), της 21ης Απριλίου 1967 είχαν ως κέντρο βάρους τους τη δράση μέσα στην Αθήνα. Τα κινήματα του 1923 (εναντίον του Πλαστήρα), του Μαρτίου 1935 (υπό τον Ελ. Βενιζέλο), που απέτυχαν οικτρά, είχαν ως κέντρο βάρους τους την ενέργεια στη Βόρεια Ελλάδα. Ένα μόνο κίνημα με αφετηρία τη Βόρεια Ελλάδα πέτυχε: του Βενιζέλου το 1916. Αλλά εκείνο εξαπολύθηκε υπό εντελώς ευνοϊκές συνθήκες. Η Βόρεια Ελλάδα κατεχόταν από τον συμμαχικό στρατό και η Νότια Ελλάδα βρισκόταν επίσης στο έλεος των συμμάχων.

Παρ' όλα αυτά τα ιστορικά παραδείγματα, ο εκπονητής του σχεδίου του βασιλικού κινήματος ανέπτυσσε τα εξής επιχειρήματα: Δεν είναι απολύτως ορθή η παρατήρηση ότι αποτυγχάνουν τα πραξικοπήματα που ξεκινούν από τον Βορρά. Κατέρρευσαν τα κινήματα του 1923 και του 1935, αλλά και στις δύο περιπτώσεις η Θεσσαλονίκη παρέμεινε στα χέρια της κυβέρνησης. Αν η πρωτεύουσα της Μακεδονίας τίθονταν υπό τον έλεγχο των επαναστατών, θα μπορούσε όλο το δυναμικό της Βόρειας Ελλάδας να κινηθεί και να ανατρέψει την κεντρική εξουσία. Η άποψη αυτή επικράτησε, και έτσι το σχέδιο στράφηκε προς την κατεύθυνση του Βορρά. Αλλά το χαρακτηριστικό είναι ότι η Θεσσαλονίκη, που θα έπρεπε να αποτελέσει τον πόλο συγκέντρωσης των βασιλικών δυνάμεων, μπήκε τελικά στο περιθώριο της ενέργειας.

Το ανεδαφικό σχέδιο

Τι ακριβώς συνέβη; Από τα τέλη του καλοκαιριού, το φάσμα του ελληνοτουρκικού πολέμου επέβαλλε αναδιάρθρωση της διάταξης του ελληνικού στρατού. Ο όγκος του μετακινήθηκε προς τη Θράκη. Το Γ΄ Σώμα, που αποτελούσε τον κορμό της ένοπλης δύναμης, εγκατέστησε τη διοίκησή του σε προωθημένο στρατηγείο, στην Κομοτηνή. Η 20ή Θωρακισμένη Μεραρχία μετακινήθηκε από τη Θεσσαλονίκη προς ανατολάς. Η μακεδονική πρωτεύουσα άδειασε από στρατιωτικές δυνάμεις και πα-

ρουσίαζε ένα κενό όπου δεν ήταν βέβαιο ποιος θα εισορμούσε πρώτος μέσα.

Αλλά, για το σχέδιο, προείχε ο βασιλιάς να θέσει υπό τον έλεγχό του τον όγκο του στρατού. Και δεν θα έσπευδε στη Θεσσαλονίκη, σαν πρώτο του βήμα: θα κατευθυνόταν προς την Καβάλα και από εκεί προς την Κομοτηνή, όπου ήταν η πηγή της δύναμης – η πιστή διοίκηση του Γ΄ Σώματος Στρατού (στρατηγοί Περίδης, Βιδάλης) και η Θωρακισμένη Μεραρχία του εξίσου πιστού Έρσελμαν.

Έτσι, όμως, όχι μόνο η πρωτεύουσα αλλά και η συμπρωτεύουσα της Ελλάδας εγκαταλείπονταν ως άμεσοι στόχοι του κινήματος, το οποίο έπεφτε πια στις αποτυχημένες περιπτώσεις του 1923 και του 1935.

Πώς δεν αντιλήφθηκαν και δεν στάθμισαν ο βασιλιάς και ο στρατηγός Κ. Δόβας αυτή την απώλεια; Άλλοι, οξυδερκέστεροι την διέκριναν. Και έσπευσαν να προειδοποιήσουν. Ο γενικός επιθεωρητής του Στρατού αντιστράτηγος Ιωάννης Μανέττας είδαμε ότι ήταν εν γνώσει του βασιλικού κινήματος. Υπήρξε από εκείνους που αντιλήφθηκαν το δραματικό κενό. Και αφηγήθηκε τα εξής προς τον γράφοντα:

> *«Στὰ τέλη Νοεμβρίου 1967, στὰ καθήκοντά μου ὡς Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ, ἔκανα περιοδεία στὴν Μακεδονία-Θράκη, ὅπου ἦταν συγκεντρωμένη ἡ κυρία δύναμις τοῦ στρατοῦ. Ὅταν ἐπέστρεψα στὴν Ἀθήνα, παρουσιάστηκα στὸν Βασιλέα καὶ παρουσία τοῦ στρατηγοῦ Δόβα, συνέστησα νὰ μὴ ἀναληφθῇ ἡ ἐνέργεια πρὶν τερματισθῇ ἡ ἔντασις καὶ ἐπανέλθουν οἱ μονάδες στὶς μόνιμες θέσεις τους. Καὶ ἐξήγησα: "Τότε θὰ γυρίσῃ ἡ διοίκησις τοῦ Γ΄ Σώματος στὴν Θεσσαλονίκη, ὅπως καὶ οἱ κανονικὲς δυνάμεις ποὺ στάθμευαν ἐκεῖ καὶ ἰδίως ἡ Θωρακισμένη Μεραρχία. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ μακεδονικὴ πρωτεύουσα αὐτομάτως, μόλις ἀρχίσετε τὴν ἐξόρμησι, θὰ βρεθῇ ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν σας καὶ μάλιστα μὲ συγκεντρωμένες πολλὲς δυνάμεις, ἑτοίμους νὰ κινηθοῦν πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν. Καὶ φυσικά, ἐφ' ὅσον θὰ ἔχῃ τεθῇ ὑπὸ τὰς διαταγάς σας ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία ἐπὶ πλέον διαθέτει ἰσχυρὸν ραδιοφωνικὸν σταθμόν, ὅλη ἡ Βόρειος Ἑλλὰς θὰ περιέλθῃ ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν σας. Γιὰ νὰ ἐπιστρέψουν ὅμως ἡ διοίκησις τοῦ Γ΄ Σώματος καὶ αἱ μονάδες στὴν Θεσσαλονίκη, πρέπει νὰ γίνῃ πρῶτα ἀποστράτευσις". Ὁ Βασιλεὺς μὲ ἄκουσε μὲ προσοχὴ καὶ κατόπιν ἐρώτησε: "Πότε ὅμως θὰ γίνῃ ἡ ἀποστράτευσις;". "Δὲν γνωρίζω, ἀπήντησα, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξι τῶν γεγονότων". Ἡ συζήτησις σταμάτησε ἐκεῖ. Ἀπεχώρησα, χωρὶς νὰ γνωρίζω ὅτι ἔπεισα τὸν Βασιλέα καὶ τὸν σύμβουλό του».*

Προειδοποιήσεις στον βασιλιά

Την 6η Δεκεμβρίου εκλήθησαν στα Ανάκτορα οι αντιστράτηγοι Κόλλιας, διοικητής της Ι΄ Στρατιάς και Περίδης, διοικητής του Γ΄ Σώματος Στρατού.

Εκεί, ο Κωνσταντίνος, παρουσία του Κων. Δόβα, τους ανακοίνωσε την απόφασή του να ανατρέψει βίαια το καθεστώς. Τους ενημέρωσε για το σχέδιό του, που ουσιαστικά, όπως το ανέπτυσσε, δεν επρόκειτο για «σχέδιον δράσεως» κατά την καθιερωμένη στρατιωτική έννοια, αλλά για απλή, θεαματική μάλλον ενέργεια, με ελάχιστες οργανωτικές προπαρασκευές. Τους εξήγησε ότι θα μετέβαινε σε μια μεγάλη μονάδα της Βόρειας Ελλάδας και από εκεί, βασιζόμενος στην υποστήριξη στρατού και λαού, θα αξίωνε από το καθεστώς να παραδώσει την εξουσία. Όταν ο βασιλιάς τελείωσε, ρώτησε: «Συμφωνείτε;»

Ο διοικητής της στρατιάς πήρε πρώτος τον λόγο και είπε: «Μεγαλειότατε, εγώ συμφωνώ. Αλλά υπό ορισμένες προϋποθέσεις: Πρώτον, δεν θα μας αιφνιδιάσετε, αλλά θα μας προειδοποιήσετε 6-7 ήμερες προηγουμένως, για να προλάβουμε να συντονισθούμε και να εξασφαλίσουμε την υποστήριξη 2-3 ηγητόρων της απολύτου εμπιστοσύνης μας. Δεύτερον, θα μεταβείτε στη Θεσσαλονίκη, η οποία είναι το κέντρο, διαθέτει ισχυρό ραδιοσταθμό και ο λαός είναι καθ' ολοκληρίαν μετά φανατισμού εναντίον της Δικτατορίας. Γνωρίζετε, άλλωστε, ότι τα κινήματα επιτυγχάνουν μόνον όταν εκραγούν εις μεγάλα κέντρα. Και επιμένω για τη Θεσσαλονίκη».

Στο σημείο αυτό παρενέβη ο στρατηγός Κ. Δόβας: «Γιατί είναι απαραίτητη η Θεσσαλονίκη; Αρκεί ο βασιλεύς να ευρεθεί στο κέντρο της δυνάμεως».

Ο στρατηγός Κόλλιας, όμως, αντέδρασε ζωηρά: «Όχι, όχι αλλού. Μόνο στη Θεσσαλονίκη. Αλλιώς είναι πολύ προβληματική η επιτυχία». Ο Κωνσταντίνος παρενέβη συμβιβαστικά με ένα «καλά, καλά» και ο στρατηγός συνέχισε: «Τρίτη προϋπόθεση είναι, οι διαταγές προς τους ανωτάτους διοικητές, και το διάγγελμά σας προς τον λαό, να έλθουν στα χέρια μας εγκαίρως, για να προωθηθούν τάχιστα προς τους παραλήπτες. Τέταρτον, πρέπει την ημέρα της ενεργείας να έχει απομακρυνθεί ο διοικητής του Συντάγματος Καταδρομών Θεσσαλονίκης, διότι τον γνωρίζω και ξέρω ότι οπωσδήποτε θα αντιδράσει. Σεις θα τον απομακρύνετε», είπε στρεφόμενος προς τον στρατηγό Περίδη.

Οι άλλοι συμφώνησαν με τον Κ. Κόλλια και οι δύο στρατηγοί –ο διοικητής της στρατιάς και ο διοικητής του Γ' Σώματος– αποχώρησαν, αφού κανόνισαν ορισμένες λεπτομέρειες ενεργειών. Καμιά, όμως, από τις προϋποθέσεις αυτές δεν επρόκειτο να τηρηθεί.

Η «Ημέρα Ω»

Ο βασιλιάς προχωρούσε σταθερά προς τον σκοπό του. Γιατί, όμως, καθόρισε τη 13η Δεκεμβρίου ως Ημέρα Ω της ενεργείας; Την εξήγηση την έδωσε ο ίδιος προς τον Αμερικανό δημοσιογράφο Σουλτσμπέργκερ στη συνέντευξη που έχουμε προαναφέρει:

«'Εκεῖνες τὶς ἡμέρες ἐπρόκειτο νὰ ἀποστρατευθοῦν ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ πιστοὶ στὸν Θρόνο». "Εἶναι αὐτὴ ἡ αἰτία τῆς σπουδῆς;" ἐρώτησα. "Αὐτὴ ἦταν ἡ σπουδαιότερη αἰτία"».

Ας σημειωθεί ότι, μεταξύ των ανωτάτων που θα αποστρατεύονταν, περιλαμβάνονταν οι στρατηγοί Περίδης και Κόλλιας.

Επέμβαση του Γ. Παπαδόπουλου;

Αλλά ο Α. Παπανδρέου δίνει μιαν άλλη ερμηνεία (στο ίδιο, σελ. 364):

«Μόλις ἦλθε ἡ προσωρινὴ ὕφεση τοῦ Κυπριακοῦ, ὁ Παπαδόπουλος ἀποφάσισε πὼς ἦταν καιρὸς ν' ἀφήσει τὸ Βασιλιὰ νὰ κάμει τὸ πραξικόπημά του. 'Ηταν ἕτοιμος γιὰ τὴν ἀναμέτρηση. Δίπλα σὲ κάθε ἀνώτατο ἀξιωματικὸ ποὺ ἦταν πιστὸς στὸ Βασιλιά, ὑπῆρχαν ἐπιτελεῖς πιστοὶ στὴ χούντα. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ ἦταν εὔκολο νὰ συλληφθοῦν ὅλοι οἱ φιλοβασιλικοὶ ἀξιωματικοί, ἀμέσως μετὰ τὸ πραξικόπημα. Οἱ νεαροὶ κομισάριοι τοῦ Παπαδόπουλου εἶχαν σταθερὸ ἔλεγχο μέσα στὶς μονάδες ποὺ υποτίθεται πὼς ἦταν κάτω ἀπὸ τὶς διαταγὲς ἀνώτερων καὶ ἀνωτάτων ἀξιωματικῶν, πιστῶν στὸ Βασιλιά. 'Ο στρατηγὸς Σπαντιδάκης, ὁ φίλος τοῦ Βασιλιᾶ στὸ 'Υπουργικὸ Συμβούλιο, ποὺ εἶχε μιὰ κάποια ἐπιρροὴ μέσα στὶς 'Ενοπλες Δυνάμεις, ἦταν στὶς Βρυξέλλες ὅπου παρακολουθοῦσε σύσκεψη τοῦ ΝΑΤΟ. 'Ο Διοικητὴς τῆς Τρίτης Στρατιᾶς (σημ. συγγρ. ἐννοεῖ τοῦ Γ΄ Σώματος Στρατοῦ), Στρατηγὸς Περίδης, ὁ ἀρχηγὸς τῶν πιστῶν στὸ Βασιλιὰ ἀξιωματικῶν, ἔλειπε ἀπὸ τὸ ἀρχηγεῖο του στὴ Θεσσαλονίκη. Καὶ αὐτὸς καὶ ὁ ταξίαρχος 'Ανδρέας 'Ερσελμαν τῆς μεραρχίας τῶν τάνκς ἦσαν στὴν Κομοτηνή, ὅπου πῆγαν μετὰ τὴν πρόσφατη ἀπειλὴ 'Ελληνοτουρκικοῦ πολέμου. 'Η Κυπριακὴ κρίση ἔκαμε ἀπαραίτητη τὴ μεταφορὰ στρατευμάτων στὴ Μακεδονία ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς 'Ελλάδας καὶ ἀκόμα καὶ ἂν ἡ Τρίτη Στρατιὰ ἔμενε πιστὴ στὸ Βασιλιά, αὐτὰ τὰ καινούργια στρατεύματα, ὑπὸ τὶς διαταγὲς ἀνθρώπων τοῦ Παπαδόπουλου, θὰ ἦσαν σὲ θέση νὰ τὴν ἐξουδετερώσουν. 'Ηταν προφανῶς ἡ κατάλληλη στιγμὴ γιὰ τὸν Παπαδόπουλο. Τὸ πρῶτο βῆμα ἦταν νὰ προκληθεῖ ὁ Βασιλιὰς σὲ δράση. 'Επισκέφτηκε λοιπὸν τὸ Βασιλιὰ στὶς 12 Δεκεμβρίου καὶ τοῦ ἔδωσε τὸ οὐλτιμᾶτο: 'Ο Βασιλιὰς ἔπρεπε νὰ ἀπαλλάξει τὸν Κόλλια ἀπὸ τὰ καθήκοντά του καὶ νὰ διορίσει αὐτόν, τὸν Γεώργιο Παπαδόπουλο, Πρωθυπουργὸ τῆς 'Ελλάδας. 'Η πρόκληση ἦταν ὅ,τι χρειαζόταν. 'Ο Βασιλιὰς κινήθηκε τὴν ἑπομένη μέρα 13 Δεκεμβρίου».

Οι παρατηρήσεις του Α. Παπανδρέου, ότι οι βασιλόφρονες αξιωματικοί ελέγχονταν από τα οργανωμένα κατώτερα στελέχη, τα οποία ήταν πιστά στη Δικτατορία, είναι ορ-

θές. Αλλά η πληροφορία του για την επίσκεψη και την τελεσιγραφική αξίωση του Γ. Παπαδόπουλου προς τον βασιλιά, καμιά επιβεβαίωση δεν έχει επί τόσα χρόνια. Στις 12 Δεκεμβρίου 1967 πράγματι έγινε δεκτός από τον βασιλιά ένας από τους κορυφαίους του καθεστώτος, αλλά αυτός ήταν ο Ν. Μακαρέζος, όχι ο Γ. Παπαδόπουλος. Και δεν του επέδωσε τελεσίγραφο, αλλά του εξέθεσε διάφορα οικονομικά θέματα.

Εκτός αν ο Α. Παπανδρέου συγχέει το ακόλουθο περιστατικό, το οποίο αναφέρει ο Σ. Κωνσταντόπουλος στην εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος* (20.7.1968):

> *«Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου δεκαημέρου τοῦ Ὀκτωβρίου 1967 ἡ Ἐπανάστασις ἐπληροφορεῖτο ὅτι προητοιμάζετο στρατιωτικὸν πραξικόπημα ὑπὸ τὰς εὐλογίας τοῦ Θρόνου. Θὰ ἐξεδηλοῦτο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου. Ἀνώτατος στρατιωτικὸς ἡγήτωρ ἐπεκοινώνησε μὲ τὸν Θρόνον. Τοῦ ἀνέφερε τὰς πληροφορίας. Ὁ Βασιλεὺς τὸν ἠρώτησεν ἂν τὰς πιστεύῃ. Τοῦ ἀπήντησε: "Ἀσχέτως ἂν τὰς πιστεύω ἢ ὄχι εἶμαι ὑποχρεωμένος, Μεγαλειότατε, νὰ λάβω μέτρα". Καὶ τότε ὁ Βασιλεὺς τοῦ εἶπε: "Μὴ ἀνησυχῆτε. Ὁ Βασιλεὺς δὲν συνωμοτεῖ"».*

«Το παν κινείται τώρα»

Οπωσδήποτε οι προετοιμασίες είχαν πια λήξει, και την παραμονή, 12 Δεκεμβρίου, ο βασιλιάς έδινε τις τελευταίες συγκεκριμένες οδηγίες. Τότε ο γενικός επιθεωρητής του Στρατού αντιστράτηγος Ι. Μανέτας εκλήθη στα Ανάκτορα. Και ο ίδιος αφηγήθηκε στον γράφοντα:

> *«Προσῆλθα μὲ τὴν σκέψιν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναβληθῆ τὸ κίνημα, ὄχι μόνον λόγω Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ διότι ἐνόμιζα ὅτι δὲν εἶχαν συμπληρωθῆ οἱ προετοιμασίες. Ἐξέφρασα τοὺς ἐνδοιασμούς μου πρὸς τὸν Βασιλέα. Ἀλλὰ αὐτὸς μοῦ ἀπήντησε:*
>
> *»"Δὲν ὑπάρχει χρόνος πιά. Τώρα τὸ πᾶν κινεῖται". Καὶ μοῦ ἐξήγησε γιατί μὲ κάλεσε: "Στρατηγέ, στὶς 10.35΄ θὰ ἀπογειωθῶ ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιο Τατοΐου. Σεῖς στὶς 11 ἀκριβῶς, θὰ ἐμφανισθῆτε ἐνώπιον τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΓΕΣ στρατηγοῦ Ἀγγελῆ καὶ θὰ τοῦ ἐγχειρήσετε αὐτὴν τὴν ἔγγραφον διαταγήν μου. Τοῦ γνωρίζω ὅτι ἀνέλαβα τὴν διακυβέρνησι καὶ τὸν διατάσσω νὰ σᾶς παραδώση τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ΓΕΣ".*
>
> *»Ἔμεινα κάπως ἔκπληκτος καὶ μὲ σκεπτικισμό. Βέβαια αὐτὸ ἐσήμαινε ὅτι θὰ ἔβαζα τὸ κεφάλι μου στὸ στόμα τοῦ θηρίου, δὲν ἦταν ὅμως ἐκεῖνο ποὺ μὲ ἀπασχολοῦσε. Σκέφθηκα καὶ ἀπήντησα στὸν Βασιλέα:*
>
> *»"Αὐτὴ ἡ ἐνέργεια εἶναι ριψοκίνδυνη. Τί θὰ συμβῆ ἂν σεῖς δι' οἱονδή-*

ποτε λόγον ἀναβάλετε τὴν ἐνέργειαν, δὲν ξεκινήσετε καὶ ἐγὼ ἀγνοῶν ἐμφανισθῶ στὶς 11 ἡ ὥρα στὸν Ἀγγελῆ μὲ τὴν διαταγὴ στὸ χέρι; Δὲν θὰ σᾶς ἐκθέσω;"

»"Τί προτείνετε, λοιπόν;" ἐρώτησε ὁ Βασιλεύς.

»"Πρέπει, ἀφοῦ ἀναχωρήσετε, νὰ εἰδοποιηθῶ τηλεφωνικῶς γιὰ τὴν ἀναχώρησί σας. Μόνον ἔτσι θὰ εἶμαι σίγουρος".

»"Σύμφωνοι", εἶπε ὁ Βασιλεύς, "θὰ γίνῃ. Σεῖς ἀπὸ τώρα νὰ εἶσθε ἕτοιμος στὶς 11 νὰ βρεθῆτε στὸ γραφεῖο τοῦ Ἀγγελῆ"».

«Ο εξάδελφος Τριανταφύλλου»

Λίγο αργότερα, τα μεσάνυχτα της 12ης προς 13η Δεκεμβρίου, έφθασε στη Λάρισα ο ταξίαρχος Φραγκίσκος, υπασπιστής του βασιλιά, και ενεχείρισε στον έκπληκτο διοικητή της Στρατιάς τη διαταγή ότι στις 10.35΄ το πρωί ο Κωνσταντίνος αναχωρεί και στις 11 ο στρατηγός Κόλλιας θα αρχίσει τις ενέργειές του, πρώτη από τις οποίες θα ήταν η διακοπή των τηλεπικοινωνιών μεταξύ Βόρειας και Νότιας Ελλάδας.

Ο Κ. Κόλλιας καταλήφθηκε από οργή. Μόλις είχε επιστρέψει από τον Βόλο, όπου είχε κατεβεί για να υποδεχθεί τμήματα της Στρατιάς που επέστρεφαν από την Κύπρο (είχε αρχίσει η εκκένωσή της από το μυστικό ελληνικό στρατιωτικό Σώμα). Παραλίγο να διανυκτέρευε εκεί και να μην τον συναντούσε ο ταξίαρχος Φραγκίσκος. Αλλά, εκτός τούτου, γιατί αυτή η καθυστέρηση; Δεν είχαν συμφωνήσει να προειδοποιηθεί 6-7 ημέρες νωρίτερα; Τι να προφθάσει να κάνει τώρα, μέσα στη νύχτα; Ποιον να ειδοποιήσει; Με το τραχύ του ύφος είπε στον βασιλικό απεσταλμένο: «Σήκω φύγε και πες στον βασιλιά ότι τώρα δεν γίνεται τίποτα. Να αναβάλει την ενέργειά του, τουλάχιστον για 24 ώρες, αν δεν μπορεί περισσότερες. Και αν η αναβολή είναι αδύνατη, θέλω να έχω στα χέρια μου τις διαταγές προς τους διοικητές των μεγάλων μονάδων και το διάγγελμα, το πρωί στις 8. Και οπωσδήποτε να μεταβεί ο βασιλιάς στη Θεσσαλονίκη. Πουθενά αλλού».

Νωρίς το πρωί της επομένης, όμως, ο στρατηγός Κόλλιας έπαιρνε το εξής τηλεφώνημα από την Αθήνα:

«Εἶδα τὸν ἐξάδελφό σας Τριανταφύλλου. Ἀναχωρεῖ γιὰ τὴν Ἀμερική».

Ήταν το συνθηματικό, ότι η μικρή αναβολή που ζητήθηκε δεν εγκρίθηκε και ότι ο βασιλιάς («εξάδελφος Τριανταφύλλου») ήταν έτοιμος να αναχωρήσει για τη Βόρεια Ελλάδα.

Πολύ σύντομα έμελλε να διαπιστώσει ο στρατηγός ότι ο βασιλιάς δεν επρόκειτο να κατευθυνθεί στη Θεσσαλονίκη, όπου ο διοικητής του Συντάγματος Καταδρομών δεν είχε απομακρυνθεί, ενώ οι διαταγές και το διάγγελμα θα έφθαναν στα χέρια του πολλές ώρες αργότερα από το όριο που έταξε.

Οι ετοιμασίες στα Ανάκτορα

Τις πρωινές ώρες της 13ης Δεκεμβρίου 1967, φαινομενική ησυχία βασίλευε στο μικρό, πέτρινο ανάκτορο του Τατοΐου. Στο ιδιαίτερο, όμως, βασιλικό διαμέρισμα ο βασιλιάς και η βασίλισσα, κρυφά από κάθε μάτι, έκαναν πυρετώδεις προετοιμασίες. Είχαν απομακρύνει με κάποιο πρόσχημα τον υπασπιστή της ημέρας, που δεν ήταν της απολύτου εμπιστοσύνης του Κωνσταντίνου. Απομάκρυναν επίσης και την καμαριέρα και τον θαλαμηπόλο της υπηρεσίας. Μόνοι τους ετοίμαζαν βιαστικά τις αποσκευές τους. Και στη βιασύνη τους, όπως αποκάλυψε σε συνέντευξή του ο βασιλιάς, ξέχασαν την ξυριστική του μηχανή, τα περισσότερα ρούχα των δύο παιδιών –του Παύλου και της Αλεξίας–, ακόμα και τα δικά τους εσώρουχα.

Σε λίγο άρχισαν να καταφθάνουν όλοι όσοι θα συμμετείχαν στην εξόρμηση.

Πρώτος έφθασε ο στρατηγός Κ. Δόβας. Έφυγε από το σπίτι του χωρίς να αποκαλύψει τίποτα στη σύζυγό του Μαργαρίτα, η οποία μόνο αρκετές ώρες αργότερα θα ανακάλυπτε ένα σημείωμά του με το οποίο την αποχαιρετούσε.

Έπειτα έφθανε ο πρωθυπουργός Κ. Κόλλιας. Μόνο την προηγουμένη τού είχε αποκαλύψει το σχέδιό του ο βασιλιάς. Και ερχόταν τώρα χωρίς αποσκευές, για να μην τον υποψιαστούν.

Ακολούθησε η άφιξη της βασίλισσας-μητέρας Φρειδερίκης και της πριγκίπισσας Ειρήνης. Ήλθαν και αυτές με ελάχιστες αποσκευές για να μην κινήσουν υποψίες. Αλλά η Φρειδερίκη είχε μαζί της τη μικρή της σκυλίτσα.

Έπειτα εμφανίστηκε ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας πτέραρχος Αντωνάκος. Κατά τη γενική αντίληψη, ήταν ήδη μυημένος στο κίνημα. Αλλά ο βασιλιάς βεβαίωσε αργότερα ότι μόνο εκείνη τη στιγμή τού έδωσε συγκεκριμένες εντολές. «Θα πάμε μαζί στο αεροδρόμιο. Εγώ θα πετάξω στην Καβάλα. Σεις στη Λάρισα, όπου και θα μεταφέρετε στον διοικητή της Στρατιάς το διάγγελμά μου και άλλα κείμενα».

Τελευταίος κατέφθασε ο μαιευτήρας Κουτήφαρης. Ήταν ο θεράπων ιατρός της βασίλισσας, η οποία βρισκόταν σε προχωρημένη εγκυμοσύνη. Και, καθώς ειδοποιήθηκε ξαφνικά να σπεύσει αμέσως στο Τατόι, νόμισε ότι κάτι θα έπαθε η Άννα Μαρία. Έφθασε λοιπόν ανήσυχος και η ανησυχία του μεταβλήθηκε σε έκπληξη, όταν ο βασιλιάς τού αποκάλυψε: «Κάνουμε κίνημα και ξεκινώ για τη Βόρειο Ελλάδα με τη βασίλισσα. Σας παρακαλώ να τη συνοδεύσετε λόγω της καταστάσεώς της».

Στο μεταξύ, αναζητούνταν τηλεφωνικά ο αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος. Ο βασιλιάς τον καλούσε να ανέβει αμέσως στα Ανάκτορα, όπου θα του αποκάλυπτε αιφνιδιαστικά το σχέδιό του και θα του ζητούσε να έλθει μαζί του. Αλλά ο Ιερώνυμος δεν βρισκόταν πουθενά. Πολλοί πιστεύουν ότι κάτι είχε υποπτευθεί. Και φρόντισε να εξαφανισθεί για να αποφύγει τη συμμετοχή στη βασιλική περιπέτεια.

Ο Αμερικανός πρεσβευτής

Ο κύκλος είχε συμπληρωθεί. Προηγουμένως, όμως, ο βασιλιάς είχε δεχθεί στις 9 ακριβώς κάποιο πρόσωπο που δεν επρόκειτο να τον συνοδεύσει: τον Αμερικανό πρεσβευτή Φίλιπ Τάλμποτ. Ο ίδιος τον είχε καλέσει το προηγούμενο βράδυ, σε μια δεξίωση στο σπίτι της Κυρίας των Τιμών της βασίλισσας, της κυρίας Κορυζή. Συνομιλούσε φιλικά με τον πρεσβευτή και ξαφνικά τού είπε: «Αν σας είναι εύκολο, περάστε αύριο το πρωί από το Τατόι να τα πούμε. Σας περιμένω στις 9 ακριβώς». Και πράγματι, ο Τάλμποτ έφθασε στην ώρα του. Γνώριζε το βασιλικό κίνημα; Ασφαλώς ήξερε ότι επίκειται, θα τον είχαν ειδοποιήσει οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών, οι οποίες θα ήταν σε θέση να γνωρίζουν πολύ περισσότερα απ' ό,τι ήταν ήδη παγκοίνως γνωστό.

Αλλά ποια ήταν η στάση της Αμερικής έναντι του κινήματος; Το πιθανότερο είναι: στάση ευνοϊκά επιφυλακτικής αναμονής, σύμφωνα με τη θέση που άφησε να υπονοηθεί ο πρόεδρος Τζόνσον, κατά το γεύμα του με τον βασιλιά στην Ουάσιγκτον τον Σεπτέμβριο του 1967. Γιατί δεν υπάρχει καμιά αντίθετη ένδειξη. Και οπωσδήποτε αν η Αμερική δεν ευνοούσε το φημολογούμενο κίνημα, θα διατύπωνε τις αντιρρήσεις της προς τον Κωνσταντίνο. Είναι τελείως απίθανο ότι εκείνος θα επέμενε στην πραγματοποίησή του, σε πείσμα της αμερικανικής αντίδρασης. Για τη συγκεκριμένη, όμως, εξαπόλυση του κινήματος αυτή την ημέρα, ο Αμερικανός πρεσβευτής φαίνεται ότι ήταν τελείως απληροφόρητος – όπως απληροφόρητος ήταν και τη νύχτα της 21ης Απριλίου. Ο ίδιος ο βασιλιάς βεβαίωσε ότι μόνο εκείνη την ώρα τού αποκάλυψε τι επρόκειτο να κάνει. Σε συνέντευξή του προς την αγγλική εφημερίδα *Σάνταιη Τάιμς*, ο βασιλιάς λέει ότι του είπε: «Ξεκινώ σε λίγο για να εξεγείρω τον στρατό κατά της επαναστάσεως. Μην ανησυχείτε, όλα είναι οργανωμένα στην εντέλεια. Η ενέργεια θα είναι κεραυνοβόλος, θα συναντηθούμε πάλι πολύ σύντομα. Ίσως μάλιστα να γευματίσουμε, απόψε κιόλας, μαζί...»

Στις 9 και 25΄ ο Τάλμποτ αναχώρησε. Στις 10.16΄ ο βασιλιάς άναψε το πράσινο φως. Ακριβώς τη στιγμή εκείνη, τέσσερα αυτοκίνητα ξεκινούσαν από το Ανάκτορο του Τατοΐου, με τη βασιλική οικογένεια και τους συνοδούς της. Η επιβίβαση και η εκκίνηση έγινε αστραπιαία. Πριν προλάβει καλά καλά η φρουρά και το προσωπικό των Ανακτόρων –που ανάμεσά τους θα υπήρχαν μάτια και αφτιά του καθεστώτος– να αντιληφθούν τι συνέβαινε, η μικρή πομπή των αυτοκινήτων είχε περάσει την πύλη του Τατοΐου και έφθανε στο γειτονικό αεροδρόμιο. Εκεί, μπροστά στη βόρεια είσοδο, που ήταν η πλησιέστερη προς τα Ανάκτορα, περίμεναν με τα μοτέρ εν κινήσει δύο αεροπλάνα. Το βασιλικό «Γκρούμαν Γκόλφστρημ» και η Ντακότα C-47. Στο δεύτερο επιβιβάσθηκε ο πτέραρχος Αντωνάκος. Στο πρώτο όλοι οι άλλοι. Προορισμός του πτέραρχου ήταν η Λάρισα, προορισμός του βασιλιά η Καβάλα.

Πριν ανέβουν, όμως, στα αεροσκάφη, ο βασιλιάς έδωσε στον πτέραρχο Αντωνάκο τις τελευταίες οδηγίες: «Δεν επιθυμώ να επέμβει με τα πυρά της η αεροπορία. Η αιματοχυσία πρέπει να αποφευχθεί πάση θυσία».

Ακριβώς στις 10.30΄ έγινε η απογείωση. Τη στιγμή εκείνη άρχιζε η ιστορία 16 ωρών.

Μισή ώρα αργότερα, στις 11 ακριβώς, από το σκάφος του αρχηγού της αεροπορίας μεταδιδόταν το πρώτο σήμα προς τις αεροπορικές μονάδες όλης της χώρας:

«ΑΠΟ: Ἀρχηγὸ ΓΕΑ, Ἀντιπτέραρχο Γ. Ἀντωνάκο.

»ΠΡΟΣ: Ἀπάσας ἀεροπορικὰς μονάδας ΕΒΑ.

»Α. Μ. Βασιλεὺς ἀνέλαβε διακυβέρνησι χώρας. Διατάξατε γενικὸ συναγερμό. Ἀπαγορεύσατε εἴσοδο τμημάτων Στρατοῦ εἰς ὑμέτερα ἀεροδρόμια. Ἐὰν ἀπαιτηθῇ ἀντιμετωπίσατε διὰ ὅπλων. Ἐξοπλίσατε 50% τῶν ἀεροσκαφῶν διὰ πυραύλων καὶ πολυβόλων. Πραγματοποιήσατε πτήσεις ἄνω τῶν Ἀθηνῶν καὶ μεγάλων πόλεων πρὸς ἐπίδειξιν δυνάμεως καὶ ἐκδήλωσιν συμπαραστάσεως ΕΒΑ εἰς πνεῦμα Α.Μ. Βασιλέως. Ζητῶ σιδηρᾶν πειθαρχίαν εἰς Α.Μ. Βασιλέα».

Η βασιλική διαταγή

Την ίδια ώρα, ο γενικός επιθεωρητής του Στρατού αντιστράτηγος Ι. Μανέττας ξεκινούσε για το γραφείο του αρχηγού του ΓΕΣ στρατηγού Αγγελή, σε εκτέλεση της βασιλικής εντολής. Ανέμενε στο δικό του γραφείο με ανυπομονησία τηλεφώνημα ότι η αναχώρηση του βασιλιά πραγματοποιήθηκε. Στις 11 παρά 20΄ ο λοχαγός Γεώργιος Παπανδρέου τού τηλεφώνησε σχετικά. Δεύτερη ειδοποίηση έλαβε στις 11 παρά 10΄. Τότε έσπευσε προς τον στρατηγό Αγγελή και στις 11 ακριβώς έμπαινε στον προθάλαμό του.

Ο γενικός επιθεωρητής εισήλθε απευθείας στο γραφείο του αρχηγού τού ΓΕΣ. Και είδε τον στρατηγό Αγγελή, που συζητούσε με τον συνταγματάρχη Λαδά. Παρακάλεσε τον συνταγματάρχη να αποσυρθεί και εκείνος συμμορφώθηκε. Και τότε είπε στον στρατηγό Αγγελή: «Έρχομαι εκ μέρους του βασιλέως να σου επιδώσω τη διαταγή αυτή».

Και του ενεχείρισε το βασιλικό έγγραφο, το οποίο ήταν χειρόγραφο και έλεγε:

«Κωνσταντῖνος,

»Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων.

»Ἐν Ἀθήναις τῇ 13η Δεκεμβρίου 1967.

»Πρὸς τὸν ἀντιστράτηγον Ἀγγελῆν Ὀδυσ.

»Ἐνταῦθα

»1. Διὰ κοινοποιουμένου Διαγγέλματός μου ἀνακοινώνω εἰς τὸν

Ἑλληνικὸν Λαόν, τὰς Ἐνόπλους Δυνάμεις καὶ τὰ Σώματα Ἀσφαλείας ὅτι ἀνταποκρινόμενος εἰς τὸ κοινὸν αἴσθημα ἀνέλαβον τὴν μεταβολὴν τῆς καταστάσεως, ἐπὶ σκοπῷ καθοδηγήσεως τῆς χώρας πρὸς τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀναγεννήσεώς της, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξετράπη ἐπικινδύνως. Εἶμαι βέβαιος ὅτι πάντες οἱ ὑγιῶς καὶ ἐθνικῶς σκεπτόμενοι Ἕλληνες καὶ ἰδιαιτέρως τὰ Στελέχη τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καὶ τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας, ἐπὶ τὴν πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν τῶν ὁποίων οὐδέποτε ἀμφέβαλον, εὑρίσκονται παρὰ τὸ πλευρόν μου.

»2. Ὡς Ἀρχηγὸς τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ἀνέλαβον ἀπὸ σήμερον τὴν διοίκησιν καὶ τὸν ἔλεγχον αὐτῶν καὶ τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας.

»3. Ἔκρινα ἀναγκαῖον ὅπως διὰ τὸ γενικώτερον συμφέρον τοῦ Στρατεύματος προβῶ εἰς ὡρισμένας μεταβολάς.

»4. Καθ' ὅτι σᾶς ἀφορᾶ:

»α. Σᾶς ἀπαλλάσσω τῶν καθηκόντων τοῦ ἀρχηγοῦ ΓΕΣ καὶ σᾶς θέτω εἰς τὴν διάθεσίν μου ἐν ἀναμονῇ περαιτέρω διαταγῶν μου.

»β. Τοποθετῶ τὸν ἀντιστράτηγον Μανέτταν Ἰωάννην ὡς Ἀρχηγὸν ΓΕΣ, λαβόντα ἤδη σχετικὴν ἐντολήν, ὅσον ἀφορᾶ τὰς δικαιοδοσίας του, τὰ καθήκοντά του, καὶ τὴν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀποστολήν του.

»γ. Σᾶς καλῶ ὅπως παραδώσετε τὰ καθήκοντά σας ὡς Ἀρχηγοῦ ΓΕΣ ἀμέσως εἰς τὸν ὡς ἄνω ἀντιστράτηγον, συνάμα δὲ ἐπὶ τῇ αἰτήσει του καταβάλλετε ὅλας τὰς προσπαθείας σας, ἐν τῇ ἰδιότητί σας ὡς ἀνωτάτου ἀξιωματικοῦ ἀσκήσαντος ὑψηλὸν λειτούργημα ἐν τῷ Στρατῷ, διὰ τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὰς διαταγάς μου τυχὸν παρουσιάζοντας τάσεις ἀντιδράσεως στρατιωτικῶν.

»5. Διέταξα τὸν ἀντιστράτηγον Μανέτταν Ἰωάννην, ὅπως προσωπικῶς σᾶς ἐγχειρήσῃ τὴν παροῦσαν.

»Κωνσταντῖνος Β΄».

Όταν ο στρατηγός Ιωάννης Μανέττας ενεχείριζε στον αρχηγό τού ΓΕΣ τη διαταγή του βασιλιά, φαινόταν πως έκανε μια χειρονομία χωρίς έννοια. Εκ των υστέρων, νομίζουμε πως θα ήταν αδύνατο να υπακούσει ο στρατηγός Αγγελής στη βασιλική εντολή και να παραδώσει την εξουσία του στον Ι. Μανέττα. Και η όλη ενέργεια θα κατέληγε εκεί που κατέληξε: στη σύλληψη του τελευταίου.

Αλλά το σχέδιο του κινήματος έκανε μια ριψοκίνδυνη υπόθεση. Αν ο στρατηγός Αγγελής αιφνιδιαζόταν και συμμορφωνόταν, οι συνέπειες θα ήταν τεράστιες, έστω και αν ο στρατηγός Ι. Μανέττας ύστερα από λίγο εξουδετερωνόταν. Αν κατόρθωνε για ένα χρονικό διάστημα να κρατήσει στα χέρια του τους μοχλούς του στρατιωτικού μηχανισμού, θα προκαλούσε γιγαντιαίο αντιπερισπασμό εις βάρος της εξουσίας της 21ης

Απριλίου. Η περίπτωση του στρατηγού Σπαντιδάκη, που είχε χειρισθεί τους ίδιους μοχλούς υπέρ της Ομάδας Παπαδόπουλου τη νύχτα του πραξικοπήματος, με τα γνωστά αποτελέσματα, δείχνει τι μπορούσε να είχε γίνει αν το «κόλπο» είχε επιτύχει.

Το καθεστώς γνώριζε...

Τη στιγμή, όμως, που ο στρατηγός Μανέττας έμπαινε στο γραφείο του στρατηγού Αγγελή, το καθεστώς ήξερε από αρκετή ώρα ότι το βασιλικό κίνημα εξερράγη και βρισκόταν ήδη σε συναγερμό. Από πού το έμαθε; Απλούστατα, από το αεροδρόμιο Τατοΐου. Κάποιος τηλεφώνησε στον ίδιο τον αρχηγό τού ΓΕΣ για την αιφνίδια αναχώρηση της βασιλικής οικογένειας και των συνοδών της. Δεδομένου ότι ήδη ανέμεναν οι κυβερνώντες την ενέργεια του βασιλιά από μέρα σε μέρα, δεν δυσκολεύτηκαν να αντιληφθούν τι συνέβαινε. Και έθεσαν σε κίνηση τον μηχανισμό του συναγερμού. Αλλά τότε παρεμβαίνει ο στρατηγός Κόλλιας.

Ο διοικητής της Γ΄ Στρατιάς, στη Λάρισα, ανέμενε να έλθει η ώρα 11 ακριβώς, για να αποκόψει τις τηλεπικοινωνίες μεταξύ Αθήνας και Βόρειας Ελλάδας. Ξαφνικά, το τηλέφωνο του γραφείου του χτύπησε στις 11 παρά 20΄ για να ακούσει μια γνώριμη φωνή: ήταν ο Οδυσσέας Αγγελής. «Τι πράγματα είναι αυτά, στρατηγέ;» άκουσε να του λέγει.

Και στη συνέχεια της ομιλίας αποκαλύφθηκε ότι ο αρχηγός τού ΓΕΣ γνώριζε την αναχώρηση του βασιλιά και την εξαπόλυση του βασιλικού κινήματος. Το μυστικό λοιπόν του κινήματος είχε διαρρεύσει. Το καθεστώς ήταν ήδη ενημερωμένο. Τότε ο διοικητής της στρατιάς τού φώναξε: «Άκουσε, κύριε Αγγελή. Ο βασιλεύς επικεφαλής του στρατού θα ζητήσει την παράδοση της εξουσίας. Έχει οπωσδήποτε την υποστήριξη των ενόπλων δυνάμεων και του λαού; Κάνω έκκληση στα πατριωτικά σου αισθήματα να μην αντιδράσεις, ούτε κανείς άλλος, διότι ο βασιλεύς δεν πρόκειται να υποχωρήσει. Καλόν θα είναι ένας από τους πρωταγωνιστές της επαναστάσεως, ή αν δεν θέλουν αυτοί, εσύ να φύγεις προς συνάντηση του βασιλέως. Αν δεν θέλετε να συναντηθείτε απευθείας, ας έλθει τότε στη Λάρισα σε μένα. Και τώρα σε αφήνω».

Διέκοψε τη συζήτηση με τον στρατηγό Αγγελή, γιατί έπρεπε να φροντίσει για τη διακοπή των τηλεπικοινωνιών. Και πράγματι, στις 11 παρά 10΄ το Πεντάγωνο είχε αποκοπεί από τις μονάδες της Βόρειας Ελλάδας, όσον αφορά τις συνήθεις επικοινωνίες.

Η μάχη για το Πεντάγωνο

Αυτή η κατάσταση υφίστατο ήδη, όταν ο στρατηγός Μανέττας επέδιδε τη βασιλική διαταγή στον στρατηγό Αγγελή, ενώ ο συνταγματάρχης Λαδάς μόλις είχε βγει από το γραφείο. Ο στρατηγός Αγγελής διάβασε το έγγραφο συνοφρυωμένος. Παγερή

σιωπή επικρατούσε στο ευρύχωρο γραφείο. Ύστερα, σηκώνοντας το κεφάλι, δήλωσε: «Αυτό δεν γίνεται». «Πρόσεξε», του είπε ο Ι. Μανέττας. «Εδώ διακυβεύονται ύψιστα συμφέροντα του έθνους. Μη γίνει αιματοκύλισμα από ένα λάθος σας». Ο στρατηγός Αγγελής άκουγε σιωπηλός και ύστερα κάλεσε τον διευθυντή του γραφείου του συνταγματάρχη Λέκκα, που ήταν μέλος του Επαναστατικού Συμβουλίου. Κάλεσε επίσης τηλεφωνικά τον στρατηγό Ζωιτάκη και κάποιον «Γιώργη», προφανώς τον Γεώργιο Παπαδόπουλο. Ύστερα θέλησε να ζητήσει τον πρωθυπουργό Κ. Κόλλια, αλλά ο στρατηγός Μανέττας τού είπε: «Ο Κόλλιας βρίσκεται με τον βασιλέα. Δεν θα τον βρείτε».

Σε λίγες στιγμές κατέφθασε ο στρατηγός Ζωιτάκης. Ο Οδυσσέας Αγγελής τον ενημέρωσε βιαστικά, όπως και τον συνταγματάρχη Λέκκα: «Ο βασιλεύς τοποθέτησε τον στρατηγό Μανέττα αρχηγό του ΓΕΣ και ζητά να του παραδώσω υπηρεσία».

Έγινε μια σύντομη συζήτηση με τον Ι. Μανέττα και κατόπιν ο στρατηγός Ζωιτάκης τού είπε: «Καλά, κύριε Μανέττα, πήγαινε σε παρακαλώ στο γραφείο σου».

Ο στρατηγός Μανέττας αποσύρθηκε. Αντιλήφθηκε ότι η βασιλική διαταγή απορρίφθηκε. Παρέμεινε στο γραφείο χωρίς να βγει έξω έως την άλλη ημέρα το πρωί. Δεν συνελήφθη. Του φέρθηκαν με σεβασμό. Και μόνο στις 10 της 14ης Δεκεμβρίου, ήρθε ο συνταγματάρχης Ασλανίδης και του είπε: «Στρατηγέ, είσθε ελεύθερος». «Ποιος διέταξε;» ρώτησε εκείνος. «Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος». Αλλά ήδη το βασιλικό κίνημα είχε καταρρεύσει.

Στο μεταξύ, λίγο μετά την επίσκεψη του στρατηγού Μανέττα στο γραφείο του αρχηγού τού ΓΕΣ, ένας άλλος ένστολος στρατηγός έφθανε στην πύλη του Πενταγώνου. Ήταν ο υποστράτηγος Βαρδουλάκης, αποστρατευμένος από το καθεστώς μετά την 21η Απριλίου. Στη φρουρά της πύλης δήλωσε: «Είμαι ο α΄ υπαρχηγός του Επιτελείου». Έγινε αμέσως συνεννόηση με το εσωτερικό και σε λίγο κατέφθασε ένας λοχαγός, που ανέλαβε να συνοδεύσει τον στρατηγό Βαρδουλάκη έως το γραφείο τού α΄ υπαρχηγού. Εκεί συνελήφθη. Έτσι η έφοδος κατά του Πενταγώνου απετύγχανε.

Ο βασιλιάς στη Βόρεια Ελλάδα

Στο μεταξύ το βασιλικό αεροπλάνο κατευθυνόταν προς την Καβάλα και όχι προς τη Θεσσαλονίκη. Τώρα το κίνημα θα μετουσιωνόταν σε υλική δύναμη. Και, την καθορισμένη ώρα, το γαλάζιο αεροσκάφος έφθανε στο αεροδρόμιο Αμυγδαλεώνα της Καβάλας. Ο διοικητής της 11ης Μεραρχίας, που είχε την έδρα της σ' αυτή την πόλη, υποστράτηγος Κεχαγιάς, μυήθηκε από τον στρατηγό Περίδη «στις 12 παρά 5΄», όπως δήλωσε ο ίδιος, με επιστολή του στην *Ακρόπολη*. Και είχε διατάξει τις σχετικές προετοιμασίες. Στο ξενοδοχείο *Αστήρ* είχε επιταχθεί ολόκληρος ο 1ος όροφος και έκπληκτο το προσωπικό είδε να καταφθάνουν οι απροσδόκητοι υψηλοί επισκέπτες,

ενώ στην πόλη αστραπιαία διαδόθηκε η συγκλονιστική είδηση: «Ο βασιλιάς βρίσκεται στην Καβάλα!» Στην αρχή νόμισαν ότι πρόκειται να εκραγεί πόλεμος με την Τουρκία. Γρήγορα, όμως, η λέξη «κίνημα» ξεσήκωσε απερίγραπτο ενθουσιασμό στους κατοίκους.

Από το ξενοδοχείο *Αστήρ* –όπου σε λίγο κατέφθασε φρουρά τραγουδώντας τον θούριο «Του αητού ο γιος»– ο βασιλιάς με τον στρατηγό Κ. Δόβα έσπευσε στο στρατηγείο της ΙΙ Μεραρχίας και άρχισε αμέσως να επικοινωνεί με τους μεράρχους και σωματάρχες. Πρώτα πήρε στο τηλέφωνο τον διοικητή του Γ΄ Σώματος, στρατηγό Περίδη, που βρισκόταν στην Κομοτηνή. Η αναγγελία προς τους διοικητές των μεγάλων μονάδων ήταν πανομοιότυπη και λακωνική. Στο Διδυμότειχο ο ταξίαρχος Απόστολος Ζαλοχώρης, διοικητής της 99ης Στρατιωτικής Διοίκησης, βρισκόταν στο γραφείο του, όταν εντελώς απροειδοποίητα άκουσε τον βασιλιά στο τηλέφωνο: «Από σήμερα ανέλαβα τη διακυβέρνηση της χώρας. Εις το εξής θα εκτελείτε διαταγάς μου, καθώς και του στρατηγού Περίδη». «Μάλιστα, Μεγαλειότατε», ήταν η απάντηση.

Τα ίδια συνέβησαν και με τους άλλους μεράρχους: τους στρατηγούς Αγγελόπουλο της 12ης (Αλεξανδρούπολη), Μπεληγιάννη της 10ης (Σερρών) κ.λπ. Με τον ταξίαρχο Έρσελμαν, διοικητή της 20ής (Θωρακισμένης) Μεραρχίας, που θα αποτελούσε τον βραχίονα του κινήματος, δεν υπήρχε ανάγκη τέτοιας επαφής. Δεξί χέρι του στρατηγού Περίδη, ήταν μυημένος ήδη από καιρό και απόλυτα πεπεισμένος για την ανάγκη της ανατροπής του καθεστώτος, «ακόμα και αν δεν το απεφάσιζε ο βασιλεύς». «Μου το επέβαλε η κόκκινη κορδέλα», έλεγε αργότερα, υπονοώντας το ερυθρό σιρίτι που φέρει το πηλήκιο του ανώτατου αξιωματικού.

Η αγριόπαπια

Στη Βέροια, ο διοικητής του Β΄ Σώματος Στρατού στρατηγός Βουδούρογλου βρισκόταν στο γραφείο του με τους διοικητές της 6ης Μεραρχίας Πετρόπουλο και της 2ας Κεφάλα. Κάποια στιγμή τον πήραν στο τηλέφωνο από την Καβάλα. Νόμισε πως ήταν ο μέραρχος στρατηγός Κεχαγιάς, αλλά η φωνή τού ήταν άγνωστη. Και σάστισε, όταν άκουσε να του λέγει σε προστακτικό ύφος: «Σας μιλώ εγώ ο βασιλεύς. Στρατηγέ, ανέλαβα από σήμερα να ανατρέψω τη δικτατορία και να διοικήσω απευθείας τας ενόπλους δυνάμεις. Ευρίσκομαι εις Καβάλαν. Από την στιγμήν αυτήν θα εκτελείτε τας διαταγάς μόνον του στρατηγού Κόλλια (διοικητού της Στρατιάς)».

Ο στρατηγός Βουδούρογλου νόμισε στην αρχή πως επρόκειτο για φάρσα. Εκδήλωσε με ύφος δυσφορίας την αμφιβολία του αν η εντολή ήταν σοβαρή. Ο συνομιλητής του τότε επανέλαβε τη φράση του: «Και πού ξέρω ότι είσθε σεις ο βασιλεύς που μου μιλάτε; Δεν έχω μαντικές ικανότητες», είπε πάλι, με ενοχλημένη φωνή, ο σωματάρχης.

Τότε ο άλλος τού έδωσε το εξής πρωτότυπο σήμα αναγνώρισης: «Δεν θυμάστε, στρατηγέ, όταν κάποτε που κυνηγούσαμε μαζί (του ανέφερε την περιοχή) που έπεσε μπροστά μας μια αγριόπαπια στο ποτάμι;» Ο στρατηγός Βουδούρογλου θυμήθηκε. Ναι, ήταν κάποιο περιστατικό που μόνον ο βασιλιάς και αυτός μπορούσαν να το ξέρουν. Άρα του μιλούσε πράγματι ο Κωνσταντίνος. «Μάλιστα, Μεγαλειότατε», φώναξε στο ακουστικό. «Είμαι στας διαταγάς σας».

Έτσι με μια αγριόπαπια έγινε η σύνδεση στο κίνημα, ξαφνικά και αστραπιαία, ενός ολόκληρου Σώματος στρατού...

Η στρατιά προχωρεί

Ο κύκλος των επαφών είχε τελειώσει γρήγορα. Ο ίδιος ο βασιλιάς δήλωσε αργότερα ότι κανείς από τους ανώτατους διοικητές δεν εκδήλωσε αντίρρηση. Όλοι τάχθηκαν στο πλευρό του. Έτσι η πρώτη φάση του σχεδίου φαινόταν πως πήγαινε καλά: εμφάνιση του βασιλιά και προσχώρηση των μονάδων.

Στο μεταξύ, στη Λάρισα κατέφθανε με την Ντακότα ο αρχηγός της αεροπορίας πτέραρχος Αντωνάκος, κομίζοντας τις διαταγές του Κωνσταντίνου και το βασιλικό διάγγελμα. Ήδη, όμως, ο διοικητής της στρατιάς στρατηγός Κων. Κόλλιας είχε ενημερώσει τις μονάδες του και από παντού έπαιρνε δηλώσεις συμπαράστασης. Και οι 200 αξιωματικοί του στρατηγείου του, χωρίς καμία εξαίρεση, είπαν το «ναι». Όλοι οι διοικητές Σωμάτων, μεραρχιών, αεροδρομίων δήλωναν πρόθυμη, ενθουσιώδη προσχώρηση.

Ο στρατηγός Κόλλιας δεν περιορίστηκε στους στρατιωτικούς. Κάλεσε τους διορισμένους νομάρχες, τους δημάρχους, πολλούς προέδρους κοινοτήτων των θεσσαλικών νομών. Ακόμη και τους μητροπολίτες. Από παντού έπαιρνε πρόθυμες διαβεβαιώσεις. Συγχρόνως είχε προωθήσει τις διαταγές στις μονάδες, ενώ το βασιλικό διάγγελμα μεταδιδόταν από τον ασθενή ραδιοφωνικό σταθμό της Λάρισας. Ήταν πια δύο η ώρα και όλα φαίνονταν κανονικά, όταν τον πήρε ο βασιλιάς στο τηλέφωνο: «Πώς βλέπετε την κατάσταση γενικώς, στρατηγέ;» «Εξελίσσεται καλώς. Όλοι προς τους οποίους απευθύνθηκα δηλούν συμπαράσταση». «Και εγώ αυτήν τη γνώμην έχω», είπε ο βασιλιάς. «Επεκοινώνησα με τους διοικητάς των μεραρχιών εδώ και όλοι υπακούουν».

Αυτή ήταν η πρώτη και τελευταία φορά που ο στρατηγός Κ. Κόλλιας άκουσε τη φωνή του βασιλιά εκείνη τη δραματική μέρα.

Το βασιλικό διάγγελμα

Στο μεταξύ, η φωνή του βασιλιά ακουγόταν, αλλά πολύ ασθενική. Μόλις ο πτέραρχος Αντωνάκος παρέδωσε στον διοικητή της Ι Στρατιάς στρατηγό Κόλλια το διάγ-

γελμα του βασιλιά σε μαγνητοταινία, το έδωσε εκείνος στον τοπικό, μικρό ραδιοφωνικό σταθμό της Λάρισας, ο οποίος άρχισε την εκπομπή του στις 11.30΄ περίπου. Με μεγάλες, όμως, προσπάθειες γινόταν ακουστός, ενώ το καθεστώς διέθετε για τη δική του φωνή τους ισχυρούς πομπούς της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Οι κινηματίες, όμως, είχαν αποτύχει, αν όχι στην κατάληψη, τουλάχιστον στην αχρήστευση αυτών των σταθμών. Αλλά να το κείμενο του βασιλικού διαγγέλματος, όπως το μετέδιδε ο μικρός πομπός της Λάρισας:

«Κρίσιμοι στιγμαὶ μοῦ ἐπιβάλλουν νὰ ἀπευθυνθῶ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν διὰ νὰ ζητήσω τὴν ἀμέριστον συμπαράστασίν του πρὸς ἀντιμετώπισιν ἐθνικῆς κρίσεως.

»Ἕλληνες,

»Ἐπέστη ἡ στιγμὴ νὰ ἀκούσετε τὴν φωνὴν τοῦ Βασιλέως σας. Μέχρι σήμερον ὑπῆρξεν ἀδύνατον νὰ ἐπικοινωνήσω μαζί σας διὰ νὰ σᾶς καταστήσω γνωστὰ τὰ γεγονότα, τὰς σκέψεις καὶ ἀνησυχίας μου, καθὼς καὶ τὰς ἐλπίδας μου διὰ τὸ μέλλον. Ζητῶ ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν νὰ πυκνώσῃ τὰς τάξεις του πρὸς ἐνίσχυσίν μου.

»Τὸ ἐθνικὸν συμφέρον ἀπαιτεῖ τὴν ἐκ μέρους μου ἐκδήλωσιν πρωτοβουλίας διὰ νὰ ἀποτρέψω τὰς καταστρεπτικὰς συνεπείας ἐκ τῆς παρούσης ἀνωμάλου καταστάσεως. Τὸ αὐτὸ ἐθνικὸν συμφέρον μοῦ ἐπιβάλλει νὰ ἐπιτρέψω τὴν κατάλληλον προετοιμασίαν, ἵνα ἡ χώρα ἐπανέλθῃ εἰς τὴν δημοκρατικὴν ὁμαλότητα. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἐζήτησα τὸν ἀνασχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως, ἀπηλλαγμένης ὅμως τῶν ἀκραίων στοιχείων τὰ ὁποῖα δὲν ἐγγυῶνται ὁμαλὴν ἐξέλιξιν.

»Τὴν κατάστασιν τῆς 21ης Ἀπριλίου, ἥτις ἐπλαστογράφησε ἀκόμη καὶ τὸ ὄνομά μου, ἠναγκάσθην νὰ δεχθῶ ὡς τετελεσμένον γεγονὸς διὰ νὰ ἀποφύγω ἄσκοπον αἱματοχυσίαν. Ἐπίσης ἔτρεφον τὴν ἐλπίδα ὅτι δι' ἠπίων μέσων θὰ ἐπετύγχανον τὴν ἐπαναφορὰν τῆς χώρας εἰς τὴ νομιμότητα.

»Δὲν εἶμαι ὅμως πλέον διατεθειμένος νὰ διακινδυνεύσω μίαν μονιμοποίησιν τῆς παρούσης καταστάσεως ὑπὸ τὸ κράτος δευτέρας ἀπειλῆς ὅπλων στρεφομένων ἐναντίον τοῦ λαοῦ μου καὶ ἐμοῦ. Αἱ σημεριναὶ ἐν Β. Ἑλλάδι προϋποθέσεις μοῦ ἐπιτρέπουν τὴν ἐκ Μακεδονίας ἐλευθέραν ἄσκησιν τῆς πρωτοβουλίας μου ὅπως δώσω νέαν Κυβέρνησιν εἰς τὴν χώραν.

»Εἰς τὴν λῆψιν τῆς ἀποφάσεώς μου ἐβάρυναν καὶ τὰ ἑξῆς γεγονότα:

»Παρὰ τὴν φαινομενικὴν ἐν τῇ Χώρᾳ τάξιν καὶ ἀσφάλειαν ὑπεκρύπτετο μία συνεχὴς προσπάθεια σταθεροποιήσεως εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν στα-

σιαστῶν, δημιουργοῦσα τὸν κίνδυνο τῆς ἐγκαθιδρύσεως ὁλοκληρωτικοῦ καθεστῶτος. Διὰ τὸ νέον Σύνταγμα ὑπάρχει πλήρης ἀβεβαιότης καὶ σύγχυσις ὡς πρὸς τὰς προθεσμίας ἐφαρμογῆς του. Ἐν τούτοις ἡ ἀνάγκη ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος ἀποτελεῖ πραγματικότητα καὶ κοινὴν συνείδησιν τῶν ὀρθοφρονούντων πολιτῶν. Αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι πρέπει νὰ ἐπισπευθοῦν μὲ μοναδικὸν σκοπὸν τὸ συμφέρον τῆς χώρας. Ἐλπίζω ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νέου Συντάγματος θὰ σημειώση καὶ τὴν ἀπαρχὴν ἑνὸς νέου ὑγιοῦς ξεκινήματος διὰ τὴν κοινοβουλευτικήν μας ζωήν.

»Ἐπιθυμῶ νὰ ἀποκαταστήσω τὴν πειθαρχίαν εἰς τὸ στράτευμα διότι ἔχει σοβαρῶς διασαλευθῆ. Ἡ ἡγεσία τοῦ στρατεύματος δέον νὰ παραμείνῃ ἀπερίσπαστος στιβαρὰ καὶ ἀξία. Τὴν ἡγεσίαν τοῦ στρατεύματος ἀνευρίσκω μόνον εἰς τὴν ἱεραρχίαν καὶ τὴ δεδοκιμασμένην κορυφήν. Ταύτην δὲν δύναται νὰ ὑποκαταστήση αὐτοσχέδιος ἡγεσία ὅσον δυναμικὴ καὶ ἂν ἐμφανίζεται, διότι καταλύει τὴν πειθαρχίαν καὶ διανοίγει τὸν ἐπικίνδυνον δρόμον τῶν προσωπικῶν φιλοδοξιῶν καὶ τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων.

»Ἂς διαφυλάξῃ ὁ στρατὸς τὰς δάφνας του ἐσαεὶ νωπάς, διότι εἶναι μεγάλη ἡ ἐθνικὴ ἀποστολὴ ἡ ὁποια τὸν βαρύνει. Ὁ στρατός, τὸ ναυτικόν, ἡ ἀεροπορία καὶ τὰ σώματα ἀσφαλείας εὑρίσκονται παρὰ τὸ πλευρόν μου. Ἕλληνες ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, ἔχετε ἀμέριστον τὴν ἐμπιστοσύνην μου. Σύσσωμον τὸ Ἔθνος προσβλέπει εἰς σᾶς.

»Ἐπίσης ἐπεσήμανα ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις τῆς χώρας ἦλθεν εἰς τελείαν ἀντίθεσιν μὲ τὴν ἐπιβεβλημένην ἐξωτερικὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἔχομεν ἀνάγκην φίλων εἰς τὸ Ἐξωτερικόν. Ἔχομεν ἀνάγκην συμμαχιῶν μεταξὺ τοῦ Δυτικοῦ κόσμου. Ἔχομεν ἀκόμη ἀνάγκην συμπαραστάσεως οἰκονομικῆς καὶ στρατιωτικῆς διὰ νὰ συνεχισθῆ ἡ ἀνοδικὴ πορεία τοῦ Ἔθνους. Ταῦτα πάντα διεκυβεύθησαν σοβαρῶς, παρ' ὀλίγον δὲ νὰ ἐμπλακῶμεν εἰς ρῆξιν μετὰ τῆς γείτονος Τουρκίας. Καὶ ἡ ἀντίθεσις αὕτη τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντὶ νὰ χαλαρωθῆ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, τουναντίον ἐπετάθη εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐμφανίζωνται ἐξαιρετικὰ δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις διὰ τὴν χώραν μας.

»Ἐπίσης δηλῶ ἀπεριφράστως ὅτι οὐδεμία συνεννόησις θὰ ὑπάρξῃ μὲ τοὺς ἀπεργαζομένους τὸν ἐθνικὸν ὄλεθρον κομμουνιστάς. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς τελευταίας εἰκοσιπενταετίας, ἡ κομμουνιστικὴ μειοψηφία δὲν ἀπέβλεπε παρὰ εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ καθεστῶτος μας διὰ μέσων βιαίων καὶ ὑπούλων. Ἐπεσώρευσε κατα-

στροφὰς καὶ ἐρείπια, μολύνει τὴν νεολαίαν καὶ θέτει εἰς κίνδυνον αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τῆς φυλῆς μας.

»Διὰ τῆς ἐπερχομένης σήμερον μεταβολῆς δὲν πρόκειται νὰ κυριαρχήση πνεῦμα ἐκδικήσεως ἢ μνησικακίας ἔναντι τῶν ὑποπεσόντων εἰς σφάλματα. Ἐπιθυμῶ ὅμως νὰ εἶναι εἰς πάντας σαφὲς ὅτι δὲν θὰ ἀνεχθῶ πλέον οὐδεμίαν ἀνυπακοὴν ἢ παρεκτροπὴν ἥτις θὰ παταχθῇ ἀμειλίκτως.

»Σήμερον θέτω τέρμα εἰς τὴν ἀνωμαλίαν καὶ τὴν βίαν. Ζητῶ ἀπὸ τὸ σύνολον τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ νὰ μὲ βοηθήση διὰ νὰ ἐπαναφέρω εἰς τὸν τόπον τὰς ἠθικὰς ἐκείνας ἀξίας αἱ ὁποῖαι ἐγεννήθησαν εἰς τὴν χώραν αὐτὴν καὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας ὅλοι οἱ πολιτισμένοι λαοὶ ἀντλοῦν τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν των δύναμιν. Ἐλευθερία καὶ Δημοκρατία εἶναι λέξεις τὰς ὁποίας ἡμεῖς ἐπροικίσαμεν μὲ αἰώνιον νόημα. Μὲ τὴν λαμπρὰν αὐτὴν κληρονομίαν ἂς προχωρήσωμεν εἰς τὴν δημιουργίαν ἐθνικῆς ζωῆς, ἀνταξίας ἑνὸς συγχρόνου λαοῦ, ἀγωνιζομένου μὲ τὸ σύνθημα τῆς ἀναγεννήσεως διὰ τὴν κοινωνικήν, τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν του ἀνέλιξιν.

»Πιστεύω εἰς τὴν ἀναγέννησιν καὶ θὰ ὑποστηρίξω κάθε προσπάθεια τείνουσα εἰς αὐτήν, διότι γνωρίζω ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ αἴτημα πανελλήνιον. Ἡ φρόνησις ἂς ἐνδυναμώνη τὴν θέλησιν ὅλων μας, δι' ἕνα εὐτυχές, παραγωγικὸν καὶ ἀντάξιον τῆς φυλῆς μας μέλλον.

»Ἕλληνες, ἀκολουθῆστε με εἰς τὸν δρόμον τῆς Ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως.

»Μὲ ἀγάπην, πίστιν καὶ σύνεσιν ἂς προχωρήσωμεν ἡνωμένοι.

»Ζήτω ἡ Ἑλλάς!

»ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β΄».

Το διάγγελμα αυτό, κακότεχνο και αρκετά αψυχολόγητο, έργο συμβούλων ξεκομμένων από την πραγματικότητα, είναι επιπλέον συντεταγμένο με γνώμονα την αδέξια σκοπιμότητα. Γιατί προφανώς για λόγους σκοπιμότητας –χάρη των αξιωματικών και των συντηρητικών μαζών– τέθηκε η παράγραφος για τους κομμουνιστές. Αποτελούσε, όμως, πολιτικό σφάλμα, γιατί ο αντικομμουνισμός ήταν το σύνθημα του δεξιού μεταπολεμικού κατεστημένου, το οποίο κατέληξε στο καθεστώς της 21ης Απριλίου. Η παρεμβολή του στο διάγγελμα προκαλούσε υποψίες σε όλες τις κεντροαριστερές και αριστερές μάζες, που καταπολέμησαν εκείνο το κατεστημένο, ότι ο βασιλιάς ερχόταν να αναλάβει την εξουσία για να παραμείνει υπέρμαχός του.

Το σφάλμα το ανακάλυψε το ίδιο το βασιλικό περιβάλλον αργότερα. Επτά χρόνια μετά το κίνημα της 13ης Δεκεμβρίου 1967, τον Δεκέμβριο του 1974, στις παραμονές του δημοψηφίσματος για την τύχη του πολιτεύματος, η παράταξη του βασιλιά έδωσε προς δημοσίευση σε εφημερίδες της Αθήνας –2.12.1974– το ίδιο εκείνο

διάγγελμα. Απάλειψε, όμως, τη φράση για τους κομμουνιστές, διαπράττοντας πλαστογραφία ιστορικού κειμένου. Και προκάλεσε έντονες διαμαρτυρίες της δεξιάς εφημερίδας *Ελεύθερος Κόσμος* (3.12.74). Την ημέρα όμως του κινήματος (13.12.1967) δεν πρόλαβε να έχει δυσμενείς επιδράσεις. Γιατί πριν αρχίσει να σχολιάζεται τόσο το διάγγελμα όσο και η όλη βασιλική τοποθέτηση, ήρθε το τέλος.

Στόλος και αεροπορία

Τι αντανάκλαση, όμως, είχε το κίνημα πέραν του στρατού, στις άλλες ένοπλες δυνάμεις; Ο πτέραρχος Αντωνάκος είχε θέσει αμέσως υπό τον έλεγχό του ορισμένα αεροδρόμια –και ιδίως της Λάρισας, όπου ήταν η κύρια βάση της Τακτικής Αεροπορίας, καθώς και της Καβάλας– στις περιοχές στις οποίες το κίνημα επιβλήθηκε. Δεν είχε όμως προλάβει να εφαρμόσει ισχυρά μέτρα άμυνάς τους, ενώ αντίθετα το στρατιωτικό καθεστώς, ενόψει του κινήματος, είχε οργανώσει μηχανισμό για την κατάληψη ή περιφρούρησή τους. Και γρήγορα υπέκυψαν τα περισσότερα σε επιθέσεις από την ξηρά. Την ισχυρότερη επίθεση δέχθηκε το αεροδρόμιο της Τανάγρας, η οποία αρχικά απέτυχε με σοβαρές απώλειες (7 ελαφρά άρματα αιχμαλωτίστηκαν από τη φρουρά). Δεν πρόλαβε όμως η αεροπορία να συμβάλει αισθητά στην κίνηση. Ο ρόλος της περιορίστηκε αναγκαστικά σε εκφοβιστικές πτήσεις πάνω από την Αθήνα και άλλες πόλεις, χωρίς ουσιαστική επίδραση.

Διαφορετική, όμως, ήταν η περίπτωση του στόλου, η συμμετοχή του οποίου υπήρξε μαζική και μαχητική. Στο Πολεμικό Ναυτικό επικρατούσε τότε ενότητα. Ο όγκος των αξιωματικών ήταν αφοσιωμένος στον βασιλιά. Πλήρης αρμονία εξάλλου υπήρχε στην ηγεσία. Ο αρχηγός του Γεν. Επιτελείου αντιναύαρχος Ιπ. Δέδες είχε απόλυτη εμπιστοσύνη στον υπαρχηγό του υποναύαρχο Δημ. Σούτζο, και τους αρχιπλοιάρχους Κοντογιάννη (αρχηγό κλάδου επιχειρήσεων) και Σταυρίδη (αρχηγό κλάδου διοικήσεως). Ταύτιση πολιτικών αντιλήψεων επικρατούσε μεταξύ του αρχηγού του ΓΕΝ και των δύο βασικών αρχηγών που διοικούσαν τη μάχιμη δύναμη του ναυτικού, δηλαδή τα πολεμικά καράβια: τον υποναύαρχο Αντώνιο Ροζάκη, διοικητή Ιονίου και Κρητικού Πελάγους με έδρα τον ναύσταθμο της Σούδας, και τον υποναύαρχο Επαμεινώνδα Πανά, διοικητή Αιγαίου Πελάγους με έδρα τον ναύσταθμο της Σαλαμίνας.

Οι τέσσερις αυτοί ναύαρχοι δεν είχαν μυηθεί στο βασιλικό κίνημα. Έβλεπαν, όμως, τον αναβρασμό που επικρατούσε τότε και την εγκυμονούμενη ρήξη μεταξύ βασιλιά και καθεστώτος. Και ήταν σύμφωνοι ότι στην περίπτωση αυτή θα τάσσονταν αυτομάτως στο πλευρό του βασιλιά, με όσες δυνάμεις διέθεταν. Την ίδια τοποθέτηση είχαν και όλοι σχεδόν οι άλλοι ηγήτορες του ναυτικού.

Τι συνέβη, όμως, εκείνη τη δραματική μέρα;

Από το πρωί στις 9.30΄, ο υφυπουργός Στρατιωτικών Ζωιτάκης βρισκόταν στο ΓΕΝ συνεργαζόμενος με τον ναύαρχο Δέδε. Ξαφνικά, όμως, εκλήθη επειγόντως από το Πεντάγωνο. Τότε τα παράτησε όλα και έφυγε δρομαίως. Μετά από λίγα λεπτά –θα ήταν 11 η ώρα ήδη– ο στρατηγός Αγγελής έπαιρνε στο τηλέφωνο τον ναύαρχο Δέδε: «Κάποια ανωμαλία συμβαίνει στη χώρα», του είπε. «Πάντως έβαλα τον στρατό σε επιφυλακή». «Αφορά και το ναυτικό η ανωμαλία;» «Δεν μπορώ να σας πω τηλεφωνικώς». «Θα θέσω και εγώ το ναυτικό σε επιφυλακή», δήλωσε τότε ο ναύαρχος. Επικοινώνησε κατόπιν με τον στρατηγό Ζωιτάκη, ο οποίος τού απάντησε: «Δεν μπορώ να σας πω τηλεφωνικώς τι συμβαίνει».

Ο αρχηγός του ΓΕΝ συνέτασσε ήδη τη διαταγή για την επιφυλακή του ναυτικού, χωρίς να υποπτεύεται ακόμα ότι επρόκειτο για κίνημα του βασιλιά. Αλλά στις 12 μ.μ. ο αξιωματικός συνεννόησης του Επιτελείου πλωτάρχης Μάντζαρης εισόρμησε στο γραφείο του αναφέροντας: «Κύριε υπαρχηγέ, ο υπαξιωματικός τηλεγραφητής άκουσε τώρα στον ασύρματο διάγγελμα του βασιλέως ότι αναλαμβάνει την εξουσία και καταργεί το καθεστώς».

Οι ναύαρχοι αποφασίζουν

Ο αρχηγός αστραπιαία έσπευσε να επικοινωνήσει με τους δύο ναυάρχους που διέθεταν τη μάχιμη δύναμη του ναυτικού: τον Επ. Πανά και τον Αν. Ροζάκη. «Αυτό που λέγαμε, έγινε», τους είπε. «Είσθε πάντα σύμφωνοι με όσα είχαμε αποφασίσει;» Αδίστακτα εκείνοι απάντησαν καταφατικά. Ο ναύαρχος Δέδες τότε συνέχισε: «Σας μεταδίδω την εξής προφορική διαταγή»:

> *«Ἐπῆλθε ρῆξις μεταξὺ Βασιλέως καὶ Ἐπαναστάσεως. Ἡ θέσις τοῦ ναυτικοῦ εἶναι παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Βασιλέως. Ἀποπλεύσατε μὲ τὴν δύναμίν σας τάχιστα καὶ πλεύσατε πρὸς Βορρᾶν, ὑπακούοντες εἰς τὸν Βασιλέα. Τὴν παροῦσαν διαταγήν μου διαβιβάζω γραπτῶς».*

Από τη στιγμή εκείνη, το ναυτικό άρχισε πυρετώδη προπαρασκευή για τη συμμετοχή του στη βασιλική επέμβαση που είχε στόχο της την επάνοδο στην ομαλότητα.

Ευθύς αμέσως, όμως, ο ναύαρχος Δέδες εκλήθη από τον στρατηγό Ζωιτάκη στο Πεντάγωνο. Αλλά η σκέψη του αρχηγού τού ΓΕΝ ήταν προσηλωμένη αλλού. Η απόφασή του ήταν, αφού ετοιμασθούν τα σκάφη του ναυάρχου Πανά, να κατεβεί στον ναύσταθμο της Σαλαμίνας και να αναχωρήσει ολοταχώς επικεφαλής της μοίρας που θα συγκροτούνταν. Έτσι θα έκανε κάθε αρχηγός· υπήρχε όμως το ενδεχόμενο να έχανε τον γενικό έλεγχο του ναυτικού, αν εγκατέλειπε το Γενικό Επιτελείο. Πάντως ανέμενε να ειδοποιηθεί για την ετοιμασία των καραβιών, οπότε διά της Ιεράς Οδού θα κατέβαινε στον Σκαραμαγκά για να διαπεραιωθεί στον ναύσταθμο. Ως ναυαρχίδα του θα είχε το αντιτορπιλικό *Νίκη*. Στο μεταξύ, όμως, έπρεπε να ειδοποιηθεί ο

βασιλιάς ότι το ναυτικό σπεύδει σε ενίσχυσή του. Και είχε σοβαρή σημασία η συμμετοχή του, κυρίως ηθική στην αρχή, αλλά υλική κατόπιν, αν ο αγώνας παρατεινόταν. Ανέθεσε στον υπαρχηγό υποναύαρχο Δ. Σούτζο να επικοινωνήσει με τον βασιλιά. Και το σήμα του διαβιβάσθηκε στη Ναυτική Διοίκηση Θεσσαλονίκης. Τόσο ο Ι. Δέδες όσο και ο Δ. Σούτζος γνώριζαν ότι ο βασιλιάς είχε αναχωρήσει από την Αθήνα. Αλλά πού κατευθυνόταν; Πού αλλού παρά στη μακεδονική πρωτεύουσα;

Με έκπληξή τους, όμως, πληροφορήθηκαν ότι ο βασιλιάς δεν είχε εμφανισθεί στη Θεσσαλονίκη. Δεύτερη προσπάθεια σύνδεσης με την εκεί Ναυτική Διοίκηση απέτυχε. Οι τηλεπικοινωνίες με τη Βόρεια Ελλάδα είχαν ήδη τελείως διακοπεί.

Πρόσκληση στο Πεντάγωνο

Τώρα οι τηλεφωνικές κλήσεις προς τον ναύαρχο Δέδε να προσέλθει στο Πεντάγωνο πολλαπλασιάζονταν. Και ο ίδιος ο Γεώργιος Παπαδόπουλος εμφανίστηκε στο τηλέφωνο. Ο αρχηγός τού ΓΕΝ, όμως, δεν απαντούσε. Εκείνοι παρήγγειλαν στον υπασπιστή του την ίδια πρόσκληση στα γραφεία του ΑΓΕΣ. Αλλά ο ναύαρχος Δέδες ήταν απασχολημένος με ένα βασικό πρόβλημα: έπρεπε τα πολεμικά πλοία να αποπλεύσουν αμέσως από τους δύο ναυστάθμους, γιατί υπήρχε κίνδυνος οι ναύσταθμοι αυτοί να καταληφθούν από την ξηρά, οπότε θα εξουδετέρωναν και θα εγκλώβιζαν τα ελλιμενισμένα σκάφη. Πάντως στις 3.30΄ άρχισαν να αποπλέουν τα καράβια από τη Σαλαμίνα και ετοιμάστηκε να ξεκινήσει για τον ναύσταθμο.

Αλλά στο απέναντι υπουργείο Εσωτερικών είχε ήδη συγκεντρωθεί στρατός. Στρατιωτικά καμιόνια είχαν κατακλύσει την πλατεία Κλαυθμώνος. Ασφαλώς θα είχαν ληφθεί μέτρα ασφαλείας και, αν κινούνταν, θα τον εμπόδιζαν. Και πράγματι, εκ των υστέρων εξακριβώθηκε ότι υπήρχε παρόμοια εντολή. Αποφάσισε τότε ο ναύαρχος Δέδες να μεταβεί ίσια στη φωλιά του θηρίου: στο Πεντάγωνο, στο γραφείο του Αρχηγού ΓΕΣ. Είχε τώρα στα χέρια του μια δύναμη, δεν θα προσερχόταν άοπλος: τα πλοία έφευγαν από τη Σαλαμίνα, ενώ ο ναύαρχος Ροζάκης με τη δική του δύναμη ξεκινούσε ολοταχώς προς Βορρά. Έτσι κάλεσε τον ναύαρχο Σούτζο και τους αντιπλοιάρχους Κοντογιάννη και Σταυρίδη, στους οποίους ανακοίνωσε την απόφασή του. Έδωσε την εντολή, κατά την απουσία του να ολοκληρώσουν τα πλοία τις κινήσεις τους και να απαγορευτεί η είσοδος σε οποιονδήποτε στο κτίριο του ΓΕΝ. Και συνεννοήθηκε: αν τηλεφωνούσε στον ναύαρχο Σούτζο, προσφωνώντας τον «κύριε Σούτζο», εκείνος θα εκτελούσε ό,τι του έλεγε. Αν τουναντίον τον αποκαλούσε «Δημήτρη», εκείνος δεν θα έκανε τίποτα.

Τέλος, ετοιμάστηκε να αναχωρήσει μόνος. Αλλά ο νεαρός υπασπιστής του υποπλοίαρχος Δρίκος τον ρώτησε: «Στο Πεντάγωνο πάτε, κύριε αρχηγέ;» «Ναι». «Τότε θα έλθω μαζί σας. Ίσως με χρειασθείτε».

Ο αρχηγός του ναυτικού αιχμάλωτος

Σε λίγο έμπαινε στο γραφείο του στρατηγού Αγγελή, όπου ανέμεναν ο Ζωιτάκης, ο Γ. Παπαδόπουλος, ο Ν. Μακαρέζος και ένας άγνωστος με πολιτικά. Ο Αγγελής τον κατατόπισε για την κατάσταση και ρώτησε αν ο στόλος είναι έτοιμος. «Ναι», απάντησε ο ναύαρχος Δέδες, «αλλά αυτή τη στιγμή πλέει διά να τεθεί εις τις διαταγές του βασιλέως. Το Ναυτικό πιστεύει ότι ο βασιλεύς έχει το λαϊκό έρεισμα, όχι η Επανάσταση. Άρα ο βασιλεύς μπορεί να εξαγάγει τη χώρα από τη σημερινή κατάσταση. Η θέση των ενόπλων δυνάμεων είναι παρά τω πλευρώ του». Ο Γ. Παπαδόπουλος επενέβη με σκληρό τόνο: «Θεωρούσαμε ότι είχατε ενστερνισθεί τις επάλξεις της Επαναστάσεως». «Ναι, αλλά υπό την προϋπόθεση της προσωρινότητας και της συνυπάρξεως επαναστάσεως και βασιλέως. Τώρα πρέπει να συμβιβασθείτε». Ο Γ. Παπαδόπουλος έδειξε οργισμένος. Ο Γ. Ζωιτάκης φώναξε: «Διατί επί δύο ώρας που σας καλούμε δεν ερχόσαστε; Διατί άνευ εγκρίσεώς μας διατάξατε τον στόλο να πλεύσει προς Βορρά και να υπακούσει εις τον βασιλέα;» «Διότι αυτή είναι η εθνικώς συμφέρουσα οδός». Ο Γ. Παπαδόπουλος σηκώθηκε απότομα και βγήκε από το γραφείο. Μετά από δύο λεπτά γύρισε και είπε: «Κύριοι, προβλέψαμε τη στάση του ναυάρχου Δέδε και ενεργήσαμε καταλλήλως. Δεν θα εκτελεσθούν αι διαταγαί του. Τα πλοία δεν θα αποπλεύσουν». Και στρεφόμενος προς τον ναύαρχο: «Σας παρακαλούμε, μην έλθετε εις επαφήν με ναυτικάς υπηρεσίας. Προτιμάτε να μείνετε εδώ ή εις την οικίαν σας;» «Εδώ», απάντησε ο Ι. Δέδες.

Ο συνταγματάρχης Λέκκας τον οδήγησε τότε σε παρακείμενο γραφείο. Αφαιρέθηκε το τηλέφωνο και τοποθετήθηκε φρουρός έξω από την πόρτα. Αλλά, παρ' όλα όσα έλεγε ο Γ. Παπαδόπουλος, ο στόλος είχε ήδη κινηθεί.

Ο στόλος αποπλέει

Πράγματι, στη Σούδα ο ναύαρχος Ροζάκης, που εκείνο το πρωί περίμενε να έλθει ο βασιλιάς στον ναύσταθμο για επιθεώρηση, έκανε τώρα πυρετωδώς τις προετοιμασίες απόπλου. Είχε στη διάθεσή του τα αντιτορπιλικά *Σφενδόνη* (ναυαρχίδα), *Βέλος*, *Δόξα*, *Αρέθουσα*, *Ποσειδών* και ένα υποβρύχιο. Ενώ οι προετοιμασίες συμπληρώνονταν, κατέφθασε με αυτοκίνητο από το Ηράκλειο όπου είχε φθάσει αεροπορικώς ο πλωτάρχης Ταπίνης, κυβερνήτης της κορβέτας *Πολεμιστής*, που χρησίμευε για τις θαλάσσιες κινήσεις του βασιλιά. Κόμιζε βασιλική διαταγή που δεν διέφερε από την εντολή του ναυάρχου Δέδε.

Τον ναύαρχο Ροζάκη απασχολούσε η ασφάλεια του ναυστάθμου. Δεν φοβόταν τόσο την 5η Μεραρχία όσο τη Σχολή Έφεδρων Αξιωματικών του Ηρακλείου. Πάντως οργάνωσε την άμυνά του όσο μπορούσε και στις 4.30΄ εισορμούσε στο Αιγαίο κατευθυνόμενος ολοταχώς προς Βορρά, ενώ η θύελλα μαινόταν.

Στο μεταξύ, και στον ναύσταθμο Σαλαμίνας ο ναύαρχος Επαμεινώνδας Πανάς έκανε τις προπαρασκευές απόπλου. Υπήρχαν στη διάθεσή του τέσσερα μεγάλα αποβατικά, μερικές κανονιοφόροι και ορισμένα αντιτορπιλικά με επικεφαλής τη *Νίκη*. Ένα παραπλανητικό, όμως, τηλεφώνημα από το Πεντάγωνο τον καθυστέρησε. Ενώ ο ναύαρχος Δέδες αντιμετώπιζε τους εξαγριωμένους ηγέτες του καθεστώτος, στον προθάλαμο που ήταν γεμάτος από εξημμένους αξιωματικούς, πιστούς στην 21η Απριλίου, παρέμενε ο υπασπιστής υποπλοίαρχος Δρίκος. Κάποιος όμως πήρε από εκεί τον ναύαρχο Πανά, κατόπιν εντολής του Γ. Παπαδόπουλου, που είχε βγει από το γραφείο. Και του είπε να αναστείλει κάθε κίνηση, γιατί ο ναύαρχος Δέδες βρίσκεται αυτήν τη στιγμή στο γραφείο του Αρχηγού ΓΕΣ και συνεννοείται. Σε λίγο θα του δώσει νέες διαταγές. Προς επίρρωση, προσέθεσε: «Είναι εδώ δίπλα μου και ο υπασπιστής του ναυάρχου Δέδε». Αλλά ο νεαρός υποπλοίαρχος φώναξε: «Ποιος σας έδωσε το δικαίωμα να κάνετε χρήση του ονόματος του Αρχηγού και του δικού μου;» Και, αρπάζοντας το ακουστικό, έκλεισε το τηλέφωνο. Ο ναύαρχος Πανάς, παρά τη διακοπή, βρέθηκε σε δίλημμα, θέλησε να έλθει σε επαφή με τον αρχηγό του, αλλά ήδη εκείνος ήταν υπό κράτηση. Στο μεταξύ ο χρόνος περνούσε και τα πλοία άρχισαν να αποπλέουν το ένα κατόπιν του άλλου. Σε λίγο, όμως, ο ναύσταθμος τέθηκε υπό τον έλεγχο του καθεστώτος.

Πάντως, ενώ η μοίρα του ναυάρχου Ροζάκη έπλεε ήδη σταθερά προς Βορρά μέσα στην τρικυμία, άρχισαν και τα σκάφη της Σαλαμίνας να κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση, ενώ από τα γραφεία του ΓΕΝ ο πλοίαρχος Κονοφάος συντόνιζε με τον ασύρματο τις κινήσεις. Η μάχιμη δύναμη του ναυτικού έσπευδε προς τον βασιλιά.

Αισιοδοξία του βασιλιά

Η κατάσταση, όμως, θα κρινόταν στην ξηρά. Και με τη μετάβαση του βασιλιά στην Καβάλα είχαν δημιουργηθεί δύο κέντρα δύναμης του κινήματος. Το ένα ήταν η Καβάλα, λόγω της παρουσίας του βασιλιά και του πρωθυπουργού. Το άλλο –και ουσιαστικότερο– ήταν η Κομοτηνή, όπου βρισκόταν η διοίκηση του Γ΄ Σώματος Στρατού με επικεφαλής τον στρατηγό Περίδη, που ήταν ο κορυφαίος εκτελεστικός –ο ουσιαστικός αρχιστράτηγος– του κινήματος. Τα δύο αυτά κέντρα επρόκειτο να συμπτυχθούν σε ένα, στη Θεσσαλονίκη, μετά την κατάληψή της, που αποτελούσε τον πρωταρχικό στόχο της ενέργειας.

Όπως ήταν φυσικό, προς αυτό το ουσιαστικό κέντρο δύναμης έσπευσε ο βασιλιάς με ελικόπτερο, μόλις συμπλήρωσε τις επαφές του με τους ανώτατους διοικητές της Βόρειας Ελλάδας. Στις 3.30΄ έφθασε στο προωθημένο στρατηγείο του Γ΄ Σώματος Στρατού, στην Κομοτηνή. Τον δέχθηκαν οι πιστοί του στρατηγοί Περίδης και Βιδάλης, για να του εκθέσουν την κατάσταση. Ο διοικητής όμως της 20ής Τεθωρακισμέ-

νης Μεραρχίας ταξίαρχος Έρσελμαν έλειπε. Είχε παρουσιαστεί μια περιπλοκή σε μία από τις υποταγμένες διοικήσεις και είχε σπεύσει επιτόπου για να την επιλύσει.

Η έκθεση του Σωματάρχη και του Επιτελάρχη ήταν ευνοϊκή. Το σχέδιο προέβλεπε στην πρώτη φάση του την ταχεία συγκεντρωτική κίνηση ισχυρών δυνάμεων προς τη Θεσσαλονίκη για την κατάληψή της. Και για τον σκοπό αυτό θα χρησιμοποιούνταν ως έμβολα κυρίως:

• Η 393η Επιλαρχία Μέσων Αρμάτων (ΕΜΑ), που υπαγόταν στη 10η Μεραρχία Σερρών.

• Και, πρωτίστως, το Συγκρότημα Κόρκα, που η έδρα του βρισκόταν σε απόσταση 400 χιλιομέτρων από τον στόχο (τη Θεσσαλονίκη), στον Έβρο.

Το ισχυρό αυτό συγκρότημα θα σχηματιζόταν από το 33ο Σύνταγμα Πεζικού της 2ης Μεραρχίας, που βρισκόταν στην περιοχή του Έβρου, από σημαντικά στοιχεία πυροβολικού και από μια επιλαρχία της Θωρακισμένης Μεραρχίας, με 60 άρματα. Αυτό θα αποτελούσε το σιδερένιο έμβολο, το οποίο από τα βάθη της Θράκης θα εκσφενδονιζόταν κατά της Θεσσαλονίκης. Αρχηγός του ήταν ο διοικητής του 33ου Συντάγματος συνταγματάρχης Κόρκας. Γιατί όμως θα εξορμούσε από τόσο μακριά απόσταση (440 χιλιόμετρα) από τον στόχο;

Θα ήθελε ο στρατηγός Περίδης να χρησιμοποιούσε μια πλησιέστερη ισχυρή μονάδα κρούσης, όπως τη 2η Διοίκηση Μάχης της Τεθωρακισμένης Μεραρχίας, που την αποτελούσαν η 22η Επιλαρχία Μέσων Αρμάτων και το 645ο Τάγμα Τεθωρακισμένου Πεζικού. Αλλά δεν της είχε εμπιστοσύνη. Αποτελούσε «σφηκοφωλιά της 21ης Απριλίου», όπως τη χαρακτήριζαν πολλοί αξιωματικοί. Και πράγματι, τόσο οι διοικητές των δύο τμημάτων της όσο και οι υποδιοικητές και τα περισσότερα στελέχη, ήταν ένθερμοι οργανωμένοι οπαδοί του καθεστώτος. Ο Γ. Παπαδόπουλος φρόντισε να δημιουργήσει μια σφήνα μέσα στην Τεθωρακισμένη Μεραρχία, όσο και στις άλλες καίριες μονάδες, ακριβώς για να τις κρατά υπό τον έλεγχό του σε περίπτωση κινήματος. Γιατί οι αξιωματικοί εκείνοι ήταν έτοιμοι να δέσουν τους στρατηγούς τους εν ονόματι του καθεστώτος.

Ο στρατηγός Περίδης είχε σκοπό να εξαποστείλει την επικίνδυνη αυτή Διοίκηση Μάχης στον Έβρο και αντί αυτής θα κινούσε το Απόσπασμα Κόρκα. Αλλά έτσι γίνονταν χειρισμοί την τελευταία ώρα, που ανέτρεπαν τα χρονοδιαγράμματα και έδιναν την εικόνα γραφειοκρατικών ρυθμίσεων αντί των δυναμικών λύσεων.

Πόσο διαφορετικά θα ήταν τα πράγματα, αν στη θέση των ηγετών του κινήματος ήταν ένας Κονδύλης ή ένας Πλαστήρας! Δεν θα περίμεναν συγκροτήματα και μεραρχίες. Την ώρα Ω θα άρπαζαν ό,τι έβρισκαν μπροστά τους: από βετεράνους τανκίστες έως γραφείς και εσχαρείς. Θα τους φόρτωναν σε καμιόνια και με το μαστίγιο, με το πιστόλι, με μεγάλες κραυγές θα τους έριχναν χωρίς ανάσα ίσια στη μακεδο-

νική πρωτεύουσα. Αυτή ήταν ο στόχος, το κλειδί. Και αυτή θα έφερνε την επικράτηση του κινήματος.

Αλλά τώρα κυριαρχούσαν άλλες αντιλήψεις, άλλη τακτική και στρατηγική. Και πρυτάνευε η πεποίθηση ότι η παρουσία του βασιλιά θα παρέσυρε τα πάντα. Στην εποχή μας όμως μία θεότητα βασιλεύει: η οργάνωση. Και τα κινήματα υπόκεινται στους νόμους της. Χρειάζονται οργανωτικό σκελετό, διαρθρωμένο σε βάθος και μαχητικό. Όχι μόνο ηγέτες. Ο Γ. Παπαδόπουλος είχε την οργάνωση. Ο βασιλιάς έπρεπε να έχει την αντιοργάνωση – και δεν την είχε. Χωρίς αυτήν, όμως, οι στρατηγοί δεν μπορούσαν πια να ελέγξουν την κατάσταση, όπως πολύ σύντομα έμελλε να αποδειχθεί.

Πάντως, την ώρα της σύσκεψης με τον βασιλιά, δεν είχαν ακόμα διαγραφεί οι γενικές συνθήκες, και οι συσκεπτόμενοι ήταν αισιόδοξοι. Καθώς μάλιστα επικρατούσε χιονοθύελλα που διαρκώς δυνάμωνε, ο βασιλιάς βιάστηκε να επιστρέψει στην Καβάλα, πριν γίνει αδύνατη η πτήση του ελικοπτέρου.

Αντιστροφή των πραγμάτων

Αλλά ο στρατηγός Περίδης αγνοούσε ότι είχε αρχίσει μια απροσδόκητη και περίεργη αντιστροφή. Αγνοούσε ότι ήδη από το Πεντάγωνο ο στρατηγός Αγγελής είχε έλθει σε επικοινωνία ανοικτή διά του ραδιοτηλεφώνου με πολλούς διοικητές μεγάλων μονάδων και είχε λάβει διαβεβαιώσεις των διοικητών πανομοιότυπες με εκείνες που έδωσαν στον βασιλιά. Αγνοούσε τι συνέβαινε ιδίως στη Θεσσαλονίκη. Εκεί την ευθύνη την είχε αναλάβει ο διοικητής της Σχολής Πολέμου στρατηγός Λιαράκος. Μετά τις 12, ο στρατηγός Λιαράκος επικοινώνησε μαζί του και του ανέφερε ότι όλα έβαιναν καλώς. Ύστερα όμως διακόπηκε κάθε επικοινωνία απότομα και ο διοικητής του Γ΄ Σώματος είχε κάθε λόγο να ανησυχεί.

Αγνοούσε όμως τι ακριβώς συνέβαινε και στην Τεθωρακισμένη Μεραρχία. Ο διοικητής ταξίαρχος Έρσελμαν στις 11 κάλεσε τους διοικητές των μονάδων. Τους ανήγγειλε την έκρηξη του βασιλικού κινήματος και τους κάλεσε να συμμετάσχουν. Δύο από αυτούς αρνήθηκαν. Ήταν οι επικεφαλής της 2ης Διοικήσεως Μάχης: ο αντισυνταγματάρχης Πεφάνης, διοικητής της 22ης Επιλαρχίας Αρμάτων, και ο αντισυνταγματάρχης Πυρόπουλος, διοικητής του 645ου Τάγματος Τεθωρακισμένων Πεζικού. Ο ταξίαρχος τούς έθεσε υπό κράτηση, λέγοντάς τους: «Αυτό το κάνω για να σας προστατεύσω από μία ενδεχόμενη ενέργειά σας και να μπορέσετε έτσι να ξαναϋπηρετήσετε μαζί μου. Θα αναλάβουν τις μονάδες σας οι υποδιοικητές σας».

Αγνοούσε, όμως, ο μέραρχος ότι και οι υποδιοικητές ήταν οργανωμένοι οπαδοί του καθεστώτος. Έτσι, όταν σε λίγο έλαβε αναφορά ενός από τους νέους διοικητές, που τον καλούσε να έλθει επιτόπου, γιατί συναντούσε δυσκολίες στην ανάληψη της διοίκησης, ο ταξίαρχος Έρσελμαν έσπευσε αμέσως να δει τι συμβαίνει. Και βάδισε

ίσια στην παγίδα της Μοίρας. Όταν έφθασε στον σταθμό διοικήσεως της μονάδας, βρέθηκε μέσα σε μια ομάδα αξιωματικών, που τον οδήγησαν στο σχολείο του χωριού, τον έθεσαν υπό κράτηση και τον εισήγαγαν σε ένα θωρακισμένο όχημα.

Από τη στιγμή εκείνη, η αντιστροφή των γεγονότων ήρθε κεραυνοβόλα. Η 2η Διοίκηση Μάχης έχοντας αιχμάλωτο τον μέραρχο, δεν αποκεφάλισε απλώς τη Θωρακισμένη Μεραρχία, που ήταν το σπαθί του βασιλικού κινήματος, αλλά ταυτόχρονα κινήθηκε αποφασιστικά προς την Κομοτηνή. Σκοπός της η απελευθέρωση των δύο κρατούμενων διοικητών, αλλά και στόχος της το ίδιο το κίνημα. Θα χτυπούσαν ίσια στην καρδιά της, τη βασιλική δύναμη.

Στόχος η Θεσσαλονίκη

Το σημαντικότερο ήταν ότι η αντίρροπη δύναμη, το συγκρότημα Κόρκα, καθυστερούσε να εμφανιστεί. Και στο μεταξύ, η Θεσσαλονίκη, που η κατάληψή της θα έσωζε την κατάσταση, εξακολουθούσε να τηρεί σιγή. Τι συνέβαινε στη μακεδονική πρωτεύουσα;

Τη σημασία της Θεσσαλονίκης την αντιλαμβανόταν βέβαια ο βασιλιάς. Και σε συνέντευξή του προς τον Σουλτσμπέργκερ (19.1.1968) λέει:

> *«Ἂν φυσικὰ παίρναμε τὴν Θεσσαλονίκη τὰ πάντα θὰ εἶχαν τελειώσει. Ξεύρετε ὅτι στὴν Λάρισα ὁ κόσμος ἔβγαινε στοὺς δρόμους μὲ πασχαλινὰ αὐγὰ γιὰ νὰ γιορτάσῃ τὸ γεγονός; Ὁ κόσμος θὰ συσπειρωνόταν γύρω μου. Θὰ μιλοῦσα ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ θὰ καλοῦσα τοὺς πρεσβευτὲς ἐκεῖ πάνω νὰ εἶναι κοντά μου. Καὶ ὅσοι στρατηγοὶ ταλαντεύονταν θὰ ἔρχονταν μὲ τὸ μέρος μου».*

Στις παραμονές, όμως, του βασιλικού κινήματος είχε αδειάσει από στρατό η μακεδονική πρωτεύουσα. Με τη μετακίνηση των δυνάμεων στη Θράκη, μαζί με το Στρατηγείο του Γ΄ Σώματος, δεν είχαν απομείνει στην περιοχή της πόλης παρά οι εξής μονάδες:

- Το Σύνταγμα Καταδρομών απαρτιζόμενο από δύο μοίρες.
- Ένα βαρύ τάγμα πεζικού.
- Μία επιλαρχία ελαφρών αρμάτων.
- Ένας λόχος της ΕΣΑ.
- Η ΚΥΠ.

Υπήρχε και η Ακαδημία Πολέμου, αλλά την συγκροτούσαν αξιωματικοί-μαθητές και ως σύνολο δεν είχε μαχητική αξία.

Αν εξαιρέσουμε την Ακαδημία Πολέμου, όλες αυτές οι μονάδες είχαν διοικήσεις και στελέχη αφοσιωμένα στο καθεστώς. Ακόμη και οι οπλίτες κατά το πλείστον (καταδρομείς, άνδρες της ΕΣΑ) ήταν επίλεκτοι, φανατικοί και σκληροί οπαδοί των κυ-

βερνώντων. Και ένας άνθρωπος μόνο ήταν έτοιμος να ταχθεί με το κίνημα: ο Διοικητής-Διευθυντής της Ακαδημίας Πολέμου υποστράτηγος Σωτήριος Λιαράκος. Αλλά, απομονωμένος μέσα στο ένοπλο καθεστωτικό περιβάλλον, χωρίς καμία δύναμη στα χέρια του, προσέφερε συμβολικό απλώς προγεφύρωμα στη βασιλική ενέργεια. Εκ των έσω ήταν αδύνατο να τεθεί η πόλη υπό τον έλεγχο του κινήματος. Μόνο με δράση εκ των έξω μπορούσε να αλωθεί.

Υπήρξαν όμως και αντιδικτατορικοί που προέβλεπαν αυτό το κενό· την αδυναμία να καταληφθεί εκ των έσω η Θεσσαλονίκη. Και θέλησαν να το καλύψουν οι ίδιοι. Είχε ήδη συσταθεί μια οργάνωση κατώτερων αξιωματικών με επικεφαλής τον ταγματάρχη Χρυσομάλλη, που περιλάμβανε πολλούς λοχαγούς –όπως ο υπασπιστής του Κ. Δόβα Γ. Παπανδρέου κλπ.–, υπολοχαγούς και ανθυπολοχαγούς. Είχαν καταστρώσει και σχέδιο δράσης που θα μπορούσε να προσαρμοστεί στο αναμενόμενο απ' όλους βασιλικό κίνημα. Με την προϋπόθεση μάλιστα ότι ο βασιλιάς θα έσπευδε στη Θεσσαλονίκη, είχαν προβλέψει την ενέργεια με την οποία θα προσπαθούσαν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την πόλη. Περίπου 60 αξιωματικοί της οργάνωσης θα συμμετείχαν, με πρώτο στόχο το στρατιωτικό αεροδρόμιο του Σέδες, που διοικούσε ο μυημένος σμήναρχος Τσατσάκος, και το παραπλεύρως εγκατεστημένο τάγμα πεζικού Τασσιόπουλου. Μια ομάδα κατόπιν θα καταλάμβανε τη Σχολή Πολέμου προς εξοικονόμηση αξιωματικών, μια άλλη υπό τον λοχαγό Γ. Παπανδρέου θα γίνονταν κυρία του Ραδιοφωνικού Σταθμού, άλλη θα συλλάμβανε τον υπουργό Βορείου Ελλάδος Πατίλη, ενώ το τάγμα Τασσιόπουλου θα εγκαθίστατο στο στρατηγείο του Γ΄ Σώματος Στρατού, όπου ήταν και οι Μοίρες Καταδρομών, τις οποίες θα εγκλώβιζαν. Αυτό το σχέδιο της οργάνωσης Χρυσομάλλη τέθηκε υπόψη των οργανωτών του κινήματος, αλλά απορρίφθηκε.

Οι δημοκρατικοί αξιωματικοί

Υπήρχε και μια άλλη οργάνωση, απόστρατων αξιωματικών, υπό τον συνταγματάρχη Οπρόπουλο (θα αναφερθούμε σε αυτήν λεπτομερώς σε κατοπινό κεφάλαιο). Και είχε έλθει σε επαφή με τον βασιλιά και τον στρατηγό Δόβα, μέσω του στρατηγού Βαρδουλάκη. Αυτό που πρότειναν οι αξιωματικοί της οργάνωσης Οπρόπουλου προς τον βασιλιά και τους συμβούλους του ήταν (κατ' αφήγηση του στρατηγού Οπρόπουλου προς τον γράφοντα):

> *«Ἐφ' ὅσον δὲν θέλετε ἄμεση προκαταρκτικὴ μύησι τῶν ἀξιωματικῶν τῶν μονάδων ἐκεῖ ἐπάνω, νὰ πᾶμε ἐμεῖς τῆς ὀργανώσεώς μου ἀπὸ ἐδῶ. Εἴμαστε περίπου 30 ἀξιωματικοί. Θὰ ἀνεβοῦμε ἀπὸ τώρα. Θὰ ἐγκατασταθοῦμε σὲ συνοικίες καὶ χωριά, γύρω ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη. Θὰ μᾶς καλύψουν ὁμάδες ἀνθρώπων μας ἐκεῖ. Αὐτὸ δὲν εἶναι δύσκολο νὰ τὸ ἐπιτύχουμε χωρὶς νὰ μᾶς*

ὑποψιασθοῦν. Καὶ τὴν ἡμέρα τοῦ κινήματος, θὰ βρεθοῦμε, ἐπικεφαλῆς ὠργανωμένων ὁμάδων νέων, ἔξω ἀπὸ τὶς μονάδες. Ἢ θὰ τὶς καταλάβουμε ἢ θὰ τὶς ἀπασχολήσουμε καὶ θὰ τὶς καθηλώσουμε. Ἀλλοιῶς δὲν διαβλέπω πιθανότητες ἐπιτυχίας μιᾶς ἀνοργάνωτης καὶ ἐκ τοῦ μηδενὸς ἐνεργείας παρὰ τὸ κῦρος τοῦ Βασιλέως. Θὰ σημειωθοῦν τὴν κρίσιμη ὥρα σύγχυσις, κλονισμοί, ἀβουλίες, ἐνῶ οἱ δυνάμεις τοῦ καθεστῶτος θὰ δράσουν ἀμέσως...»

Ο στρατηγός Βαρδουλάκης διαβίβασε την πρόταση του συνταγματάρχη Οπρόπουλου στον στρατηγό Δόβα. Μετά από αρκετές μέρες ήρθε η απάντηση. Ήταν απορριπτική. Και όμως ήταν εντελώς λογική. Τι θα έχαναν αν υλοποιούσε την ιδέα του ο Οπρόπουλος με τους φίλους του; Κατά τι θα έβλαπτε να προστίθονταν και η δική τους ενέργεια στη δράση του κινήματος εκείνη την ημέρα; Γιατί τόση μυστηριώδης επιφυλακτικότητα;

Έπρεπε να περάσει πολύς καιρός για να λύσει το μυστήριο ο συνταγματάρχης. Και όπως εξηγεί ο ίδιος (εφημ. *Ακρόπολις*, 19.12.74):

«Ἀργότερα ὁ βασιλεὺς μοῦ ἐγνώρισε ὅτι κατ' ἀρχὴν ὁ ἴδιος συμφωνοῦσε μὲ τὴν πρότασί μου. Ἀλλ' ὅταν τὴν διεβίβασε στοὺς λιγοστοὺς μυημένους ἀξιωματικοὺς τοῦ Βορρᾶ, ἐκεῖνοι ἀντέδρασαν μὲ ἀπροσδόκητη ζωηρότητα. Καὶ ἡ ἀπάντησίς τους ἦταν: "Ἂν ἐμφανισθοῦν ὁ Ὀπρόπουλος καὶ οἱ φίλοι του στὴν Βόρειο Ἑλλάδα, ἐμεῖς θὰ παραιτηθοῦμε". Κατόπιν τούτου, ὁ βασιλεὺς ἀναγκάσθηκε νὰ ὑποχωρήση.

»Ὅταν μετὰ καιρὸ συνήντησα τὸν στρατηγὸ Περίδη, ποὺ εἶχε τὴν ἀρχηγία τοῦ κινήματος, τὸν ρώτησα σχετικῶς. Μοῦ ἀπήντησε ὅτι δὲν εἶχε καμμιὰ γνῶσι. Ἀλλὰ σὲ ἕνα στρατηγό, ποὺ ἔχει πεθάνει στὸ μεταξύ, ὁ Περίδης ἐξήγησε ὅτι πράγματι οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Βορρᾶ δὲν ἤθελαν νὰ ἔλθουμε ἐμεῖς ἐπάνω. Ὁ λόγος; Ἐμεῖς ἐθεωρούμαστε καὶ εἴμαστε δημοκρατικοί. Ἐκεῖνοι ἦσαν βασιλόφρονες. Ἂν συμμετείχαμε ἔτσι ἐνεργῶς στὸ κίνημα καὶ αὐτὸ ἐπετύγχανε, θὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ μᾶς ἐπαναφέρουν στὴν ἐνέργεια, ἂν καὶ δημοκρατικούς.

»Καὶ αὐτὸ ἦταν ἀκριβῶς ποὺ θέλαν ν' ἀποφύγουν.

»Ἂν καὶ δὲν διαφέρουν πολὺ οἱ δύο ἑρμηνεῖες, τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ στρατηγοῦ Περίδη, δὲν ξέρω ποῦ βρίσκεται ἡ ἀλήθεια. Μᾶλλον ἡ δεύτερη εἶναι ἡ ἀληθινή».

Ένας μεμονωμένος στρατηγός

Έτσι, στη Θεσσαλονίκη, την κρίσιμη ώρα, ο στρατηγός Λιαράκος αντιμετώπιζε την κατάσταση σχεδόν μόνος. Όταν λίγες μέρες προηγουμένως ο στρατηγός Περίδης τού αποκάλυψε ότι ο βασιλιάς αποφάσισε να κινηθεί, και ότι αυτός έπρεπε να ανα-

λάβει την ευθύνη μέσα στη Θεσσαλονίκη, του διατύπωσε έντονα τις υποδείξεις του. Το κίνημα έπρεπε να εκδηλωθεί στην πρωτεύουσα. Αν αυτό ήταν αδύνατο, έπρεπε να στραφεί στη συμπρωτεύουσα του Βορρά. Αλλά χρειαζόταν πίστωση χρόνου για προπαρασκευή και οργάνωση, γιατί με τις δυνάμεις που υπήρχαν η πόλη βρισκόταν υπό την εξουσία του Παπαδόπουλου. Άλλωστε έπρεπε να γίνουν και συλλήψεις και η ενέργεια να εκδηλωθεί νύχτα. Και να προσανατολιστούν μονάδες για έγκαιρη επέμβαση στη Θεσσαλονίκη.

Ο στρατηγός Περίδης, όμως, ήταν αισιόδοξος: «Θα σου βρω εγώ αξιωματικούς. Δεν χρειάζονται συλλήψεις. Αυτοί θα καταρρεύσουν μόλις κάνει την εμφάνισή του ο βασιλεύς. Εσύ φρόντισε να ελέγξεις την κατάσταση λίγο χρονικό διάστημα και εντός ωρών θα καταφθάσει ένα ισχυρό συγκρότημα απ' έξω, με το οποίο θα είσαι απολύτως κύριος της καταστάσεως. Τότε θα έλθει ο βασιλεύς θεαματικώς, με ελικόπτερο στον Λευκό Πύργο. Όλες όμως οι ενέργειές σου θα αρχίσουν μετά την ώρα Ω, για την οποία θα σε ειδοποιήσω». Το ισχυρό συγκρότημα για το οποίο μιλούσε ο στρατηγός Περίδης ήταν του συνταγματάρχη Κόρκα στον Έβρο.

Ωστόσο, η ημέρα Η και η ώρα Ω είχαν έλθει. Περίπου τα μεσάνυχτα της 12ης προς τη 13η Δεκεμβρίου, ένας ταγματάρχης πρώην υπασπιστής του Σωματάρχη παρέδωσε στον στρατηγό Λιαράκο σημείωμα του Γ. Περίδη, που τον προειδοποιούσε για την επικείμενη έκρηξη, για να είναι έτοιμος να αρχίσει τις ενέργειές του την ώρα Ω. Αλλά για την ώρα αυτή θα έπρεπε να αναμείνει το σχετικό σήμα. Το σημείωμα προσέθετε ότι τις πρώτες μεταμεσημβρινές ώρες το συγκρότημα Κόρκα θα έφθανε στη Θεσσαλονίκη.

Ο στρατηγός Λιαράκος το πρωί της 13ης Δεκεμβρίου εγκαταστάθηκε στη Σχολή Πολέμου, αναμένοντας. Από εκεί είχε τηλεφωνική συνδιάλεξη με τον στρατηγό Περίδη, ο οποίος τού ανήγγειλε συνθηματικά ότι ο βασιλιάς θα ερχόταν στην Καβάλα. Και στις 11.10΄ κατέφθανε το εξής σήμα από την Κομοτηνή:

> *«Ἅπασαι αἱ δυνάμεις τοῦ Γ΄ Σώματος Στρατοῦ κατόπιν διαταγῆς τῆς Στρατιᾶς τίθενται εἰς αὐστηρὰν ἐπιφυλακήν. Τὸ τακτικὸν συγκρότημα Κόρκα θὰ κινηθῆ ἅμα τῆ λήψει τῆς παρούσης καὶ θὰ ἀχθῆ εἰς περιοχὴν Δερβενίων (Σημ. συγγρ.: στρατηγικὸν κόμβον κοντὰ στὴν Θεσσαλονίκην). Στρατηγὸς Λιαράκος, Διοικητὴς Σχολῆς Πολέμου, θὰ ἐγκατασταθῆ εἰς στρατηγεῖον Γ΄ Σώματος Στρατοῦ ἀναλαμβάνων τὴν εὐθύνην περιοχῆς Θεσσαλονίκης καὶ Χαλκιδικῆς».*

Η Θεσσαλονίκη δεν πέφτει

Η ώρα Ω είχε έλθει. Αλλά τι διέθετε ο στρατηγός Λιαράκος; Ουδεμία μονάδα εκτός ελαχίστων αξιωματικών, θα αντιμετώπιζε δε μόνος έναν αντίπαλο συμπαγή, μαχη-

τικό, που παρέμενε με το δάκτυλο στη σκανδάλη. Όπως οι στρατηγοί Μανέττας και Βαρδουλάκης στην Αθήνα, αναλάμβανε μιαν αποστολή θυσίας. Με αυτό το πρίσμα πρέπει να αντικρίσουμε τις δραματικές περιπτώσεις τους. Και το έπραξαν αγόγγυστα. Οποιαδήποτε επίκριση υπερκαλύπτεται από αυτό το θεμελιώδες γεγονός.

Ο στρατηγός Λιαράκος έσπευσε να συγκεντρώσει τους αξιωματικούς της Ακαδημίας Πολέμου, οι οποίοι όταν τους αποκάλυψε το βασιλικό κίνημα ξέσπασαν σε ζητωκραυγές. Λίγους όμως αξιωματικούς μπορούσε να επιλέξει. Ήταν επτά, τους οποίους τού είχε υποδείξει ο στρατηγός Περίδης. Τους έστειλε αμέσως στο Σύνταγμα Καταδρομών με την αποστολή να παρασύρουν τον διοικητή του και να θέσουν υπό τον έλεγχό τους τη μονάδα. Δύο αντισυνταγματάρχες, που τους είχε εμπιστοσύνη, τους έστειλε με την ίδια αποστολή στο τάγμα πεζικού στο αεροδρόμιο του Σέδες. Έναν συνταγματάρχη των τεθωρακισμένων με δύο ακόμα αξιωματικούς τούς έστειλε για τον ίδιο σκοπό στην επιλαρχία αρμάτων. Απέμεναν τρεις ακόμα αξιωματικοί εμπιστοσύνης. Τους παρέλαβε και έσπευσε στο στρατηγείο του Γ΄ Σώματος Στρατού. Άλλα στοιχεία κρούσης δεν διέθετε.

Αντικειμενικός σκοπός του στρατηγού Λιαράκου ήταν η υφαρπαγή των διοικήσεων και η καθήλωση των μονάδων, για να κερδίσει χρόνο. Έως πότε; Έως ότου καταφθάσει το συγκρότημα Κόρκα.

Στις 12.10΄ έφθασε στο στρατηγείο. Δεν τον εμπόδισε κανείς, αλλά πίσω, στο στρατόπεδο των καταδρομών, οι μοίρες βρίσκονταν σε πολεμικό συναγερμό. Εγκαταστάθηκε στο γραφείο του σωματάρχη και αμέσως επικοινώνησε με τον στρατηγό Περίδη. Του ανέφερε: «Ξεκινήσαμε όπως είχαμε πει. Αλλά τι γίνεται ο Κόρκας;» «Φθάνει όπου να 'ναι!»

Σε λίγο, όμως, άρχισαν να του έρχονται δυσάρεστες αναφορές. Οι επτά αξιωματικοί που εστάλησαν στο Σύνταγμα Καταδρομών τον ειδοποίησαν ότι δεν έκαναν τίποτε. Ο ίδιος ο στρατηγός Λιαράκος μπήκε «στη φωλιά του θηρίου», στον στρατωνισμό των καταδρομών, δεν μπόρεσε όμως να μεταπείσει τον διοικητή τους. Οι άλλοι αξιωματικοί που έτρεξαν στο τάγμα πεζικού δεν μπόρεσαν επίσης να το παρασύρουν. Στην επιλαρχία αρμάτων τα πράγματα ήταν ασαφή. Ένας ουλαμός εστάλη ως φρουρά του στρατηγείου και επί μερικές ώρες καθήλωσε την κύρια δύναμη των καταδρομών στον στρατωνισμό τους πίσω από το στρατηγείο. Αλλά αργότερα οι άνδρες του ουλαμού άρχισαν να φυλλορροούν. Όλη η επιλαρχία άλλωστε σε λίγο τάχθηκε κατά του κινήματος.

Στο μεταξύ ο στρατηγός Λιαράκος είχε χάσει την επαφή με τον στρατηγό Περίδη. Το τηλεφωνικό κέντρο είχε καταληφθεί από δυνάμεις καταδρομών και της ΕΣΑ και είχε αποκόψει τις επικοινωνίες τόσο με το Γ΄ Σώμα στην Κομοτηνή όσο και με τη στρατιά στη Λάρισα.

ΕΠΑΝΩ: Σκίτσο της αμερικανικής επιθεώρησης «Νιούσγουηκ»:
Ο ελληνικός λαός αναγκάζεται από τη χούντα να χορεύει και να χαμογελά.

ΚΑΤΩ: Σκηνή που θυμίζει ιαπωνική τελετουργία. Από αριστερά: ο πρωθυπουργός Κ. Κόλλιας, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης ταξίαρχος Παττακός και άλλα μέλη της, γονυκλινείς σε θρησκευτική τελετουργία στον μητροπολιτικό ναό Αθηνών.

ΕΠΑΝΩ: Μια ακόμη άποψη της νήσου Γυάρου. Το βέλος δείχνει τη θέση του στρατοπέδου.

ΚΑΤΩ: Η χειρόγραφη διαταγή του Κωνσταντίνου προς τον στρατηγό Αγγελή, στις 13 Δεκεμβρίου 1967, να παραδώσει τη θέση του στον στρατηγό Μανέττα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

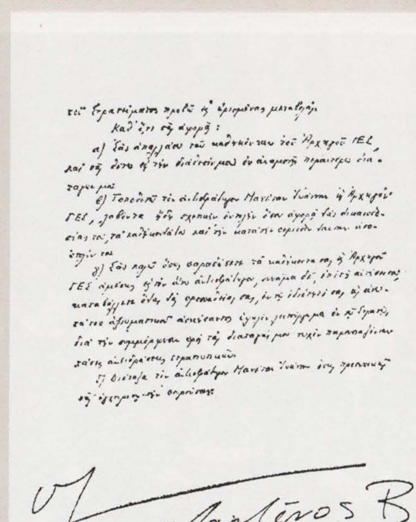
Ἐν Ἀθήναις τῇ 13 Δεκεμβρίου 1967

Πρὸς

τὸν Ἀντιστράτηγον Ἀγγελῆν [illegible]

Ἐνταῦθα

[illegible]

[illegible]

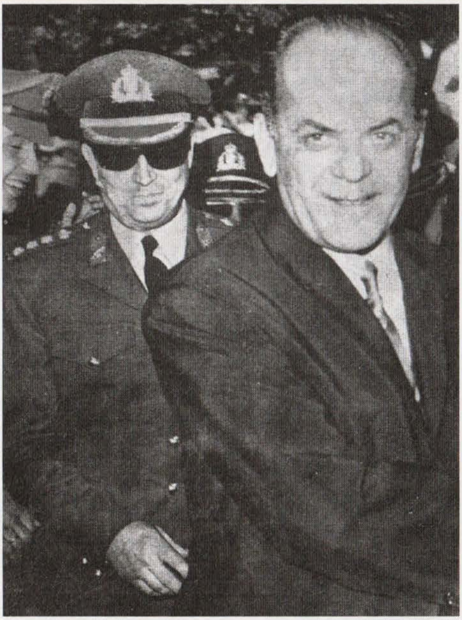
Κωνσταντῖνος Β

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Επιθεώρηση τιμητικού αποσπάσματος στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη, από τον Γ. Παπαδόπουλο και τον αρχηγό των ενόπλων δυνάμεων στρατηγό Αγγελή.

ΚΑΤΩ: Η Ελλάδα υπό το στρατιωτικό καθεστώς συνεργαζόταν στενά με το ΝΑΤΟ. Στη φωτογραφία, δεύτερος από αριστερά ο πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος και δεξιά του ο αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων στρατηγός Αγγελής και ανώτατοι διοικητές της συμμαχίας, ύστερα από μια κοινή άσκηση στη Θράκη.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Γ. Παπαδόπουλος προσέρχεται σε μια γιορτή συνοδευόμενος από τον διευθυντή της ΕΣΑ, συνταγματάρχη –τότε– Ιωαννίδη. Δεν υποπτευόταν ο πρώτος τι του προετοίμαζε ο δεύτερος.

ΔΕΞΙΑ ΚΑΤΩ: Και η Λαϊκή Κίνα ακολούθησε τον κανόνα των άλλων σοσιαλιστικών κρατών: Σύναψε διπλωματικές και οικονομικές σχέσεις με την Ελλάδα, αδιαφορώντας για το εσωτερικό της καθεστώς. Στη φωτογραφία, ο Κινέζος πρωθυπουργός Τσου εν Λάι υποδέχεται τον υπουργό Συντονισμού Ν. Μακαρέζο στο Πεκίνο (22 Μαΐου 1973).

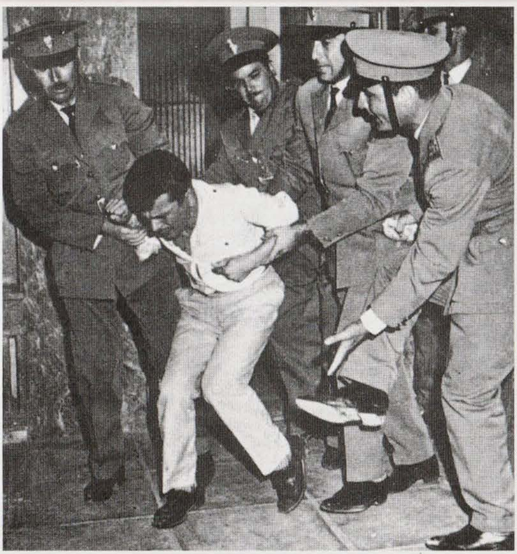
ΚΑΤΩ: Ο Α. Παπανδρέου και η οικογένειά του μετά την αποφυλάκιση του πρώτου.

ΕΠΑΝΩ: Ο Γ. Παπαδόπουλος (αριστερά), ο Στ. Παττακός (στη μέση) και ο Αριστοτέλης Ωνάσης (δεξιά). Ο μεγαλοεπιχειρηματίας διατήρησε καλές σχέσεις με τους στρατιωτικούς ηγέτες.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Σκηνή σε δρόμο των Αθηνών κατά την Επταετία. Σύλληψη διαδηλωτή – τον αναμένει σκληρή μεταχείριση.

ΚΑΤΩ: Ο Γ. Παπαδόπουλος με τη χορωδία της ανακτορικής φρουράς, που του τραγούδησε τα Κάλαντα, τα Χριστούγεννα του 1968.

ΔΕΞΙΑ ΚΑΤΩ: Υπουργικό συμβούλιο στην εποχή της ακμής της Δικτατορίας. Διακρίνονται στη μέση της δεξιάς σειράς ο πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος, και δίπλα του ο Κ. Βοβολίνης. Στην απέναντι σειρά, οι Στ. Παττακός και Ν. Μακαρέζος.

ΕΠΑΝΩ: Ποδόσφαιρο και εξουσία κατά τη Δικτατορία. Οι ηγέτες του στρατιωτικού καθεστώτος παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον τις αθλητικές εκδηλώσεις. Στη φωτογραφία, οι Ν. Μακαρέζος και Ι. Λαδάς σε έναν ποδοσφαιρικό αγώνα. Τρίτη από αριστερά διακρίνεται (στην πρώτη σειρά, με τα μαύρα γυαλιά) η Δέσποινα, σύζυγος του Γ. Παπαδόπουλου, φανατική φίλαθλος και η ίδια.

ΕΠΑΝΩ: Τα τανκς στην εθνική παρέλαση του 1971, στην Αθήνα. Έφερναν στη μνήμη την εφιαλτική «νύχτα των αρμάτων».

Ήδη από τις 13.45΄ ένας αξιωματικός της αεροπορίας ενεχείρησε στον στρατηγό το διάγγελμα του βασιλιά, το οποίο αμέσως εκείνος απέστειλε στον ραδιοφωνικό σταθμό της πόλης. Ο σταθμός, όμως, είχε καταληφθεί από δύναμη καταδρομών. Ο Σωτ. Λιαράκος έσπευσε εκεί, μπήκε βίαια, αλλά ανακάλυψε σε λίγο ότι το τάγμα, το οποίο στο μεταξύ είχε καταλάβει το αεροδρόμιο του Σέδες, είχε αποκόψει την κεραία του σταθμού.

Οι ενέργειες αυτές είχαν γίνει βάσει προϋπάρχοντος σχεδίου «περί καταλήψεως ζωτικών σημείων εις περίπτωσιν εκτάκτου ανάγκης». Και αυτό διατάχθηκε από το σώμα στρατού. Αλλά οι μονάδες, επωφελούμενες από τη διαταγή, εφάρμοζαν το σχέδιο για λογαριασμό του καθεστώτος.

Καμιά βοήθεια απ' έξω

Τότε ο στρατηγός Λιαράκος αντιλήφθηκε ότι δεν μπορούσε να κάνει τίποτα. Μόνο το συγκρότημα Κόρκα ή άλλες δυνάμεις απ' έξω μπορούσαν να σώσουν την κατάσταση. Και εν αναμονή έσπευσε να επιδιώξει τον σύνδεσμο με τον Περίδη. Πώς όμως; Επιστράτευσε αμέσως τον πρώην υπασπιστή του σωματάρχη και δύο πιστούς αξιωματικούς, με την εντολή: «Αντί πάσης θυσίας θα σπεύσετε στην Καβάλα και στην Κομοτηνή. Ενημερώσατέ τους για την πραγματική κατάσταση».

Έφυγαν εκείνοι. Ο πρώην υπασπιστής εξαφανίστηκε. Οι δύο άλλοι έφθασαν στον προορισμό τους. Ο ένας στην Καβάλα παρουσιάστηκε στον βασιλιά, που ήδη έσκυβε κάτω από το βάρος των δυσάρεστων νέων. Ο άλλος κατευθύνθηκε στην Κομοτηνή. Αλλά, ώσπου να φθάσει, ήδη είχε αρχίσει η κατάρρευση. Και στο μεταξύ στη Θεσσαλονίκη ο στρατηγός Λιαράκος, μόνος και ανίσχυρος στα γραφεία του σώματος, μέσα στο στόμα του θηρίου, ενώ τον περιέβαλλε ο κλοιός των καταδρομών και της ΕΣΑ, περίμενε με αγωνία να ακούσει τον βρόντο των αρμάτων του συγκροτήματος Κόρκα. Αλλά ο βρόντος αυτός δεν έφθανε, δεν έμελλε να φθάσει ποτέ...

Γιατί, όμως, δεν κινήθηκαν άλλες δυνάμεις προς τη Θεσσαλονίκη που ήταν πλησιέστερα; Υπήρχαν σημαντικές δυνάμεις αρμάτων και τεθωρακισμένων στον Πολύκαρπο, όπως και μια επιλαρχία αρμάτων στο Αμύνταιο. Υπήρχε και η 393η Επιλαρχία της 10ης Μεραρχίας στις Σέρρες, που είχε άλλωστε σαφή εντολή να κινηθεί προς τη Θεσσαλονίκη. Υπήρχαν, τέλος, μονάδες άλλων κατηγοριών ολόγυρα. Αλλά δεν κινούνταν.

Ο διοικητής της Ι Στρατιάς στρατηγός Κόλλιας, από τη Λάρισα αγωνιζόταν να ρίξει τις δυνάμεις αυτές προς τη μακεδονική πρωτεύουσα. Αλλά οι διοικήσεις τους κωλυσιεργούσαν ή εξαφανίζονταν. Ήταν φανερό ότι οι περισσότεροι απ' όσους έδωσαν διαβεβαίωση στον βασιλιά ότι τάσσονται στο πλευρό του τον εγκατέλειπαν.

Άλωση της Κομοτηνής

Ενώ όμως η Θεσσαλονίκη χανόταν, καίριο πλήγμα δεχόταν το κίνημα στο κέντρο βάρους του, την Κομοτηνή. Μετά τη σύλληψη του διοικητή της Τεθωρακισμένης Μεραρχίας ταξίαρχου Έρσελμαν, η 2η Διοίκηση Μάχης εξόρμησε κατά της Κομοτηνής με επικεφαλής τον ταγματάρχη Σοφικίτη.

Στο μεταξύ, ο στρατηγός Περίδης στο στρατηγείο του Γ΄ Σώματος αγωνιούσε. Το συγκρότημα Κόρκα δεν είχε φανεί ακόμα. Αγνοούσε ότι ουσιαστικά δεν είχε καν κινηθεί, γιατί ο διοικητής του κωλυσιεργούσε. Τα πρώτα προκεχωρημένα τμήματα είχαν καθηλωθεί πολύ πριν την Κομοτηνή, μόλις συνάντησαν μερικούς άνδρες της 2ης Διοίκησης Μάχης και άρχισε η διαρροή των ανδρών, ενώ ο όγκος του συγκροτήματος ακόμα δεν είχε αρχίσει να έρπει προς δυσμάς. Το σιδερένιο έμβολο του κινήματος είχε αχρηστευθεί. Ο χαλύβδινος «κριός» που θα κατέρριπτε τα τείχη της Θεσσαλονίκης είχε θραυσθεί.

Αδημονώντας, ο στρατηγός Περίδης ανέμενε, ενώ κατακλυσμιαία βροχή σάρωνε τη Βόρεια Ελλάδα. Αλλά, κατά τις 13.00΄ περίπου, ακούστηκε ο βρόντος αρμάτων. Ο σωματάρχης και οι επιτελείς του έτρεξαν στον εξώστη του κτιρίου να δουν. Τα τανκς εισορμούσαν στον δρόμο μπροστά στο στρατηγείο. Δεν ήταν όμως φίλια, ήταν εχθρικά. Δεν ήταν ο Κόρκας, ήταν ο Σοφικίτης, που έστησε τις κάννες του απέναντι από το στρατηγείο και με φωνή Στέντορος κραύγαζε: «Πού είναι ο διοικητής μου; Θέλω τον διοικητή μου».

Και τότε ακολούθησε με κινηματογραφικούς ρυθμούς το δραματικό φινάλε. Ο Σοφικίτης, ακολουθούμενος από αξιωματικούς και τανκίστες, εισόρμησε στο κτίριο με το πιστόλι στο χέρι, με τις κάσκες, με πλήρη πολεμική εξάρτυση. Ο σωματάρχης και οι επιτελείς του συνελήφθησαν. Πρόφθασε μόνο ο Περίδης να τηλεφωνήσει σπασμωδικά στον στρατηγό Κεχαγιά στην Καβάλα: «Αυτή τη στιγμή συλλαμβάνομαι. Δεν μπορώ να κάνω τίποτα». Σε λίγο, κατέφθανε ο συνταγματάρχης Πετάνης, που οι τανκίστες απελευθέρωσαν. Και ο ταγματάρχης Σοφικίτης, κρατώντας το περίστροφό του, έτρεξε προς αυτόν, στάθηκε προσοχή για να του αναφέρει με ενθουσιώδη βροντερή φωνή: «Κύριε διοικητά, λαμβάνω την τιμήν να σας παραδώσω τη διοίκηση του Γ΄ Σώματος Στρατού...»

Ήταν 13.30΄ της 14ης Δεκεμβρίου 1967. Το πλήγμα ήταν καίριο. αλλά το κίνημα διατηρούσε ακόμα αρκετές ελπίδες, αρκεί να καταλαμβανόταν η Θεσσαλονίκη. Αφού το συγκρότημα Κόρκα είχε αχρηστευθεί και τα άρματα της Θωρακισμένης Μεραρχίας είχαν ταχθεί με το καθεστώς, έπρεπε άλλες μονάδες να σπεύσουν προς την πόλη.

Τα άρματα αλλάζουν κατεύθυνση

Στην Καβάλα, ο βασιλιάς και ο στρατηγός Κ. Δόβας αγωνιούσαν. Είχαν πληροφο-

ρηθεί ότι η Θεσσαλονίκη χάθηκε. Είχαν επίσης αντιληφθεί ότι ούτε το συγκρότημα Κόρκα ούτε τα άρματα του Έρσελμαν επρόκειτο να βαδίσουν κατά της πρωτεύουσας του Βορρά. Και το απόγευμα αργά, ο βασιλιάς, που από ώρα σε ώρα απελπιζόταν περισσότερο, έκανε μια τελευταία προσπάθεια να θέσει υπό τον έλεγχό του τη Θεσσαλονίκη.

Απέστειλε τον υποστράτηγο πυροβολικού Δεσύπρη και τον συνταγματάρχη Τεθωρακισμένων Ευ. Παπαθεοδώρου στη 10η Μεραρχία Σερρών με αποστολή να πείσουν τον μέραρχο στρατηγό Μπεληγιάννη να οργανώσει ένα συγκρότημα με επικεφαλής την 393η Επιλαρχία Μέσων Αρμάτων, που έδρευε στις Σέρρες, και να το αποστείλει κατά της Θεσσαλονίκης. Αν το συγκρότημα αυτό κινούνταν, η κατάσταση θα μπορούσε να σωθεί. Αλλά ήδη ο στρατηγός Μπεληγιάννης, παροτρυνόμενος από τον διοικητή της επιλαρχίας αντισυνταγματάρχη Πίνδαρο Γκίλλα, είχε ταχθεί κατά του κινήματος. Έθεσε υπό κράτηση τους απεσταλμένους του βασιλιά. Και οργάνωσε πράγματι το συγκρότημα εκείνο. Μόνο που, αντί να το κατευθύνει προς δυσμάς, το κατεύθυνε προς ανατολάς. Όχι κατά της Θεσσαλονίκης, αλλά κατά της Καβάλας...

Το συγκρότημα αποτελούνταν από την 393η Επιλαρχία με 35 περίπου μέσα άρματα, από ένα τάγμα πεζικού και από ένα λόχο ερπυστριοφόρων. Τη διοίκησή του ανέλαβε ο αντισυνταγματάρχης Πίνδαρος Γκίλλας, που οδήγησε τη δύναμή του προς την κατεύθυνση της Καβάλας, με διπλό αντικειμενικό σκοπό να ανακόψει ενδεχόμενη κάθοδο μονάδων του στρατηγού Περίδη και να πλήξει κατευθείαν το κίνημα στην καρδιά του, στην Καβάλα, συλλαμβάνοντας ίσως και τον βασιλιά. Η δύναμη πυρός που διέθετε ήταν πολύ ισχυρότερη από εκείνη που μπορούσε να αντιτάξει ο στρατηγός Κεχαγιάς προς άμυνα της Καβάλας και περιφρούρηση του βασιλιά. Συνεπώς, η υπόθεση πλέον του κινήματος ήταν έτσι ή αλλιώς χαμένη. Αλλά, όταν τα προκεχωρημένα άρματα του αντισυνταγματάρχη Γκίλλα, προχωρώντας κάτω από κατακλυσμιαία βροχή, έφθασαν στο αεροδρόμιο του Αμυγδαλαιώνα, ο βασιλιάς με όλη του τη συνοδεία είχε ήδη διαφύγει για τη Ρώμη πριν από μία ώρα. Και το κίνημα είχε καταρρεύσει...

Γιατί ο αντισυνταγματάρχης Γκίλλας είχε αντιταχθεί κατά του κινήματος και είχε αναλάβει να καταφέρει τη χαριστική βολή εναντίον του; Με επιστολή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* εξηγεί (22.9.1974):

> *«Δὲν ἐκινήθην ἐκ πεποιθήσεως ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ἐκ πεποιθήσεως ἐναντίον τοῦ Στέμματος. Διότι ἐθεώρουν ὅτι τὸ Στέμμα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων παλαιῶν δεινῶν ποὺ ἐπεσώρευσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, προσφάτως μόλις ἦτο ὑπεύθυνον διὰ τὴν ὑπόθεσιν Λαμπράκη, τὴν πτῶσιν τοῦ Καραμανλῆ, τὴν δημιουργίαν τῆς κινήσεως τῶν ἀποστατῶν, τὴν κατά-*

πνιξιν τῆς γνησίας ἐκδηλώσεως τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος. Καὶ γενικῶς ὡδήγησε τὴν χώραν εἰς τὴν καταστροφήν. Ἐπίστευα ὅτι ἔπρεπε ὁ Βασιλεὺς νὰ ἐκδιωχθῇ τῆς Ἑλλάδος. Πόσο μᾶλλον νὰ μὴν ὑποστηριχθῇ τὸ κίνημά του...»

Απόφαση φυγής

Ο βασιλιάς πράγματι, ενώ το συγκρότημα Γκίλλα εξορμούσε από τις Σέρρες, είχε λάβει πια τις αποφάσεις του. Οι απανωτές κακές ειδήσεις τον είχαν αποθαρρύνει. Το δραματικό τηλεφώνημα του στρατηγού Περίδη, που ανήγγειλε τη σύλληψή του, τον συνέτριψε. Ίσως να είχε ελπίδες επιτυχίας ακόμα, αν επέμενε. Ο στόλος ήταν δικός του, ο όγκος της αεροπορίας επίσης, ο Κόλλιας κρατούσε γερά τη Λάρισα. Αν έσπευδε εκεί –τώρα που η Θεσσαλονίκη και όλη η Βόρεια Ελλάδα είχαν χαθεί–, αν κατέφευγε στη Λάρισα, μπορούσε να αγωνιστεί ακόμα, να διαπραγματευτεί. Ο στρατηγός Κόλλιας μάλιστα θέλησε να στείλει μια Ντακότα να τον παραλάβει. Αλλά ο θυελλώδης καιρός καθιστούσε προβληματική την πτήση. Και εξάλλου τόσο ο βασιλιάς όσο και ο στρατηγός Κ. Δόβας ήταν αποφασισμένοι να αποφύγουν κάθε αιματοχυσία.

Έτσι, ο Κωνσταντίνος αποφάσισε στις 2 το πρωί της 14ης Δεκεμβρίου ότι θα εγκατέλειπε τον αγώνα, θα έφευγε αεροπορικώς, όχι για τη Λάρισα, αλλά για τη Ρώμη. Και κάλεσε τους δικούς του: «Ετοιμασθείτε να φύγουμε». Υπό καταρρακτώδη βροχή ξεκίνησαν για το αεροδρόμιο. Η απογείωση υπήρξε πολύ δύσκολη, γιατί είχε πλημμυρίσει από νερά και ο διάδρομος. Τελικά έγινε η αποκόλληση και το βασιλικό αεροπλάνο ξεκίνησε, αφήνοντας πίσω του σε ερείπια ελπίδες και προοπτικές.

Επιστροφή του στόλου

Και τώρα ο ψυχρός επίλογος: Στο διάστημα που το κίνημα πάλευε και χαροπάλευε, ο στόλος, με επικεφαλής τον ναύαρχο Ροζάκη, έπλεε πάντα προς Βορρά, μέσα στην άγρια θύελλα. Διατηρούσε επαφή με έναν σταθμό ασυρμάτου στη Λάρισα, που εξέδιδε διαταγές με τίτλο: Επιτελείο Α.Μ. Βασιλέως (ΕΠ/ΑΜΒ). Και όριζε πλουν προς Καβάλα.

Στο μεταξύ, στην Αθήνα, το καθεστώς πρότεινε πρώτα στον ναύαρχο Χρήστο Λεβαντίνο να αναλάβει την αρχηγία του ναυτικού, ο οποίος αρνήθηκε, και κατόπιν στον ναύαρχο Περβένα, ο οποίος δέχθηκε. Και από το Γενικό Επιτελείο άρχισαν να στέλνονται συνεχώς σήματα στα πολεμικά πλοία να επιστρέψουν. Ο στόλος, όμως, κώφευε και συνέχιζε τον επίπονο πλου του προς την Καβάλα, μολονότι έστελνε τώρα διαταγές επιστροφής ο ίδιος ο Γ. Παπαδόπουλος. Αλλά τα ξημερώματα της 14ης Δεκεμβρίου ο σταθμός Λαρίσας σίγησε. Και ο ναύαρχος Ροζάκης έλαβε από την Αθήνα το εξής σήμα:

«Ναυτικὸν – Σῆμα Κατεπεῖγον.

»Ὥρα προελεύσεως 14 Δεκ. 03.30.

»Ἀπὸ ΓΕΝ.

»Πρὸς Βασιλικὰ Πλοῖα καὶ Ναυτικὰς Ὑπηρεσίας.

»1. Περιοχὴ Καβάλας ἐλέγχεται ὑπὸ Στρατοῦ Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως.

»2. Στασιασταὶ στρατηγοὶ Περίδης, Ἔρσελμαν συνελήφθησαν, Στρατηγεῖον Γ΄ Σώματος Στρατοῦ κατελήφθη.

»3. Πλοῖα ἐν πλῷ καταπλεύσουν πάραυτα εἰς Β. Ναύσταθμον Σαλαμῖνος καὶ νὰ παύσουν ὑπακούοντα εἰς στασιάσαντα ὑποναύαρχον Ροζάκην».

Ο στόλος, όμως, εξακολούθησε την πορεία του, έως ότου, στις 6 το πρωί, ο αρχηγός έκπληκτος άκουσε από τους ξένους σταθμούς ότι ο βασιλιάς έφθασε στη Ρώμη και το κίνημα κατεστάλη. Τότε μπροστά στο δίλημμα να διαφύγει στο εξωτερικό ή να επιστρέψει παραδίδοντας τα πλοία του και λογοδοτώντας, προτίμησε το δεύτερο. Έδωσε διαταγή στροφής προς Νότο. Αλλά στη μέση του πελάγους παρέδωσε την αρχηγία του στόλου στον αρχαιότερο πλοίαρχο. Και η παράδοση έγινε με αυστηρή τήρηση του κανονισμού. Η πειθαρχία διατηρούνταν ακέραια μέχρι τελευταίας στιγμής. Από εκείνη τη στιγμή ο ναύαρχος Ροζάκης παρέμενε στο αντιτορπιλικό *Σφενδόνη* ως επιβάτης.

Στη Θεσσαλονίκη

Μέσα στη Θεσσαλονίκη, η νύχτα της 13ης προς 14η Δεκεμβρίου διάνυσε ήρεμα τις τελευταίες ώρες της. Ο υπουργός Βορείου Ελλάδας και «τοποτηρητής» του καθεστώτος στρατηγός Πατίλης νοσηλευόταν στο νοσοκομείο της ΑΧΕΠΑ από κρίση των νεφρών. Μόλις όμως πληροφορήθηκε την έκρηξη του κινήματος, φόρεσε τη στολή του και εγκατέλειψε το νοσοκομείο. Και ενώ ο στρατηγός Λιαράκος αναλάμβανε για λογαριασμό του κινήματος τη στρατιωτική διοίκηση, το ίδιο έκανε και ο στρατηγός Πατίλης για λογαριασμό του καθεστώτος. Ενώ, όμως, ο πρώτος δεν είχε καμιά δύναμη στα χέρια του, ο δεύτερος διέθετε όλη τη φρουρά και ιδίως τους σκληρούς καταδρομείς.

Δεν τόλμησε, όμως, να εμφανισθεί στα γραφεία του Γ΄ Σώματος, όπου ήταν εγκατεστημένος ο στρατηγός Λιαράκος. Μέχρι τέλους παρέμεινε στα γραφεία της ΚΥΠ, φρουρούμενος ισχυρά από τους καταδρομείς, ουσιαστικά κρυμμένος, αναμένοντας και αυτός με φόβο την κάθοδο των βασιλικών δυνάμεων απ' έξω. Είχε όμως ένα ισχυρό όπλο στα χέρια του: τον ραδιοφωνικό πομπό. Τα συνεργεία αποκατέστησαν το κομμένο καλώδιο. Και από νωρίς το απόγευμα άρχισε να μεταδίδει, όχι το διάγγελμα του βασιλιά, αλλά τις διαταγές του Πατίλη, πιστοποιώντας έτσι ένα καίριο γε-

γονός, ότι όχι μόνο η πρωτεύουσα αλλά και η συμπρωτεύουσα βρίσκονταν στα χέρια του καθεστώτος.

Ο στρατηγός Λιαράκος παρέμεινε στα γραφεία του Γ΄ Σώματος έως αργά το βράδυ. Βλέποντας να μη φθάνουν ούτε ο Κόρκας ούτε άλλη δύναμη, είχε πια βεβαιωθεί ότι το κίνημα απέτυχε. Οι τελευταίες του αμφιβολίες διαλύθηκαν κατά τις 9, όταν κάποιος αξιωματικός τού ανέφερε ότι ο Έρσελμαν συνελήφθη. Τότε, μη έχοντας τι να κάνει, άφησε τα γραφεία και πήγε στη φυσιολογική θέση του: στην Ακαδημία Πολέμου. Εκεί τα ξημερώματα πληροφορήθηκε ότι και ο Περίδης συνελήφθη. Παρέμεινε στην Ακαδημία, όταν κατά τις 5 το πρωί τον κάλεσαν να παρουσιαστεί στον υπουργό Βορείου Ελλάδος, και προσήλθε στα γραφεία της ΚΥΠ, όπου εξακολουθούσε να μένει ο στρατηγός Πατίλης.

Η τελευταία αναλαμπή

Στη Λάρισα ο διοικητής στρατιάς στρατηγός Κόλλιας προσπαθούσε να συγκρατήσει την κατάσταση, ενώ τα πάντα γύρω του κατέρρεαν. Είχε στείλει δυνάμεις να φράξουν τις Θερμοπύλες και να ναρκοθετήσουν όλες τις οδεύσεις προς Θεσσαλία. Τις πρωινές ώρες είχε πληροφορηθεί από τον επιτελάρχη του Έρσελμαν τη σύλληψη του στρατηγού Περίδη, όχι, όμως, και τη φυγή του βασιλιά.

Το πρωί στις 4 άνοιξε τις γραμμές επικοινωνιών με τη Νότια Ελλάδα για να τηλεφωνήσει στον διοικητή της ΑΣΔΕΝ στρατηγό Τσούμπα, που τον θεωρούσε μυημένο στο κίνημα. Αλλά στο ακουστικό παρουσιάστηκε ο στρατηγός Αγγελής:

ΚΟΛΛΙΑΣ: Δεν ζήτησα εσένα. Τον Τσούμπα ζήτησα.

ΑΓΓΕΛΗΣ: Θα μιλήσεις και με τον Τσούμπα. Μπορείς όμως να μου πεις τι ελέγχεις αυτή την στιγμή;

ΚΟΛΛΙΑΣ: Με πήρες στο τηλέφωνο να μάθεις τι ελέγχω; Ή να με ειρωνευτείς;

ΑΓΓΕΛΗΣ: Όχι, να μάθω τι ελέγχεις.

ΚΟΛΛΙΑΣ: Ε, λοιπόν: Ελέγχω τον εαυτό μου και τα δύο αεροδρόμια, θέλεις τίποτα άλλο;

ΑΓΓΕΛΗΣ: Ξέρεις ότι ο βασιλεύς βρίσκεται στη Ρώμη;

ΚΟΛΛΙΑΣ (συγκρατώντας την κατάπληξή του): Στη Ρώμη; Έστω. Τι σημαίνει αυτό; Από το πού βρίσκεται ο βασιλεύς εξαρτάται η κατάσταση;

ΑΓΓΕΛΗΣ: Πάρε τον κ. πρόεδρο να σου τα πει.

Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ: Ναι, εγώ είμαι. Ανέλαβα την πρωθυπουργία. Στρατηγέ, έστρεψες τα όπλα κατά της πατρίδος. Διά την προδοτική σου στάση θα λογοδοτήσεις. Να επιτρέψεις στα τμήματά μας να συνεχίσουν την κίνησή των προς τη Λάρισα. Και συ να έλθεις να παρουσιασθείς.

ΚΟΛΛΙΑΣ: Ο Κόλλιας δεν έστρεψε ποτέ τα όπλα κατά της πατρίδος. Ο Κόλλιας

εξακολουθεί να είναι αυτός που ήταν. Θα κατέβω κάτω όχι να λογοδοτήσω, αλλά για να με δεις ακόμα μία φορά...

Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ: Καλά, στρατηγέ, ελάτε από εδώ να τα πούμε...

Άλλες πέντε ώρες κράτησε την κατάσταση ο στρατηγός Κόλλιας. Στις 9 έδωσε τη διαταγή να ανοίξουν οι πύλες της Θεσσαλίας για να περάσουν οι δυνάμεις του καθεστώτος προς Βορρά. Το βασιλικό κίνημα άφηνε τη στιγμή εκείνη την τελευταία πνοή του.

Η αντίδραση των συνταγματαρχών

Τι όμως συνέβαινε στην άλλη πλευρά; Μόλις εξερράγη το κίνημα, συγκεντρώθηκαν τα μέλη της Επαναστατικής Ομάδας –η οποία ανεφέρθηκε την ημέρα εκείνη ως Επαναστατική Επιτροπή– που βρίσκονταν στην Αθήνα και έλαβαν ραγδαίες αποφάσεις. Αποφασίστηκε να αναλάβει την πρωθυπουργία ο Γ. Παπαδόπουλος και να οριστεί αντιβασιλιάς ο απόστρατος αντιστράτηγος Σόλων Γκίκας. Ο Γ. Παπαδόπουλος τον ρώτησε τηλεφωνικά αν δέχεται, αλλά εκείνος αρνήθηκε. Τότε αντιβασιλιάς ορίστηκε ο αντιστράτηγος Γ. Ζωιτάκης.

Έπρεπε, όμως, να διατηρηθεί η τυπική διαδικασία. Να ορκιστεί πρώτα ο αντιβασιλιάς κι εκείνος να αναθέσει την κυβέρνηση στον Γ. Παπαδόπουλο. Εκλήθη τότε ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιερώνυμος και με ικανοποίηση η Επαναστατική Ομάδα τον είδε να προσέρχεται πρόθυμος στα Ανάκτορα. Ο άνθρωπος που όφειλε το αξίωμά του στον βασιλιά, ο έμπιστος και προστατευόμενος της βασιλικής οικογένειας, τασσόταν με τους αντιπάλους του. Και πράγματι όρκισε τον στρατηγό Ζωιτάκη ως Ανώτατο Άρχοντα, ενώ εκείνος με τη σειρά του έδινε το χρίσμα της πρωθυπουργίας στον Γ. Παπαδόπουλο.

Η στάση του αρχιεπισκόπου υπήρξε επιτυχία του στρατιωτικού καθεστώτος και αποφασιστικό πλήγμα κατά του κινήματος. Η αναγγελία της ορκωμοσίας από τους ραδιοφωνικούς σταθμούς έδινε αμέσως την εντύπωση ότι οι συνταγματάρχες επικρατούσαν. Και όπως φαίνεται η βασιλική οικογένεια δεν το περίμενε. Αναφέρεται ότι τις πρώτες μεταμεσημβρινές ώρες, στο ξενοδοχείο *Αστήρ* της Καβάλας, η βασίλισσα-μητέρα Φρειδερίκη, που καθόταν στο σαλόνι με ένα τρανζίστορ στο χέρι και με μια άσπρη σκυλίτσα στην αγκαλιά της, σκίρτησε έκπληκτη και έντρομη, όταν άκουσε την είδηση και της ξέφυγε μια κραυγή: «Δεν είμαστε καλά...» (Από αφήγηση του προσωπικού του ξενοδοχείου).

Αργότερα ο βασιλιάς στη Ρώμη, σε συνέντευξή του προς τον Σάυρους Σουλτσμπέργκερ (13.1.1968), του είπε:

> *«Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου μὲ ἐπείραξε περισσότερο ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο. Ὤρκισε μιὰ κυβέρνησι ὅσο βρισκόμουν ἀκόμη στὴν Ἑλλά-*

δα. Ξεύρετε ἦταν ὁ πνευματικός μας ἐπὶ πολλὰ χρόνια. Εἶχε ἀναλάβει τὴν θρησκευτική μου διαπαιδαγώγησι. Καὶ τώρα ὁ κόσμος τὸν ἀποκαλεῖ Πέτρο ἢ Ἰούδα».

Ο ίδιος ο Ιερώνυμος δικαιολόγησε την πράξη του με την πρόθεσή του να αποτραπεί η αιματοχυσία. Και σε μήνυμά του που απεύθυνε ραδιοφωνικώς το απόγευμα της 14ης Δεκεμβρίου έλεγε:

«Εἰς τὴν κρίσιμον αὐτὴν διὰ τὸ Ἔθνος μας στιγμήν, ἂς ὁμιλήσῃ ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἱερεύς, ὁ πνευματικὸς πατέρας καὶ ἂς ὁμιλήση ὄχι ὡς κριτής, δὲν θέλει νὰ κρίνη, ἀλλ' ὡς ἐν Χριστῷ ἱκέτης νὰ ὑπενθυμίση πρὸς ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς Ἕλληνας τὴν οὐράνιον προσταγήν, ποὺ ἀνταποκρίνεται ἄλλως τε πρὸς ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ὁ πόθος τοῦ Ἔθνους. Ἱκετεύω λοιπὸν ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου μας, νὰ σταματήση ἀμέσως τοῦ διχασμοῦ ἡ συμφορά, νὰ παύση ὁ σπαραγμός μας. Νὰ ἑνωθοῦμε πάλιν ὅλοι οἱ Ἕλληνες καὶ ὅλοι μας νὰ ἀποδοθῶμεν εἰς μίαν εὐγενῆ ἅμιλλαν. Ποῖος πρῶτος θὰ συμβάλη ἀποτελεσματικώτερον, διὰ νὰ κλείση χωρὶς τὴν παραμικρὰν ἀναβολὴν τὸ χάσμα ποὺ ἀπειλεῖ τὸ Ἔθνος μας».

Άσχετα όμως με τα χριστιανικά αυτά λόγια, ο Ιερώνυμος εξασφάλιζε το αξίωμά του για μια εξαετία.

Στο μεταξύ ο Γ. Παπαδόπουλος συγκροτούσε την κυβέρνησή του. Στις Βρυξέλλες βρίσκονταν την ημέρα εκείνη, συμμετέχοντας στο Συμβούλιο των Υπουργών Εξωτερικών, Αμύνης και Οικονομικών του ΝΑΤΟ, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Γρ. Σπαντιδάκης και οι υπουργοί Εξωτερικών Π. Πιπινέλης και Οικονομικών Ανδρουτσόπουλος. Επίσης και ο αρχηγός τού ΓΕΕΘΑ ναύαρχος Αυγέρης. Ο Γ. Παπαδόπουλος επικοινώνησε τηλεφωνικά μαζί τους και τους κάλεσε να επιστρέψουν αμέσως. Ο Π. Πιπινέλης και ο Α. Ανδρουτσόπουλος τάχθηκαν κατά του βασιλιά, ο Γρ. Σπαντιδάκης, όμως, και ο Σπ. Αυγέρης εκδήλωσαν καιροσκοπικές διαθέσεις και αποφασίστηκε η απομάκρυνσή τους. Κατόπιν ορισμένων συνεννοήσεων, ο Γ. Παπαδόπουλος κατάρτισε ταχύτατα τον κατάλογο των υπουργών του, οι οποίοι καλούνταν σπασμωδικά στα Ανάκτορα και ορκιζόταν η νέα κυβέρνηση με την εξής σύνθεση:

Γ. Παπαδόπουλος, πρωθυπουργός, υπουργός Εθνικής Αμύνης και Προεδρίας.
Στ. Παττακός, αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εσωτερικών.
Ν. Μακαρέζος, υπουργός Συντονισμού.
Θ. Παπακωνσταντίνου, Παιδείας και Θρησκευμάτων.
Κ. Καλαμποκιάς, Δικαιοσύνης.
Π. Παπαδημητρακόπουλος, Εμπορίου.

Α. Ματθαίου, Γεωργίας.
Δ. Πουλέας, Εργασίας.
Κ. Παπαδημητρίου, Δημοσίων Έργων.
Κ. Κυπραίος, Βιομηχανίας.
Α. Αθανασίου, Εμπορικής Ναυτιλίας.
Ε. Πουλαντζάς, Κοινωνικής Πρόνοιας.
Δ. Πατίλης, Βορείου Ελλάδος.

Υπουργός Εξωτερικών παρέμεινε ο Π. Πιπινέλης και Οικονομικών ο Α. Ανδρουτσόπουλος.

Υφυπουργοί ορκίστηκαν: Συντονισμού ο Ο. Ρόδινος, Εμπορίου ο Γ. Γεωργακέλος, Κοινωνικής Πρόνοιας ο Σ. Λαμπίρης, Οικονομικών ο Σ. Λιζάρδος.

Στις 19 Δεκεμβρίου το κυβερνητικό σχήμα συμπληρώθηκε με την ορκωμοσία των Π. Τοτόμη ως υπουργού Συγκοινωνιών, Π. Τζεβελέκου Δημόσιας Τάξης και Μ. Σιδεράτου ως υφυπουργού Προεδρίας.

Πόλεμος διαγγελμάτων

Η κυβέρνηση εξέδωσε αμέσως το εξής διάγγελμα:

«Ἑλληνικὲ Λαέ,

»Πρὸ ὀλίγων ὡρῶν ἐξεδηλώθη ἐγκληματικὴ συνωμοσία καὶ ἀπόπειρα καταλύσεως τοῦ Κράτους καὶ τῆς ἐννόμου τάξεως.

»Κοινοὶ τυχοδιῶκτες κινούμενοι ἀπὸ μωρὰν φιλοδοξίαν καὶ ἀγνοοῦντες τὸ συμφέρον τοῦ Ἔθνους παρέσυραν καὶ παρεπλάνησαν τὸν Βασιλέα καὶ τὸν ἐξηνάγκασαν νὰ στραφῇ καὶ αὐτὸς κατὰ τῆς Ἐθνικῆς Ἐπαναστάσεως, κατὰ τῆς γαλήνης καὶ τῆς ἡσυχίας τοῦ λαοῦ εἰς ἰδιαιτέρως ἱστορικὰς διὰ τὴν Ἑλλάδα στιγμάς.

»Ἐθνικὴ Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνησις εἶναι ἀπολύτως κύριος τῆς καταστάσεως, οὐδεμία ἀνησυχία εἶναι δικαιολογημένη.

»Αἱ Ἔνοπλοι Δυνάμεις εἶναι ἀποφασισμέναι νὰ ὑπερασπισθοῦν ἀντὶ πάσης θυσίας τὴν ἐθνεγερσίαν τῆς 21ης Ἀπριλίου καὶ νὰ διατηρήσουν τὴν ἑνότητα τοῦ Ἔθνους ἢ νὰ ἐπιβάλουν ταύτην διὰ τῶν ὅπλων.

»Ἐὰν δὲν ἀποφευχθῇ ἡ ἀδελφοκτόνος αἱματοχυσία, ὑπεύθυνοι θὰ εἶναι διὰ ταύτην ἀποκλειστικῶς αὐτοί, οἱ ὁποῖοι ἐπεχείρησαν νὰ διχάσουν τὸ Ἔθνος. Ζητοῦμεν ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἀπόλυτον ψυχραιμίαν, αὐτοκυριαρχίαν καὶ ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς ἑλληνικὰς Ἐνόπλους Δυνάμεις. Καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν τὸ Ἔθνος θὰ νικήσῃ».

Το διάγγελμα εκείνο, που το ακολούθησαν και άλλα των Γ. Παπαδόπουλου, Γ. Ζωιτάκη και Στ. Παττακού, που μεταδίδονταν από τους ραδιοφωνικούς σταθμούς της

Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, προκαλούσαν συντριπτική αντίθεση προς το μόλις ακουόμενο βασιλικό διάγγελμα που επέμενε να εκπέμπει ο μικρός σταθμός της Λάρισας. Και είχαν ισχυρή επίδραση στο ηθικό του στρατού και του λαού.

Η αποτυχία του αντιπερισπασμού

Στο μεταξύ το καθεστώς ήταν κύριο της κατάστασης μέσα στην πρωτεύουσα. Η προσπάθεια αντιπερισπασμού που προέβλεπε το σχέδιο του βασιλικού κινήματος, είχε καταρρεύσει τελείως. Τρεις ενέργειες προέβλεπε το σχέδιο αυτό:

α. Την κατάληψη του ΓΕΣ με την εμφάνιση των στρατηγών Μανέττα και Βαρδουλάκη, η οποία, όπως είδαμε, απέτυχε.

β. Την αχρήστευση των Ραδιοφωνικών Σταθμών (ΕΙΡ και ΥΕΝΕΔ). Απέτυχε και αυτή, γιατί οι σταθμοί φρουρήθηκαν αμέσως αποφασιστικά.

γ. Την κατάληψη της ΑΣΔΑΝ, η διοίκηση της οποίας (οι στρατηγοί Τσούμπας και Λατσούδης) ήταν μυημένη στο κίνημα. Η οργάνωση του συνταγματάρχη Οπρόπουλου έλαβε την εντολή να ενισχύσει τη διοίκηση, η οποία θα αναλάμβανε αντιπερισπαστική δράση.

Στο σημείο αυτό ενδιαφέρουσες πληροφορίες παρέχει ο συνταγματάρχης Οπρόπουλος, σε συνέντευξή του προς τον γράφοντα (εφημερίδα *Ακρόπολις* Αθηνών, 20.12.1974):

«Στὸν Ὀπρόπουλο καὶ στοὺς φίλους του, ὁ ρόλος αὐτὸς φάνηκε ἄχαρις καὶ ἄδοξος. Γιατί δὲν τοὺς ἀνέθεταν νὰ καταλάβουν ἢ νὰ ἀκινητήσουν μιὰ μονάδα; Βέβαια τὸ καθεστὼς ἦταν ἀπόλυτα στερεωμένο μέσα στὴν Ἀθήνα. Ἀλλὰ θὰ μποροῦσαν νὰ τοῦ προκαλέσουν μαχητικὸ ἀντιπερισπασμό. Ἡ ἀπάντησις ὅμως ἦλθε ἐπιτακτική:

»"Ὄχι, τὸ σχέδιο προβλέπει νὰ δράσετε στὴν ΑΣΔΑΝ. Εἶναι σφηκοφωλιὰ τοῦ Παπαδοπούλου. Ἀλλὰ ἂν τὴν ἐπανδρώσετε, συλλαμβάνοντας ἢ ἐκδιώκοντας τοὺς χουντικοὺς ἀξιωματικούς, μὲ τὸν Τσούμπα καὶ Λατσούδη θὰ μπορέσετε νὰ προκαλέσετε πολλαπλάσιο ἀντιπερισπασμό, παρὰ παρενοχλώντας ἢ καὶ καταλαμβάνοντας κάποια μονάδα".

»Συμμορφούμενος ἀναγκαστικὰ ὁ συνταγματάρχης Ὀπρόπουλος, συνεννοήθηκε μὲ τοὺς συνεργάτες ἀποστράτους ἀξιωματικοὺς τῆς ὀργανώσεως. Κατενεμήθησαν ἀπὸ τὸ πρωὶ τῆς 13 Δεκεμβρίου σὲ τρεῖς ὁμάδες, ποὺ παρέμειναν σὲ καίρια σημεῖα γιὰ νὰ σπεύσουν στὴν ΑΣΔΑΝ. Ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς συνδέθηκε μὲ τὸν Λατσούδη, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶπε:

»"Πὲς στὸν Ὀπρόπουλο νὰ περιμένη εἰδοποίησί μου. Νὰ μὴν κάνη τίποτα ἂν δὲν τὸν καλέσω. Νὰ εἶστε ἕτοιμοι, γιὰ τὸ σῆμα μου".

»Ὁ συνταγματάρχης Ὀπρόπουλος μὲ τοὺς φίλους του περιμέναν.

Ἀλλ' οἱ ὧρες περνοῦσαν καὶ εἰδοποίησις τοῦ Λατσούδη δὲν ἐρχόταν. Ἐπανειλημμένως ἀπευθύνθησαν πρὸς αὐτὸν ρωτώντας: "Τί γίνεται; Δὲν θὰ κινηθοῦμε ὅπως εἴπαμε;" Καὶ ἡ ἀπάντησις ἦταν πάντα:

»"Νὰ περιμένετε".

»Στὸ μεταξύ, τὸ καθεστὼς εἶχε στερεωθῆ ἀπόλυτα. Στὶς 11, κατὰ τὸ σχέδιο, ὁ στρατηγὸς Μανέττας εἶχε ἐμφανισθῆ στὸν στρατηγὸ Ἀγγελῆ, ἐγχειρίζοντάς του διαταγὴ τοῦ Βασιλέως νὰ τοῦ παραδώση τὴν ἀρχηγία τοῦ ΓΕΣ. Καὶ ὁ Ἀγγελῆς σὲ ἀπάντησι τὸν συνέλαβε. Λίγη ὥρα μετά, ἐμφανιζόταν καὶ ὁ στρατηγὸς Βαρδουλάκης στὸ Πεντάγωνο, συμφώνως πρὸς τὸ βασιλικὸ σχέδιο, μὲ διαταγὴ νὰ ἀναλάβη ὡς ὑπαρχηγὸς τοῦ ΓΕΣ. Συνελαμβάνετο καὶ αὐτός. Ἀλλ' ἂς σημειωθῆ ὅτι ἦταν τέτοια ἡ σύγχυσις καὶ πλαδαρότης τοῦ σχεδίου καὶ τόση ἡ ὑπερτροφικὴ συνωμοτικότης, ὥστε ὁ στρατηγὸς Μανέττας ἀγνοοῦσε ὅτι παρεμφερῆ ἀποστολὴ μὲ τὴν δική του θὰ ἐκτελοῦσε καὶ ὁ στρατηγὸς Βαρδουλάκης.

»Τί γινόταν ὅμως μὲ τὴν ΑΣΔΑΝ; Μάταια οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ὀπροπούλου ἀνέμεναν τὴν κλῆσι τοῦ Λατσούδη, ἢ ἀπ' εὐθείας τοῦ στρατηγοῦ Τσούμπα. Στὸ τέλος ἡ ΑΣΔΑΝ δὲν ἀπαντοῦσε πιὰ στὶς ἀγωνιώδεις ἐρωτήσεις τους. Καὶ κάποτε ἀντελήφθησαν ὅτι ἦταν πιὰ ἀργὰ νὰ ἐνεργήσουν αὐτοβούλως. Ὁ ἀντιπερισπασμός, ποὺ προέβλεπε τὴν δημιουργία συγχύσεως μὲ τοὺς στρατηγοὺς Μανέττα, Βαρδουλάκη καὶ Τσούμπα στὰ δύο κέντρα δυνάμεως, τοῦ ΓΕΣ καὶ τῆς ΑΣΔΑΝ, κατέρρευσε.

»Δὲν θὰ ἀργοῦσαν οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ὀπροπούλου νὰ συνειδητοποιήσουν τί συνέβη. Οἱ στρατηγοὶ Μανέττας καὶ Βαρδουλάκης χώσαν τὸ κεφάλι τους στὸ στόμα τοῦ θηρίου. Ἀλλ' ὅσον ἀφορᾶ τὴν κορυφὴ τῆς ΑΣΔΑΝ, σκοπίμως παρεπλάνησε καὶ καθήλωσε, ἀδρανοποίησε τοὺς ἀναμένοντας ἀξιωματικούς. Δὲν θὰ ἀργοῦσε νὰ ἔλθη καὶ ἡ ἐπίσημη ἀποκάλυψις: Οἱ μεμυημένοι τῆς ΑΣΔΑΝ κατέλαβαν σὲ λίγο κορυφαῖες θέσεις στὸν μηχανισμὸ τοῦ καθεστῶτος μέχρι τῆς ἀρχηγίας τοῦ στρατοῦ».

Οι στρατιωτικές αντιδράσεις

Ενώ στερεωνόταν απολύτως η κατάσταση στην περιοχή της πρωτεύουσας, ο αρχηγός του ΓΕΣ αντιστράτηγος Ο. Αγγελής, που ανέλαβε και καθήκοντα αρχηγού του ΓΕΕΘΑ, λάμβανε ριζικά μέτρα, τα οποία εξέθεσε ο ίδιος σε ομιλία του προς συγκέντρωση αξιωματικών στις 19 Δεκεμβρίου 1967:

« (Μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ στρατηγοῦ Μανέττα κομιστοῦ τῆς διαταγῆς τοῦ Βασιλέως νὰ παραχωρηθῆ εἰς αὐτὸν ἡ ἀρχηγία τοῦ ΓΕΣ) ἔδωσα ἀμέ-

σως διαταγὴν νὰ τεθοῦν ὅλαι αἱ Μονάδες καθ' ἅπασαν τὴν Χώραν ἐν γενικῇ ἐπιφυλακῇ καὶ νὰ μὴ ὑπακούουν εἰς διαταγὰς μὴ προερχομένας ἐξ ἐμοῦ, διότι ἐξερράγη ἀντεπανάστασις.

»Ἡ διαταγὴ αὕτη διεβιβάσθη προφορικῶς εἰς ὡρισμένας μόνον Μονάδας καιρίων περιοχῶν τῆς Βορείου Ἑλλάδος, διότι περὶ τὴν 10.45 ὥραν αἱ ἐπικοινωνίαι μετὰ τῆς Βορείου Ἑλλάδος διεκόπησαν ὑπὸ τῶν στασιαστῶν εἰς τὸ ὕψος τῆς Θεσσαλίας καὶ παρῆλθεν ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα μέχρις ὅτου τεθοῦν ἐν λειτουργίᾳ ἄλλαι ἐπικοινωνίαι.

»Αἱ λαβοῦσαι τὴν διαταγὴν Μονάδες διεβίβασαν ἀστραπιαίως ταύτην περαιτέρω καὶ ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν αἱ περισσότεραι Μονάδες εἶχον ἐνημερωθῇ καὶ δὲν ὑπήκουσαν εἰς τὰς διαταγὰς τῶν στασιαστῶν. Οὕτω αἱ Μονάδες τῆς Βορείου Ἑλλάδος, αἱ ὁποῖαι ὑπετίθετο ὅτι ἦσαν ἐναντίον τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀντέδρασαν ἀκαριαίως καὶ πρωτοβούλως, μὲ μίαν ὀλιγόλογον προφορικὴν διαταγὴν ἡ ὁποία ἁπλῶς τὰς προειδοποίει ὅτι κινδυνεύει ἡ ἐπανάστασις. Κατέλαβον καίρια σημεῖα, ἀπεμόνωσαν τοὺς ἀντεπαναστάτας καὶ τελικῶς τοὺς συνέλαβον».

Το αποτέλεσμα ήταν να αρχίσει ο κλονισμός των διοικήσεων του στρατού στη Μακεδονία, Θράκη και τελικά η διαρροή τους από την παράταξη του βασιλιά στο στρατόπεδο του καθεστώτος. Γι' αυτό είχε παραλύσει κάθε προσπάθεια να κινηθούν δυνάμεις προς κατάληψη της Θεσσαλονίκης, γεγονός το οποίο επέδρασε αποφασιστικά στην τύχη του κινήματος.

Η επίσημη εκδοχή

Την επομένη –14 Δεκεμβρίου– ο νέος πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος έδωσε συνέντευξη προς τον ελληνικό και ξένο Τύπο στην αίθουσα της Βουλής, κάνοντας την εξής επίσημη έκθεση του κινήματος και της καταστολής του, από τη σκοπιά του καθεστώτος:

«Περὶ τὴν 11ην ὥραν δι' ἑνὸς ἐγγράφου ἐπιστολῆς προσωπικῆς τῆς Α.Μ. ἐνημεροῦται τὸ πρῶτον ὁ ἀρχηγὸς τῶν κατὰ ξηρὰν ἐνόπλων δυνάμεων, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἀναλαμβάνει προσωπικῶς τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας, δεύτερον, ὅτι ἀναλαμβάνει προσωπικῶς τὴν ἡγεσίαν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, καί, τρίτον, ὅτι προβαίνει εἰς ὡρισμένας ἀλλαγὰς ἐπὶ τῆς ἡγεσίας τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἐνημεροῦται ἡ Κυβέρνησις περὶ τῆς ἐκδηλώσεως τῆς κρίσεως. Συγκεντροῦται εἰς τὸ Στρατηγεῖον, θέτει ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τὴν ἐπαφὴν μὲ τὰς ἐνόπλους δυνάμεις, καὶ ἀναζητεῖ τὸν ἀπουσιάζοντα πρωθυπουργόν, περὶ τοῦ ὁποίου εἶχε μόνον τὴν πληροφορίαν, ὅτι τὴν 9.30 ἐκλήθη εἰς τὰ Ἀνάκτορα καὶ

ἀναζητεῖ ἐπαφὴν καὶ μὲ τὸν Μεγαλειότατον. Δὲν ἀνευρίσκεται οὔτε ὁ ἕνας οὔτε ὁ ἄλλος. Ἀργότερον ἐκ μιᾶς ἐκδηλώσεως διὰ τῶν ἐπικοινωνιῶν τοῦ 28ου Ἀρχηγείου Τακτικῆς Ἀεροπορίας ἀπὸ τὴν Λάρισαν καὶ τὴν ἐκπομπὴν ἀπὸ ἕναν μέχρι τότε νεκρὸν ραδιοφωνικὸν σταθμόν, ἑνὸς διαγγέλματος μὴ ἀκουομένου, ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα ἡ Ἐθνικὴ Κυβέρνησις ὅτι πιθανὸν ὁ Βασιλεὺς ἐκινήθη εἰς τὴν Λάρισαν.

»Ἐξηκολούθησεν ἡ ἀποκατάστασις ἐπαφῆς μὲ τὰς ἐνόπλους δυνάμεις. Διεβεβαιώθη ὅτι αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις ὑπακούουν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Κυβέρνησίν των καὶ ἐπειδὴ ἀργότερον τὸ ἀπόγευμα ἀπωλέσθη ἡ ἐπαφὴ καὶ μὲ τὴν φρουρὰν Καβάλας, προστίθεται καὶ δευτέρα ὑποψία περὶ ἐνδεχομένης κινήσεως τοῦ Βασιλέως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Καβάλας.

»Ἀργότερον πρὸς τὸ ἑσπέρας, ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν περιοχὴν Κομοτηνῆς ὅτι ἡ Διοίκησις τοῦ Γ΄ Σ.Σ. μὲ τὸν ἐπιτελάρχην της καὶ ἡ Διοίκησις τῆς τεθωρακισμένης Μεραρχίας ἀποπειραθεῖσαι νὰ ἀρνηθοῦν ὑπακοὴν εἰς τὴν νόμιμον Κυβέρνησιν, ἐτέθησαν ὑπὸ ἀπομόνωσιν ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν τῶν Στρατηγείων των. Ἐκεῖθεν πλέον μὲ μίαν ἐξέλιξιν μέχρι τὴν 3ην ὥραν πρωινὴν ἐμφανίζονται εἰς τὰς ἐπικοινωνίας καὶ ἡ Λάρισα καὶ ἡ Καβάλα, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρουν ὑπακοὴν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Κυβέρνησιν καὶ πληροφορούμεθα ὅτι τὴν 3.15΄ δύο ἀεροσκάφη Ντακότα ἀπεγειώθησαν πρὸς ἄγνωστον κατεύθυνσιν ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιον τῆς Καβάλας. Ἐκ τῶν ἀνακοινώσεων τῶν ξένων Πρακτορείων ἀρχικῶς καὶ ἐπισήμως ἤδη δι' ἑνὸς σήματος τῆς Πρεσβείας τῆς Ρώμης, ἐπληροφορήθη ἡ Κυβέρνησις ὅτι ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασιλικὴ Οἰκογένεια μετὰ τοῦ τέως Πρωθυπουργοῦ προσεγειώθησαν εἰς τὴν Ρώμην. Αὐτὴ ἱστορικῶς εἶναι ἡ ἐξέλιξις τῶν γεγονότων.

»Ἡ κυβέρνησις εὑρεθεῖσα πρὸ μιᾶς τοιαύτης καταστάσεως προσδιοριζομένης ἐκ τῆς ἀποχῆς ἀσκήσεως τῶν καθηκόντων ὑπὸ τοῦ Βασιλέως καὶ ἐκ τῆς ἀπουσίας καὶ ἀποχῆς ἐκ τῆς ἀσκήσεως τῶν καθηκόντων ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ἀντιμετώπισε τὴν κατάστασιν μὲ τὴν ἑξῆς συνταγματικὴν διαδικασίαν.

»Ἡ Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ ἀνέθεσε τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων τοῦ Ἀντιβασιλέως εἰς τὸν ἀντιστράτηγον κ. Ζωϊτάκην. Ὡρκίσθη ὁ κ. Ζωϊτάκης ὡς Ἀντιβασιλεὺς ἐνώπιον τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου. Ὁ Ἀντιβασιλεὺς ἔκανε τὴν τιμὴν νὰ ἀναθέσῃ εἰς ἐμὲ τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας κυβερνήσεως καὶ ἐν συνεχεία μὲ τὴν κανονικὴν διαδικασίαν ἐγένετο ἡ ὁρκωμοσία Πρωθυπουργοῦ καὶ Κυβερνήσεως ὑπὸ τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου».

Ο Π. Πιπινέλης κατά του βασιλιά

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και μερικές ερωταποκρίσεις που έγιναν στη διάρκεια εκείνης της συνέντευξης.

«ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Ἐγνωρίζατε, πρὸ τῆς 11ης πρωινῆς χθές, τί ἐπρόκειτο νὰ κάμη ὁ Βασιλεύς;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ἀσφαλῶς ὄχι. Τὸ εἶπον αὐτό. Καὶ ἐὰν τὸ ἐγνώριζα, ὁμολογῶ ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι καὶ προσωπικῶς ἐγὼ θὰ ἀποπειρώμεθα, ἔστω καὶ τὴν ὑστάτην στιγμήν, νὰ τὸν διαφωτίσωμεν καὶ νὰ μὴ τὸν ἀφήσωμεν νὰ παραπλανηθῇ.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Κύριε Πρόεδρε, εἰς τὴν πρωινὴν εἰδησεογραφίαν ἀναφέρεται ὅτι ὁ κ. Πιπινέλης καὶ ὁ κ. Ἀνδρουτσόπουλος διατηροῦν τὰ ὑπουργεῖα των. Εἴχατε καμμίαν ἐπικοινωνίαν μαζί τους;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Εὐχαριστῶ πάρα πολὺ τὸν κύριον διότι θὰ ξεχνοῦσα κάτι σημαντικὸν καὶ μοῦ τὸ ἐνεθύμησεν. Ἐπεκοινώνησα μὲ τὸν κ. Πιπινέλην τρεῖς φορὰς ἀπὸ χθὲς τὸ βράδυ εἰς τὰς 10, εἰς τὰς 1.30 καὶ εἰς τὰς 8.15 σήμερον τὸ πρωί. Εἰς τὴν πρώτην ἐπαφὴν ἡ κατάπληξις τοῦ κ. Πιπινέλη, ὡς πρὸς τὰ γεγονότα, ὑπῆρξεν οἵα καὶ ἡ ἰδική μας. Συγκεκριμένως μοῦ εἶπεν: "Διερωτῶμαι ἐὰν ἠμπορῇ νὰ εἶναι ἀληθὲς αὐτό. Ἐνθυμοῦμαι τὴν τελευταίαν ἀκρόασιν πρὶν φύγω δι' ἐδῶ καὶ ὁμολογῶ ὅτι ὁ,τιδήποτε ἄλλο ἠμποροῦσα νὰ φαντασθῶ, ποτὲ ὅμως αὐτό". Ἀπεδέχθη ὁ κ. Πιπινέλης νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀσκῶν τὰ καθήκοντά του καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ διὰ λογαριασμὸν τῆς Κυβερνήσεως ἐκεῖ τὰς ἀπαραιτήτους ἐπαφὰς καὶ ἐνεργείας. Καὶ καθ' ἃ μοῦ εἶπεν, αὔριο τὸ μεσημέρι θὰ εἶναι μαζί μας. Ἡ ἰδία θέσις ὑπῆρξε καὶ διὰ τὸν κ. Ἀνδρουτσόπουλον, δεδομένου ὅτι εἶναι μαζί του.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Διατί νομίζετε ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἔκαμε αὐτὴν τὴν κίνησιν τώρα;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ἂν ὑπάρχῃ στὸν κόσμον αὐτὸν δυνατότης νὰ ἑρμηνευθῇ ὁ παραλογισμὸς διὰ τῆς λογικῆς θὰ εἶχα ἀπάντησιν. Ἡ κατάστασις εἶναι ἀδιανόητος. Τὴν παραμονὴν εἰς ἀκρόασιν τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ Συντονισμοῦ κ. Μακαρέζου τὸ πνεῦμα καὶ ἡ κατάστασις ποὺ ἐπεκράτει κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μακρᾶς ἀκροάσεως ἦτο κάτι τὸ ὁποῖον θὰ ἠμποροῦσε νὰ χαρακτηρισθῇ περισσότερον ἀπὸ φιλικόν.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Ὑπῆρξε καθόλου αἱματοχυσία κατὰ τὴν χθεσινὴν ἡμέραν;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Καμία ἀπολύτως.

Γιατί απέτυχε;

Στις 9 λοιπόν το πρωί της 14ης Δεκεμβρίου κάθε αντίδραση στο καθεστώς είχε στα-

ματήσει. Το βασιλικό κίνημα είχε σβήσει. Πού οφείλεται η παταγώδης, κεραυνοβόλα κατάρρευσή του; Πολλοί την αποδίδουν σε πολλές αιτίες. Θα ξεχωρίσουμε μόνο ορισμένες, με τις οποίες συμφωνούν και οι διαπιστώσεις μας:

ΠΡΩΤΟΝ: Το κίνημα οργανώθηκε και εκτελέσθηκε μέσα σε συνθήκες που άρχιζαν από τον ασυνωμοτισμό –όλος ο κόσμος το ήξερε– και κατέληγαν στον υπερσυνωμοτισμό. Αλλά αν ο ασυνωμοτισμός διαλύει, ο υπερσυνωμοτισμός παραλύει. Το βασιλικό κίνημα έφερε και τα δύο αυτά χαρακτηριστικά.

ΔΕΥΤΕΡΟΝ: Στην ανυπαρξία οργάνωσης μεταξύ των αντικαθεστωτικών αξιωματικών, για λόγους συνωμοτισμού.

ΤΡΙΤΟΝ: Στην εκ των προτέρων απόφαση αποφυγής κάθε χρήσης όπλων, ενώ επρόκειτο για ένοπλη δράση.

ΤΕΤΑΡΤΟΝ: Στον εσπευσμένο καθορισμό της ημέρας Η. Αυτό όμως οφειλόταν στον φόβο ότι το καθεστώς θα προέβαινε σε αθρόες αποστρατείες όλων των ανώτατων και ανώτερων αξιωματικών που θεωρούνταν βασιλόφρονες, και έπρεπε να προλάβουν.

ΠΕΜΠΤΟΝ: Στην έλλειψη επιθετικού, μαχητικού πείσματος ορισμένων ηγητόρων, που υποτίμησαν τη σημασία της οργάνωσης των φιλοκαθεστωτικών αξιωματικών και υπερτίμησαν τη σημασία του κύρους του βασιλιά. «Μας λείψαν τα πιστόλια», είπε χαρακτηριστικά ένας από τους αξιωματικούς του κινήματος.

ΕΚΤΟΝ: Σε εσωτερικές, εγγενείς αντιθέσεις. Η αποκάλυψη του Δ. Οπρόπουλου, ότι μυημένοι ηγέτες του Βορρά δεν ήθελαν συμμαχία δημοκρατικών αξιωματικών, είναι χαρακτηριστική. Και αποκαλύπτεται ταυτόχρονα ότι οι αρχηγοί του κινήματος απέβλεπαν στην επιβολή μιας «καταστάσεως βασιλικής», για την οποία θεωρούσαν απαραίτητη τη δημιουργία ενός καθαρά βασιλικού στρατού.

ΕΒΔΟΜΟΝ: Στο κακό σχέδιο που απέφευγε την εξαπόλυση του κινήματος σ' ένα από τα δύο βασικά κέντρα της Ελλάδας: την πρωτεύουσα ή έστω τη συμπρωτεύουσα.

ΟΓΔΟΟΝ: Στην κακή εκτέλεση, που είχε ως συνέπεια τη μη έγκαιρη κατάληψη της Θεσσαλονίκης.

Όλη αυτή η διαρθρωμένη σειρά άτυχων παραγόντων συνέθλιψε το κίνημα. Και οι συνέπειες υπήρξαν αποφασιστικές. Ιστορικά είναι μια μορφή αντίστασης και η μοναδική που θα μπορούσε –όπως αποδείχθηκε– να ανατρέψει τους Συνταγματάρχες. Αλλά η αποτυχία του στερέωσε τη Δικτατορία, τόσο μάλλον όσο συνέβη ακριβώς την επομένη του κλονισμού που υπέστη το καθεστώς από τη βαριά ήττα στην Κύπρο.

Σόλων-Ζέφυρος Γρηγοριάδης
Δημοσιογράφος, συγγραφέας

Γεννήθηκε στην Καστοριά τον Φεβρουάριο του 1912. Αποφοίτησε από τη σχολή Ναυτικών Δοκίμων και ονομάστηκε σημαιοφόρος του Πολεμικού Ναυτικού το 1932. Από το 1935 άρχισε τη δημοσιογραφική του καριέρα στην εφημερίδα *Εθνος* ως αρθρογράφος, σε θέματα διεθνούς στρατηγικής, πολιτικής και οικονομίας. Διετέλεσε διευθυντής του *Ρίζου της Δευτέρας* (1946-47) και του *Ταχυδρόμου* (1950) και διευθυντής σύνταξης της *Ακροπόλεως* (1950-66). Στη διάρκεια της Κατοχής εργάστηκε στον αντιστασιακό Τύπο, ενώ διετέλεσε επίσης εθνοσύμβουλος στις Κορυσχάδες και διοικητής μοίρας του αντάρτικου Ναυτικού (ΕΛΑΝ). Υπήρξε ο πρώτος Ελληνας δημοσιογράφος που καθιέρωσε τα ιστορικά αναγνώσματα στον ημερήσιο, εβδομαδιαίο και περιοδικό Τύπο (δημοσίευσε πάνω από 200). Πολλά άρθρα του για τη διεθνή στρατηγική και πολιτική δημοσιεύτηκαν σε ξένες μεγάλες εφημερίδες ή αναδημοσιεύτηκαν σε επίσημες στρατιωτικές επιθεωρήσεις του εξωτερικού. Ελαβε μέρος σε πολλές αποστολές, με σημαντικότερες αυτές στην Πολωνία (1939), στην Αίγυπτο (1939), σε Φινλανδία και Γαλλία (1940), στο Βερολίνο (1953), στο Βιετνάμ (1966), στην Πράγα (1968) κ.α. Στο πλούσιο συγγραφικό του έργο συγκαταλέγονται τα εξής βιβλία: *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, *Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης*, *Δεκέμβρης-Εμφύλιος 1944-1949*, *Οικονομική Ιστορία Ελλάδας*, *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα*, *Επεισόδιο Κέρκυρας*. Για το δημοσιογραφικό και συγγραφικό του έργο τιμήθηκε με το βραβείο «Αθανάσιος Μπότσης». Διετέλεσε μέλος της Ενωσης Συντακτών. Πέθανε στην Αθήνα, το 1994.

«Από μακρού παριστάμεθα μάρτυρες ενός εγκλήματος, το οποίο διεπράττετο εις βάρος του κοινωνικού συνόλου και του Εθνους... Δεν απέμενεν πλέον άλλος τρόπος σωτηρίας από την επέμβαση του στρατού μας... Ποίοι είμεθα; Δεν ανήκομεν εις ουδέν πολιτικόν κόμμα και ουδεμίαν πολιτικήν παράταξιν είμεθα διατεθειμένοι να ευνοήσωμεν εις βάρος της άλλης...

»Ελαυνώμεθα αποκλειστικώς από πατριωτικά κίνητρα και επιδιώκομεν να καταργήσωμεν την φαυλοκρατίαν... Να αποτρέψωμεν τον διχασμόν και την αλληλοσφαγήν προς την οποίαν μας κατηύθυναν κακοί Ελληνες... Κηρύσσομεν την συναδέλφωσιν. Από της στιγμής αυτής δεν υπάρχουν Δεξιοί, Κεντρώοι, Αριστεροί. Υπάρχουν μόνον Ελληνες, οι οποίοι πιστεύουν εις την Ελλάδα...»

Απόσπασμα από το διάγγελμα(!) του προέδρου της επαναστατικής κυβερνήσεως, εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Κωνσταντίνου Κόλλια, που έβαζε τη χώρα στο «γύψο» για επτά χρόνια. Η χούντα των Συνταγματαρχών, με «αστέρια» τους Γ. Παπαδόπουλο, Στ. Παττακό, Ν. Μακαρέζο, πρόλαβε το πραξικόπημα των στρατηγών και την ώρα «Ω» έπιασε κυριολεκτικά στον ύπνο το σύνολο του πολιτικού κόσμου και τον Θρόνο.

Η αδυναμία των πολιτικών κομμάτων να αντιληφθούν τις κινήσεις του στρατού, να οργανώσουν τον λαό απέναντι στους στρατιωτικούς, αλλά και οι έριδες που σπάραζαν την ΕΡΕ και την Ενωση Κέντρου, είχαν σαν αποτέλεσμα οι εκλογές της 28ης Μαΐου 1967 να μη γίνουν ποτέ και η Ελλάδα από τις 21 Απριλίου 1967 να βρίσκεται στο χειρουργικό τραπέζι ως ασθενής στα χέρια του Γ. Παπαδόπουλου και της παρέας του...

9 789609 487757